

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

Міністерство юстиції України
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса

**СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ
СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ТА КРИМІНАЛІСТИКИ**

Тези доповідей
науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті Заслуженого професора
М. С. Бокаріуса

(м. Харків, 20 грудня 2016 року)

Харків
ХНУВС
2016

Організаційний комітет:

- голова – ректор Харківського національного університету внутрішніх справ
Сокурєнко В. В.;
- співголова – директор Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України
Клюєв О. М.;
- заступник голови – перший проректор ХНУВС Швець Д. В.;
- секретар – доцент кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 ХНУВС Пчеліна О.В.;
- члени оргкомітету:
- заступник директора з наукової роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса Мін'юсту України Сімакова-Єфремян Е. Б.;
 - учений секретар Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Мін'юсту України Хоша В. В.;
 - професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС Бандурка О.М.;
 - декан факультету № 1 ХНУВС Музичук О.М.;
 - завідувач кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 ХНУВС Степанюк Р.Л.;
 - начальник відділу організації наукової роботи ХНУВС Мірошніченко О.С.;
 - начальник інформаційно-технічного відділу ХНУВС Полховський О.М.;
 - начальник відділу організації служби ХНУВС Тарасенко В.М.;
 - начальник відділу матеріального забезпечення ХНУВС Копаниця О.В.;
 - начальник відділу зв'язків з громадськістю ХНУВС Щербакова І.В.;
 - директор загальної бібліотеки ХНУВС Процьких Т.О.

Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 20 груд. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; М-во юстиції України, Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. – Харків : ХНУВС, 2016. – 316 с.

Збірник містить результати досліджень провідних учених у галузі судової експертизи та криміналістики, а також практичних працівників вітчизняних правоохоронних органів та експертних установ, що стосуються теоретичних питань розвитку судової експертизи, проблем розвитку криміналістичної експертизи, наукових досягнень та внесків Заслуженого професора М. С. Бокаріуса у розвиток теорії та практики судової експертизи та криміналістики, напрямів розвитку судово-медичної експертизи, тенденцій розвитку криміналістичної науки.

УДК 343.98(477)
ББК 67.9(4УКР)62

Матеріали друкуються за рішенням оргкомітету конференції, викладені в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори.

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016
© Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України, 2016

ЗМІСТ

П. Є. Антонюк ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	10
В. В. Арешонков ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «КРИМІНАЛІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ» ТА «СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ»	12
О. М. Бандурка СТАНОВЛЕННЯ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ	16
Т. Ф. Безсонна ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХИСНИХ ЕЛЕМЕНТІВ БІОМЕТРИЧНОГО ПАСПОРТУ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ	19
Р. Х. Бічурін ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО УМИСНЕ ВБИВСТВО З ХУЛІГАНСЬКИХ МОТИВІВ	22
І. В. Богданюк, В. Т. Чупрун СУДОВО-ЕКСПЕРТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ВОЄННІЙ СФЕРІ	24
І. В. Богданюк СУЧАСНИЙ СТАН СУДОВОЇ ІНЖЕНЕРНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....	28
В.С. Бондар НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ	32
В. В. Бондаренко, М. Г. Щеголова, А. Н. Семеняченко СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА ПО СЛЕДАМ И ОТПЕЧАТКАМ ЗУБОВ	36
Б. А. Бурбело ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТАКТ МІЖ СЛІДЧИМ І ПІДОЗРЮВАНИМ ЯК ФОРМА ПРОФІЛАКТИЧНОГО ВПЛИВУ	40
А. Ф. Волобуєв ПРО ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ	43
О. Г. Волошин ЗАСТОСУВАННЯ «НЕТРАДИЦІЙНИХ» МЕТОДІВ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....	46
О. В. Воробей ПОЛІМЕРНІ МАТЕРІАЛИ У СВІТОВОМУ БАНКНОТНОМУ ВИРОБНИЦТВІ	54
М. А. Грига ВСТАНОВЛЕННЯ ХРОНОЛОГІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ НАНЕСЕННЯ ШТРИХІВ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ.....	57

В. П. Грохольский, Л. Н. Дереча, Н. Е. Филипенко СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ, НАУЧНАЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Н.С. БОКАРИУСА	61
В. О. Гусева ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ ЗАПАХУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	65
В. А. Журавель СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ	68
Д. Д. Заяць СПЕЦІАЛЬНИЙ СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ: ПОНЯТТЯ І ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ	71
К. Д. Заяць МОБІЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК ЯК СЕРЕДОВИЩЕ І ЗАСІБ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВ	73
Є. В. Зозуля ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО, ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	76
С. О. Золотарьев, В. Г. Колесник ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У ПРОЦЕСІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МОБІЛЬНИХ ТЕЛЕФОНІВ (СМАРТФОНІВ)	78
П. А. Каплуновский, В. А. Ольховский, Н. В. Губин, В. К. Сокол ОПРЕДЕЛЕНИЕ МЕХАНИЗМА НАНЕСЕНИЯ МЕХАНИЧЕСКИХ ПОВРЕЖДЕНИЙ ПО СЛЕДАМ КРОВИ	83
В. В. Кікінчук, В. О. Грибанова ЩОДО ТИПОВИХ СПОСОБІВ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ	85
В. М. Кіцелюк ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ПОРУШЕНЬ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ	88
О. М. Ключев РОЛЬ МИКОЛИ СЕРГІЙОВИЧА БОКАРИУСА У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ	92
С. О. Книженко ВІДЕОЗАПИС ЯК ДОКАЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	99
А. В. Коваленко ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЖУРНАЛІСТІВ	102
А. О. Коваленко ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	105
В. В. Коваленко ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ТА ЙОГО ОЦІНКА	109

В. В. Колесніков ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ ТРУПА НА МІСЦІ ПОЖЕЖИ	113
В. В. Корнієнко, Р. С. Єрмоменко КРИМІНАЛІСТИЧНЕ 3D МОДЕЛЮВАННЯ МІСЦЯ ПОДІЇ	116
К. С. Котлубаєва СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ	119
А. В. Кофанов ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АТИПОВОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ	121
Ю. Н. Кравченко, В. В. Балановский, В. В. Бондаренко АНАЛИЗ ЭКСПЕРТНОЙ НАГРУЗКИ ПО ОТДЕЛУ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПОТЕРПЕВШИХ, ОБВИНЯЕМЫХ И ДРУГИХ ЛИЦ ХОБСМЭ ЗА ПОСЛЕДНИЕ 5 ЛЕТ (2011-2015 ГГ.)	125
Л. В. Кричковская ЭКСПЕРТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СЛИВОЧНОГО МАСЛА ПРИ ВЫЯВЛЕНИИ НЕКАЧЕСТВЕННОЙ И ОПАСНОЙ ПРОДУКЦИИ	128
С. П. Лапта, В. М. Гузєй ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ АБО ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ У РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ ЧИ ПЕРЕВИЩЕННЯ ЗАХОДІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ	131
В. Н. Лесовой, Ж. Н. Перцева РОЛЬ ПРОФЕССОРА Н. С. БОКАРИУСА В ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ МИЛИЦИИ И КРИМИНАЛИСТИКИ УКРАИНЫ.	135
А. С. Линник, Е. А. Кириченко, В. В. Бондаренко СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА ОТРАВЛЕНИЙ МЕТИЛОВЫМ СПИРТОМ В УКРАИНЕ	139
С. М. Лозова, Лозовий А. О. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ПІДРОЗДІЛАМИ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.	143
А. В. Лубенцов ПІДСТАВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ АВТОТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	147
О. В. Лускатов ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БІОЛОГІЧНІ ЗРАЗКИ», ЯКІ ВІДБИРАЮТЬСЯ У ОСОБИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ	150
Т. О. Лускатова СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО	154
В. О. Малярова ВПЛИВ НА СЛІДЧУ СИТУАЦІЮ: МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ	158

О. О. Мешков ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЕЛЕКТРОТРАВМАТИЗМОМ	162
А. О. Моргун, О. О. Моргун, В. В. Хижняк, О. А. Снітко, В. Д. Уржумов СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПАТОЛОГІЧНОЇ АНАТОМІЇ З СУДОВОЮ МЕДИЦИНОЮ – НАГАЛЬНА ПРОБЛЕМА.....	167
А. О. Моргун, О. В. Суховесенко, О. О. Моргун, О. І. Пасюга, В. В. Хижняк ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПАТОЛОГОАНАТОМІЧНИХ ТА СУДОВО- МЕДИЧНИХ РОЗТИНІВ.....	171
О. В. Ніколайчук ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ...	174
М. В. Олійник ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА ВИЛУЧЕННЯ ЗАПАХОВИХ СЛІДІВ	176
В. А. Ольховский, В. В. Бондаренко, Ю. Н. Кравченко 90 ЛЕТ СО ДНЯ ИЗДАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА «АРХИВ КРИМИНОЛОГИИ И СУДЕБНОЙ МЕДИЦИНЫ»	179
В. О. Ольховський, В. В. Бондаренко, В. К. Сокол ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРОФЕСОР М.С. БОКАРІУС – РЕФОРМАТОР І ОРГАНІЗАТОР СУДОВО-МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	183
В. О. Ольховський, П. О. Леонтєв, П. А. Каплуновський, М. В. Губін СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ВИЗНАЧЕННЯ ДАВНОСТІ ВИНИКНЕННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ ВНУТРІШНЬОЧЕРЕПНИХ КРОВОВИЛИВІВ У ЖИВИХ ОСІБ.....	186
В. О. Ольховський, П. В. Оветчин МІКРОБІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУДОВО-МЕДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ.....	188
Т. А. Пазинич ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВВЕДЕННЯ В ОБІГ ТВОРІВ, ЩО ПРОПАГУЮТЬ КУЛЬТ НАСИЛЬСТВА І ЖОРСТОКОСТІ, РАСОВУ, НАЦІОНАЛЬНУ ЧИ РЕЛІГІЙНУ НЕТЕРПІМИСТЬ ТА ДИСКРИМІНАЦІЮ.....	190
С. І. Перлін СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНІКО- КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ.....	193
І. А. Петрова, С. О. Петров ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СПИРТУ У ВИЯВЛЕННІ ВИРОБНИКА НЕБЕЗПЕЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	195
І. О. Поліванова ОДНОЧАСНИЙ ДОПИТ КІЛЬКОХ РАНІШЕ ВЖЕ ДОПИТАНИХ ОСІБ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	199
В. О. Приходько ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ БАЗ ДАНИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	201

О. В. Пчеліна СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД У МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	204
В. А. Руднів АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКСПЕРТИЗИ МАТЕРІАЛІВ, РЕЧОВИН ТА ВИРОБІВ, БІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....	208
А. А. Русецький ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ	210
О. Л. Русова ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РУКОПИСНИХ ЗАПИСІВ, ВИКОНАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ЛАТИНСЬКОГО ЧИ ІНШОГО АЛФАВІТУ ЕКСПЕРТАМИ, ЧИЯ РІДНА МОВА – УКРАЇНСЬКА.....	214
І. М. Рябінін ПОЖЕЖНО-ТАКТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА.....	218
В. В. Сабадаш ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ НОРМАТИВІВ ГРАНИЧНО-ДОПУСТИМИХ ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН ЗІ СТАЦІОНАРНИХ ДЖЕРЕЛ ПРИ ВИКОНАННІ СУДОВОЇ ІНЖЕНЕРНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....	222
І. В. Сабадаш КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕВИПЛАТОЮ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ.....	226
Т. І. Савчук, О. В. Некрасова ВИКОРИСТАННЯ МЕДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСТАВИН, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	231
О. О. Садченко ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ.....	234
Л. В. Свиридова СУДОВА ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ.....	238
Є. Ю. Свобода АКТУАЛЬНІСТЬ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У СУДОВО- ЕКСПЕРТНІЙ ПРАКТИЦІ.....	240
В. С. Сезонов СУЧАСНІ МЕТОДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ НОМЕРІВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ТА ДОКУМЕНТІВ, ЩО ЇХ СУПРОВОДЖУЮТЬ.....	244
А. С. Сидоренко ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ВЧИНЕННЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ.....	248
Е. Б. Сімакова-Єфремян, Л. М. Дереча ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У СУЧАСНИХ УМОВАХ...	251

Е. Б. Сімакова-Єфремян ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	254
Ф. М. Сокиран ВЗАЄМОДІЯ І КОНФЛІКТИ МІЖ СПЕЦІАЛІСТОМ І СЛІДЧИМ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ	257
В. В. Сокурено СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ	262
О. Є. Соловійова ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	265
А. Ю. Стащак СОЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ІНВАЛІДНОСТІ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....	268
Р. Л. Степанюк ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ.....	271
Н. Н. Тагаєв, В. А. Ольховский, В. В. Хижняк, А. О. Моргун, Е. А. Моргун, С. В. Подгаевский НОВЕЛЛЫ ОТПРАВЛЕНИЯ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	274
А. А. Терещенко, В. А. Ольховский, Д. Н. Шиян, М. А. Лютенко ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ ВОСКОВЫХ СКУЛЬПТУР ИЗВЕСТНЫХ УЧЕНЫХ ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА.....	278
Н. М. Ткаченко ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	282
Н. М. Ткаченко СУДОВИЙ ЕКСПЕРТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ.....	286
Ж. В. Удовенко ЗВЕРНЕННЯ СТОРОНИ ЗАХИСТУ ДО ІНФОРМАЦІЙНИХ БАЗ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБЛІКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	288
В. В. Хижняк, Н. С. Литкевич, Е. В. Хромей ЭКСПЕРТНЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ИСТЯЗАНИЙ И ПЫТОК	291
В. В. Хоша АКРЕДИТАЦІЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ ЯК ДІЄВИЙ СПОСІБ КОМПЛЕКСНОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ ЇХ КОМПЕТЕНЦІЇ	294
Г. В. Чухрасва ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА СУЇЦИДАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МВС В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ	298
В. М. Шевчук МІСЦЕ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У ПРОЦЕСІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ...	301

А. В. Шутьженко

ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА У ВСТАНОВЛЕННІ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ
ЗЛОЧИНУ305

М. Г. Щербаковський

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВТІЛЕННЯ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ У СУДОВО-
ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ309

Д. В. Щербанюк

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА СУДОВОГО ЕКСПЕРТА НА
ІНІЦІАТИВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ313

УДК: 343.982

П. Є. Антонюк,
кандидат юридичних наук, професор
кафедри криміналістики та судової
медицини Національної академії внутрішніх
справ

ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Встановлення істини в кримінальному провадженні являє собою процес доказування, який полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів.

Відомо, що жоден доказ не має наперед встановленої сили. Але оцінка доказів слідчим, прокурором, слідчим суддею відбувається з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. При цьому така оцінка відбувається за внутрішнім переконанням слідчого, прокурора та слідчого судді.

Важливим процесуальним джерелом доказів є показання – відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Одним із способів отримання фактичних даних, які встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, стороною обвинувачення є проведення слідчих (розшукових) дій, в тому числі допиту.

По своїй суті допит є вербальною слідчою (розшуковою) дією, джерелом криміналістично значущої інформації в якій виступає людина. Людина – високоорганізована істота, наділена не лише свідомістю, а й волею, здатністю свідомо приймати рішення. Тому отримання інформації від людей – складне тактичне завдання суб'єкта розслідування.

Показання, які повідомляються відповідними особами під час допиту, оцінюються слідчим, прокурором та слідчим суддею разом з іншими процесуальними джерелами доказів та слугують підставою для прийняття певних процесуальних рішень. Результати допиту напряму залежать від володіння суб'єкта розслідування навиками спілкування.

Інтеграція криміналістикою науково-технічних досягнень інших галузей людської діяльності ставить за мету, в тому числі, підвищення цінності кожного джерела доказів в процесі встанов-

лення істини. Практика застосування науково-технічних засобів на всіх етапах роботи з доказами (збирання, перевірка, оцінка) робить цей факт незаперечним.

Вбачаємо за можливе підвищити ефективність оцінки доказів слідчим, прокурором, слідчим суддею шляхом застосування наукових інструментаріїв, до яких відносимо такий сучасний науково-технічний засіб як поліграф, який знайшов широке застосування в практиці роботи правоохоронних органів зарубіжжя.

Поліграф – (грецькою «poli» - «багато», «graphos» – «пишу») – багатоканальний психофізіологічний пристрій, призначений для реєстрації та запису у реальному часі показників емоційної напруги, що виникає у відповідь на інформацію у будь-якому вигляді.

Поліграф реєструє емоційну напругу, яка виникає у особи при спробі приховати достовірну інформацію: внутрішнє напруження, що виникає при спробі особи заперечити факт, який є значущим для неї, супроводжується змінами показників певних фізіологічних параметрів.

Ознайомлення суб'єкта розслідування зі змінами психофізіологічного стану допитуваного може певним чином вплинути на формування його внутрішнього переконання в процесі оцінки доказів.

Пропонуємо алгоритм застосування поліграфа під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій вербального характеру:

1. Отримання у особи, щодо якої буде застосовуватися поліграф, та при необхідності інших учасників процесуальної дії згоди на застосування вказаного технічного засобу.

2. Залучення до проведення слідчої (розшукової) дії як спеціаліста експерта-поліграфолога.

3. Організація та проведення слідчої (розшукової) дії відповідно до встановленого процесуального порядку.

4. Долучення до протоколу відповідної слідчої (розшукової) дії як додатка висновку спеціаліста, складеного за результатами оцінки поліграм у формі письмового пояснення спеціаліста з дотриманням встановленого процесуального порядку.

Використання поліграфа за вказаним алгоритмом вбачається доцільним при проведенні допиту, впізнання та окремих видів слідчого експерименту.

Впровадження в діяльність органів досудового розслідування сучасних технологій, на наш погляд, розглядається не лише як забезпечення ефективності досудового розслідування, а й зменшення суб'єктивних чинників в такій складній багатоеlementній системі як внутрішнє переконання.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

В. В. Арешонков,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник, докторант
Національної академії внутрішніх справ

ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «КРИМІНАЛІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ» ТА «СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ»

Оскільки розслідування будь-якого злочину за своєю суттю є складним процесом пізнання об'єктивної дійсності, то здійснити таке пізнання без застосування різноманітних спеціальних знань і навичок у певних сферах діяльності практично не можливо. Спеціальні знання є важливим процесуальним інститутом, завдяки якому можливо отримати докази й іншу інформацію, що має суттєве значення для проведення розслідування.

Проте на сьогодні в діючому Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) поняття «спеціальні знання» чітко не розкривається. Згідно КПК України носіями спеціальних знань є експерт та спеціаліст, які використовують свої спеціальні знання при проведенні судової експертизи, або ж, відповідно, надання консультацій чи безпосередньої технічної допомоги (статті 69, 71 КПК). З наведених у даних статтях визначень не зрозуміло, що потрібно розуміти під такою категорією як «спеціальні знання», відповідно не визначеним залишається характер та обсяг таких знань.

Оскільки у кримінальному процесуальному законодавстві відсутня чітка регламентація поняття спеціальних знань, зрозуміло, що у кримінальній процесуальній і криміналістичній літературі не існує єдності у поглядах науковців на поняття, сутність, завдання та різновиди спеціальних знань при розслідуванні злочинів.

На сьогодні визначень «спеціальні знання» існує досить багато. В одних чітко простежується чітка процесуальна регламентація їх застосування, наприклад, це знання і навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань [1, с. 24]; в інших про чітку процесуальну регламентацію мова не йде взагалі, наприклад, спеціальні знання – наукові, технічні й інші професійні знання, отримані під час навчання, і навички, набуті в процесі роботи у певних галузях практичної діяльності, використовувані разом із науково-технічними засобами під час пошуку, виявлення, вилучення і дослідження слі-

дів злочину для одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини у кримінальному провадженні [2, с. 298].

Разом із тим, не дивлячись на різноманітність поглядів у даному питанні, майже всі автори у загальному вигляді спеціальні знання трактують як знання і навички у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які необхідні для вирішення завдань, що виникають під час досудового розслідування та розгляду проваджень у суді. А от щодо обсягу знань, які слід відносити до спеціальних, а також, особливо, щодо конкретних форм їх реалізації у кримінальному судочинстві та деяких інших питань, дискусії відбуваються до сьогодні.

Навіть з наведених вище визначень спеціальних знань можна бачити, що не всі автори поділяють думку щодо існування окрім процесуальної, ще й непроцесуальної форми використання спеціальних знань, а тим більше щодо безпосередніх різновидів використання спеціальних знань, що входять до кожної із цих двох груп.

До процесуальної форми використання спеціальних знань, оскільки вони прямо передбачені нормами КПК України, відносяться: проведення відповідними фахівцями ревізій у порядку, визначеному законом (п. 4 ч. 2 ст. 40 КПК України); консультації спеціаліста під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України); надання спеціалістом безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду (ч. 2 ст. 71 КПК України); призначення та проведення судових експертиз (ч. 2 ст. 69 КПК України).

Згідно КПК України спеціаліст бере участь у слідчих (розшукових) діях, у негласних слідчих (розшукових) діях, а також в інших процесуальних діях для сприяння у виявленні, закріпленні та вилученні предметів і документів, застосуванні технічних засобів у дослідженні матеріалів провадження, для формулювання запитань експерту, для роз'яснення сторонам і суду питань, які стосуються його спеціальних знань. Спеціаліст також може бути залучений для надання технічної допомоги під час проведення допитів із застосуванням фотозйомки, аудіо- та/або відеозапису (ч. 5 ст. 224 КПК України) [3, с. 210-211].

При проведенні допиту малолітньої або неповнолітньої особи, а також інших слідчих (розшукових) дій за їх участі в КПК України передбачено обов'язкову присутність як спеціалістів педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта.

перта або лікаря (ч. 1 ст. 238 КПК України). Також у разі потреби за участі судово-медичного експерта або лікаря може здійснюватися освідування особи (ч. 2 ст. 241 КПК України). Окрім цього якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення може здійснюватися за його дорученням залученим спеціалістом (ч. 1 ст. 245 КПК України).

На противагу процесуальній формі застосування спеціальних знань у кримінальному процесі, непроцесуальна – легітимна, несуперечлива закону, але не закріплена в КПК система правил застосування спеціальних знань на початковому та наступних етапах розслідування злочину і судовому розгляді кримінальних проваджень [4]. На уточнення цього визначення, на нашу думку, необхідно додати, що не тільки непередбачена система правил, а й просто непередбачені КПК різновиди застосування спеціальних знань при розслідуванні злочинів.

До таких непроцесуальних напрямів застосування спеціальних знань різні автори відносять: попереднє (доекспертне) дослідження речових доказів у рамках проведення слідчих дій, особливо в ході огляду місця події, перевірку за криміналістичними обліками та деякі інші, наприклад, залучення спеціалістів до аналізу причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів, що на сьогодні згідно КПК України можна відносити до консультативної роботи спеціаліста, а також залучення спеціаліста до удосконалення та розробки нових науково-технічних засобів та методів виявлення, дослідження, вилучення та закріплення речових доказів [5, с. 158].

Проте в цілому науковці досить по-різному перерозподіляють напрями застосування спеціальних знань, застосовуючи при цьому й інші існуючі критерії поділу різновидів використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, інколи поєднуючи їх між собою, наприклад, за значенням в процесі доказування, ступенем урегульованості кримінальним процесуальним законодавством й інші.

Для відповіді на питання чи співвідносяться між собою такі криміналістичні категорії як «криміналістичні дослідження» і «спеціальні знання», та в якій мірі, потрібно визначити, які саме дослідження входять до криміналістичних і чи пов'язані вони зі спеціальними знаннями.

Якщо розглядати криміналістичне дослідження як процес вивчення певного об'єкта (предмета або явища) який відноситься до кримінального провадження та має значення для розслідування за допомогою наукових методів, то до цієї категорії відносяться: дослідження, які можуть проводитись спеціалістом на місці події – попередні або ж доекспертні, результати яких мають орієнтуючий характер; дослідження, які проводяться фахівцями для перевірки

об'єктів за криміналістичними обліками (трасологічний, балістичний, дактилоскопічний, вибухотехнічний тощо), результати яких також, як і попередні, мають орієнтуючий характер; дослідження, які проводяться експертами при проведенні криміналістичних експертиз. Такі дослідження у вигляді судових експертиз, на відміну від перших двох, передбачені КПК України, тобто мають процесуальний характер, а їх результати мають доказове значення і відповідно використовуються як докази у кримінальному провадженні.

Таким чином порівнявши різновиди досліджень, які входять до категорії криміналістичних з існуючими різновидами використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, можна стверджувати, що криміналістичні дослідження це категорія, яка включає в себе сукупність як процесуальних, так і не процесуальних форм використання спеціальних знань. Спеціальні знання є основою таких досліджень, без них вони не можуть бути проведені відповідними фахівцями, відповідно криміналістичні дослідження є засобом реалізації спеціальних знань у кримінальному процесі.

Опрацювання теоретичних питань таких різновидів використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів як криміналістичні дослідження, а також вироблення шляхів розв'язання існуючих проблем прикладного характеру є важливим напрямом подальших наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань: 1. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – Вип. 9. – С. 22–34. 2. Криміналістика: навч. посіб. / [Волобуєв А. Ф., Волобуєва О. О., Самойленко О. А. та ін.]; за ред. А. Ф. Волобуєва. – К.: КНТ, 2011. – 504 с. 3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. / за ред. Гончаренко В. Г., Нора В. Т., Шумила М. Є. – Х. : Право, 2012. – 844 с. 4. Батюк О. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених у пенітенціарних установах [Електронний ресурс] / О. Батюк // Історико-правовий часопис. – 2014. – №2 – Режим доступу: http://historylaw.eenu.edu.ua/index/etika_publicacij/0-4. 5. Марчук Р. П. Форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів та їх криміналістична систематизація / Р. П. Марчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 2. – С. 156–160.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

О. М. Бандурка,
доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук
України, заслужений юрист України;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0240-5517>

СТАНОВЛЕННЯ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Сьогодні наша держава переживає складний період. Соціально-економічні, ринкові та політичні зміни в країні, військові дії на сході й докорінне реформування системи органів правопорядку даються взнаки – на цьому тлі спостерігаються стрімке зростання злочинності та якісні зміни її проявів. Зараз одним із пріоритетних завдань держави є зміцнення законності та правопорядку. Вирішення цього завдання потребує постійної відданої праці із запобігання, виявлення й розслідування правопорушень у тісній взаємодії з підрозділами державних експертних служб України, адже будь-який процес доказування ґрунтується на результатах судових експертиз.

Історія створення та розвитку вітчизняних судово-експертних установ нараховує близько 100 років, і вона тісно пов'язана з життям видатного вченого Миколи Сергійовича Бокаріуса. У цьому році відзначається 85 років із дня його смерті, і з нагоди цієї річниці слід ще раз підкреслити неоціненний внесок цієї талановитої людини, відданого діяча у протидію злочинності не тільки в Україні, а й на територіях держав усього колишнього СРСР і дальнього зарубіжжя.

На сьогодні Україна має розгалужену систему державних експертних установ, серед яких почесне звання однієї з найпотужніших має Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені Заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса (далі – ХНДІСЕ). Науковий потенціал інституту, закладений із часів його заснування, і сьогодні демонструє готовність вирішувати складні судово-експертні завдання. У ньому здійснюється більше 70 видів експертних досліджень, серед яких є унікальні, що проводяться лише у Харківському НДІСЕ. Серед таких, наприклад, дослідження технічної експлуатації електрообладнання, дорожньо-технічні дослідження та багато інших.

Слід згадати ті кроки, що були зроблені у напрямку створення цієї потужної експертної установи. Загальновідомо, що саме

за клопотанням М. С. Бокаріуса Уряд України постановою від 10 липня 1923 року створив у системі Народного комісаріату юстиції обласні кабінети науково-судової експертизи в містах Харкові, Києві й Одесі та затвердив положення про них. Мета створення цих експертних підрозділів була сформульована дуже стисло: «для проведення різного роду науково-технічних досліджень у судових справах». З того часу почалась історія ХНДІСЕ. Харківський кабінет науково-судової експертизи розпочав свою діяльність восени 1923 року, і його завідувачем призначили М. С. Бокаріуса, з ініціативи якого в 1925 році кабінет було реорганізовано в інститут науково-судової експертизи. Відтоді і до кінця життя Микола Сергійович був його незмінним керівником.

У ті часи у ХНДІСЕ функціонували секції хімічних, фізико-хімічних, біологічних, судово-медичних і фотографічних досліджень та ідентифікації особи. У 1932 році інститут отримав власне приміщення, оснастив його найнеобхіднішим для подальшої плідної праці, але розвиток експертної установи перервала Велика Вітчизняна Війна. Багато працівників пішло на фронт, а Харків пережив окупацію. Тоді було знищено майже все майно інституту, втрачено музей і бібліотеку. Тільки у післявоєнні часи ХНДІСЕ поновив роботу. Поступово, незважаючи на труднощі, відбудовувалися приміщення інституту, отримувалося устаткування, створювалися нові лабораторії. Залишалася лише проблема кадрового поповнення, яка була вирішена, коли Міністерство юстиції УРСР направило на посади молодших наукових співробітників інституту молодих юристів, які закінчили Харківський юридичний інститут, зокрема М. В. Салтевського, І. А. Сапожникова, Є. П. Коновалова, Л. Ю. Ароцкера та Г. Л. Грановського, які згодом стали провідними вченими в галузі судової експертизи та криміналістики.

У структурі ХНДІСЕ були створені нові підрозділи, в яких розроблялися теоретичні основи методики криміналістичної ідентифікації особи, почеркознавства, фізичних, хімічних, біологічних, трасологічних та автотехнічних досліджень. Були запрошені на роботу фахівці з відповідних галузей знань. У 1978 році інституту було виділено нове, більш придатне для роботи приміщення. Це разом з удосконаленням наукової та експертної роботи стало новим поштовхом у розвитку інституту як однієї з провідних державних експертних установ в Україні.

Сьогодні Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені Заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса з честю несе звання найкращого за науково-технічним по-

тенціалом експертного центру. Харківська наукова школа судових експертів відома далеко за межами нашої держави. Співробітники ХНДІСЕ є гідними спадкоємцями ідей плеяди видатних криміналістів і судових експертів. Ще одним показником спроможності установи виконувати найскладніші завдання з удосконалення існуючих та розроблення новітніх методів судової експертизи виступає велика кількість захищених дисертацій, опублікованих монографій, статей, посібників і науково-практичних рекомендацій для судових експертів, практичних працівників національної поліції та судів. Внесок експертів ХНДІСЕ у протидію злочинності й забезпечення правосуддя в нашій країні – це сотні тисяч проведених експертиз, консультаційне супроводження та допомога у роботі працівникам поліції.

Слід зазначити, що діяльність експертних установ не позбавлена проблем, серед яких основними є недостатнє фінансування й матеріально-технічне забезпечення та необхідність розбудови єдиної незалежної системи судово-експертних установ, адже головним принципом роботи судового експерта, на якому ґрунтується здійснення правосуддя у провадженнях, виступає його незалежність від суб'єкта, який здійснює досудове розслідування. Звісно, вказані проблеми є проблемами державного рівня, їх вирішення вимагає внесення змін у законодавство України, системного продуманого вирішення фінансових, організаційних і кадрових питань. Але приклад самовідданого життя видатного вченого та практичного діяча Миколи Сергійовича Бокаріуса, його потужний науковий спадок, існуючий сьогодні молодий кадровий потенціал і бажання до перетворень в Україні нададуть рішучості та сили у вирішенні не тільки зазначеного завдання, а й багатьох інших.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Т. Ф. Безсонна,
старший викладач кафедри криміналістики
та судової експертології факультету № 1
Харківського національного університету
внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2482-9564>

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХИСНИХ ЕЛЕМЕНТІВ БІОМЕТРИЧНОГО ПАСПОРТУ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

Масова поява документів, що засвідчують особу розпочалася після закінчення Першої світової війни, так у 1920 році на конференції Ліги Націй, яка була присвячена паспортам, була прийнята єдина концепція нового паспорта. У 1980-х роках з'явилися перші машинозчитуємі паспорти. Це було зроблено у зв'язку із збільшенням числа повітряних перевезень, появою аеробусів та авіалайнерів. Такі паспорти були введені за вимогою всесвітньої організації цивільної авіації (ICAO) для підвищення швидкості перевірки документів та збільшення потоку пасажирів.

Наступним кроком стала поява біометричних паспортів. Даний вид документу, виник в результаті збільшення числа підроблених документів, а також у зв'язку з необхідністю більш точної ідентифікації власника документа. У зв'язку із трагічними подіями, що відбулися в США 11 вересня 2001 року, ці розробки набули нового імпульсу. Уряд Сполучених Штатів почав вимагати наявності біометричних паспортів у всіх громадян, які перетинають кордон США з держав безвізової угоди. У 2002 році представники 188 країн світу підписали Новоорлеанську угоду, яка визнала біометрію особи основною технологією ідентифікації для паспортів та в'їзних віз наступного покоління.

Відповідно до інформації всесвітньої організації цивільної авіації (ICAO) більше 90 країн з 193 держав-членів ООН в даний час видають такі документи, при цьому ще більше двадцяти держав готові до впровадження цих документів в найближчі роки. Україна також стала на шлях впровадження біометричних документів і з 1 січня 2015 року було розпочато їх видачу.

7 травня 2014 р. Урядом України було прийнято Постанову № 152 "Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм, його тимчасового затримання та вилучення", яка передбачає основні характеристики біометричного паспорта.

Таким чином, до основних характеристик та захисних елементів даного документа належать наступні:

1. Форма документа. Бланк паспорта громадянина України для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм виготовляється у формі книжечки розміром 88 x 125 міліметрів, яка складається з м'якої обкладинки, форзаца, сторінки даних і 32 паперових сторінок.

2. Безконтактний електронний носій. Так, у праву частину обкладинки імплантовано безконтактний електронний носій. У нижній частині лицевого боку обкладинки розміщується спеціальний символ, який свідчить про наявність такого носія.

3. Спеціальна сторінка даних, яка виготовляється з полікарбонату, на який за технологією лазерного гравіювання та лазерної перфорації вносяться данні ідентифікуючі власника.

4. Способи друку та спеціальні фарби. Так у біометричному паспорті використовується інтагліо друк, а також офсетний та трафаретний друк. А саме, на форзаці способом інтагліо друку фарбою темно-синього кольору надруковано зображення малого Державного Герба України. Фарбами, невидимими при денному світлі, що набувають жовтого та синього свічення під дією джерела ультрафіолетового випромінювання, надруковано слова "УКРАЇНА" та "UKRAINE", що повторюються. Під текстом способом інтагліо друку фарбою темно-синього кольору надруковано стилізоване зображення Державного Прапора України, в якому виконано зображення малого Державного Герба України та приховане зображення слів "УКРАЇНА" і "UKRAINE".

Для друкування сторінки даних бланка паспорта використовуються фарби, які набувають власної люмінесценції під дією джерела ультрафіолетового випромінювання. У лівій верхній частині сторінки даних оптико-перемінною фарбою (OVI) надруковано спеціальний символ, який свідчить про наявність безконтактного електронного носія.

Дизайн бланка паспорта відтворюється з використанням офсетного, трафаретного та інтагліо друку.

5. Перфороване зображення окремих елементів. Так у біометричному паспорті наноситься перфороване зображення особи, яке утворюється системою наскрізних отворів, та визначається при розгляді проти світла.

6. Спеціальний спосіб скріплення документа. Бланк паспорта скріплюється швом, який складається з ниток із захисними властивостями, що набувають червоного свічення під дією ультрафіолетового випромінювання.

Таким чином бачимо, що сучасний біометричний паспорт громадянина України має високий рівень захисту. Існуючі захисні

властивості покликані забезпечити захист документа від підробок та можливості їх контролю як при загальній перевірці так і при експертному дослідженні. Але з розвитком у суспільстві економічних відносин і підвищенням технічного рівня засобів малої поліграфії, активний розвиток комп'ютерних технологій призводять до появи фальсифікованих документів. Тож необхідно продовжувати розробки в області захисту інформації для недопущення зламу та клонування електронних носіїв інформації, впроваджувати нові сучасні технології захисту документа, які будуть здатні протистояти підробкам.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Р. Х. Бічурін,
ад'юнкт Харківського національного
університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3601-2658>

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО УМИСНЕ ВБИВСТВО З ХУЛІГАНСЬКИХ МОТИВІВ

Особливості початку кримінального провадження за певною категорією злочинів є важливою частиною окремої криміналістичної методики розслідування умисних убивств, вчинених з хуліганських мотивів. При цьому найбільше значення має виокремлення типових джерел інформації про відповідне кримінальне правопорушення, переліку початкових дій слідчого, необхідних для перевірки цієї інформації та формулювання рекомендацій з грамотної оцінки одержаних результатів.

За результатами узагальнення слідчої та судової практики розслідування зазначеної категорії злочинів нами встановлено, що типовими джерелами інформації про них виступають: 1) повідомлення до поліції осіб, які виявили труп (випадкові прохожі, працівники медичних установ, що прибули на виклик, тощо); 2) повідомлення до поліції осіб, які стали очевидцями події (бійки, хуліганських дій в громадському місці тощо), у тому числі повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу на місці злочину; 3) повідомлення осіб про зникнення людини (родича, знайомого); 4) повідомлення працівників закладів охорони здоров'я про встановлення ними факту насильницької смерті людини, що була доставлена до лікарні; 4) самостійне виявлення з будь-якого джерела слідчим або іншою посадовою особою органу поліції факту вбивства.

Огляд місця події під час розслідування умисних убивств з хуліганських мотивів у понад 90 % випадків проводився до внесення інформації до ЄРДР. Зазначена слідча (розшукова) дія здійснюється черговою СОГ, до роботи якої необхідно обов'язково залучати судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта (ч. 1 ст. 238 КПК України). Крім того, проанкетовані нами слідчі, прокурори та працівники оперативних підрозділів вважають ефективними наступні заходи на місці події: опитування очевидців; проведення поквартирних (побудинкових) обходів; обстеження території поблизу місця злочину, на маршрутах можливого підходу та уходу підозрюваного з метою виявлення камер зовнішнього спостереження; попереднє дослідження трупа на місці події судово-медичним експертом з

метою надання орієнтуючої інформації щодо часу настання смерті, знаряддя, яким було заподіяно тілесних ушкоджень, відомостей про фізіологічні властивості підозрюваного, кількості вбивць тощо; попереднє дослідження інспектором-криміналістом, іншими спеціалістами матеріальних слідів на місці злочину з метою надання орієнтуючої інформації про обставини вбивства; організація переслідування підозрюваного за його слідами із залученням кінолога з службово-розшуковою собакою; проведення оперативно-розшукових заходів.

Під час опитування осіб слід пам'ятати, що надання інформації здійснюється лише добровільно, а надані пояснення не можуть бути джерелом доказів (ч. 2 ст. 33 Закону України «Про національну поліцію», п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ч. 8 ст. 95 КПК України).

Як правило, проведені на місці події невідкладні дії дозволяють встановити факт вчинення вбивства, тобто є безперечні підстави для внесення інформації до ЄРДР і початку досудового розслідування. При цьому важливо відзначити, що у більшості випадків вже на цій стадії є всі можливості для правильної кваліфікації діяння саме за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України. Тобто слід врахувати ознаки хуліганського мотиву вбивства.

Головною ознакою такого вбивства є позбавлення людини життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу. Не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи з інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок (п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи»).

На початку досудового розслідування інформація про такий характер убивства міститься у свідченнях очевидців, підозрюваного, об'єктивній картині місця події тощо. Особливу увагу слідчому необхідно звернути на виявлення ініціатора бійки, з'ясування з яких саме мотивів було позбавлено життя постраждалого. На користь хуліганського мотиву особливо свідчать характер поведінки зловмисника безпосередньо перед вчиненням убивства та його попередні стосунки з потерпілим. Зокрема, вчинення підозрюваним хуліганських дій безпосередньо перед убивством, вбивство незнайомої або малознайомої особи за відсутності корисливих мотивів, з незначного приводу є тими ознаками, які з високою ймовірністю вказують на хуліганський мотив убивства.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98:331.45

І. В. Богданюк,
кандидат юридичних наук, завідувач
лабораторії Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз ім.
Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України;

В. Т. Чупрун,
старший науковий співробітник
Харківського науково-дослідного інституту
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України

СУДОВО-ЕКСПЕРТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ВОЄННІЙ СФЕРІ

Реаліями сьогодення нашої держави є вдосконалення системи забезпечення національної безпеки та оборони. Аналіз збройного конфлікту в окремих регіонах Донецької і Луганської областей показав, що у порівнянні з практичним досвідом минулого, придбали тенденції розширення форми і способи його протікання. Збройний конфлікт доповнився й іншим супутнім явищем – різким зростанням злочинності. Слід зазначити, що в існуванні збройних сил, з моменту їх зародження і до нинішнього часу, присутній такий негативний момент, як військові злочини. В історії не існувало військових формувань (далі – ВФ), в яких би не відбувалися ті чи інші злочини. Це проблема не тільки України, військові злочини не мають кордонів, вони трапляються в арміях всіх країн світу [1, с. 317].

Потреби слідчої та судової практики при розслідуваннях (судових розглядах) справ щодо проявів негативних інцидентів в Збройних силах (далі – ЗС) та інших ВФ, недотримання при цьому вимог нормативних актів (керівних документів) з боку як керівного складу так і їх підлеглих, зумовили необхідність створення нового виду судової експертизи – військової (далі – СВЕ). Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [2], були доповнені новим розділом «Військова експертиза». На підставі чинних нормативних документів у 2016 році в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (далі – ХНДІСЕ) була впроваджена нова експертна спеціальність «Військові дослідження». Аналогічні спеціальності в системах судово-експертного забезпечення правосуддя

інших держав на сьогодні відсутні. У зв'язку з тим, що спеціальність уведена у 2015 р, у цій галузі судово-експертної діяльності існує комплекс невирішених наукових і практичних проблем.

Раніше, в процесі експертної діяльності, судовим експертам ХНДІСЕ доводилося неодноразово проводити дослідження, пов'язані з правопорушеннями у військовій сфері. Такі дослідження проводилися у межах експертної спеціальності «Дослідження причин і наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці». Необхідно відзначити, що при проведенні судово-експертних досліджень, пов'язаних з правопорушеннями в процесі військової служби, нами вже акцентувалася увага на необхідності для судового експерта використання додаткових спеціальних знань у військовій сфері [3, с. 306], а також на використанні вузько спеціальних військових знань у відповідній області військової науки для науково-обґрунтованого дослідження фактів, які мають доказове значення при розслідуванні і розгляді справ в судах, пов'язаних з діяльністю ВФ [4, с. 208]. При цьому висвітилася суттєва проблема дефіциту науково-методичного забезпечення (далі – НМЗ).

Основними завданнями військової експертизи є встановлення: обставин застосування і дій військових формувань; обставин, які призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей (військовослужбовців, співробітників Служби безпеки України, Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших представників центральних органів виконавчої влади, цивільного населення), втрати озброєння, військової техніки, об'єктів інфраструктури, особистого майна громадян при застосуванні ВФ; відповідності дій посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків).

Виходячи із трактування предмета судової експертизи в судовій експертології, можна визначити предмет СВЕ як фактичні дані (факти, обставини), що надані в матеріалах справи (провадження), які досліджуються та встановлюються на основі застосування спеціальних наукових і практичних знань у галузі військового мистецтва в межах вирішуваних експертних завдань.

Розвиток теорії і практики військового мистецтва та будівництва ЗС всіх провідних держав після Другої світової війни проходив багато в чому під впливом численних локальних воєн і збройних конфліктів. За арсеналом засобів ураження, формами і способами військових (бойових) дій локальні війни і збройні конфлікти вже кілька десятиліть тому поставили проблему переосмислення багатьох висновків і положень теорії «класичного» військового мистецтва. Також проглядається унікальність кожної локальної війни і збройного конфлікту, так як вони розв'язуються і ведуться в

конкретних, не схожих на інші умовах місцевості, у специфічній соціально-політичній обстановці, при певному рівні розвитку зброї та військової техніки.

У зв'язку з цим постає питання про необхідність наявності НМЗ, орієнтованого на вирішення судово-експертних завдань в рамках військових досліджень. Тобто, необхідна система методів, прийомів і технічних засобів, що застосовуються в певній послідовності при вивченні об'єктів для вирішення експертних завдань з метою встановлення фактів, що відносяться до предмету СВЕ. На сьогоднішній день подібних методик не існує.

У ХНДІСЕ ініційовано проведення науково-дослідницької роботи (далі – НДР) за темою «Методика судово-експертного дослідження роботи командирів (штабів) і військових формувань при підготовці і виконанні бойових (службово-бойових) завдань» (далі – Методика). Метою даної НДР є розробка методики, в якій буде викладено основні методичні положення, що застосовуються при виконанні СВЕ, пов'язаних з дослідженням діяльності командирів (штабів) і військових формувань при підготовці і виконанні бойових (службово-бойових) завдань. Новизна роботи полягає в тому, що вперше буде розроблений алгоритм визначення відповідності, з військової та технічної точок зору, порядку роботи командирів (штабів) і підпорядкованих підрозділів в ході виконання поставлених завдань за видами бойових (службово-бойових) дій встановленим вимогам. Робота з даної тематики в експертних установах Міністерства юстиції України проводиться вперше.

Методика повинна враховувати наступне. По-перше, розвиток теорії та практики підготовки і ведення збройної боротьби тісно пов'язаний з розробленням системи статутних документів. Пріоритетне місце в цій системі належить статутам як основоположним документам, які призначені для командирів і штабів різних ланок управління військами при підготовці та веденні бойових дій. Бойові статuti принципово не можуть відповідати на всі питання і містити рішення для будь-яких бойових завдань. Бойові статuti та Настанови потрібно розглядати не як універсальні закони, що не допускають відступу від їх положень, а в якості збірки методичних рекомендацій. По-друге, центральним моментом процесу управління є прийняття рішення. управлінську діяльність командири і штабу не можна розглядати тільки як безперервну низку послідовних етапів збору даних обстановки, їх аналізу, прийняття рішення, постановки бойових завдань і т.д. Між ними існує ієрархічний взаємозв'язок. По-третє, при виконанні експертних досліджень судовим експертам необхідно буде враховувати певні особливості службово-бойової діяльності командного складу. Серед них значне місце відводиться методам роботи командира, які

багато в чому залежать від властивого йому стилю управлінської діяльності, під яким розуміється сукупність прийомів, правил і традицій, що характеризують його підхід до виконання своїх функцій, а також манера поведінки в ході керівництва підлеглими людьми і військовими колективами. Стиль роботи є проявом індивідуальних психофізичних властивостей, рівня професійної підготовки та практичного досвіду посадових осіб, а також прихильності їх до тих чи інших методів роботи. При цьому під методом роботи розуміється сума прийомів, правил і способів, що використовуються в практичній діяльності для досягнення поставленої мети. По-четверте, за умов сучасного бою алгоритм роботи командира щодо управління буде (повинен бути) значно коротшим, ніж «класичний», а саме: контроль за діями підлеглих – оцінка складається тактичної обстановки з урахуванням нових відомостей (інформації) по бойовій обстановці – визначення задуму (порядку) подальших дій – уточнення бойових завдань підлеглим.

Таким чином, в умовах постійного зростання кількості СВЕ одним з основних завдань експертного забезпечення правосуддя в Україні для досягнення об'єктивності та обґрунтованості висновків судових експертів та експертних досліджень, результатів наукових робіт в галузі судової експертизи у військовій сфері, є розроблення НМЗ судово-експертної діяльності, що, у свою чергу, передбачає застосування єдиного науково методичного підходу до експертної практики проведення СВЕ. Розроблення НМЗ СВЕ має ґрунтуватися на загальних принципах методології судової експертизи і військового мистецтва з урахуванням сучасних вимог.

Список бібліографічних посилань: 1. Музиченко П. П. Історія держави та права України. / Музиченко П. П. – К., «Знання», 2001, с. 317. 2. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 27.07.2015 № 1350/5 // Офіц. вісн. України. — 2015. — № 58. — Ст. 1921. 3. Чупрун В. Т. Щодо використання спеціальних знань при проведенні досліджень обставин нещасних випадків, пов'язаних із діяльністю у воєнній сфері / В. Т. Чупрун // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. — Х. : Право, 2014. — Вип. 14. — С. 306. 4. Чупрун В. Т. Щодо введення нового виду судової експертизи – «військова» / В. Т. Чупрун // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. — Х. : Право, 2015. — Вип. 15. — С. 208.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98:331.45

І. В. Богданюк,
кандидат юридичних наук, завідувач
лабораторії Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз ім.
Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України

СУЧАСНИЙ СТАН СУДОВОЇ ІНЖЕНЕРНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Охорона навколишнього природного середовища – одна з найактуальніших проблем сучасної України. Науково-технічний прогрес і посилення антропогенного тиску на природне середовище неминує приводять до загострення екологічної ситуації: виснажуються запаси природних ресурсів, забруднюється природне середовище, втрачається природний зв'язок між людиною і природою, погіршується фізичне здоров'я людей, загострюється економічна і політична боротьба за сировинні ринки, безвідповідальне й споживче відношення до природи ставить людство на грань екологічної катастрофи.

Таке положення не забезпечує гарантованого ст. 50 Конституції України права кожного громадянина на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Порушення вимог правил екологічної безпеки зазвичай виявляються в здійсненні в ході виробничого процесу операцій, заборонених правилами, чи в бездіяльності окремих осіб. Злочинна дія може складатися й у неналежному виконанні посадовою особою чи безпосереднім виконавцем роботи вимог, передбачених відповідними правилами, або, навпаки, виконанням таких дій, які для даної технології заборонені правилами. Бездіяльність може виявлятися взагалі в недотриманні особою вимог, передбачених правилами екологічної безпеки, або в невиконанні при виробничому процесі частини передбачених правилами дій.

Аналіз слідчої і судової практики показує, що збирання і дослідження доказів при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог екологічного законодавства, неможливо без використання спеціальних знань у галузі екології, біології, хімії та інших наук.

Основною формою використання спеціальних знань у судочинстві є судова експертиза. Судові експертизи – це найбільш досконала та відпрацьована форма використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, винесенні судових рішень.

Судові інженерно-екологічні експертизи призначаються в процесі розслідування кримінальних проваджень, порушених за ст.

© Богданюк І. В., 2016 кодексу України (злочини проти довкілля та безпеки життєдіяльності людини) цими статтями.

Підставою призначення судової інженерно-екологічної експертизи є встановлена органом чи особою, що призначила експертизу, наявність потреби у розв'язанні судовим експертом питань з використанням спеціальних знань і проведенні досліджень у формі експертизи, викладені в постанові (ухвалі) суду або постанові слідчого (прокурора), які виносяться з дотриманням процесуальних вимог.

Значення судової інженерно-екологічної експертизи полягає в наступному: висновок експертизи є джерелом доказової інформації; за допомогою експертизи з'ясовують походження і причинні зв'язки окремих фактів, ознак, механізм їх утворення; експертиза дозволяє визначити час настання і протікання окремих явищ; експертиза дає можливість встановити факти, що мають юридичне значення; експертиза допомагає дати правильну юридичну оцінку факту, явищу; експертиза є засобом запобігання правопорушень, а також окремих судових помилок.

Судова інженерно-екологічна експертиза сприяє всебічному, швидкому й об'єктивному розслідуванню і розгляду кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справ при неухильному дотриманні вимог законності, процесуальних прав і законних інтересів громадян.

До предмета судової інженерно-екологічної експертизи входить комплекс (сукупність) фактичних даних, що встановлюються на основі спеціальних знань шляхом дослідження матеріалів справи за фактом обставин порушень вимог правил екологічної безпеки, які характеризують механізм виникнення, що привів чи міг привести до екологічної аварії, локальних екологічних порушень, заподіяння шкоди здоров'ю чи загибелі людей, забруднення повітря, водоймищ, ґрунту, значних матеріальних збитків та інших тяжких наслідків, пов'язаних з діями учасників події, технічним станом будівель, машин і механізмів, знарядь і засобів виробництва, природоохоронного устаткування, яке забезпечує екологічно-безпечне функціонування підприємства, а також причини і умови, які сприяли виникненню надзвичайної екологічної ситуації.

Завдання судової інженерно-екологічної експертизи визначається як діяльність, яка спрямована на перетворення інформації, що міститься в наданих на експертизу у якості вихідних даних матеріалів справи, інших документах та речових доказах, у доказову інформацію, яка може бути в подальшому використаною для правильного ухвалення рішення.

До загальних завдань судової інженерно-екологічної експертизи можна віднести: визначення виду й місця розташування джерела негативного антропогенного впливу; характеристика негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище в часі й просторі; встановлення механізму негативного антропогенного впливу; визначення безпосередніх (технічних) причин забруднень навколишнього середовища (викид шкідливих речовин у повітря, воду, ґрунт, що перевищує гранично припустимі норми тощо); визначення масштабів, а також виявлення умов і обставин, що сприяли посиленню негативного антропогенного впливу; встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства та умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів і з діями (бездіяльністю) спеціально уповноважених осіб у галузі охорони навколишнього середовища й природокористування, які сприяли заподіяння шкоди або інших наслідків; визначення причин та умов, що сприяли порушенням правил охорони навколишнього середовища, а також причинно-наслідкових зв'язків.

Виходячи із зазначеного, судовою інженерно-екологічною експертизою можуть вирішуватися наступні питання: який критичний рівень забруднення (КРЗ) навколишнього середовища для даної місцевості, перевищення якого становить небезпеку для здоров'я населення й стану якості середовища; які гранично припустимі викиди (ГПВ) шкідливих речовин у водойми, атмосферне повітря, ґрунт, інші шкідливі впливи на природне середовище даним виробничо-господарським об'єктом; які гранично припустимі концентрації (ГПК) шкідливих речовин в атмосферному повітрі, водоймах, ґрунті; які стандарти якості навколишнього природного середовища запропоновані до діяльності виробничо-господарських об'єктів; яка екологічна шкода заподіяна в результаті порушень правил охорони навколишнього середовища, її можливі наслідки; які безпосередні причини заподіяної екологічної шкоди; чи не є причиною події дефекти екологічного проектування, планування даного об'єкта (району), його експлуатації (очисних, уловлювальних і таке інше устроїв); яким чином можна було уникнути порушення правил охорони навколишнього середовища; чи не зробили вплив на шкідливі наслідки екологічних порушень об'єктивні фактори; які причини й умови, що сприяли порушенням правил охорони навколишнього середовища та наслідкам, що настали.

У кожному конкретному випадку перелік питань, може носити більш розгорнутий характер з уключенням завдань, що конкретизують окремі моменти, хронологію розвитку події, дії її учасників та інше.

Судова інженерно-екологічна експертиза, як і будь-який клас (рід) судової експертизи, ґрунтується на певних наукових основах – теоретичних і методичних положеннях. Науковою основою судової інженерно-екологічної експертизи є своєрідна, інтеграційна прикладна галузь комплексних знань, що формується і яка вже пройшла визначений шлях становлення і розвитку. Її зміст і деякі загально-методичні положення знайшли відображення в спеціальній літературі та в наукових розробках, одержують визнання в експертній, слідчій і судовій практиці.

Резюмуючи, слід зазначити, що в процесі становлення та формування нового самостійного виду судово-технічної експертизи – судової інженерно-екологічної експертизи, слід урахувати специфічність використання спеціальних знань, специфічність об'єктів і методів експертного аналізу при дослідженні порушень правил екологічної безпеки. Разом із тим, слідча, судова й експертна практика вимагають подальшого вирішення багатьох проблем теоретичного, процесуального, методичного й організаційного характеру, перші спроби з яких зроблені фахівцями Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса та чекають подальшого свого вирішення і стосуються питань збирання, дослідження, узагальнення, аналізу, систематизації та оцінювання доказів у процесі розслідування справ, виконання судових інженерно-екологічних експертиз та розробленням профілактичних рекомендацій із попередження ймовірних порушень правил екологічної безпеки.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Бондар В.С.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри
загальноюридичних дисциплін,
Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Практика протидії тероризму переконливо свідчить, що без ефективного використання відомостей, які містяться в різних інформаційних системах та їх належного аналізу та синтезу за допомогою криміналістичних засобів, ефективна протидія таким злочинним проявам неможлива.

Розробці питань ефективного забезпечення інформацією процесу розслідування злочинів присвячені роботи В.В. Бірюкова, В.А. Журавля, Є.Д. Лук'янчикова, Б.Г. Розовського, В.О. Федоренка, В.Г. Хахановського, В.Ю. Шепітька та інших вчених та практиків, які сформували систему сучасних наукових уявлень в цій галузі.

Інформаційно-аналітичне забезпечення протидії тероризму являє собою розгалужену складну систему, котра охоплює наступні напрями діяльності: аналіз зібраної правоохоронними органами статистичної інформації про стан, структуру та динаміку злочинності зазначеної категорії; аналіз інформації про обставини, способи вчинення терористичних актів, розробку результативних методів та засобів боротьби з ними; включення в процес аналізу та синтезу інформації, накопиченої в криміналістичних, оперативних, статистичних та інших обліках правоохоронних органів; використання відомостей, що містяться в базах даних, якими володіють інші державні органи та недержавні установи і організації (реєстри Міністерства юстиції, державної фіскальної служби, державної реєстраційної служби, бази персоналізованого обліку доступу співробітника до інформаційних систем, бази даних систем відеонагляду за об'єктами, бази даних сеансів всіх видів послуг зв'язку, що надаються населенню, бази даних провайдерів, які здійснюють надання послуг Інтернет та ін.); використання сучасних комунікацій для створення умов для логічного та технічного об'єднання різних інформаційних масивів при вирішенні обліково-реєстраційних задач.

Результати аналізу можуть використовуватися під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, в організаційно-управлінській діяльності підрозділів право-

охоронних органів, а також у діяльності правозахисних та інших організацій і установ.

Одним з резервів підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення протидії тероризму може стати створення відповідної інформаційної бази даних, орієнтованої на вирішення широкого кола задач у інтересах протидії терористичній діяльності: визначення кількісного складу терористів, які беруть участь у вогневому контакті; аналіз складу озброєння терористичної групи; визначення бойового порядку терористів у ході вогневого контакту (тактика дій головних похідних застав та розвідувальних дозорів, місця бойової охорони, засідок, кулеметних та снайперських вогневих точок, склад вогневих розрахунків, груп прикриття тощо); аналіз динаміки переміщення вогневих точок, сил нападу, прикриття, відходу; визначення окремих груп вогневих засобів, які діють спільно (компактно) при вчиненні декількох терористичних актів; визначення ролей окремих суб'єктів, озброєних конкретними екземплярами зброї (командир, водій, зв'язківець тощо); виявлення: а) об'єктів, що потребують особливої уваги при організації оперативного обслуговування, регулярного проведення негласних слідчих (розшукових) дій. До них, слід зокрема віднести: об'єкти, на яких виробляється, зберігається або використовується зброя; великі інкасовані об'єкти; постійні маршрути інкасаторів; підприємства, особливості виробничої діяльності яких дозволяють здійснювати виготовлення та ремонт зброї; розташування військових частин та підрозділів; постійні маршрути транспортування цінних вантажів, які супроводжуються озброєною охороною; б) недоліків у системі державного контролю за обігом зброї та вибухових пристроїв; в) осіб, які проявляють наміри заволодіти зброєю та вибуховими пристроями або вживають заходів з підготовки до викрадення; г) організацій, посадових осіб та окремих громадян, які можуть надати допомогу у попередженні викрадень, або встановленні осіб, які їх скоїли; д) найбільш цінної в оперативному відношенні інформації, створення з цією метою спеціалізованих банків даних.

Джерелами інформації для подібної бази даних можуть стати такі:

1) *зовнішні*: матеріали масової інформації, відомості, які надходять з різних органів влади та управління, судів, прокуратури, військових підрозділів, підприємств оборонної промисловості, транспортних організацій, звідки може бути отримана інформація з питань, пов'язаних з обігом озброєння; відомості з недержавних структур – колективів мисливців, приватних охоронних структур, які використовують вогнепальну зброю, боєприпаси, вибухові ре-

човини та вибухові пристрої для виробничих, науково-дослідних, рятувальних робіт, забезпечення охорони;

2) *внутрішні*: справи оперативного обліку за фактами викрадення вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв; справи оперативного обліку за фактами кримінальних правопорушень, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї та вибухових пристроїв; розшукові справи на розшукуваних злочинців; колекції балістичного та вибухотехнічного обліку Експертної служби МВС України, зокрема: стріляні гільзи та кулі, фрагменти вибухових пристроїв та вибухових речовин, вилучені на місцях зіткнення з незаконними збройними формуваннями та в місцях вчинення терористичних актів; втрачені членами незаконних збройних формувань у бою або за інших обставин зброя, вибухові пристрої та речовини; дані, отримані від затриманих учасників незаконних збройних формувань і терористичних організацій.

Технологічно функціонування подібної бази даних можливе на базі Інтегрованого банку даних Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ, відмінною особливістю якого є наявність між різними об'єктами обліку та одиницями інформації безпосередніх зв'язків.

Важливою є можливість встановлення однієї особи з декількома особами, інформація про які також є в інформаційній системі. Особливу цінність являє собою дана можливість у частині встановлення кримінальних, родинних, ділових та інших зв'язків між членами злочинних груп та потерпілими. Програмні можливості в автоматичному режимі може здійснювати «стикування» з декількох обліків, наприклад, обліку осіб, які знаходяться в розшуку та обліку осіб, затриманих за вчинення адміністративних правопорушень, осіб, на яких зареєстрована вогнепальна зброя та які прив'язуються до кримінальної відповідальності тощо [1, с. 37].

Досвід формування електронних кулегільзотек свідчить про необхідність розробки для всіх користувачів єдиних правил запису та структурування електронних баз даних.

У теперішній час основна увага приділяється вдосконаленню технічних характеристик автоматизованих балістичних ідентифікаційних систем (далі – АБІС), більшість з яких («POISC», «EvoFinder», «Alias», «IBIS» та ін.) забезпечені технологічними рішеннями, які дозволяють отримувати тривимірні зображення (оптичні сканери, програмні алгоритми, механічні та оптичні профілометри, наприклад, в АБІС «IBIS» – Integrated Ballistic Identification System, в модулі перевірки куль – BulletTrax3D), отримувати матриці профілю, що дозволяє точно описати конструктивні особливості бойку ударника та відображувача, а також особливості обробки патронного упору [2, с. 183].

До того ж за для подальшій реконструкції вогневого контакту в базах даних мають фіксуватися відомості щодо місць виявлення слідів застосування вогнепальної зброї та інших слідових комплексів з чіткою орієнтацією до епізодів терористичного акту.

Задля вдосконалення криміналістичної діяльності необхідно не тільки створювати спеціалізовані автоматизовані інформаційні системи, але й вдосконалювати вже існуючі. Лише за таких умов можливий ефективний аналіз обставин злочину та адекватна протидія терористичним проявам.

Список бібліографічних посилань: 1. Гуславский В. С. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : монография / В.С. Гуславский, Ю.А. Задорожний, Б.Г. Розовский. – Луганск: Элтон-2, 2008. – 136 с. 2. Федоренко В. А. Выделение индивидуальных признаков на цифровых изображениях следов бойков [Текст] / В.А. Федоренко, М.В. Корнилов // Известия Саратовского университета. Серия Экономика. Управление. Право. – Ч. 2. – 2014. – Вып. 1. – С. 181-186.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148 (477)

Бондаренко В. В.,
Харьковский национальный медицинский
университет,

Щеголова М. Г.,
Харьковская медицинская академия
последипломного образования,

Семеняченко А. Н.,
Харьковское областное бюро судебно-
медицинской экспертизы

СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА ПО СЛЕДАМ И ОТПЕЧАТКАМ ЗУБОВ

Зубы каждого человека имеют неопределенное количество практически неповторимых в своей совокупности признаков, индивидуализирующих личность, в связи с чем, зубы и зубные ряды рассматриваются как носители признаков, нередко обеспечивающих возможность отождествления личности человека. В этом отношении идентификационные признаки можно подразделить на три группы: 1) анатомические признаки зубов; 2) аномалии зубов, зубных дуг и прикуса; 3) приобретенные признаки.

Следы-повреждения от зубов могут быть оставлены преступником на теле жертвы, потерпевшим на теле преступника, человеком на своем теле (самоповреждение), преступником на продуктах питания или иных предметах. В зависимости от механизма образования следы повреждения подразделяются на статические, динамические и следы отделения (разделения). Статические следы образуются вследствие сжимающего действия зубов, динамические следы и следы отделения – в результате сжатия, сочетающегося с рвущим действием зубов. Статические и динамические следы могут быть обнаружены на теле и одежде, а также на продуктах питания (твердые сыры, масло, шоколад, фрукты и пр.).

Общие и частные признаки зубного аппарата человека, отражающиеся в статических и динамических следах-повреждениях, довольно быстро изменяются, в связи с чем, фиксация следов является непременным условием последующего проведения идентификационных исследований.

Следы повреждения сначала исследуют визуально, а затем уточняют детали с помощью стереомикроскопа. Особое значение при фиксации следов укуса придадут масштабному фотографированию, являющемуся практически единственным методом фиксации следов укуса на теле живых лиц. Фотографирование проводи-

тся не только в прямом, но и в косопадающем свете, что позволяет выявлять мелкие детали рельефа. Иногда след-повреждение можно сохранить путем перенесения его контура на прозрачную гибкую пленку, которую накладывают на след от зубов и обводят на ней контуры повреждения. Если след-повреждение имеет рельеф, т.е. состоит из ран, оставленных отдельными зубами, изготавливают слепки из полимерных материалов – силиконовых паст и компаундов, не исключается применение и жидкого раствора гипса.

В ходе экспертизы трупа (наряду с фотоснимками и слепками) необходимо сохранить участок кожи со следами-повреждениями. При подсыхании участка кожи необходимо ее смочить дистиллированной водой, а для длительного хранения использовать спиртово-уксусный раствор А.Н. Ратневского. Для сравнительного исследования необходимо получение экспериментальных следов проверяемых объектов, которые можно получить двумя способами, либо непосредственно при укусе подозреваемого на мягких слепочных массах (воск, пластилин, мыло), либо с моделей зубов, изготовленных с высокой точностью из полимерных материалов и фиксированных на артикуляторе с установлением соответствующего прикуса. Экспериментальный след должен отвечать основному требованию криминалистики – быть четким и отображать особенности лучше, чем исследуемый. Идентифицируемые и экспериментальные следы укуса фотографируются в одинаковом масштабе с одной и той же ориентировкой освещения. При исследовании и сравнении этих 2-х следов применяют методы репеража, наложения и аппликации (для статической части) и скольжения (для динамической части). При оценке результатов сравнительного исследования учитывают общие признаки зубного ряда: ширину и размеры зубных дуг, частоту и правильность постановки зубов, наличие широких диастем, отсутствующих зубов и т.д. и частные признаки – особенности отдельных зубов, рельеф режущих краев, различные дефекты.

В последнее время значительное распространение в идентификационных исследованиях получили графические методы доказательства сходства и различия сравниваемых следов и объектов, в частности метод графических идентификационных алгоритмов, в основе которого лежит принцип центрального проектирования. Объекты фотографируются из одного центра и проецируются на разные плоскости, после чего из центра графически проводятся прямые линии. Если линии соединяют одни и те же точки и при этом не пересекаются, то это свидетельствует о совпадении объектов, если же линии пересекаются, то это свидетельствует о различии объектов.

Таким образом, для доказательства того, что следы повреждения действительно соответствуют зубам проверяемого человека, необходимо иметь отпечатки 3-4 зубов. В некоторых случаях может оказаться достаточным отпечаток и 2-х зубов при условии, что он отражает несколько разных специфических признаков. Считается, что для категорического заключения необходимо совпадение 6, 9 и даже 12 особенностей, в зависимости от их выраженности. В случае отрицательного вывода достаточно и меньшее количество сравниваемых признаков.

Практическое применение данных методик наглядно демонстрирует случай из нашей судебно-медицинской практики. В одном из лесных массивов Харьковской области был обнаружен труп несовершеннолетней 13-летней девочки с признаками насильственной смерти. По подозрению к совершению преступления был задержан гр-н М., который полностью отрицал свою причастность к данному преступлению. При судебно-медицинской экспертизе трупа девочки, наряду с множественными колото-резаными повреждениями тела, на левой молочной железе были обнаружены следы-повреждения, а именно две рядом расположенные раны необычной формы, одна из которых сопровождалась частичным отсутствием (дефектом) соска. Характер, механизм образования и взаиморасположение данных ран указывали на то, что они являются рвано-ушибленными (укушенными) и могли образоваться в результате действия зубов человека при укусе. С целью идентификации этих следов было принято решение о проведении трасологической экспертизы. С этой целью ортопедом-травматологом были выполнены гипсовые слепки верхней и нижней челюсти подозреваемого гр-на М., в результате чего было установлено, что у подозреваемого имеет место расхождение на 0,3 см правого и левого первых зубов (резцов), а также незначительный скол коронки 1-го правого зуба (резца). При помощи данных слепков были выполнены экспериментальные следы-повреждения на пластилиновой массе, которые далее идентифицировались с ранами на теле погибшей девочки. В ходе сравнительного исследования учитывались анатомические признаки зубов, углы расхождения и расстояния между коронками, особенно рельефа режущих краев, наличие дефектов. Кроме этого, был использован метод стереометрической реконструкции, с помощью которого было произведено сопоставление экспериментальных и идентифицируемых следов путем фотосовмещения. В результате исследования установлено, что раны, обнаруженные на теле девочки, соответствуют по большинству признаков следам, полученным экспериментальным путем со слепков зубов подозреваемого гр-на М. Таким образом, индивидуальные признаки

зубов подозреваемого гр-на М. отобразились в повреждениях на теле погибшей девочки, что и легло в основу заключения судебной медико-криминалистической экспертизы. Данный факт стал одним из доказательств причастности гр-на М. к совершению умышленного убийства и, таким образом, помог следствию в раскрытии особо тяжкого преступления.

Таким образом, следы и отпечатки зубов могут подлежать судебно-медицинской экспертизе и являться важными доказательствами в ходе расследования уголовных дел. Возможность установления личности преступника по следам и отпечаткам зубов расширяет арсенал методов и средств для следователя при расследовании преступлений против жизни и здоровья личности.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Б. А. Бурбело,
викладач кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1071-1338>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТАКТ МІЖ СЛІДЧИМ І ПІДОЗРЮВАНИМ ЯК ФОРМА ПРОФІЛАКТИЧНОГО ВПЛИВУ

Психологічний контакт являє собою один із способів пізнання особистості, так як саме в контакті, спілкуванні, найбільш яскраво проявляються його різні сторони. Разом з тим, він є одним із способів профілактичного впливу на підозрюваного. Контакт є і складовою частиною процесу спілкування, закономірності якого проявляються при його встановленні.

У широкому сенсі слова психологічний контакт являє собою процес спілкування та обмін інформацією між двома людьми. Завданням слідчого є встановлення особливого психологічного контакту з підозрюваним, який сприяв би взаєморозумінню до отримання і дачі показань. Особливості цього психологічного контакту визначаються саме специфікою психологічних відносин, що виникають між слідчим і підозрюваним під час досудового розслідування.

Психологічний контакт служить необхідною передумовою для виконання основної задачі - встановлення об'єктивної істини по кожному кримінальному провадженню. Якщо слідчий не володіє здатністю встановлювати емоційний контакт з підозрюваним, то він професійно непридатний.

Необхідно відзначити, що в науці поняття психологічного контакту є дискусійним. О.М. Васильєв, Л.М. Карнеєва розглядають психологічний контакт, як своєрідний тактичний прийом, який є передумовою для отримання правдивих показань. О.Б. Соловйов визначає психологічний контакт, як спосіб встановлення комунікативних зв'язків, емоційну довіру до слідчого.

На нашу думку під психологічним контактом слід розуміти наявність особливої психологічної атмосфери, яка полягає в готовності слідчого і підозрюваного до спілкування.

Необхідно відзначити, що профілактична робота слідчим може починатися ще до повідомлення особі про підозру. Нерідко слідчі починають працювати з конкретною особою з моменту затримання. Слідчий не повинен втрачати можливості встановити психологічний контакт з підозрюваним і його близькими вже з цього моменту. При першій зустрічі з підозрюваним слідчий повинен нама-

гатися зняти у нього надмірне психологічне напруження, щоб останній міг відчувати себе якомога природніше в даній ситуації. Слідчий також повинен збудити активну розумову діяльність підозрюваного, викликати у нього бажання відверто говорити про себе та інші обставини, з приводу розслідування кримінального провадження. Потрібно враховувати, що зовнішні чинники впливають на психічний стан підозрюваного і безпосередньо на встановлення і розвиток психологічного контакту. Слідчий повинен подбати про створення ділової, невимушеної обстановки, що досягається виключенням всіх відволікаючих моментів (сторонніх телефонних дзвінків, розмов з колегами тощо).

Психологічний контакт тим більше не вдається встановити, коли в діях слідчого присутня грубість, байдужість, несправедливість, зверхність, почуття переваги над підозрюваним. Професійним якістю слідчого є його здатність нейтралізувати, загальмувати, якщо воно з'явиться, емоційно-негативне ставлення до підозрюваного. Перед початком допиту слідчий повинен встановити психічний стан допитуваного, використовуючи комунікативні дії нейтрального характеру.

Підозрюваний повинен бачити в слідчому чесного, грамотного, принципового, культурну людину, яка захищає, а не порушує його права. У деяких випадках встановлення психологічного контакту, в залежності від особистості підозрюваного, може сприяти бесіда - попереднє спілкування перед початком слідчої дії. Наприклад, розмова про особисте життя, його роботу, захоплення і т. д.

Проблемою встановлення психологічного контакту на даному етапі розслідування є недолік необхідної інформації про особу підозрюваного. У таких випадках істотне значення має аналіз наявних даних щодо підозрюваного. Більшість слідчих вважають, що проблемою встановлення психологічного контакту є недостатнє вивчення особи підозрюваного, недостатні знання педагогіки і психології. Велику роль при цьому відіграють професійні навички слідчого.

Встановлення психологічного контакту має свої особливості у разі якщо підозрюваний - жінка. Специфіка жіночої поведінки полягає в більш гострому сприйнятті окремих явищ дійсності, підвищеному емоційному реагуванні на них, надання більшій значущості окремих фактів міжособистісних відносин. Жінки підозрювані відрізняються від чоловіків більш гострим сприйняттям подій.

Певні складності виникають при встановленні психологічного контакту з підозрюваним, який притягується до кримінальної відповідальності неодноразово. Такій особі, як правило, відомий порядок повідомлення про підозру, допиту, інших слідчих дій, він має деякі правові пізнання і правильно оцінює наявні докази. Він

негативно налаштований до слідчого і ведення відносно нього досудового розслідування. У роботі з такими підозрюваними дуже важливо ретельне вивчення його особистості (вивчення біографії, його мікросередовища, вивчення кримінального провадження, що знаходиться в архіві і т. д.), ретельна підготовка до допиту та інших слідчих дій, проведених з його участю.

На нашу думку встановлення психологічного контакту необхідно формувати з учасниками слідчої дії з допомогою наступних тактичних прийомів: 1) комунікабельної поведінки слідчого; 2) збудження інтересу і підвищення активності до слідчої дії у його учасників; 3) зняття конфліктних настроїв в окремих учасників слідчої дії.

Вважаємо, що встановлення психологічного контакту та його підтримку під час досудового розслідування залежить від професійних і морально-психологічних якостей слідчого; від підготовки слідчого до спілкування з підозрюваним, обстановки бесіди, допиту та інших слідчих дій, які проводяться за участю підозрюваного; від його особистісних якостей; від його готовності до спілкування зі слідчим.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Волобуєв А. Ф.,
доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри кримінально-правових дисциплін
та судових експертиз Донецького
юридичного інституту МВС України

ПРО ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ

Досудове розслідування злочинів є одним з найскладніших видів пізнавальної діяльності, що обумовлено його специфічним об'єктом та пов'язаних з ним інших факторів [1, с. 270-271]. Умисні злочини вчиняються, як правило, утаємничено і з прихованням слідів у широкому їх розумінні. Найбільш небезпечні злочини здійснюються організованими групами з розподіленням злочинних функцій, із застосуванням спеціальних знань і новітніх технологій, використанням для прикриття і маскування злочинної діяльності різноманітних легальних форм (наприклад, статусу суб'єктів господарювання, банків, фінансово-кредитних установ). Тому колективним організованим формам злочинності держава повинна протиставляти відповідні організаційні форми взаємодії між різними правоохоронними структурами (суб'єктами), які уповноважені застосовувати у боротьбі зі злочинністю різноманітні спеціальні методи і засоби. Зокрема, успішне виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України залежить від належної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, роль яких у досудовому розслідуванні суттєво змінилася у зв'язку з появою інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Негласні слідчо-розшукові дії фактично є способами отримання доказів з використанням методів оперативно-розшукової діяльності на основі таких її галузевих принципів, як конфіденційність і конспіративність [2, с. 133].

***Взаємодія у досудовому розслідуванні** - це заснована на законодавстві і підзаконних нормативно-правових актах спільна узгоджена за цілями, характером, місцем і часом діяльність слідчого та оперативного підрозділу, яка спрямована на виконання завдань кримінального провадження.* Встановлені кримінальним процесуальним законодавством, а також вироблені практикою і закріплені у підзаконних нормативно-правових актах (наказах, інструкціях) способи зв'язку між слідчим та оперативним підрозділом отримали назву форм взаємодії.

Так в Законі України «Про ОРД» зазначається, що оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, у разі

виявлення ознак злочину зобов'язаний невідкладно направляти зібрані матеріали для початку та здійснення досудового розслідування. У разі, якщо оперативно-розшукові заходи ще тривають і їх припинення може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, повинен повідомити відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, закінчити проведення оперативно-розшукового заходу і тільки після цього направити зібрані матеріали до відповідного органу досудового розслідування (ч.2 ст. 7). У такій ситуації слідчий безумовно повинен контактувати з оперативним підрозділом з приводу визначення моменту передачі вказаних матеріалів та сутності злочину, ознаки якого виявлені оперативно-розшуковим шляхом. Окрім того після початку кримінального провадження слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (п. 3 ч.2 ст. 40 КПК України).

Багаторічна практика показала, що сумісна діяльність слідчого та оперативного підрозділу є найбільш ефективною при дотриманні наступних вимог, які сформувалися як **принципи взаємодії**.

1. Розмежування компетенції і посадових обов'язків при пріоритетній (керівній) ролі слідчого. Саме слідчий приймає процесуальні рішення у кримінальному провадженні в межах свої компетенції та несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Він уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, які є обов'язковими до виконання (п. 3 ч.2 ст. 40, ч. 3 ст. 41 КПК України; ч. 4 ст. 7 Закону України «Про ОРД»). Але слідчому не підпорядковується оперативний підрозділ і він не має права давати вказівки щодо застосування тих чи інших методів ОРД - це виходить за межі його компетенції, оскільки він не є суб'єктом ОРД. Оперативний підрозділ є самостійним у виборі методів і засобів здійснення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій в межах чинного законодавства.

2. Спільне (узгоджене) планування підготовки і проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Даний принцип означає вимогу упорядкування досудового розслідування, в якому беруть участь кілька суб'єктів, у вигляді розроблення певної ідеальної моделі (плану) діяльності цих суб'єктів. План складається сумісно і в ньому відбивається функція кожного учасника, зв'язок його дій за характером, місцем і часом з діями інших учасників розслідування. Спільне планування дозволяє досягти усвідомлення кожним суб'єктом свого місця, ролі і значимості своїх дій у ви-

конанні спільного завдання, що є важливою запорукою ефективності сумісної діяльності.

3. Взаємний обмін інформацією, якою володіють слідчий та оперативний підрозділ. Цей принцип витікає з попереднього і означає, що для досягнення успіху у кримінальному провадженні кожний виконавець слідчо-розшукових дій повинен володіти певним обсягом відомостей, які мають значення для виконання певного завдання чи для проведення окремої слідчо-розшукової дії. Саме це дозволяє усвідомити як її значення, так і обрати найбільш ефективні методи, прийоми і засоби її проведення.

4. Забезпечення конфіденційності та нерозголошення даних оперативно-розшукової діяльності і досудового слідства. Інформація, яка отримується в результаті ОРД та досудового слідства, може мати конфіденційний та конспіративний характер і її несанкціонований витік може суттєво зашкодити виконанню завдань кримінального провадження. Тому відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим (ст. 222 КПК України). Відтак, у взаємодії слідчого та оперативного підрозділу правилом є взаємний обмін інформацією тільки в тих межах, які визначаються компетенцією того чи іншого суб'єкта. Так, оперативний підрозділ надаючи інформацію слідчому, яка має значення для кримінального провадження, не повинен розкривати конфідента, від якого така інформація була отримана та у який спосіб. У свою чергу слідчий, надаючи доручення оперативному підрозділу щодо проведення певної слідчо-розшукової дії, повинен інформувати його тільки в тому обсязі, який потрібен для проведення даної слідчо-розшукової дії. Фактично сутність даного принципу взаємодії може бути розкрита через поняття раціонального обміну інформацією.

Дотримання наведених принципів взаємодії слідчого з оперативними підрозділами є запорукою успішного виконання завдань кримінального провадження. Але це стає можливим тільки тоді, коли, як показала практика, створюються належні організаційні передумови. Багаторічний досвід показав, що найбільший ефект у налагодженні взаємодії досягається при створенні слідчо-оперативних груп, в яких сумісно працюють слідчі та співробітники оперативних підрозділів.

Список бібліографічних посилань: 1. Волобуєв А.Ф. Проблеми взаємодії суб'єктів досудового розслідування злочинів / А. Ф. Волобуєв // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка – 2015. - Вип.3 (71). - С.270-276. 2. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія / О. М. Бандурка. - Харків: Золота миля, 2012. - 620 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

О. Г. Волошин,
старший викладач кафедри
криміналістичних експертиз навчально-
наукового інституту № 2 Національної
академії внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ «НЕТРАДИЦІЙНИХ» МЕТОДІВ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Сучасна криміналістика як спеціальна юридична наука прикладного характеру має свою досить розроблену загальну теорію, відповідні наукові методи дослідження і спирається на систему окремих криміналістичних теорій і методів. Тому боротьба зі злочинністю у змінених соціально-економічних умовах життя нашого суспільства вимагає розробки і впровадження в практику правоохоронних органів нових засобів та методів діяльності.

Поняття «нетрадиційних» методів в криміналістиці з'явилося в кінці 80-х років минулого століття. В цілому проблема використання нетрадиційних методів по теперішній час є спірною та дискусійною. Деякі автори стверджують, що використання цих методів є доступним і потрібним, інші дотримуються думки про нездатність цих методів вирішити питання отримання правдивої інформації та говорять про небезпечність їх застосування для здоров'я людини. Недоліком застосування «нетрадиційних» методів є те, що отримані результати не можуть бути визнані як джерело доказів, але все ж виконують допоміжну функцію для слідства і суду.

Будь-які методи, в тому числі «нетрадиційні» засновані на спеціальних знаннях в певній галузі. «Нетрадиційні спеціальні знання» – це знання сучасних технічних, природничих та суспільних наук, котрі є перспективними для застосування в практиці розслідування кримінальних правопорушень. В залежності від способу отримання інформації всі нетрадиційні методи можна поділити на дві групи:

1. методи, що не пов'язані з безпосереднім контактом опитуваної особи; (до них належать екстрасенсорика, психологічний портрет підозрюваного тощо)
2. методи, що пов'язані з отриманням інформації шляхом безпосереднього контакту з опитуваною особою (гіпноз, поліграф, наркоаналіз).

Ми бачимо, що нетрадиційні криміналістичні знання й методи можна визначити як такі, що не дістали достатнього визнання в теорії криміналістики та впровадження їх в практику і які кримі-

налістика тільки пристосовує і використовує в своїх цілях для розслідування злочинів.

Таким чином вони не знаходять свого відображення ні в методах діалектичної та формальної логіки, ні в загальнонаукових методах, ні в спеціальних. Але немає сумнівів, що «нетрадиційні» методи займають особливе місце в системі криміналістичних методів, оскільки вони є не менш дієвими та результативними

З одного боку, не можна застосовувати науково не обґрунтовані методи при криміналістичному дослідженні, але у випадках, коли традиційні методи не спрацьовують, з'являється необхідність пошуку нових правомірних способів досудового розслідування. До таких методик належить і поліграф (інша його назва – «детектор брехні»).

Детекція брехні – метод інструментальної діагностики емоційної напруги людини. В основі цього методу лежить вимірювання психофізіологічних показників стану людини під час впливу на її емоційний стан слів-подразників. Через те, що психофізіологічні реакції людини в цілому не піддаються свідомому контролю, вони проявляються в фізіологічних функціях організму таких як температура тіла, частота серцебиття, стан систем кровообігу, ритм та глибина дихання, шкіро-гальванічний опір, ступень м'язової напруги, стан біотоків мозку та інших станів які можна виміряти. Вимір робиться пристроєм, який являє собою комбінацію кількох приладів, які зазвичай використовуються в фізіології та медицині для вимірювання відповідних функцій організму.

Слід зазначити, що в різні історичні періоди життя людей виникало питання: чи існує засіб, за допомогою якого стало б можливим викривати особу, яка говорить неправду.

Уперше поліграф було згадано в первісному світі, де детектором брехні був вождь племені, який спирался на свій життєвий досвід і внутрішні відчуття.

У стародавньому сході широко застосовувалося дізнання за допомогою рисової муки, яку насипали в рот підозрюваному на певний час, і якщо мука лишалася відносно сухою за цей період часу, особа вважалася винною, адже при спостереженнях у момент сильного хвилювання в людини пересихає в роті.

У стародавній Спарті молодиків ставили над краєм скелі та запитували, чи відчуває він страх. Відповідь юнаків у таких випадках завжди була негативна, але колір обличчя був у цьому разі індикатором. Якщо обличчя юнака ставало блідим – це означало, що він бреше. Подібний спосіб використовували і в Стародавньому Римі під час відбору охоронців.

В Африці особу, яка бреше встановлювали за контролем тремору рук. В Давній Персії та Давня Греції – за мануальним контролем пульсу і т.д.

У середньовіччі з'являються інші методи пошуку правди та виявлення брехні. Варто згадати святу Інквізицію з її арсеналом найжорстокіших способів катування як відносно обвинувачених, так і стосовно свідків.

У XIX ст. італійський фізіолог Анжело Моссо здійснив низку випробувань, під час яких виявив певну залежність фізіологічних показників від емоційної напруги. Він розробив плетизмограф, який став значним поштовхом у подальшому розвитку детектора брехні.

У 1890-ті рр. італійський лікар-психіатр Чезаре Ломброзо винайшов гідросфігмометр, яким міряв тиск крові у підозрюваного, коли його допитувала поліція. Така практика невдовзі почала братися до уваги і в судах. Таким чином почалась ера інструментальної детекції брехні.

Перший поліграф, придатний для розслідування злочинів, був створений американцем Джоном Ларсоном. Цей прилад реєстрував на паперовій стрічці, що рухалася, пульс, тиск крові та дихання. Його винахід вважають прообразом сучасних поліграфів. Після успіху Ларсона, поліграф зарекомендував себе як прилад з досить високою точністю результатів.

Леонард Кіллер відіграв вирішальну роль в розвитку психофізіологічного методу детекції брехні в Сполучених Штатах. У 1926 р. він створив поліграф, базовий набір каналів реєстрації якого включає дихання, кров'яний тиск, шкіряний супротив і тремор, що, до речі, наявні і в сучасних пристроях.

Після них ще багато видатних вчених таких як Дж. Мак-Кензі, О. Р. Лурія, С. Верагута, К. Юнга ті інші займалися розробкою та удосконаленням поліграфа.

У 1974 р. з'являється перший електронний поліграф серії Polyscribe компанії Stolting.

Приклади, дійсно, показують, що якщо ми стривожені, стурбовані, збуджені, нам страшно, то в нас з'являється емоційне напруження, яке виявляється в різноманітних фізіологічних показниках, які можна зафіксувати.

Одразу після доведення того, що за допомогою поліграфа можна перевірити чи говорить правду особа, яку опитують, виникає питання про застосування поліграфа в діяльності органів державної влади і у 1924 р. проведене Вільямом М. Мартсоном опитування із застосуванням поліграфу вперше було прийнято як докази і Індіані (США).

Серед країн, правоохоронні органи яких першими після США почали застосовувати поліграф: Китай (1943 р.), Індія (1948 р.), Японія (1951 р.) і т.д.. Сьогодні поліграф застосовують правоохоронні органи близько 70 країн світу.

В Україні в умовах реформування правоохоронних органів одним із ключових питань постало подальше впровадження поліграфа та отриманих за його допомогою результатів у діяльність органів внутрішніх справ.

Науково доведено, що вітчизняні психофізіологічні дослідження на основі поліграфа утворюють два напрями їх використання:

- у кадровій роботі;
- у правоохоронній діяльності.

Перший напрям орієнтовано на проведення кадрових і службових перевірок осіб для професійно-психологічного відбору на службу та навчання в систему правоохоронних органів України, в тому числі в систему ОВС.

Другий напрям – використання поліграфа в сфері практичної правоохоронної діяльності України, зокрема в кримінальному судочинстві.

Проблематика застосування поліграфа стосувалася відсутності законодавчого закріплення поліграфа в Україні, що слугувало для частини працівників правоохоронних органів та суду підставою для практичного невизнання доказами матеріалів, зібраних за допомогою детектора брехні. Не до кінця розв'язаним це питання залишилася й донині.

Сьогодні, застосування поліграфу в органах внутрішніх справ України здійснюється відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 9), який не забороняє використання технічних засобів, що не пригнічують волю та не завдають шкоди здоров'ю людей і довкіллю.

Крім того, останнім часом значно активізувалася діяльність державних інституцій у розвитку поліграфа в Україні.

Також застосування поліграфа передбачено в ст.50 новоприйнятого Закону України «Про Національну поліцію».

Тема застосування поліграфа в Україні для ефективності правоохоронної діяльності досліджувалася ще в 1990 р. у працях таких науковців, як К.В. Беляєв, В.І. Галаган, Д.В. Затенацький, Д.А. Мовчан, О.І. Мотлях, І.І. Когутич, О.В. Линник та багатьох інших.

З одного боку, нормативно-правове регулювання дає достатньо підстав розглядати застосування поліграфа як засобу отримання криміналістичної інформації, яке є не прямим доказом. На користь цього свідчать: норми ст. 71 КПК України; п.5 наказу Міністерства юстиції України від 27 липня 2015 р. № 1350/5; наказ МВС України «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних

поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» № 743 від 28 серпня 2001 р. та інші нормативно-правові акти.

З іншого боку, не урегульованість цього питання дозволяє застосовувати до поліграфа положення Закону України «Про судову експертизу», на підставі чого юридичною підставою проведення експертизи з використанням поліграфа можуть бути лише постанови слідчого, прокурора; ухвала суду, слідчого судді.

Відсутність прямої вказівки стосовно порядку використання поліграфа у Кримінальному процесуальному кодексі України зумовлює існування певних розбіжностей у практиці визнання його сутнісних характеристик, зокрема: у формулюванні назви обстеження на поліграфі (психофізіологічна експертиза, інтерв'ю, дослідження, опитування, тестування); у визначенні процесуального статусу поліграфологів (експерт, спеціаліст, оператор поліграфа тощо); у процесуальному оформленні результатів (висновок експерта (спеціаліста), довідка, залучення поліграфолога як свідка).

Крім того, нечіткими залишаються напрями його застосування у кримінальному судочинстві.

Але наявний міжнародний досвід використання поліграфа, існуюче законодавство України, методики, які використовуються для поліграфного тестування, та їх наукове обґрунтування дозволяють стверджувати про можливість застосування поліграфа і в українському судочинстві.

Розглядаючи поліграф як технічний засіб, слід зауважити, що проведення перевірки на поліграфі є дуже трудомістким та тривалим процесом, що складається з послідовних, методично обґрунтованих дій, з фіксацією психофізіологічних реакцій на поставлені фахівцем-поліграфологом питання і умовно поділяється на чотири етапи: підготовчий етап, перед тестова співбесіда, перевірка, після тестова бесіда.

- На підготовчому етапі поліграфолог знайомиться з матеріалами справи.

- Завданням передтестової бесіди є пересвідчення в добровільності згоди на проходження перевірки, ознайомлення опитуваного з його правами та обговорення підготовлених питань для виключення багатозначності тлумачення питань.

- Після закінчення передтестової бесіди поліграфолог вмикає поліграф і починає запис фізіологічних реакцій, тобто проводиться безпосередньо сама перевірка на поліграфі, яка триває, від одного до декількох годин, а при необхідності, в особливо складних випадках, вона може затягнутися на дві-три доби.

- Післятестова розмова є факультативним етапом і проводиться з метою схилення опитуваного до надання правдивих відомостей.

Існує чотири основних види запитань, які використовуються в поліграфічних тестах: релевантні (які безпосередньо відносяться до події, з приводу якої відбувається опитування підозрюваного); контрольні (для порівняння рівнів фізіологічного стресу); жертвовні (для зменшення реакції обстежуваного на релевантні запитання); симптоматичні (для визначення наявності певної невідомої події, яка має для обстежуваного велике значення).

У відповідь на питання у опитуваної на поліграфі людини виникають реакції, які фіксуються поліграфом як поліграма.

Аналіз результатів поліграфного обстеження здійснюється автоматично комп'ютерною програмою. У випадку необхідності проводиться «ручна» перевірка отриманих даних, при якій підрахунок балів здійснюється шляхом порівняння величини реакцій, даних на ключові і нейтральні запитання.

Отже, слід підкреслити, що поліграф є приладом медико-біологічного класу, який не чинить на організм людини яких-небудь негативних впливів. В силу цього метод поліграфного обстеження являє собою не травмуючу і не шкідливу для здоров'я, організовану по спеціальним методикам процедуру опитування людини.

Таким чином суттєве загострення криміногенної ситуації в Україні, а отже, і значні перевантаження в роботі слідчих підрозділів, спонукають до розширення можливостей використання сучасних наукових технологій. Однією з таких технологій є проведення поліграфічних досліджень.

Найбільш перспективними вважаються такі напрями застосування результатів поліграфічних досліджень: встановлення причетності чи непричетності особи до вчинення злочину; усебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи, а також з'ясування обставин, що пом'якшують чи обтяжують кримінальну відповідальність; розшук осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства та суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти.

Підводячи підсумки слід зазначити, що на сучасному етапі для боротьби зі злочинністю, в тому числі для розслідування злочинів, вже недостатньо використовувати лише традиційні методи боротьби. Зараз необхідно впроваджувати нові методи, вже визнані в інших країнах, проте які ще практично не використовуються у нас.

Постановці і вирішенню проблеми впровадження в практику будь-якого методу повинна передувати аргументована відповідь про його відповідність науковій достовірності та об'єктивності, етичній захищеності особи, відповідності правовим засадам і правилам кримінального судочинства.

З врахуванням цього гіпноз, біоритмологія не можуть бути рекомендовані в силу того, що є засобом впливу на волю допитуваного, засобом, що обмежує або виключає його можливості на захист. Поліграф вільний від цих недоліків і при уточненні мети використання, визначенні чіткої процедури застосування може бути віднесений до засобів, які допускаються.

Враховуючи те, що на сучасному етапі практика застосування «нетрадиційних» методів отримання інформації у діяльності правоохоронних органів знаходиться на стадії становлення та недостатньо обґрунтованим відкритим залигається питання застосування такого науково-технічного засобу як поліграф і доцільним буде внести наступні пропозиції: створити нормативно-правове забезпечення, яке регулюватиме правовідносини у сфері застосування поліграфа; розробити практичні рекомендації по застосуванню слідчими поліграфів з відповідними рекомендаціями щодо процесуального оформлення отриманих результатів; оснастити слідчі підрозділи всіх рівнів поліграфами, що дозволить підвищити ефективність та результативність діяльності з розкриття злочинів.

Список бібліографічних посилань: 1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254 к/96-ВР. 2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 №2341-III. 3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 03.04.2012 №4651-VI. 4. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Голос України. – 215. – № 141 – 142. – 6 серп. 5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 №2135-XII. 6. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 року: зі змінами від 01.01.2011р. 7. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного суду України від 30.05.1997 №8XII. 8. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України № 842 від 28.07.2004 року. 9. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 27 лип. 2015 р. №1350/5 // Офіційний вісник України. – 2015. - № 58. – Ст. 1921. 10. Про судову експертизу: Закон від 25.02.1994 №4038-XII [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт Верховної ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. 11. Алексовский С.Ю. Нетрадиционная криминалистика – Учебное пособие. – Алматы: А.Ю. – ВШП «Адилет», [Електронний ресурс] / С.Ю. Алексовский – Режим доступу: <http://poligraf-kz.narod.ru/pages/article02-1.html>. 12. Біленчук П.Д. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика: [монографія] / П.Д. Біленчук, О.І.

Мотлях, О.М. Рибальченко, І.П. Усіков / За ред. П.Д. Біленчука. – К.: 2013. – 419 с. 13. Васильев А.Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / А.Н. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1970. – 208с. 14. Гаврилова Н.Н. Ошибки в свидетельских показаниях как результат внепроцессуального воздействия / Н.Н. Гаврилова // Проблемы психологи следственной деятельности. Красноярск: Изд-во Красноярск.ун-та, 1986. - 102с. 15. Галаган В.І. Використання поліграфу: «за» і «проти» / В. Галаган //Українське право. – 2000.- №1. – С. 172-174. 16. Гапанович Н.П. Запоминание и сохранение в памяти воспринимаемых образов / Н.П. Гапанович // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – 1977-№2. –С.242-252. 17. Закатов А.А. Ложь и борьба с ней / А.А. Закатов – Волгоград: Нижне-волжск. книжн.изд., 1984.- 192с. 18. Історія поліграфу. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://poligraph-west.com.ua/historyua.php>. 19. Клевцов О. Мова жестів як нетрадиційне знання в розслідуванні злочинів / О. Клевцов // Право України. – 1998. – № 4. – С.58-61. 20. Клименко М. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів / М. Клименко, О. Клевцов// Право України. – 1998. -№ 1. – С.95-100. 21. Нанівський В. Перспективи використання поліграфа у кримінальному провадженні / В. Нанівський, Т. Лешкович // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. - № 1. – С. 33–38. 22. Салтевский М.В. Криминалистика в современном, изложении юристов.: Учебное и практическое пособие. / М.В. Салтевский. – Харьков: Рубикон. – 1997– 430с. 23. Циркаль В.В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста / В.В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.— 1981. – Вып.22 – С.51-55. 24. Черней В.В. Актуальні проблеми впровадження поліграфічних технологій у правоохоронну діяльність // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7-8 листопада 2015року) К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 244 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148.6

О. В. Воробей,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри криміналістичних експертиз
навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

ПОЛІМЕРНІ МАТЕРІАЛИ У СВІТОВОМУ БАНКНОТНОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Як відомо, у світовому банкнотному виробництві традиційною є технологія виготовлення грошових знаків на паперовій основі. Але ще у кінці 70-х років ХХ ст. виникла ідея створення альтернативи паперовим грошам. Передбачалось, що нові матеріали дозволять створити банкноти, які будуть довше знаходитись в обігу, та їх буде важко підробити. Але перші спроби були невдалими. Так, Коста-Ріка та Гаїті випустили банкноти на основі існуючої пластмаси "Tuvex ®" у 1983 році. Результат був жахливим, особливо в тропічних умовах – чорнила легко розмазувались, тому банкноти швидко вилучили з обігу. З урахуванням помилок, у 1988 році в Австралії (Note Printing Australia) почалось виробництво нових банкнот з полімеру. Досвіди, проведені Резервним банком Австралії, показали, що купюра у 10 австралійських доларів, виготовлена з паперу у середньому знаходилась в обігу 8 місяців, а пластикова – майже у чотири рази довше (близько 30 місяців). Аналогічні результати отримано після досліджень в Індонезії та Таїланді. Витривалість полімерів в умовах високої температури та вологості також доведена досвідом.

До переваг грошових знаків з полімеру відносяться: підвищена міцність, стійкість до забруднень та зручність при обробці у сортувальниках, банкоматах тощо. Особливо важливою є можливість застосування у полімерних банкнотах унікальних захисних засобів. Наприклад, прозорі «вікна», оптично перемінні тінюві зображення, дифракційні оптичні елементи (DOE — Diffractive Optical Element) тощо. Пластикова підложка забезпечує можливість створення банкнот з самоперевіркою, яка шляхом розташування простих технологічних засобів на самій банкноті забезпечує можливість перевірки визначених ознак на ній. Наприклад, застосування збільшувальної лінзи у чистому вікні грошового знаку з полімеру можна використовувати для читання глибокого мікродруку. Банкнота може містити два чистих вікна, що поляризуються. Вони при суміщенні затемнюють або пропускають світло в залежності від кута зору. Крім того, муарові або метамерні екрани на чистому вікні можна використовувати для візуального виявлення прихо-

ваної друкованої ознаки. Таким чином, важливою перевагою пластикових банкнот є їх висока захищеність. Наприклад, після повного переходу Австралії у 1996 році на пластикові банкноти, кількість підробок скоротилась у декілька разів. Захисні ознаки полімерних банкнот є значно складнішими: їх довше й дорожче відтворювати та неможливо якісно скопіювати за допомогою фотокопіювальної техніки. Оптично перемінні ознаки (DOVD або DOVID) — голограми та кінеграми, а також оптично перемінні елементи (DOE) з фольги на пластикових банкнотах більш яскраві та покращують показники захищеності не менш ніж на 30%.

Слід зазначити, що перехід на нові матеріали не потребує суттєвих змін у способах друку. Як і раніше, застосовується металографський та офсетний друк, причому друк на пластику виглядає більш чітко, а витрати фарб зменшуються. Поверхня полімерної банкноти у порівнянні з папером не має шерхуватості та волокон, тому DOVID та DOE не повторюють профіль паперу. Тіньові малюнки більш надійні, ніж водяні знаки та краще перевіряються. Важливим є і те, що обробка пластикових грошей також суттєво полегшується: вони більш чисті, краще розпізнаються детекторами.

Як один з останніх прикладів емісії нових полімерних банкнот, можна навести введення нової серії купюр у Канаді. Так, восени 2011 року Банком Канади було презентовано дві банкноти номіналом 100 та 50 канадських доларів нової серії на полімерній основі. Перша вже введена в обіг, а випуск 50-доларової банкноти заплановано на березень 2012 року. Нова серія банкнот розроблялась ще з 2004 року провідними фізиками, хіміками та інженерами. Вона втілює у собі такі основні принципи: екологічна безпека, інноваційні технології, високий захист від підробки та довговічність. Полімерні банкноти у 2,5 рази більш довговічні, ніж банкноти на основі бавовни, а після використання будуть перероблюватися. На презентації підкреслювалось, що нові грошові знаки унікальні за своїми захисними властивостями. Найбільш важливі активні захисні елементи забезпечуються двома прозорими вікнами, розробленими компанією Securency. Перше являє собою широку смугу вздовж правого купонного поля банкноти. На смузі розташовані голографічні елементи, що візуалізуються з обох боків купюри, – металізовані портрет та зображення будівлі. Це найбільше вікно, що застосовувалось на банкноті з використанням субстрату Guardian® виробництва Securency. Друге вікно у формі кленового листа, містить голографічний елемент WinDOE®. Вперше цей елемент розташовано у матовому, а не у прозорому вікні. У ньому напроти джерела світла виявляється числове позначення номіналу банкноти. Ця серія є своєрідним експериментом, оскільки Банк

Канади вперше використовує полімерний субстрат у промислових масштабах з метою посилення захисту банкнот від підробки.

У 2016 році випущено в обіг першу полімерну банкноту Великобританії номіналом 5 фунтів. Нова купюра має більш насичену кольорову гаму, де основними кольорами виступили - блакитний, білий, срібний і золотий. На лицьовій стороні купюри залишився портрет Королеви Великобританії Єлизавети II. У той же час на звороті банкноти розмістили зображення колишнього прем'єр-міністра Великобританії - Вінстона Черчіля. У 2017 році планується презентація нової 10-фунтової полімерної банкноти з зображенням письменниці Джейн Остін.

На 2016 рік вже 49 країн світу повністю або частково перейшли на полімерні банкноти. Але не все так ідеально: перехід на виробництво полімерних банкнот потребує достатньо великих витрат, також є ціла низка складних технологічних питань. Тому центральні банки багатьох країн світу прискіпливо оцінюють всі «за» та «проти» щодо їх застосування. На нашу думку, з часом полімерна технологія поступово витіснить паперову, оскільки і захист від підробки, і зносостійкість у полімерних банкнот значно кращі.

Список бібліографічних посилань: 1. Авдошин В. В. Определение подлинности и платежеспособности денежных знаков : Методическое пособие. – М.: ИнтерКрим-пресс, 2008. – 104 с. 2. Канада представляет новую серию полимерных банкнот // Currency News: Специальный выпуск – ноябрь 2011. – С. 1-2.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.982.4

Грига М. А.,
к.ю.н., науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем досудового
розслідування Національної академії
внутрішніх справ

ВСТАНОВЛЕННЯ ХРОНОЛОГІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ НАНЕСЕННЯ ШТРИХІВ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ

У складних випадках, коли є підозра симуляції підроблення підпису копіюванням (справжній виконавець підпису навмисно повторно наводить штрихи підпису з метою згодом видати його за підроблений), необхідно провести дослідження штрихів, які перетинаються, з тим, щоб встановити, який підпис був нанесений раніше, тобто, постає питання про встановлення хронологічної послідовності нанесення штрихів. Аналіз наукової літератури та методичних джерел свідчить про те, що науковці та практики вже не одне десятиліття працюють над вивченням цього питання. Так, ще у 70-х роках минулого століття Л. Н. Вікторова стверджувала, що принципова можливість вирішення питання стосовно того, що було виконано раніше, текст чи підпис, або підпис чи відбиток печатки, зумовлена наявністю хоча б одного місця перетину штрихів [1, с. 5].

У криміналістичних джерелах, присвячених проблемі дослідження штрихів, які перетинаються, описано багато методів, що дають змогу одержати позитивні та об'єктивні результати про послідовність виконання. Експертна практика свідчить про те, що найбільш ефективними методами є: оптична мікроскопія, скануюча електронна мікроскопія, мікрозйомка люмінесценції у червоній і ближній інфрачервоній зонах спектра, вологе копіювання, профілювання, спектрофотометрія, адсорбційно-люмінесцентний метод, хімічна обробка ділянки перетинання штрихів тощо.

Поряд з описаними вище методами, у спеціальній літературі наводяться відомості про успішне застосування для вирішення питання про послідовність виконання штрихів, що перетинаються, таких методів, як: електрофотографія, тонкошарова хроматографія, краплинні хімічні реакції, емісійний спектральний аналіз, фотозйомка у м'яких рентгенівських променях, застосування рідиннокристалічних термоіндикаторів, дослідження у струмах високої частоти, радіографія, рентгеноструктурний аналіз тощо. Однак слід відзначити, що застосування останньої групи методів у експертній практиці вимагає поряд з відповідною матеріальною базою та реактивами, наявності фахівців, які володіють цими ме-

тодами.

Необхідно зауважити, що досить часто, принципове значення має вирішення питання про послідовність нанесення реквізитів у документі за відсутності ділянок перетину штрихів підпису з друкованим текстом, відбитком печатки і т.ін. Так, досить поширеною є практика виконання підпису керівником організації на порожніх аркушах, наприклад, для подальшого виготовлення бухгалтерських документів. Ці документи часто стають об'єктами зацікавленості шахраїв – з їх допомогою виготовляють боргові розписки на велику суму, договори купівлі-продажу акцій або векселів тощо.

На сьогоднішній день експерти найчастіше відмовляються від вирішення даного питання, що пояснюється багатьма факторами, в тому числі відсутністю сучасних методик та відповідного обладнання [2, с. 220].

Робота з розробки відповідного методичного підґрунтя проводилась у ДНДЕКЦ МВС України, в результаті чого було підготовлено та 29.01.2016 р. внесено до Реєстру методик проведення судових експертиз Методик технічної експертизи документів у частині дослідження штрихів, що перетинаються (реєстраційний код 2.1.20).

Ведеться відповідна робота і у науково-дослідних установах Мінюсту. Так, у 2013 р. на базі Харківського НДІСЕ МЮ України за допомогою металографічного мікроскопа МІСТАМ ЛВ-34 вперше в Україні здійснювались наукові дослідження з метою вирішення питань встановлення послідовності виконання штрихів записів і підписів, нанесених пастами для кулькових ручок, та штрихів текстів і зображень, виконаних електрофотографічним способом, за відсутності ділянок їх взаємного перетину [3, с. 140].

При проведенні цих досліджень, як доповнення до методик встановлення послідовності нанесення в документах реквізитів, виконаних електрофотографічним способом, і реквізитів, виконаних пастами для кулькових ручок, які вже є за кордоном, проводяться дослідження з встановлення середньої щільності тонерного фону на ділянках виконання штрихів записів і підписів та на пробільних ділянках аркушів документів з метою виключення можливості виконання рукописних штрихів «в обхід» мікрочастинок тонера, які, як відомо, наносяться на документ при проходженні аркушів документів через пристрої з електрографічним способом друку.

Так, О. В. Наранович у статті наводить ситуації виконання рукописних штрихів (підписів) «в обхід» мікрочастинок тонерного фону, які можуть стати причиною помилкових висновків.

1. Коли на підпис керівнику потрапляють «чисті» аркуші, які перед тим були піддані впливу пристрою з електрографі-

чним способом друку (так званий «друк чистого аркуша»), із уже наявними мікрочастинками тонера. Далі в процесі внесення друкованих реквізитів документа місце розташування підпису закривається відрізком паперу в результаті чого отримується документ, у якому при проведенні мікроскопічного дослідження буде встановлено, що під штрихами підпису є мікрочастинки тонера, а поверх штрихів – відсутні. Це буде підставою для висновку про те, що спочатку виконувалися друковані реквізити, а потім підпис, що не відповідає дійсності.

2. Якщо при нанесенні друкованих реквізитів документа (наприклад, договору або розписки про отримання грошових коштів), місце для виконання підпису на документі було закрито відрізком паперу, під штрихами підпису після його виконання будуть відсутні мікрочастинки тонера. Надалі документ може бути підданий впливу пристрою з електрографічним способом друку й поверх штрихів підпису з'являться фонові мікрочастинки тонера. При проведенні мікроскопічного дослідження цього документа буде встановлено, що мікрочастинки тонера розташовані тільки поверх штрихів підпису. Така картина буде підставою для висновку про те, що спочатку виконувався підпис, а потім – друковані реквізити, що також не відповідатиме дійсності.

На думку О. В. Нарановича, щоб уникнути зазначених помилок при проведенні досліджень, необхідно враховувати середню щільність тонерного фону, яка встановлюється шляхом фотографування (при однаковому збільшенні 100-200х) пробільних ділянок поверхні документа у безпосередній близькості від рукописних штрихів підписів або записів і на пробільних ділянках аркуша документа на відносному віддаленні від штрихів текстів та електрофотографічних зображень (не менше 30-40 знімків), після чого на фотознімках рахується кількість мікрочастинок тонерного фону й вираховується та порівнюється середня щільність тонерного фону на ділянках виконання штрихів записів і підписів та на пробільних ділянках аркушів документів. Якщо вони співпадають, або мають дуже незначні розбіжності, це свідчить, що ділянки документів із штрихами підписів і записів не закривалися фрагментами паперу під час друкування тексту або проходження аркушу через пристрій з електрографічним способом друку, і висновки, отримані експертом при мікроскопічному дослідженні мікрочастинок тонерного фону, розташованих у штрихах, будуть правильними [3, с. 140, 141].

На наш погляд, використання зазначеного нового методичного підходу значно розширює можливості вирішення завдань із установлення послідовності виконання реквізитів у документах. Крім того, запропонована методика дослідження є неруйнівною, що

надає їй перевагу перед іншими розробленими раніше методиками.

Список бібліографічних посилань: 1. Викторова Л. Н. Исследование пересекающихся штрихов / Л. Н. Викторова, Т. И. Сафроненко, И. С. Юрков. – М., 1978. – 47 с. 2. Пелюшок В. Г. Можливості встановлення послідовності нанесення реквізитів у документі, що виготовлений електрофотографічним способом, при відсутності видимих місць перетину штрихів / В. Г. Пелюшок. // Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень : зб. матеріалів круглого столу (ННІПФЕКП НАВС, 10 квітня 2014 р.). – К. : НАВС, 2014. – С. 219–221. 3. Наранович О. В. Установлення послідовності виконання штрихів записів і підписів, виконаних пастами для кулькових ручок, та штрихів текстів і зображень, виконаних електрофотографічним способом, за відсутності ділянок їх взаємного перетину / О. В. Наранович // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створення ХНДІСЄ ім. М. С. Бокаріуса (Харків, 7–8 листоп. 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 140–141.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98:05

Грохольский В. П.,
кандидат юридических наук, заведующий
лабораторией Харьковского научно-
исследовательского института судебных
экспертиз им. Засл. проф. Н. С. Бокариуса
Министерства юстиции Украины

Дереча Л. Н.,
кандидат биологических наук, старший
научный сотрудник, заведующая сектором
Харьковского научно-исследовательского
института судебных экспертиз им. Засл.
проф. Н. С. Бокариуса Министерства юстиции
Украины

Филипенко Н. Е.,
кандидат юридических наук, доцент,
заведующая сектором Харьковского научно-
исследовательского института судебных
экспертиз им. Засл. проф. Н. С. Бокариуса
Министерства юстиции Украины

СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ, НАУЧНАЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Н.С. БОКАРИУСА

Заслуженный профессор Николай Сергеевич Бокариус – судебный медик и криминалист – в своих научных работах и практической деятельности всегда стремился к соединению судебно-медицинских и криминалистических знаний. Он придавал большое значение криминалистике и судебной экспертизе в практике расследования и судебного разбирательства дел, акцентировал внимание на необходимости ознакомления работников правоохранительных органов и судов с достижениями науки и техники.

Становление криминалистической и судебно-медицинской экспертизы в Украине происходило при непосредственном и активном участии Н. С. Бокариуса, который приложил немало усилий к организации экспертных учреждений, будучи фактически одним из творцов отечественной судебной медицины и криминалистики.

Н.С. Бокариус с юных лет проявлял инициативу в оказании помощи ученикам. Директор Одесской 2-й Гимназии Одесского учебного округа Министерства народного просвещения в письме от 7 сентября 1890 года так охарактеризовал молодого Николая Бокариуса: «Сим свидетельствую, что сын Воспитателя Ришельевской Гимназии. Коллежского асессора Сергея Филипповича Бокариуса,

Николай, ныне студент медицинского факультета Харьковского университета, в течение своего обучения в Ришельевской Гимназии, начиная с подготовительного класса до седьмого включительно, находился под непосредственным моим наблюдением и руководством. В течение всего этого времени он отличался безукоризненным поведением и прилежанием. Начиная с пятого класса, в виду его усердной работы, ему мною было предоставлено репетирование неуспевающих учеников; и по этой деятельности он также показал свое усердие и любовь к труду. От многих родителей, детей которых он репетировал, я слышал сердечную благодарность; с этой стороны я должен сказать, что и воспитанники, которых он репетировал в пансионе при Ришельевской Гимназии, оказывали удовлетворительные успехи по тем предметам, по которым раньше не успевали. Ввиду всего вышесказанного, я рекомендую студента Николая Бокариуса как весьма опытного репетитора».

Много сил и энергии Николай Сергеевич отдал созданию журнала «Архив криминологии и судебной медицины». Н. С. Бокариус не только редактировал все материалы, поступившие в журнал, но и помещал статьи, рефераты, хронику научной жизни и многое другое. Авторами материалов журнала были представители судебной медицины и криминалистики Украины, Германии, Франции, Италии, Испании, Бельгии, Болгарии, Финляндии и других стран. Таким образом, Н. С. Бокариус устанавливал широкие связи с учеными разных государств. Выпуская первый том журнала, Н. С. Бокариус писал в статье от редакции о том, что задача этого журнала – «создать материализацию следствия», т.е. подвести научную базу под методы исследования.

К Н. С. Бокариусу часто обращались за помощью коллеги. Так, в письме от 11 декабря 1903 года № 56 председатель Комитета редакторов юбилейных университетских изданий, профессор Д. И. Багaley отмечал: «Милостивый Госудaрь, Николай Сергеевич! Комитет редакторов юбилейных университетских изданий имеет честь покорнейше просить Вас не отказать в доставлении для юбилейного издания историко-статистического очерка Вашей кафедры – в связи с историей состоящего при ней учебно-вспомогательного учреждения (Кабинета судебной медицины) к 15 января 1904 г.».

С 1906 по 1910 годы Николай Сергеевич преподавал студентам медицинского факультета Императорского Харьковского университета курс по проведению микроскопических и микрохимических исследований вещественных доказательств, и в 1910 году было издано первое руководство Н. С. Бокариуса «Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследова-

ния вещественных доказательств». Данное издание в течение многих лет оставалось единственным в этой области и пользовалось заслуженным успехом среди специалистов. Выпускники Императорского Харьковского университета писали: «Николай Сергеевич! Мы закончили наши экзамены; еще несколько дней – и мы разъедемся в разные концы... В тяжкое время вступаем мы в жизнь, и на пороге ответственной работы, которая ожидает нас, мы оглядываемся назад, на наши учебные годы. И среди образов, связанных с ними, всех ярче, всех дороже, всех ближе нашему сердцу и нашей душе – Ваш образ, дорогой Николай Сергеевич! Не только тем приобрели Вы нашу глубокую привязанность, что были добры к нам той добротой, что только и могут знать большие сердца; не только тем, что моральной поддержкой Вашей Вы облегчили нам экзаменационные волнения и горести, – в Вашем лице мы чуяли сердцем и видели разумом одного из тех людей, которым создается в чистоте и красоте духовная жизнь..., мы видели в Вас учителя, у которого наука сливается с жизнью в гармоничном целом. И в полные тревоги моменты, в которые открывается наша жизненная деятельность, воспоминание о Вас будет нам светлой радостью».

С 1920 года Н. С. Бокариус принимает участие в работе комиссий Наркомата по разработке положений судебно-медицинской и криминалистической экспертизы. Особое место в его жизни занимает организационно-административная деятельность. В 1923 году под его непосредственным руководством в Харькове был создан Кабинет научно-судебной экспертизы.

В 1924 году Н. С. Бокариус был приглашен в качестве консультанта научно-технического подотдела Главного управления милиции и розыска, где принимал активное участие в разработке и внедрении в практику органов расследования и судов молодой в то время науки – криминалистики. Николай Сергеевич предложил тогда же приступить к изданию ряда руководств и пособий по криминалистике. В это же время он разработал практическое пособие – «Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска и милиции при составлении словесного портрета».

До сих пор не утратила своего научного и практического значения фундаментальная монография Н. С. Бокариуса, оригинальное руководство для работников расследования «Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании», опубликованное в 1925 году. Эта работа положила начало изданию целой серии криминалистических работ в Украине. В год издания этой книги еще не существовало специальных пособий по судебной фотографии, судебной баллистике и многим другим разделам криминалистики.

С 1929 года начал издаваться его пятитомный труд под общим названием «Настольное руководство к усвоению научной техники в расследовании преступлений». К сожалению, полностью осуществить этот план ученому не удалось: 23 декабря 1931 года Н.С. Бокариус умер.

В третьем и четвертом посмертных изданиях «Учебника судебной медицины» Д. П. Косоротова, выпущенных в 1928 и 1931 годах указано: «... большинство университетских кафедр ...обладает богатым материалом. Производится не только исследование трупов, но и освидетельствование живых лиц по самым разнообразным причинам. Оборудование кафедр также с каждым годом улучшается. Во главе прогресса стоит несомненно кафедра судебной медицины Харьковского университета (директор проф. Н. С. Бокариус) по устройству, оборудованию и методике преподавания, конкурирующая с лучшими институтами Запада; в ней имеется даже рентгеновский аппарат для определения поврежденных, пулевых каналов и пр. ...».

А. Ф. Кони писал, что «есть люди, которые в житейской битве не складывают оружия до конца. Их восприимчивая голова и чуткое сердце работают дружно и неутомимо, покуда в них горит огонь жизни. Они умирают как солдаты в ратном строю, на действительной службе, не увольняя себя ни в запас, ни в бессрочный отпуск» [1]. К таким людям принадлежал и Н. С. Бокариус, так он жил и так умер [2].

Жизнь Николая Сергеевича – это почетный путь ученого, практика и общественного деятеля, приведший его к мировой славе. Фундаментальные труды и экспериментальные работы в различных областях судебной экспертизы и криминалистики – почетный актив его трудовой деятельности.

Настоящему и будущему поколению судебных экспертов и криминалистов необходимо не только изучать работы Николая Сергеевича Бокариуса, но и воплощать в своей научной, экспертной и педагогической деятельности огромную любовь к науке, высокую принципиальность, которыми пронизаны вся жизнь и творчество этого выдающегося ученого.

Список использованных источников: 1. Кони А.Ф. За последние годы. – СПб., 1898. – С. 456. 2. Николай Сергеевич Бокариус [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.pseudology.org/Crim/Bokarius_bio.htm.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

В. О. Гусєва,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8614-1573>

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ ЗАПАХУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Злочини проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності, спрямовані проти законного порядку виконання працівником правоохоронного органу службових обов'язків, виражаються у посяганнях на життя, здоров'я, майно працівників правоохоронних органів і членів їхніх сімей тощо. Тому організація розслідування таких злочинів обумовлена важливістю для людини, суспільства, держави реалізації тих обов'язків, які покладені на правоохоронні органи. Крім цього, сьогодні такі злочини поширені по всій території України, вчиняються вони часто та мають значну кількість слідів, що дозволяє встановлювати ознаки та обставини їх вчинення. Особливе місце серед таких слідів, займають сліди запаху.

Для підвищення ефективності слідчих дій, спрямованих на виявлення запахових слідів, особа, яка здійснює розслідування, а також спеціаліст, повинні мати знання і навички роботи з запаховими слідами людини. Однак нерідко практичні працівники або нехтують отриманими знаннями, або не вміють ними користуватися, або взагалі їх не мають. Виявляючи сліди рук, ніг (взуття), волосся чи крові припустимого злочинця, багато слідчих вчиняють відповідно до традиційних в криміналістиці уявлень про сліди людини, а тому не використовують всю повноту криміналістично значимої інформації, що міститься в слідах, зокрема запахових. Тому, перш ніж приступити до збирання слідів запаху, необхідно за допомогою розумового моделювання механізму події злочину визначити можливі запахоносії і скласти уявний план порядку збирання слідів запаху.

Насамперед, виключається участь однієї особи в збиранні стартових запахоносіїв, по-перше, з місця події, по-друге, порівняльних, контрольних та інших експертних зразків запаху. Якщо цієї вимоги не дотримуватися, то можливе навіть неконтрольоване

занесення запаху особи, яка працює зі слідами запаху, на первинні або похідні запахоносії, що надалі може обумовити помилковий напрямок одорологічного дослідження.

Виходячи із зазначеного, можливі два варіанти збирання слідів запаху людини. Слідчий збирає в ході процесуальної дії ймовірні запахоносії (можливо, і зразки запаху осіб, які піддаються перевірці) самостійно або залучає до цієї роботи спеціаліста в порядку ст. 71 КПК України - найбільш доцільно, експерта - одоролога, який вже не бере участі в подальшому експертному дослідженні цих запахоносіїв.

Якщо слідчий не має навичок збирання слідів, або він не має можливості залучити до роботи відповідного спеціаліста, або умови не сприяють якісному проведенню такої роботи (дощ, вітер, мороз тощо), то доцільно провести збирання лише ймовірних первинних запахоносіїв, які є джерелом сукупного індивідуального запаху людини. В даному випадку обов'язкове детальне документування процесу збирання та проведення іншої роботи зі слідами чи зразками запаху людини, належне їх упакування, навіть якщо ними є досить стійкі первинні джерела запаху: одяг чи взуття особи, яка піддається перевірці, інші предмети постійного носіння тощо. У процесі збирання слідів чи зразків запаху людини необхідно дотримуватися загальних правил роботи з мікрооб'єктами, ультрамікрооб'єктами, а також спеціальних - стосовно збирання саме слідів запаху людини. Так, кількість осіб, які беруть участь у збиранні слідів запаху людини, повинна бути зведена до мінімуму. Безпосередньо із запахоносієм повинен працювати лише слідчий чи спеціаліст (експерт - одоролог), а іншим учасникам слідчої дії краще знаходитися на тому місці, яке визначить слідчий (при наявності спеціаліста - за згодою з ним). Причому місцезнаходження учасників повинно забезпечувати достатню для них можливість стежити за діями суб'єктів збирання слідів запаху і, разом з тим, виключати занесення ними будь - яких запахових перешкод. Крім цього, особи, які беруть участь у слідчих діях такого роду, не повинні виділяти різкі побутові, професіональні чи інші фонові запахи: косметики, спиртного, паливно-мастильних матеріалів тощо.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, передбачених ст.ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 352, 353 КК України по яким вилучались запахові сліди людини, показав, що найбільша кількість запахових слідів вилучається: зі знарядь вчинення злочину (відрізок шнура, рукояті ножа, ручка пістолета, реміні від зброї, цвяхи та ін.); з одягу, вилучають як у потерпілого, так і у підозрюваного (рукавички, пояс з тканини, нижня білизна, шапка, кашне, светр, черевики та ін.), а також з місць скоєння злочину (дверні ручки, обривки рукавичок, маски, кишенькові часи та ін.). При

огляді місця події потрібно враховувати, що запахові сліди можуть бути залишені злочинцем не тільки в центрі місця події (де його перебування зазвичай обмежене часом і де він старанно знищує докази), але і при підході до нього (недопалок, знаряддя злочину); в місці очікування зручного моменту для вчинення злочину (втоптаний ґрунт, загублений предмет) або при втечі з місця події (втрачена рукавичка, викинуті предмети одягу, сліди крові на перилах, сходах тощо). Нерідко зброю, інші предмети – запахоносії, злочинець викидає в сторону, у вікно або ховає в прихованих місцях. Більш придатними для ідентифікації вважаються запахові сліди, залишені злочинцем разом зі своїми слідами крові та особистими речами.

При проведенні слідчих дій робота із запаховими слідами здійснюється за загальним правилами, з урахуванням особливостей вилучення пахучих речовин людини. До таких особливостей відносяться: створення умов, які забезпечують максимальну збереженість запахових; обмежене число учасників слідчо-оперативної групи; дотримання правил поведінки й пересування, виключаючи можливість руйнування слідів, чи їх забруднення сторонніми пахучими речовинами (учасники огляду повинні в межах відведеної ділянки, пересуватися лише з дозволу керівника огляду, не курити тощо); суворе черговість пошуку і вилучення запахових слідів.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.985

Журавель В. А.,
доктор юридичних наук, професор, член-
кореспондент НАПрН України, головний
учений секретар, Національна академія
правових наук України

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Криміналістика, як і будь-яка галузь знань, постійно розвивається. Концепції та положення, які складають її зміст та структуру, зазнають закономірних змін, уточнюються, оновлюються. Зазначені тенденції притаманні передусім таким структурним елементам системи науки криміналістики як криміналістика тактика і методика. Саме у цих розділах спостерігається збагачення наукового апарату за рахунок появи нових категорій, понять, підходів до визначення напрямів дослідження.

Щодо криміналістичної тактики, то вбачається за необхідне з'ясувати підходи до розуміння її структури. Справа в тому, що на теперішній час існують два підходи до розв'язання цього питання: традиційний і новаторський. За першим до структури криміналістичної тактики входять два елементи: 1) загальні положення (поняття і предмет криміналістичної тактики, її принципи, сфера реалізації, рекомендації з організації і планування розслідування та судового розгляду та ін.); 2) тактика провадження окремих слідчих та судових дій. Новаторський підхід передбачає у структурі криміналістичної тактики такі елементи: 1) загальні положення; 2) окремі підгалузі – слідча тактика, судова тактика (тактика суду (судді), тактика державного обвинувачення, тактика професійного захисту), тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності; 3) окремі наукові теорії (вчення про криміналістичну версію, теорія тактичних операцій, теорія слідчої ситуації, теорія прийняття тактичного рішення, теорія систематизації тактичних прийомів та ін.); 4) тактика провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій.

Доцільність існування новаторського підходу потребує як проведення додаткових досліджень, зокрема щодо розроблення тактики провадження окремих негласних слідчих (розшукових) дій, де особливого значення набувають положення теорії оперативно-розшукової діяльності, так і наведення додаткових аргументів на користь саме такого розуміння структури криміналістичної тактики.

Найбільш перспективними напрямами вдосконалення і модернізації криміналістичних методик можна визнати такі:

- уніфікація сучасних поглядів на мету, завдання, структуру, зміст криміналістичних методик на основі запровадження універсальної, базової моделі розслідування злочинів, яка б слугувала дослідникам своєрідним орієнтиром для формування окремих криміналістичних методик різних рівнів і розглядалася як дієве підґрунтя підвищення ефективності слідчої діяльності;

- обґрунтування доцільності і необхідності розширення пізнавальних меж криміналістичної методики і поширення її рекомендацій на сферу судового розгляду кримінальних справ;

- розроблення науково обґрунтованої системи загальних принципів, що визначають не лише однакові підходи до побудови окремих методик, а й правильне їх обрання та застосування на практиці з урахуванням усього розмаїття злочинів і обставин їх вчинення;

- формування структури базової криміналістичної методики, елементи якої містять різнопланову інформацію про злочин та процес і результат його пізнання і між якими існують належні зв'язки, зокрема між криміналістичною характеристикою і типовими версіями, що становлять основу планування початкового етапу розслідування;

- розроблення несуперечливої класифікації методик розслідування злочинів, яка дозволяє не лише чітко розподілити криміналістичні методики за ступенем узагальнення, рівнем конкретизації окремо методичних рекомендацій, а й визначити різні підходи до технології їх утворення;

- розширення сфери застосування ситуаційного підходу до побудови і реалізації криміналістичних методик;

- підвищення прагматичної (інструментальної) функції криміналістичної характеристики окремих видів злочинів за рахунок виявлення і використання ймовірно-статистичних та кореляційних зв'язків між її елементами і побудови на цій підставі типових версій стосовно передусім особи злочинця;

- поступова відмова від описової форми викладення змісту окремих криміналістичних методик, як громіздкої і такої, що суттєво ускладнює їх застосування у конкретному акті розслідування, і перехід до викладення відповідних методичних рекомендацій у найбільш доступній для сприйняття формі, у тому числі й у вигляді певних програм та алгоритмічних схем, які за рахунок деталізації та раціоналізації діяльності слідчого здатні сприяти оптимізації, підвищенню ефективності, об'єктивності отриманих результатів, скороченню строків розслідування і можуть реалізовуватися на базі сучасних комп'ютерних технологій.

За для реалізації ідеї розширення пізнавальних меж криміналістичної методики і поширення її рекомендацій на сферу судового

розгляду кримінальних справ, а відтак і розроблення відповідних методик необхідно:

- переглянути підходи до структури криміналістичної методики як розділу криміналістики, визначити її елементний склад і характер зв'язків між цими елементами. Йдеться про наявність двох самостійних підрозділів: а) методики розслідування окремих категорій злочинів; б) методики судового розгляду кримінальних справ;

- запропонувати принципи формування окремих криміналістичних методик судового розгляду кримінальних справ і сформулювати їх кінцеву мету, спрямовану на розробку методичних рекомендацій (порад) з оптимальної організації судового провадження, тобто з оптимальної процедури дослідження доказів, наданих сторонами обвинувачення та захисту;

- з'ясувати співвідношення криміналістичних методичних рекомендацій з процесуальною регламентацією та їх відмінність;

- з урахуванням етапів судового розгляду визначити предметну сферу реалізації рекомендацій криміналістичних методик, тобто ці рекомендації поширюються на всі етапи судового процесу чи обмежуються тільки судовим слідством;

- з огляду на широке коло учасників кримінального процесу визначити суб'єктний склад «споживачів» криміналістичних методичних рекомендацій;

- узгодити структуру, зміст і форму окремих криміналістичних методик судового розгляду кримінальних справ, з'ясувати функціональне призначення кожного з виділених елементів;

- передбачити можливість викладення криміналістичних методик судового розгляду кримінальних справ як у традиційній (описовій), так і формалізованій формі, тобто у вигляді програм судового провадження та алгоритмів дій судді у певних судових ситуаціях. Для цього необхідно: (1) виокремити типові судові ситуації, що виникають при розгляді кримінальних справ різної категорії злочинів; (2) визначити максимально вичерпний перелік завдань судового провадження, що характерні для кожної типової судової ситуації; (3) побудувати алгоритми дій судді як оптимальних засобів впливу на ситуацію і розв'язання завдань судового провадження; (4) впровадити створені алгоритми дій судді в практику діяльності органів правосуддя як на паперових носіях, так і з використанням персональних комп'ютерів, зокрема, як складових автоматизованого робочого місця судді (АРМ-судді).

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Заяць Д. Д.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ; ORCID:
<http://orcid.org/0000-0002-2196-6301>

СПЕЦІАЛЬНИЙ СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ: ПОНЯТТЯ І ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ

Використання експериментального методу дослідження в ході кримінального провадження може здійснюватись у формі експертного експерименту, як складової частини процесу експертного дослідження речових доказів (п. 4.15 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, затвердженій Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5 (зі змінами і доповненнями)). У ситуації, коли експериментування складає основний зміст діяльності слідчого, прокурора, експеримент має форму самостійної слідчої (розшукової) дії – слідчого експерименту (ст. 240 КПК) чи негласної слідчої (розшукової) дії – спеціального слідчого експерименту (п. 3 ч. 1 ст. 271 КПК, п. 1.12.4 Інструкції “Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні”, затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України №№ 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 р.). Зазначені види експерименту хоча й мають схожі ознаки, водночас, вони відрізняються один від одного як за сутністю, процесуальним порядком та умовами проведення, так і за завданнями, які вирішуються під час їх проведення.

Так, сутність експертного експерименту полягає у проведенні кількох дослідних дій щодо отримання зразків для експертизи; встановлення механізму утворення слідів, окремого факту й причинного зв'язку між фактами, явищами, процесами; дослідження властивостей сліду; з'ясування причин і умов технічного характеру, що сприяли вчиненню злочину, та ін.

Сутність слідчого експерименту полягає у відтворенні дій, обставинки, обставин певної події, проведенні необхідних дослідів чи випробувань з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин злочину.

Водночас, поняття й зміст спеціального слідчого експерименту визначено в пп. 1.12.4 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій, де вказується, що сутність спеціального слідчого експерименту полягає в створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, макси-

мально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину. Зміст спеціального слідчого експерименту складається з того, що уповноважена особа, яка його проводить, вносить необхідні й відповідні зміни в обстановку, у якій діє підозрюваний. Ця особа сприймає ці зміни як такі, що необхідні їй для досягнення мети та реагує на них відповідно до своїх задумів і планів. Уповноважена особа у свою чергу спостерігає за реакцією підозрюваного та отримує інформацію про його дії. Слід зазначити, що особливими тактичними умовами проведення спеціального слідчого експерименту є те, що під час його підготовки та проведення забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона б не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні. Будь-яке прохання, звернення та інша подібна дія до конкретної особи вчинити певні дії або прийняти рішення можна буде розцінювати як вплив на вольові характеристики особи. Правомірність проведення спеціального слідчого експерименту буде дотримана тоді, коли особа зі власної ініціативи вчиняє певні дії, які відбуваються в умовах спостереження за нею.

Відповідно до положень чинного КПК України, спеціальний слідчий експеримент проводиться виключно на підставі винесеної прокурором постанови. Враховуючи конспіративний характер спеціального слідчого експерименту уповноваженій особі доцільно, перед безпосереднім початком цієї негласної слідчої дії, здійснити певні підготовчі заходи організаційного, правового характеру, іноді, створювати несправжні імітаційні засоби (легендовані підприємства, документи прикриття, підбирати певні муляжі, створити певні моделі об'єктів, предметів тощо).

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною радою України Законом № 4651 –VI від 13.04.2012 р. – Х. : Право, 2012. – 392 с. 2. Пропозиції до інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, розробленої фахівцями ГСУ МВС України / Юхно О.О., Пчолкін В.Д., Степанюк Р.Л., Бабакін В.М., Бондаренко О.О., Глобенко Г.І., Заяць Д.Д., Пазинич Т.А. // Актуальні питання діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України : зб. наук. праць факультету з підготовки слідчих ХНУВС за 2012 рік / за заг. ред. чл.-кор. НАПрН України, д-ра юрид. наук С.М. Гусарова, д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки. – Х. : Діс плюс, 2013. – С. 677-704

Отримано 10.12.2016

УДК 343.985

Заяць К. Д.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

МОБІЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК ЯК СЕРЕДОВИЩЕ І ЗАСІБ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВ

Науково-технічний прогрес набирає обертів, і результатом цього є поява найрізноманітніших пристроїв, що роблять життя людей у всьому світі зручнішим і цікавішим. Майже кожного дня створюються різні інноваційні технології та впроваджуються у повсякденне життя. Колись одним з найцінніших досягнень стала можливість спілкування людей на великій відстані, і саме в той час і в тому місці, коли це зручно. Звісно, мова йде про мобільний зв'язок, який, починаючи з 1973 року, був впроваджений в усіх розвинених країнах світу.

16 червня 1993 року в Україні було здійснено перший дзвінок з мобільного телефону, і цей день вважається датою, коли в нашої державі започатковано використання мобільного зв'язку.

Сьогодні в Україні важко знайти людину, яка не користується послугами операторів мобільного зв'язку. Постійно вдосконалюються зовнішній вигляд мобільних пристроїв, технічне і програмне оснащення, адаптуються до комфортного спілкування тарифні плани операторів. З'являються нові варіації «смартфонів» (від англ. *smartphone* — розумний телефон) або «айфонів» із все більшим обсягом можливостей. І все це робиться з однією метою – збільшити кількість продажу так званих «гаджетів», збільшити час нашого спілкування, і, відповідно, досягти росту доходів компаній. Відповідно, багато хто з нас має не один, а два та більше пристроїв зв'язку і спілкування.

Користь впровадження у наше життя безконтактних засобів зв'язку беззаперечна, але слід завжди пам'ятати про зворотній (негативний) бік процесів. Так, звісно відкритим залишається питання щодо впливу електромагнітного опромінення мобільних пристроїв на здоров'я людини. Але в представленій роботі хотілось би зосередити увагу на іншому негативному аспекті, зокрема на тому, що представники кримінального світу також активно завоюють сферу мобільного зв'язку, впроваджуючи різні схеми злочинного збагачення. Цьому є декілька причин. По-перше, власник цінного «гаджету» – це потенційна жертва різного роду злочинів - від крадіжок до насильницьких нападів (розбоїв і грабежів). Громадянам завжди слід пам'ятати, що демонстрація достатку і дорогих пристроїв завжди провокує осіб із злочинськими намі-

рами. По-друге, гроші на рахунках абонентів мобільного зв'язку часто виступають предметом розкрадень. І, по-третє, авторизація за допомогою мобільного зв'язку дає злочинцям доступ до грошей на банківському рахунку абонента. Потерпілими від таких дій частіш стають неповнолітні та особи похилого віку, але в оману може бути введений кожен.

Більшість дій злочинців охоплюються поняттям шахрайство (злочином передбаченим ст. 190 Кримінального кодексу України), але можуть мати місце й інші прояви. Наведемо схеми дій злочинців більш детально.

Схема обману перша. До абонента надходить дзвінок нібито із технічної служби оператора зв'язку або приходиться повідомлення (далі – sms) про те, що його номер заблоковано і потрібно передзвонити за вказаним номером. Як правило, це номер не чотирьохзначний, як у дійсних операторів зв'язку, а звичайний. Коли абонент дзвонить туди, відповідає «спеціаліст» і пояснює, що номер переводять на іншу лінію або просить відправити sms на інший номер. Сутність обману полягає в тому, що вказані абоненту номери - це платні лінії, за зв'язок з якими знімаються грошові кошти на користь фізичної або юридичної особи.

Схема обману друга. До абонента дзвонять з невизначеного (скритого) номера та представляються співробітниками банку. При цьому шахраям, як правило, відома особиста інформація про жертву: її прізвище, по батькові, ім'я, та банк, в якому відкрито її рахунок. Під різними приводами, як то заблокований рахунок, перевірка, тощо, шахраї просять назвати їм певні особисті дані, уточнюють телефонний номер, просять вказати номер банківської карти, а потім просять данні пін-коду. Схема обману націлена на отримання даних для авторизації власника рахунку й отримання доступу до грошей з метою заволодіння ними.

Також поширеним способом є прохання набрати певні цифри під час розмови із співробітником мобільного оператора, який нібито покращує зв'язок або щось ремонтує чи перевіряє. Під час розмови шахрай просить набрати абонента певні цифри для того, щоб авторизуватись або залишатись на зв'язку. Після розмови гроші на рахунку абонента зникають. Шахрай диктує таким чином цифри, набір яких відправляє sms на короткий номер - на платну лінію, або витягає з абонента інформацію про його sim-карту, що потім дозволяє йому знімати кошти з неї віддалено в будь-який час.

Схема обману третя. Надходить дзвінок або повідомлення нібито від оператора чи з радіо, і шахраї розповідають абоненту про везіння та виграш грошей, путівки, побутової техніки, автомобіля, квартири. Вказують для ймовірності назву, адресу установи, підприємства або організації, де можна забрати виграш чи подарунок.

Потім просять переказати невелику суму грошей для реєстрації учасника або відправити sms за вказаним номером. Гроші абонента з рахунку зникають і виходить так, що акції та призів і не існувало. Як правило, така махінація проходить дуже швидко, з використанням вкрай приголомшеного стану людини.

Схема обману четверта. Надходить дзвінок з невизначеного номера від, як правило, дуже близької людини абонента. Насправді, шахраї або добре імітують голос, або його несхожість оправдують стресовим станом, хвилюванням чи хворобою тощо. Співрозмовник повідомляє про те, що його затримала поліція за злочин, і за свободу вимагають гроші. Існують й інші варіанти, з них найбільш розповсюдженими є наступні: «втрапив в дорожньо-транспортну подію і збив людину», «захопили злочинці», «отримав травму і потребує операції». При цьому співрозмовник намагається плакати, вказує, що дзвонить не зі свого телефону, бо його телефон вкрали або загубив, або забрали в поліції, або сів аккумулятор. Для переконливості трубку бере начебто слідчий (лікар, «бандит»), та вказує реквізити банківської картки та суму коштів, яку необхідно перевести. Жертвою стає людина, яка намагається допомогти своєму близькому у важкій ситуації.

Схема обману п'ята. Жертві надходить прохання від незнайомої людини на вулиці або в місці скупчення людей (вокзалі, ринку тощо) подзвонити з її телефону до близької людини (матері, батька, сина, доньки) або до швидкої медичної допомоги чи поліції, для того щоб повідомити їм про якусь небезпеку або оповістити про якусь проблему. Як правило, перед цим жертві розповідають дуже чутливу історію, плачуть, падають на коліна чи інше. Вона передає телефон, шахрай набирає номер і щось розповідає. Потім ця особа зникає, як і гроші, які вона витратила на спеціально відкриту платну лінію зв'язку. Нерідко зустрічаються шахраї - дівчина чи хлопець, які вмовляють дати подзвонити своєму коханню, та попросити пробачення, освідчитись в коханні чи інше. Звичайно, схема видається та ж сама - сценарій видуманий.

Звісно, представлені схеми обману не вичерпують всіх проявів дій шахраїв, їх існує безліч. Але сподіваємось, що надана інформація стане в нагоді багатьом, і застережить від необдуманих вчинків і збереже чийсь заощадження.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.985

Зозуля Є. В.,
викладач кафедри криміналістики та судової
експертології Харківського національного
університету внутрішніх справ; ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-1444-0408>

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО, ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Потерпілий виступає об'єктом дослідження різних наук: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, судової медицини, кримінології та ін. Кожна з наук розглядає цю проблему в специфічному для неї напрямі. Існує думка, що дослідження, об'єктом яких є жертва злочину, відносяться до проблем чисто кримінології. Кримінологічне дослідження даного питання, звичайно ж, має важливе значення. Проте вивчення особи потерпілого дозволяє також оптимізувати процес розкриття і розслідування злочинів. Бачиться, що розробка якнайповніших, і таких, що відповідають вимогам практики, криміналістичних характеристик злочинів окремих видів (найчастіше злочинів проти особи і власності) повинна містити криміналістично значущі ознаки, що характеризують особу потерпілого. Відповідно, особа потерпілого повинна бути включена в криміналістичну характеристику примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, як необхідний структурний елемент.

Потерпілий від злочинного посягання, особливо на первинному етапі розслідування, є основним джерелом інформації про скоєний злочин і про осіб, що його скоїли. Специфіка здійснення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань полягає у тому, що потерпілий безпосередньо стикається з особами, що скоїли злочин. Вказаний контакт продовжується тривалий час. Відповідно, уміння одержати інформацію про обставини злочину, сприятиме швидшому і якісному розслідуванню.

При розслідуванні даного злочину встановленню і аналізу підлягають не тільки особисті якості потерпілого, але й інші дані. У число відомостей, що характеризують особу потерпілого можуть бути включені ознаки віктимності (аморальне, протиправне, що провокує потерпілого), що для розслідування даної категорії злочинів має важливе значення. Окрім вказаного вище вивченню і аналізу підлягає: роль потерпілого в скоєнні злочину; поведінка потерпілого до, під час, та після вчинення примушування; зв'язки, взаємостосунки між злочинцем та потерпілим; дані про дії потер-

пілого по вчиненню опору щодо дій злочинців; вплив особливостей поведінки потерпілого на кваліфікацію злочину та індивідуалізацію кримінальної відповідальності злочинця.

Представляється, що для повнішої характеристики особи потерпілого і підвищення ефективності досудового слідства, окрім вказаного вище, встановленню і аналізу підлягає психічний стан особи, потерпілої від злочинного посягання. Психічний стан потерпілого розділяється на наступні три види: безпосередньо при вчиненні примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань; при прийнятті рішення про звернення до правоохоронних органів із заявою про факт примушування (в деяких випадках це викликає досить сильний вплив на поведінку потерпілого оскільки злочинці, як правило, обумовлюють ті несприятливі наслідки, які можуть наступити в результаті невиконання вимог або ж звернення до правоохоронних органів. Перед ним виникає питання, чи варто звертатися до правоохоронних органів, якщо можливе настання певних негативних для нього наслідків); при провадженні досудового слідства.

Третій етап виникнення психічного стану характеризується тим, що сам процес досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи надає стресову дію на потерпілого. Це викликано, наприклад, зустріччю при провадженні слідчих дій з особами, що примушували його виконати чи не виконувати зобов'язання. Сильний вплив також надає боязнь розправи з боку злочинців, а також те, чи досить буде доказів для притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Як бачимо вивчення особи потерпілого - це достатньо багатогранний процес, який має достатньо вагоме значення для ефективного розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Отримано 10.12.2016

УДК: 343.98.06

Золотарьов С. О.,
старший судовий експерт сектору
комп'ютерно-технічних видів досліджень
відділу досліджень у сфері інформаційних
технологій Харківського НДЕКЦ МВС
України

Колесник В. Г.,
завідувач відділу досліджень у сфері
інформаційних технологій Харківського
НДЕКЦ МВС України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У ПРОЦЕСІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МОБІЛЬНИХ ТЕЛЕФОНІВ (СМАРТФОНІВ)

У процесі проведення експертиз судовому експерту все частіше доводиться зустрічатися із труднощами під час дослідження деяких об'єктів, зокрема сучасних мобільних телефонів. Це, насамперед, пов'язано зі стрімким світовим технологічним розвитком, а саме безперервним розвитком сучасних мобільних операційних систем («Android», «iOS», «Windows Phone» та ін.) та їх механізмів захисту, які швидко удосконалюються.

На теперішній час, для повноцінного та якісного дослідження мобільного телефону необхідно використовувати спеціалізоване програмне забезпечення. Більшість таких програм, шляхом синхронізації та попереднього налаштування об'єкту дослідження, за наявності певних прав доступу на досліджуваному об'єкті, використовуючи власні розроблені алгоритми для збору даних, дозволяють створювати копію (образ) досліджуваного пристрою. В більшості випадків вказані програми мають інструменти для створення та опрацювання двох типів образів – «логічного» (копія вмісту файлової системи) та «фізичного» (копія повного вмісту пам'яті пристрою), а також дослідження вмісту карток пам'яті, SIM-карток тощо.

Хоча програмне забезпечення для роботи з мобільними пристроями також удосконалюється, проблематика досліджень мобільних пристроїв полягає не тільки у наявності підтримки програмою самого пристрою, але й у тому, що в деяких випадках мобільний телефон або планшет можуть бути захищені власником пристрою від несанкціонованого доступу шляхом використання парольного захисту чи "графічним ключем". У багатьох випадках дослідження такого об'єкту унеможливується, або змушується до дослідження його картки пам'яті або SIM-картки (за наявності),

адже програмному забезпеченню необхідно отримати, так званий «дозвіл» за рахунок синхронізації (між мобільним телефоном, та комп'ютером на якому встановлено програмне забезпечення), а парольний захист або графічний ключ захисту унеможливають даний процес.

З плином часу дана проблема стає все більш актуальною і її вирішення є необхідним задля проведення якісного та повного дослідження.

Методи для подолання даної проблеми можна розподілити на неруйнівні та руйнівні. Вибір методу, що буде застосовуватися, залежить від типу операційної системи і моделі досліджуваного пристрою. Розглянемо дані методи на прикладі двох основних операційних систем, які найчастіше, встановлені на сучасних мобільних телефонах, планшетних комп'ютерах, інших мобільних пристроях, а саме операційні системи «Android» та «iOS».

Для операційної системи «Android» серед неруйнівних методів можна виділити метод логічного вилучення даних із застосуванням штатної функції резервного копіювання операційної системи «Android Backup», та метод фізичного вилучення даних через зняття образу з пам'яті пристрою [1]. Перший метод потребує вільного доступу до налаштувань операційної системи, тому в разі активованого на мобільному телефоні або планшетному комп'ютері паролічного захисту чи необхідності введення графічного ключа його застосування неможливе. Другий метод полягає у застосуванні спеціального режиму завантаження пристрою – «Recovery mode», який на програмному рівні дозволяє відновляти систему, встановлювати оновлення, робити повну або часткову копію системи та її логічних розділів. Якщо доступ до такого режиму приховано чи обмежено розробником пристрою, його необхідно розблокувати шляхом зміни системних файлів. Після створення образу стає можливим продовження дослідження його вмісту у спеціальному програмному забезпеченні: «Мобильный криминалист (Oxygen Forensic Suite)», «Magnet Forensics Internet Evidence Finder», «Belkasoft Evidence Center», «Cellebrite UFED Physical Analyzer» тощо.

Таким чином, основним недоліком неруйнівних методів є те, що їх застосування до наданих для дослідження пристроїв не завжди можливе. Наприклад, в більшості смартфонів модельного ряду «HTC» та деяких моделях «Samsung» режим «Recovery» mode взагалі не дозволяє створювати копію системи та її логічних розділів без розблокування завантажувача («bootloader») та отримання прав суперкористувача («root») в системі. Такі дії вже пов'язані із ризиком зміни властивостей досліджуваного об'єкта та потребують дозволу ініціатора дослідження. В свою чергу, будь-

яка операція з розблокування завантажувача на таких пристроях призведе до знищення всієї інформації користувача у пам'яті телефону та повернення операційної системи до заводських налаштувань, після чого отримати доказову інформацію з такого пристрою вже неможливо. Отже, для успішного отримання доступу до інформації та її подальше дослідження з таких пристроїв можливе лише за рахунок застосування руйнівних методів.

Серед руйнівних методів можна виділити наступні фізичні методи:

— «JTAG» (скорочення від англ. *Joint Test Action Group*) офіційна назва стандарту – *Standard Test Access Port and Boundary-Scan Architecture*. Метод полягає у застосуванні інтерфейсу, призначеного для підключення складних цифрових мікросхем або пристроїв рівня друкованої плати до стандартної апаратури тестування і налагодження [2]. Досить популярний метод отримання даних за допомогою програматорів «RIFB-box», «Octopus» і т.п. Метод дозволяє отримувати дані з пристроїв, що мають незначні апаратні або програмні пошкодження. Обмеження щодо застосування методу полягає у відсутності відповідних виводів у мікросхем на платах деяких пристроїв. Важливо розуміти, що деякі програматори створюють повний «дамп» (образ) пам'яті мобільного пристрою у власному форматі. Подібні «дампи» необхідно конвертувати у формат, який підтримується спеціальними програмами, наявними в розпорядженні судового експерта;

— «Chip-off» – метод випаювання окремих компонентів печатної плати та мікросхем пам'яті пристрою з їх подальшим дослідженням із застосуванням спеціального обладнання. Метод дозволяє отримувати дані з пристроїв, що мають значні апаратні пошкодження, за умови збереження фізичної цілісності цих компонентів чи мікросхем;

— Комбінаційний метод – метод випаювання центрального процесора пристрою (в якому в тому числі, містяться дані користувача) і, в подальшому, вилучення призначених для користувача даних по інтерфейсу «JTAG». Комбінаційний метод є актуальним для деяких моделей пристроїв виробництва Китаю.

Основними недоліками фізичних руйнівних методів є те, що вони потребують значних затрат часу, високоякісного обладнання та програмного забезпечення а також високої кваліфікації фахівця у сфері мікроелектроніки та схемотехніки, тому такі методи зазвичай застосовуються у виключних випадках, коли отримання доступу до інформації, що перебуває у пам'яті досліджуваного пристрою, є вкрай важливим.

Із переваг фізичних методів треба виділити вищу якість та повноту кінцевого дослідження, оскільки інформація, що була отримана з пристрою такими методами, є найбільш повною.

У випадку дослідження пристроїв на базі операційної системи «iOS» ситуація дещо складніша, адже завдяки особливостям апаратної складової таких пристроїв та операційної системи, на сьогодні можливо дослідити лише їх ранні версії, які захищені паролем, шляхом його прямого підбору за допомогою пристрою «IP Box». Методом логічного доступу до інформації для пристроїв на базі «iOS» є резервне копіювання інформації із застосуванням функцій програми «iTunes», але за наявності парольного захисту застосування цього методу стає неможливим. Методи фізичного доступу стосовно пристроїв на базі операційної системи «iOS» застосовувати на практиці важко і у більшості випадків вони стали неефективними завдяки удосконаленню захисту, який виділяється у підсистему під назвою «Data Protection», яка складається із трьох складових:

1) «пассккод» (passcode). Він захищає пристрій від несанкціонованого доступу (в тому числі і від проведення дослідження) і криптографічно захищає дані. Це означає, що навіть у випадку подолання «пассккоду», деякі файли і записи все одно будуть недоступні;

2) «зв'язка ключів» (Keychain) – централізоване сховище паролів, токенів, ключів шифрування, у яких розробник операційної системи рекомендує розробникам додатків тримати цінні дані. Фізично це є «SQLite3-базою», записи в якій зашифровані і доступ до якої здійснюється опосередковано, через запити до сервісу операційної системи «securityd»;

3) шифрування файлів – на відміну від систем повнодискового шифрування (full disk encryption, FDE), «iOS» шифрує кожен файл окремим ключем. Частина файлів захищена ключем, похідним від унікального ключа пристрою, і може бути розшифрована без знання «пассккоду», частина захищена таким чином, що розшифрувати їх без знання «пассккоду» неможливо;

Окрім «логічного» та «фізичного» методів вилучення інформації, яка необхідна для проведення подальшого дослідження пристроїв на базі операційної системи iOS додається метод зняття інформації з мережевого «хмарового сховища» (iCloud). Отримання доступу до «iCloud» надає можливість завантажити резервну копію пристрою з мережевого сховища – «хмари». Для цього необхідно знати автентифікаційні дані налаштовані на пристрої «Apple»: «Apple ID» і пароль або автентифікаційний токен. Резервна копія в «iCloud» також містить масу цінної інформації [3].

Проаналізувавши методи за допомогою яких можливе проведення повного та якісного дослідження на прикладі мобільних пристроїв, які працюють на базі сучасних операційних систем, можна прийти до висновку, що з плином часу, технологічний розви-

ток мобільних пристроїв, прямо пропорційний розвитку програмної складової, метою якої, насамперед, є забезпечення конфіденційності і безпеки даних користувача, унеможливлення їх втрати, пошкодження або несанкціонованого доступу. Саме ці критерії у деяких випадках можуть стати проблемою під час проведення дослідження мобільних пристроїв, ускладнюючи його, адже для доступу до даних необхідно подолати захист пристрою переліченими вище методами, які у свою чергу відрізняються своєю важкістю та тривалістю, причому деякі з них потребують змінення властивостей пристрою, або навіть його знищення.

Список бібліографічних посилань: 1. Jeff Lessard, Gary C. Kessler. Android Forensics: Simplifying Cell Phone Examinations – SMALL SCALE DIGITAL DEVICE FORENSICS JOURNAL VOL. 4, NO.1, SEPTEMBER 2010, ISSN# 1941-6164 2. Andrew Hoog, Angelina Ward. Android Forensics. Investigation, Analysis, and Mobile Security for Google Android, Walthman, MA, 02451, USA 3. Ryan R. Kubasiak (Author), Sean Morrissey (Author), Jesse Varsalone (Technical Editor). Mac OS X, iPod, and iPhone Forensic Analysis DVD Toolkit 1st Edition Burlington, MA, USA, 2008, С.551

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148 (477)

Каплуновский П. А., Ольховский В. А.,
Губин Н. В., Сокол В. К.,
Харьковский национальный медицинский
университет

ОПРЕДЕЛЕНИЕ МЕХАНИЗМА НАНЕСЕНИЯ МЕХАНИЧЕСКИХ ПОВРЕЖДЕНИЙ ПО СЛЕДАМ КРОВИ

Следы крови являются одним из самых важных доказательств для правоохранительных органов в случаях расследования уголовных дел, связанных с преступлениями против жизни и здоровья человека. Следы крови являются наиболее информативным объектом для судебно-медицинских экспертов от момента их обнаружения на месте происшествия вплоть до исследования в лабораторных условиях с целью определения индивидуальной принадлежности крови и давности формирования ее следов. Наряду с этим, следы обладают чрезвычайным многообразием, связанным в свою очередь с различными механизмами формирования и физическими свойствами крови, которая покинула сосудистое русло и попала на различные предметы-носители с разными типами поверхности (впитывающей и не впитывающей). Все изложенное выше указывает на необходимость тщательного методологического изучения следов крови и комплексной их оценки в случаях расследования уголовных дел в ходе определения механизма причинения повреждений для воспроизведения обстоятельств происшествия.

Анализ специальной литературы свидетельствует о том, что современная классификация следов крови является надежным исследовательским инструментом в руках экспертов, который позволяет очень быстро, оперативно разрешить ряд важнейших задач, стоящих перед следствием и судом задолго до применения дополнительных лабораторных методов экспертизы. В настоящее время для установления механизма образования кровяных следов судебно-медицинские эксперты и криминалисты Украины пользуются классификацией следов, предложенной Л.В. Станиславским (1977). В этой рабочей классификации все следы крови разделены на «элементарные» и «сложные», причем последние систематизированы в полном соответствии с механизмом их формирования, т.е. эксперт, опираясь на эту классификацию, со стандартными названиями следов, намного точнее и доступнее для правоохранительных органов сумеет сформировать выводы своей экспертизы. К сожалению, многие эксперты не пользуются комплексным подходом к оценке механизма формирования групп элемен-

тарных и сложных следов, а рассматривают их отдельно, вне общей картины происшествия. Тем не менее, при последующем сопоставлении данных экспертиз, в большинстве случаев удается разрешить ряд очень важных моментов происшествия, связанных с механизмом образования следов крови. Изучая и сопоставляя механизм формирования следов крови на месте происшествия, на теле и одежде жертвы и подозреваемого, а также на предполагаемых орудиях и предметах, эксперт получает уникальную возможность восстановить подробно весь механизм происшествия. Таким образом, эксперт может установить характер и особенность использования оружия и орудий (Н.Н. Тагаев, 2008), места нанесения повреждений, и, их очередность (Ю.П. Эдель, 1968), проводит предварительную идентификацию орудий и оружия (В.В. Хохлов, Л.Е. Кузнецов, 1998), определять взаимоположение нападавшего и жертвы, устанавливает способность жертвы к активным действиям после нанесения кровоточащих ран, выявлять количество ударов и их направление вместе с определением места начала нападения вплоть до наступления смерти, а также устанавливать прижизненность повреждений задолго до проведения экспертизы в лабораторных условиях.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

В. В. Кікінчук,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
криміналістики та судової експертології
факультету № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2241-6384>;

В. О. Грибанова,
курсант факультету № 2 Харківського
національного університету внутрішніх
справ

ЩОДО ТИПОВИХ СПОСОБІВ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ

В останні роки проблема фінансування тероризму на території України є надзвичайно актуальним питанням. Суспільна небезпека такого роду протиправних діянь полягає, насамперед, в створенні “комфортних” умов для терористів, які забезпечують їх ефективну діяльність та полегшує вчинення останніми актів екстремістського й сепаратистського характеру.

Так, відповідно до положень Закону України “Про боротьбу з тероризмом”, під фінансуванням тероризму прийнято розуміти надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроба здійснення таких дій [3].

Відтак, кожна з зовнішніх форм фінансування тероризму відображається через типові способи реалізації такого злочинного задуму. Розкриємо зміст окремих з них.

Надання активів – це активні дії суб'єкта щодо передачі іншій особі або організованій групі, незаконному збройному формуванню в розпорядження та (або) користування коштів, призначених для фінансування терористів, терористичної організації, підготовки або вчинення хоча б одного зі злочинів, перелічених у диспозиції статті 258-5 Кримінального кодексу України. Поряд з цим, під наданням коштів вважається процес, коли особа володіє ними та вручає комусь, усвідомлюючи, що вони будуть повністю або частково використані для вчинення тероризму [1, с. 11].

Фінансування найчастіше характеризується використанням простих, повсякденних, швидких і зручних способів переказу та фінансових інструментів. Зазвичай такі фінансові операції не відрізняються від більшості аналогічних, що проводять фінансові посередники. Переміщення коштів через традиційні фінансові установи часто межує з їх легалізацією. Уникнути фінансового моніторингу з боку цих установ суб'єкти фінансування тероризму можуть за допомогою: а) підставних осіб, використання в крадених або фальшивих документів, що посвідчують особу. Підставні особи – це особи, за допомогою яких прямо або опосередковано здійснюються фінансові операції з метою забезпечення «розриву ланцюга» в схемах відмивання злочинних доходів. Таких осіб можуть використовувати для відкриття банківських рахунків, переказу грошей тощо; зміни транскрипції (написання) прізвища, ім'я та по батькові; в) смерфінгу, відмивання доходів шляхом уникнення «документального сліду». Смерфи – це люди, які здійснюють міжнародні фінансові операції або купують банківські чеки, перевідні векселі, здійснюють грошові перекази та інші обігові кредитно-грошові документи на суму трохи нижчу за величину, визначену законом як граничну, для уникнення заповнення «Звітів про операції з готівкою»; г) використання офшорних зон. Якщо кошти мають нелегальне походження, то схеми фінансування тероризму ускладнюються елементами, що нівелюють ризик викриття зв'язку між коштами та джерелом їхнього походження. У таких схемах зловмисники вдаються до методів розміщення злочинних доходів та їх розшарування. Це досягається шляхом зміни форми активу, використання різних фінансових інструментів, підставних осіб тощо.

Такі схеми мають певні аналогії зі схемами легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, але реалізуються без останньої фази (інтеграції коштів у фінансову систему) і з подальшим переказом коштів кінцевому одержувачу. У такому разі схеми фінансування тероризму найвірогідніше будуть викриті суб'єктами фінансового моніторингу [5]

Збирання активів – дії суб'єкта щодо підшукування, отримання, накопичення чи заощадження коштів, призначених для фінансового або матеріального забезпечення терористичної діяльності, терористичної групи або окремого терориста. Збирання активів може здійснюватися шляхом створення некомерційних організацій. Основним способом незаконного використання некомерційних організацій було переведення коштів терористам через неприбуткові організації. Варто зазначити, що неприбуткові організації мають певні недоліки, якими зловмисники намагаються скористатися [1, с. 12].

До особливостей неприбуткових організацій, що можуть бути привабливими для використання в злочинних схемах, належить можливість накопичувати кошти через членські внески, пожертвування і так звану неприбуткову діяльність, а готівку витратити на реалізацію проектів для придбання необхідного обладнання.

Провадження операцій із фінансовими активами – надання фінансових послуг як один зі способів фінансування тероризму полягає в наданні банківських або страхових послуг, послуг на ринку цінних паперів, послуг, що надаються фінансовою організацією та пов'язані із залученням і розміщенням грошових коштів юридичних та фізичних осіб [1, с. 12]. Враховуючи те, що джерелом фінансування тероризму можуть бути легальні кошти, банківські перекази для зловмисників є зручним інструментом переказу коштів. Фінансовими посередниками та правоохоронними органами визначено, що в схемах, які можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму, найчастіше фігурують такі фінансові операції як: перекази з рахунку на рахунок, міжнародні перекази, внесення і зняття готівки.

Таким чином, в залежності від того який саме спосіб фінансування тероризму обрав зловмисник, залежить і особливість організації розслідування даного злочину. Більше того, визначення способу фінансування тероризму є обов'язковою умовою доказування події фінансування тероризму загалом. Обставини, які необхідно встановити під час доказування різновидів способів фінансування тероризму, визначають напрям пошуку відповідних ідеальних та матеріальних слідів злочину, які зумовлюються об'єктивним зв'язком обставин події зі змістом слідової картини.

Список бібліографічних посилань: 1. Драний В. В. Кримінально-правова характеристика фінансування тероризму: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2013. 20 с. 2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2010 // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 50–51. Ст. 2057. 3. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180. 4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. 5. Актуальні методи, способи та фінансові інструменти фінансування тероризму та сепаратизму // База даних/Державна служба фінансового моніторингу України. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=114&lang=uk.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98:343.34

Кіцелюк В. М.,
здобувач наукової лабораторії з проблем
досудового розслідування Національної
академії внутрішніх справ

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ПОРУШЕНЬ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Детальне вивчення обстановки вчинення злочину є передумовою якісного та ефективного його розслідування. А при розслідуваннях злочинів, пов'язаних з порушеннями правил пожежної безпеки, ретельний аналіз та дослідження елементів обстановки має вирішальне значення для визначення всіх обставин та причини пожежі. Варто зазначити, що обстановка злочину, як елемент криміналістичної характеристики, не раз ставала предметом гострих наукових дискусій, проте, єдності у визначенні поняття обстановки злочину вчені так і не виявили. В. І. Куліков, одним з перших здійснивши аналіз численних дефініцій у межах дисертаційного дослідження, запропонував наступне визначення: «Обстановка скоєння злочину – це обмежена просторово-часовими рамками конкретної події злочинна система, яка включає матеріальні, соціально-психологічні елементи оточуючого злочинця та спеціально обраного ним середовища, у якому вчиняється злочинне діяння, які можуть впливати на формування структури інших елементів криміналістичної характеристики, на характер поведінки людей, які приймають у ньому участь, та характеризувати умови, в яких вони діяли, обумовлювати комплекси характерних для даного злочину слідів та методики розслідування» [1, с. 81].

Виходячи із запропонованого визначення, хотілося б зупинитися на деяких суттєвих моментах. По-перше, це тісний взаємозв'язок обстановки скоєння злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики (слідова картина, суб'єктний склад та ін.). На нашу думку, поза взаємозв'язками з іншими елементами, вивчення даної категорії є малоефективним для цілей розслідування і являє собою набір відомостей кримінально-правового та кримінологічного характеру. По-друге, хотілося б акцентувати на відмінності «обстановки скоєння злочину» та «обстановки місця події», які є взаємопов'язаними, взаємозалежними, але не тотожними. В. І. Куліков зазначає, що як правило, в обстановці місця події відсутні учасники події злочину, елементи соціального середовища, але проявляються інші елементи: сліди, матеріальні наслідки злочину та ін. [1, с. 82]. Ми вважаємо слушною з цього приводу думку М. Л. Цимбала, який вважає основою диференціації цих по-

нять нонвербальність обстановки місця події, можливість одержання інформації за слідовою картиною, що складається внаслідок докримінального, кримінального та післякримінального періодів злочину [2, с. 54,55].

Отже, в узагальненому вигляді обстановку скоєння злочину можна визначити як структурний елемент криміналістичної характеристики злочину, що являє собою систему взаємопов'язаних елементів події злочину, обмежену просторово-часовими рамками, яка має значення для розслідування певного виду чи групи злочинів.

Криміналісти, які вивчали особливості розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, безумовно, також приділяли увагу дослідженню аналізованої категорії. Так, І. А. Попов визначав обстановку скоєння злочину як певні умови, що склалися у процесі виникнення та розвитку пожежі. Вчений вважав, що структуру обстановки характеризує тривалий за часом період перед займанням, під час та після пожежі. Він формулює основні елементи пожежної обстановки, до якої входять місце, час, ознаки виявлення горіння, стан окремих ділянок об'єкта на момент займання, ознаки увімкнених приладів та обладнання, характер розвитку пожежі та ін. [3, с. 47, 48].

Водночас, Ю. О. Бондаренко у дисертаційному дослідженні висловлює незгоду із запропонованою І. А. Поповим структурою обстановки. Вчений наголошує, що обстановка скоєння злочину – це перш за все, система, обмежена просторово-часовими рамками, що відноситься до події злочину і тому проявляється лише безпосередньо при настанні події злочину (пожежі) [4, с. 34].

Ми вважаємо, що характерною ознакою структури обстановки скоєння порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки є складові, що характеризують її і до виникнення пожежі. Адже такі злочини найчастіше скоюються з необережності, а саме порушення зазначених правил у часових рамках не співпадає безпосередньо з подією пожежі, яка є вже наслідком такого порушення. Підтвердження своєї позиції знаходимо у праці С. І. Неганова, який під обстановкою, що передуює пожежі, розуміє характеристику того, що безпосередньо сприяло створенню умов, які призвели до займання, а також вплинуло у певній частині на особливості подальшого розвитку пожежі та боротьби з нею [5, с. 11]. Вважаємо, ця позиція якнайкраще характеризує особливості обстановки скоєння порушень встановлених правил пожежної безпеки на відміну від інших злочинів, пов'язаних з пожежами.

У довідково-методичному посібнику з дослідження пожеж, підготовленому УкрНДІПБ МВС України [6, с. 6-7] обстановка злочину також розбивається на три блоки:

- 1) Обстановка на об'єкті на момент виникнення пожежі,

яку характеризують:

- пожежно-технічна характеристика об'єкта;
- пожежонебезпечність технологічних процесів, водопостачання, забезпеченість первинними засобами пожежогасіння, система автоматичного вияву і гасіння пожеж;
- види і розподіл пожежного навантаження;
- вигляд і розподіл речовин, виробів і устаткування, які характеризуються підвищеною небезпекою, показники пожежної небезпеки;
- позаштатне пожежне навантаження;
- види та розташування потенційних джерел запалювання;
- умови газообміну: наявність віконних, дверних та інших прорізів, характеристика систем вентиляції та ін.;
- можливі шляхи поширення пожежі: технологічні прорізи, системи вентиляції, їх конструктивні особливості;
- положення та взаємне розташування конструктивних елементів, які перешкоджають виникненню та поширенню пожежі;
- пожежна небезпека робіт, які виконуються перед виникненням пожежі;
- потенційні позаштатні джерела запалювання тощо.

2) Під час пожежі обстановку визначають такі основні характеристики:

- непрямі ознаки впливу зон горіння, теплового впливу та задимленості на матеріали і конструкції;
- місця найбільш інтенсивного горіння і димовидалення;
- ознаки напрямків розвитку горіння і його шляхи;
- локалізація осередкових ознак та їх прояв;
- свідчення очевидців пожежі на різних її стадіях;
- стан, ефективність застосування початкових засобів пожежогасіння, автоматичних пристроїв вияву і гасіння пожеж, систем видалення диму;
- місця первісного виникнення горіння, задимлення, колір полум'я і диму;
- факти вимкнення електро- і газових мереж, розбирання та вилучення пожежного навантаження, елементів конструкцій;
- метеорологічний стан;
- вид вогнегасних засобів, послідовність і місце їх застосування та ін.

3) Аналіз обстановки місця події після пожежі проводить-ся на підставі таких складових:

- відображення пожежі (відеозапис та ін.) на місці події в тій послідовності і в тому вигляді, в якому вона спостерігалась на момент огляду і за яким визначався час пожежі;

- виявлених та вилучених речових доказів;
- характеру прояву непрямих ознак впливу температури та задимленості на матеріалах, конструкціях, устаткуванні;
- складання схем обстановки до, під час і після пожежі, в тому числі геометричних розмірів зон горіння, теплового впливу і задимлення;
- стану пожежного навантаження, конструктивних елементів і устаткування, ознак осередків пожежі і напрямків поширення горіння;
- ознак, які є підставою для розгляду версій щодо причин виникнення пожежі – на планах поверхів, розрізах і розгорнутих схемах та ін.

Отже, під обстановкою скоєння порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки ми розуміємо систему взаємопов'язаних елементів, які обмежені певними територіальними рамками, характеризуються тривалим за часом періодом перед, під час та після пожежі і містять слідову картину злочину.

Список бібліографічних посилань: 1. Куликов В. И. Обстановка совершения преступления и ее криминалистическое значение : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Куликов В. И. – М., 1983. – 197 с. 2. Цимбал М. Л. Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань : [монограф., за ред. д-ра юр. наук, проф. В. Ю. Шепітька] / М. Л. Цимбал. – Х. : Гриф, 2004 р. – 192 с. 3. Попов И. А. Расследование преступлений, связанных с пожарами / И. А. Попов. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 166 с. 4. Бондаренко Ю. А. Методика расследования нарушений правил пожарной безопасности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Бондаренко Юрий Алексеевич. – Краснодар, 2015. – 203 с. 5. Казаков Г. Н. Расследование и предупреждение поджогов, совершаемых с целью сокрытия преступлений : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»/ Г. Н. Казаков. – М., 1974. – 19 с. 6. Дослідження пожеж : [Довідк.-метод. посіб.]. – К. : УкрНДІПБ МВС України, 1997. – 207 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98:05

Клюев О. М.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, директор
Харківського науково-дослідного інституту
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С.
Бокаріуса Міністерства юстиції України

РОЛЬ МИКОЛИ СЕРГІЙОВИЧА БОКАРІУСА У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ

23 грудня 2016 року виповнюється 85 років із дня смерті видатного судового медика та криміналіста Миколи Сергійовича Бокаріуса.

Із 1898 по 1919 роки сім'я Бокаріусів мешкала в будинку № 46 по вул. Чернишевській м. Харкова. З метою увічнення пам'яті Миколи Сергійовича за клопотанням колективу Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз, названого на честь Заслуженого професора М. С. Бокаріуса, виконавчий комітет Харківської міської ради Харківської області 23 листопада 2016 року ухвалив рішення № 830 про встановлення меморіальної дошки на будинку по вул. Чернишевській 46, а 19 грудня 2016 року відбулося урочисте відкриття цього пам'ятного знаку.

М. С. Бокаріус народився 19 березня 1869 року в Одесі в родині викладача й вихователя Рішельєвської чоловічої гімназії. Під час проходження курсу гімназії юний Бокаріус виявляв схильність до педагогічної роботи – будучи завідуючим фізичним кабінетом гімназії, він займався підготовкою приладдя для уроків фізики. Після закінчення гімназії в 1890 році Микола Сергійович вступає на медичний факультет Харківського університету. Після закінчення університету в 1895 році він був обраний на посаду ординатора факультетської хірургічної клініки, керованої професором В. Ф. Грубе, в 1897 – на посаду помічника прозектора, а потім – прозектора кафедри судової медицини.

На кафедрі судової медицини молодий науковець відразу залучається до науково-дослідної роботи. У 1902 році Миколі Сергійовичу присвоєно науковий ступінь доктора медичних наук, у 1910 – після отримання звання професора його обрано на посаду завідувача кафедри судової медицини. Діяльність М. С. Бокаріуса була надзвичайно різнобічною: поряд із науково-дослідною та педагогічною роботою він проводив велику практичну, організатор-

ську, адміністративну та громадську роботу.

У 1913 році М. С. Бокаріус організував у складі Харківського університету Інститут судової медицини. Із цього часу він видав низку фундаментальних праць і реалізував прагнення встановити більш тісний контакт між судовою медициною й криміналістикою та запровадити в судовій медицині криміналістичний напрямок. Становлення криміналістичної й судово-медичної експертизи в Україні відбувалося за безпосередньої та активної участі М. С. Бокаріуса, який докладав багато зусиль для організації відповідних установ, будучи фактично одним із творців вітчизняної судової медицини та криміналістики. Можна упевнено вважати Миколу Сергійовича засновником криміналістичного напрямку в судовій медичній експертизі, що згодом отримав визнання й поширення.

У своїх працях Микола Сергійович подає результати досліджень щодо механізму ушкоджень кісток черепа тупими предметами, вогнепальних ушкоджень кісток черепа, пошкоджень на одязі трупа та папілярних візерунків підошов ніг, основні положення методики порівняльного дослідження куль і гільз та акцентує увагу на необхідності проведення наукових досліджень для судово-експертної практики.

З ухваленням у 1922 році Кримінально-процесуального кодексу в Україні було створено правові підстави діяльності органів попереднього розслідування й судів, перед якими постали завдання щодо ухвалення рішень із кримінальних справ тільки після повного та всебічного дослідження всіх доказів. Вирішенню цих завдань мало сприяти використання науково-технічних знань. У статті 62 КПК було передбачено такий вид судових доказів, як висновок експерта. У зв'язку з цим М. С. Бокаріус за ініціативи слідчого з надзвичайних справ С. С. Савченка в інтересах забезпечення правосуддя науково-судовою експертизою звернувся до НКЮ з клопотанням про створення в м. Харкові Кабінету науково-судової експертизи за прикладом двох таких структур, що функціонували з 1914 року в містах Києві та Одесі.

Для виконання науково-технічних досліджень у кримінальних справах уряд України постановою від 10 липня 1923 року створює в системі НКЮ обласний Кабінет науково-судової експертизи в Харкові. Це було викликано такими важливими подіями в житті країни 1922–1923 років, як кодифікація законів, утворення прокуратури та реорганізація судової системи й органів розслідування.

Законодавча регламентація питань судової експертизи вимагала створення спеціальних наукових установ, покликаних не тільки здійснювати функції судової експертизи, а й розробляти науково-технічні прийоми та методи розслідування справ, збирання й дослідження доказів. Головним завданням таких установ було проведення різноманітних науково-технічних досліджень у судових справах. Уже в Положенні про кабінети науково-судової експертизи від 25 квітня 1925 року на них покладається завдання не лише з проведення експертиз, а й з виконання науково-дослідних робіт і розроблення методик експертних досліджень.

Для прискорення відкриття такого Кабінету в Харкові було вирішено організувати його на базі кафедри судової медицини Харківського медичного інституту. З 1 листопада 1923 року Кабінет розпочав свою діяльність. Його завідувачем призначили М. С. Бокаріуса, з ініціативи якого Кабінет науково-судової експертизи у 1925 році було реорганізовано в Інститут науково-судової експертизи, директором якого він був до останніх днів свого життя.

За перший рік існування Кабінету науково-судової експертизи на дослідження надійшли об'єкти з 81 кримінальної справи. Головне завдання Кабінету полягало в обслуговуванні органів розслідування й судів. Відтоді він посів важливе місце в роботі органів розслідування й суду. Працівниками цього Кабінету (у подальшому – Інституту) розроблялися та впроваджувалися в практику нові наукові методи дослідження, що застосовувалися для вирішення питань, поставлених перед експертами.

Микола Сергійович володів величезною невичерпною творчою енергією. З 1923 року він працював головним державним експертом УСРР, з 1924 року – консультантом Головного управління міліції та розшуку УСРР, був організатором і редактором журналів «Архів кримінології та судової медицини», «Питання криміналістики і науково-судової експертизи», в якому в 1931 році була опублікована його остання праця. У вказаній роботі, зокрема, йдеться про значення криміналістики та судової експертизи у практиці розслідування й суду, необхідність ознайомлення працівників цих органів із досягненнями науки в галузі криміналістики та судової експертизи, підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів і судів у цьому напрямку. Слід відзначити, що Микола Сергійович володів сімнадцятьма іноземними мовами. З цього приводу професор А. І. Гринштейн засвідчував: «Крім величезної ерудиції Миколи Сергійовича в різних галузях знань –

цього освіченішого енциклопедиста, – я був вражений його лінгвістичними знаннями у багатьох мовах романської, германської груп (включаючи скандинавські, балканські). Микола Сергійович служив для багатьох наукових працівників Харкова ключем до розуміння мов, що рідко зустрічаються у світовій літературі, і вражав великою кількістю праць мало не на всіх мовах світу.

У 1925 році М. С. Бокаріус став організатором першого Українського судово-медичного з'їзду, в роботі якого взяли участь судово-медичні експерти з різних міст України, керівники кабінетів науково-судової експертизи з Києва та Одеси, а також представники уряду та прокуратури й викладачі кафедр судової медицини Харківського, Одеського і Катеринославського медичних інститутів. На цьому з'їзді було визначено пріоритетні напрямки розвитку теорії та практики судової експертизи.

У вересні 1929 року було ухвалене нове Положення про судоустрій УСРР. Із цього часу Харківський інститут науково-судової експертизи мав у своєму складі такі секції: ідентифікації особи, фотографічних досліджень, хімічних і фізико-хімічних досліджень та біологічних досліджень.

Великою заслугою Миколи Сергійовича є видання широко відомих не тільки в Україні, а й за кордоном підручників і практичних посібників з питань криміналістики та судової експертизи для працівників органів дізнання й слідства та судових експертів. Багато сил та енергії він вклав у створення журналу «Архів кримінології та судової медицини», авторами матеріалів якого були представники судової медицини та криміналістики не тільки України, а й усього колишнього СРСР, Німеччини, Франції, Італії, Іспанії, Бельгії, Болгарії, Фінляндії та інших країн. У такий спосіб М. С. Бокаріус установлював широкі зв'язки з ученими різних держав, журнал розсилався в різні країни та користувався особливою популярністю серед фахівців. Микола Сергійович зробив значний внесок у розвиток науки, зміцнюючи її авторитет і популяризуючи її за кордоном.

М. С. Бокаріус проводив велику педагогічну роботу та вважав, що вона може бути плідною лише за умови поєднання її з науково-дослідною. Про це свідчить той факт, що під його керівництвом співробітники інституту виконали понад 50 науково-дослідних робіт. Поряд зі значною науково-дослідною й педагогічною діяльністю М. С. Бокаріус проводив криміналістичні та судово-медичні експертизи (до 5000 досліджень різних речових доказів і понад 3000 розтинів трупів).

Микола Сергійович працював до останніх днів свого життя. 1931 рік був роком його тяжкої хвороби. М. С. Бокаріус помер 23 грудня 1931 року.

Він тісно взаємодіяв з багатьма вченими всього світу, і не випадково після його смерті некрологи про нього було розміщено не тільки у вітчизняних виданнях, а й у багатьох іноземних – в американському (Нью-Йорк), італійському (Турін), польському (Варшава), кубинському (Гавана), двох аргентинських (Буенос-Айрес), бразильському (Сан-Паулу) і бельгійському (Брюссель), а листи з висловленням співчуття надходили як із названих міст, так і з Рима, Риги, Генуї, Мадрида та Нагасакі.

Плідна наукова й педагогічна діяльність М. С. Бокаріуса в галузі судової експертизи та криміналістики була високо оцінена Урядом України, який присвоїв йому в 1925 році вперше в республіці почесне звання Заслуженого професора. У грудні 1931 року уряд України, зважаючи на заслуги М. С. Бокаріуса у створенні й організації Харківського інституту науково-судової експертизи, надав установі його ім'я.

У своїх наукових роботах і практичній діяльності М. С. Бокаріус завжди прагнув поєднати судово-медичні та криміналістичні знання, надавав великого значення криміналістиці й судовій експертизі у практиці розслідування та судового розгляду справ, акцентував увагу на необхідності ознайомлення працівників цих органів з досягненнями науки і техніки. Його найглибші новаторські наукові дослідження й унікальна особистість стали цілою епохою в галузі судової експертизи та криміналістики в Україні.

Отже, Заслужений професор Микола Сергійович Бокаріус, видатний судовий медик і криміналіст, засновник Харківського кабінету науково-судової експертизи й фундатор криміналістичного напрямку в судовій медицині, зробив величезний внесок у розвиток експертного потенціалу Харківського НДІ судових експертиз, який нині названо на честь М. С. Бокаріуса, створив харківську наукову школу криміналістів та судових медиків, представники якої не тільки залишили свій слід в історії судової експертизи, а й сьогодні демонструють потужний науковий потенціал.

ється про значення криміналістики та судової експертизи в практиці розслідування і суду, необхідність ознайомлення працівників цих органів з досягненнями науки в галузі криміналістики та судової експертизи, підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів та судів у цьому напрямку. Слід відзначити,

що Микола Сергійович володів 17-ма іноземними мовами. З цього приводу професор А. І. Гринштейн засвідчував: «Крім величезної ерудиції Миколи Сергійовича в різних галузях знань – цього освіченішого енциклопедиста – я був вражений його лінгвістичними знаннями у багатьох мовах романської, германської груп (уключаючи скандинавські, балканські). Микола Сергійович служив для багатьох наукових працівників Харкова ключем до розуміння мов, що рідко зустрічаються у світовій літературі, і вражав великою кількістю праць мало не на всіх мовах світу».

У 1925 році М. С. Бокаріус став організатором першого Українського судово-медичного з'їзду, в роботі якого взяла участь судово-медичні експерти з різних міст України, керівники кабінетів науково-судової експертизи з Києва та Одеси, а також представники уряду та прокуратури і викладачі кафедр судової медицини Харківського, Одеського й Катеринославського медичних інститутів. На цьому з'їзді було визначено пріоритетні напрямки розвитку теорії та практики судової експертизи.

У вересні 1929 року було прийняте нове Положення про судострій УСРР. З цього часу Харківський інститут науково-судової експертизи мав у своєму складі такі секції: ідентифікації особи; фотографічних досліджень; хімічних і фізико-хімічних досліджень; біологічних досліджень.

Великою заслугою Миколи Сергійовича є видання підручників і практичних посібників з питань криміналістики та судової експертизи для працівників органів дізнання, слідства, судових експертів, які широко відомі не тільки в Україні, а й за кордоном. Багато сил і енергії він уклав у створення журналу «Архів кримінології та судової медицини», авторами матеріалів якого були представники судової медицини та криміналістики не тільки України, а й усього колишнього СРСР, Німеччини, Франції, Італії, Іспанії, Бельгії, Болгарії, Фінляндії та інших країн. У такий спосіб, М. С. Бокаріус установлював широкі зв'язки з ученими різних держав, журнал розсилався в різні країни, де він користувався особливою популярністю серед фахівців. Микола Сергійович зробив значний внесок у розвиток науки, зміцнюючи авторитет і популяризуючи її за кордоном.

М. С. Бокаріус проводив велику педагогічну роботу та вважав, що вона може бути плідною тільки за умови поєднання її з науково-дослідною. Про це свідчить той факт, що під його керівництвом співробітники інституту виконали понад 50 науково-дослідних робіт. Поряд зі значною науково-дослідною й педагогічною діяльністю М. С. Бокаріус проводив криміналістичні та судово-медичні експертизи (до 5000 досліджень різних речових доказів і понад 3000 розтинів трупів).

Микола Сергійович працював до останніх днів свого життя.

1931 рік був роком тяжкої хвороби М. С. Бокаріуса. Він помер 23 грудня 1931 року.

М. С. Бокаріус тісно взаємодіяв з багатьма вченими всього світу і не випадково після його смерті некрологи про нього розміщено не тільки у вітчизняних виданнях, а й у багатьох іноземних: американському (Нью-Йорк), італійському (Турін), польському (Варшава), кубинському (Гавана), двох аргентинських (Буенос-Айрес), бразильському (Сан-Паулу), бельгійському (Брюссель), листи з висловленням співчуття надходили як із названих міст, так і з Рима, Риги, Генуї, Мадрида, Нагасакі.

Плідна наукова та педагогічна діяльність М. С. Бокаріуса в галузі судової експертизи та криміналістики була високо оцінена урядом України, який присвоїв йому в 1925 році вперше в Україні почесне звання Заслуженого професора. У грудні 1931 року уряд України, зважаючи на заслуги Заслуженого професора М. С. Бокаріуса у створенні й організації Харківського інституту науково-судової експертизи, присвоїв установі його ім'я.

У своїх наукових роботах і практичній діяльності М. С. Бокаріус завжди прагнув поєднати судово-медичні та криміналістичні знання, надавав великого значення криміналістиці й судовій експертизі в практиці розслідування та судового розгляду справ, акцентував увагу на необхідності ознайомлення працівників цих органів з досягненнями науки й техніки. Його найглибші, новаторські наукові дослідження, унікальна особистість стали цілою епохою в галузі судової експертизи та криміналістики в Україні.

Отже, Заслужений професор Микола Сергійович Бокаріус, видатний судовий медик і криміналіст, засновник Харківського кабінету науково-судової експертизи, фундатор криміналістичного напрямку в судовій медицині зробив величезний внесок у розвиток експертного потенціалу Харківського НДІ судових експертиз, який носить ім'я М. С. Бокаріуса, створив харківську наукову школу криміналістів та судових медиків, представники якої залишили свій слід не тільки в історії судової експертизи, а й на сьогодні демонструють потужний науковий потенціал.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

С. О. Книженко,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7353-4481>

ВІДЕОЗАПИС ЯК ДОКАЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

На сьогодні стрімкий розвиток науки спонукає до запровадження передових технологій у практику протидії злочинності. Це, в свою чергу, як правильно зазначається у криміналістичній літературі, потребує теоретичного обґрунтування прийомів і способів їхнього застосування з метою дотримання принципів кримінального судочинства, встановлених законом процедур кримінального провадження, підвищення ефективності вирішення завдань органів кримінальної юстиції [1, с. 22].

У зв'язку з цим особливого значення набуває відеозапис (в тому числі на електронних носіях), оскільки за його допомогою можна отримати достовірну, повну, наглядну та переконливу фіксацію відповідних подій. Водночас використання відеозапису під час розслідування кримінальних проваджень сприяє не лише розширенню, а й стабілізації доказової бази. Так, здійснення відеофіксації у громадських місцях за допомогою камер відеоспостережень, встановлених на будівлях, громадянами за допомогою мобільних телефонів, відеореєстраторів тощо, дозволяє об'єктивно зафіксувати певні події (на відміну від суб'єктивного сприйняття інформації кожною людиною), що мають значення для розслідування.

Відеозапис може підтвердити або спростувати причетність певної особи до вчиненого кримінального правопорушення, що має принципово важливе значення для встановлення істини по кримінальному провадженню, попередження та подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, а також формуванню доказової бази [2].

У кримінальному судочинстві відеозапис може бути: 1) як засобом фіксації слідчих (розшукових) дій; 2) самостійним джерелом доказової інформації. Так, згідно статті 99 Кримінального процесуального кодексу України відеозапис може бути визнаний документом, оскільки він є матеріальним об'єктом, який містить зафіксовані за допомогою зображення відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [3].

Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства дозволяє визначити наступні способи залучення відеозапису як доказу до кримінального провадження:

- подання за власною ініціативою учасниками провадження, а також будь-якими іншими фізичними та юридичними особами (ст. 93 КПК України);

- витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб (ст. 93 КПК України). Як правильно зазначено у юридичній літературі, відеозаписи, отримані таким чином, не зачіпають законні права та інтереси громадян і набувають статусу документів-доказів після проведення належних процесуальних дій (огляду, експертизи) [4, с. 280];

- здійснення тимчасового доступу до речей і документів (ст. ст. 159-160 КПК України);

- проведення обшуку (ст. ст. 166, 234 КПК України).

Водночас відеозапис повинен відповідати наступним вимогам – він повинен бути отриманий із дотриманням прав і основоположних свобод людини і громадянина, закріплених у Конституції України.

Зважаючи на це, згідно рішення Конституційного Суду України, слідчому при оцінці відеозапису на предмет допустимості як доказу необхідно враховувати ініціативний або ситуативний (випадковий) характер дій фізичних або юридичних осіб, їх мету та цілеспрямованість при фіксуванні даних [5].

Наприклад, фактичні дані про вчинення злочину можуть бути випадково зафіксовані фізичними особами, які здійснювали власні (приватні) відеозаписи, або відеокамерами спостереження, розташованими як у приміщеннях, так і ззовні.

Водночас Конституційний Суд України вважає, що подані будь-якою фізичною або юридичною особою відеозаписи не відповідають вимогам допустимості доказів, якщо вони одержані внаслідок цілеспрямованих дій із застосуванням оперативно-розшукових заходів [5]. Зауважимо, що використання відеозйомки, здійсненої в публічних місцях, можливе, оскільки збирається інформація не щодо конкретної особи. У даному випадку відсутній умисел збирання конфіденційної інформації про особу, та отриманий відеозапис може бути використаний в якості допустимого доказу під час розслідування кримінального провадження.

У ситуаціях, коли у сторін кримінального судочинства наявні сумніви з приводу автентичності (дійсності) відеозапису, слідчому необхідно призначати фonoскопiчнi експертизи, експертизи звуко- та відеозапису. Вказані експертизи встановлять оригіналь-

ність записів, ознаки монтажу, безперервність запису, одночасність запису звуку та відео тощо.

Таким чином, маючи в якості доказів певний відеозапис, органи розслідування мають змогу більш повно сприймати та відображати події, що мають значення у кримінальному провадженні, але лише за умови отримання таких доказів у передбаченому законом порядку.

Список бібліографічних посилань: 1. Практикум з криміналістики : навч. посіб. / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель [та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. – К. : Ін Юре, 2013. – 128 с. 2. Марина Гапонюк. Огляд ЗМІ: відеозапис як засіб доказування / Гапонюк Марина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Documents%20and%20Settings/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/rada_advokativ_kiyivskoyi_oblasti_-oglyad_zmi_videozapis_yak_zasib_dokazuvannya_-2016-03-23.pdf. 3. Кримінальний процесуальний кодекс України зі змінами та доповненнями станом на 07.09.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> 4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. Ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с. 5. Рішення Конституційного суду України від 20 жовтня 2011 року у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

А. В. Коваленко,
аспірант кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ

ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЖУРНАЛІСТІВ

Розслідування злочинів є складною та багатоаспектною діяльністю, що потребує від слідчого високого рівня концентрації. Абсолютна більшість науковців погоджуються з тезою про те, що правильна та чітка організація розслідування виступає важливою умовою ефективного розслідування злочинів. Серед організаційних заходів провідне місце посідає планування розслідування.

Обов'язковість планування розслідування закріплено на нормативному рівні. Відповідно до п. 2.4. Наказу МВС України «Про організацію діяльності органів досудового розслідування МВС України», слідчий планує свою роботу таким чином, щоб забезпечити своєчасність виконання необхідних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у всіх кримінальних провадженнях, в яких він проводить досудове розслідування. З цією метою він складає загальний календарний план-графік роботи в усіх кримінальних провадженнях, а також плани розслідування у кожному кримінальному провадженні.

У спеціальній літературі під плануванням досудового розслідування розуміють визначення шляхів розкриття злочинів, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню, а також встановлення найдоцільніших строків проведення необхідних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій та організаційно-технічних заходів (В.О. Коновалова, 2016).

Загальні аспекти планування досудового розслідування вже знайшли відображення у працях вчених-криміналістів. Виходячи з цього, доцільно сконцентруватися на висвітленні особливостей планування розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів, які виступають елементом методики розслідування зазначеної категорії злочинів. Таке дослідження має ґрунтуватися на теоретичних положеннях щодо планування розслідування злочинів, специфіці посягань та результатах вивчення практики їх розслідування, результатах опитування слідчих.

У криміналістичній літературі обґрунтовано думку про те, що планування має спиратися на обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування злочинів відповідної категорії,

та на висунуті слідчим в процесі розслідування версії. Виходячи з переліку таких обставин, слідчої ситуації, що склалася на момент планування, обсягу інформації про злочин, що наявна, слідчий має визначити першочергові завдання та спланувати свою діяльність з розслідування злочину.

Завдання розслідування можна поділити на ті, вирішення яких необхідне для розслідування даного злочину, незалежно від версій, що висуваються в провадженні та ті, вирішення яких є необхідним відповідно до системи сформульованих у провадженні версій (В.В. Топчий, 2015). Якщо друга категорія завдань є досить варіативною, та залежить від слідчої ситуації, що скалася, то завдання, вирішення яких необхідне для розслідування даного злочину незалежно від версій, що висуваються в провадженні, мають бути у загальному вигляді окреслені у методиці розслідування такого злочину.

Так, до зазначеної категорії завдань слід віднести з'ясування обставин, які обов'язково підлягають доказуванню у кримінальному провадженні відповідно до ч.1 ст. 91 КПК України. Виходячи зі специфіки посягань на життя та здоров'я журналістів, такий перелік слід розширити за рахунок завдань із з'ясування відомостей про здійснення потерпілим професійної журналістської діяльності, або здійснення кимось із близьких родичів чи членів сім'ї потерпілого професійної журналістської діяльності, про спеціальний мотив - вчинення злочину у зв'язку з професійною діяльністю журналіста.

Що до форми плану, то можливі усні та письмові плани. Допускаючи можливість усного (уявного) планування найпростіших розслідувань, більшість вчених-криміналістів все ж рекомендують слідчому складати письмові плани.

Попередні результати опитування слідчих Національної поліції України щодо найбільш доцільної форми плану розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів показало, що 44% опитаних віддають перевагу письмовому розгорнутому плану, 28,9% - письмовому плану у табличній формі. Меншою кількістю респондентів як найбільш доцільні були обрані письмовий скорочений план (15,7%) та усний план (3,8%). Ще 7,5% опитаних впевнені в недоцільності складання плану розслідування.

Виходячи з вивчення позицій науковців, аналізу результатів опитування практичних працівників та з огляду на складний та багатоелементний характер процесу розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів, рекомендуємо слідчим, які здійснюють такі розслідування складати саме письмові плани. Вибір між розгорнутою та табличною формами письмового плану зале-

жить від складності конкретного провадження й обсягу доступного робочого часу та особистих вподобань слідчого.

Таким чином, можна зробити висновок, що планування у кримінальному провадженні є необхідною умовою швидкого та ефективного розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. Планування має спиратися на обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування даної категорії злочинів, та слідчі версії, що були висунені слідчим на момент планування. Найефективнішими формами плану визнано письмову розгорнуту та письмову табличну.

Отримано 10.12.2016

УДК 343. 163

Коваленко А. О.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Процесуальний механізм пред'явлення прокурором цивільного позову в кримінальному провадженні є невід'ємною частиною правової конструкції, що в цілому містить важливий аспект гарантій забезпечення прав та законних інтересів особи і держави. Безспірним є той факт, що без належних правових гарантій забезпечення пред'явлення прокурором цивільного позову в кримінальному провадженні не може бути ефективно досягнуто його завдання. Зокрема це стосується й захисту прав і свобод особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, що закріплено в ст. 2 КПК України. Однак в юридичній літературі можна зустріти досить широкий спектр позицій вчених щодо трактування поняття «правові гарантії» та їх класифікації, оскільки навколо цього питання протягом тривалого часу невинно точаться дискусії.

Зауважимо, що в тлумачних словниках слів іноземного походження термін «гарантія» (має французького походження – «garantie») перекладається як запорука, умова, яка забезпечує щонебудь [1, с. 143; 2, с. 113] або умова, що забезпечує успіх у чомусь [3, с. 300]. Як слушно зазначила А. М. Бірюкова, ключовим елементом у визначенні сутності гарантій є певні умови, що більшою чи меншою мірою забезпечують щось. Умови, з погляду рівня розвитку сучасної цивілізації, можуть бути різноманітними [4]. До цього додамо думку В. М. Коркунова, який зауважив, що поняття гарантії досить умовне, оскільки те, що в одному випадку виступає гарантією, в іншому випадку не є такою. Тому, на думку вченого, все те, що сприяє досягненню певного кінцевого результату, вже можна вважати гарантією [5, с. 59].

У юридичному словнику зазначено, що правові гарантії – це встановлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права [6, с. 555].

На сьогодні спроби визначення поняття «гарантії», «правові гарантії», «гарантії прав і свобод людини та громадянина» зроблені вченими різних галузей права, що наочно свідчить про актуальність цього питання, оскільки правові гарантії пов'язані з реалізацією норм права. Так, з позиції представників теорії держави та права, зокрема на думку О.Ф. Скакун, гарантії прав та свобод людини і громадянина – це система соціально-економічних, мораль-

них, політичних, юридичних умов, засобів і способів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [7, с. 187].

Ми підтримаємо думку тих учених, які вважають, що правові (юридичні) гарантії – це встановлена законом система норм, принципів, умов і вимог, за допомогою яких якнайкраще забезпечується захист та охорона прав і свобод, а також усуваються їх порушення шляхом відновлення [8, с. 737; 9 с. 196]. На нашу думку, вагомим моментом розуміння сутності правових гарантії є вказівка на їх законодавче закріплення, тобто у відповідних нормах права. У контексті цього доречно відмітив С. Смоков, що соціальне значення юридичних гарантій складається, по-перше, у тому, щоб нормативно закріпити загальні гарантії, тобто надати їм загальнообов'язковий характер. По-друге, юридичні гарантії деталізують положення загальних гарантій, створюючи конкретні правила поведінки, що забезпечують права та свободи громадян у різних сферах суспільної діяльності [10, с. 90]. З огляду на це можна зазначити, що загальноправові гарантії забезпечення прав і свобод людини закріплені в Конституції України.

У ч. 2 ст. 3 Конституції України проголошено, що головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Виконання цього обов'язку є неможливим без існування дієвого механізму захисту прав і свобод особи у випадку їх порушення. Виконання зазначеного обов'язку безпосередньо покладено на державні органи та посадових осіб, особливе місце серед яких займають органи прокуратури. Нині діяльність органів прокуратури охоплює різні сфери суспільного та державного життя, до якої, зпоміж іншого, відноситься виконання такої функції, як представництво інтересів громадянина або держави в суді.

Правове регулювання представницької функції прокурора здійснюється Конституцією України та низкою інших законів і підзаконних нормативних актів. З метою запобігання обмеження, звуження чи відміни прав і свобод людини у ст. 22 Конституції України передбачено, що права і свободи гарантуються й не можуть бути скасовані, а також не допускається звуження змісту та обсягу вже існуючих прав і свобод. Винятком із цієї вимоги є обмеження з метою охорони конституційного ладу, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, поваги прав і свобод інших громадян. Отже, можна констатувати, що наведені конституційні положення створюють певні межі правового регулювання діяльності державних органів, зокрема й прокуратури, адже визначають юридичні орієнтири щодо гарантій забезпечення прав і свобод особи. Безумовно, це стосується і пред'явлення прокурором цивільного позову в інтересах держави та громадян, у випадках й порядку, передбаченому чинним законодавством.

Водночас, незважаючи на важливе значення наведених конституційних норм, Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. [11] до Основного Закону країни були внесені відповідні зміни, які також стосуються теми нашого дослідження. У пояснювальній записці зазначеного Закону вказано, що однією з важливих його новел є істотна зміна юридичного статусу органів прокуратури в Україні. З цією метою розділ VII «Прокуратура» Конституції України було виключено в повному обсязі та включено до розділу VIII «Правосуддя», в якому передбачено лише одну статтю, що стосується прокуратури. З позиції законодавця це зроблено з метою приведення національного законодавства України відповідно до міжнародних та європейських стандартів, що визначають юридичний статус органів прокуратури. Проте з цим важко погодитися, оскільки низка наукових досліджень свідчить про належність органів прокуратури та судової системи до різних гілок влади, що обумовлено історичними факторами її формування та розвитку в тій чи іншій європейській країні. Більш того, відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя здійснюють виключно суди, а делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Це положення додатково вказує на неузгодженість і суперечливість нововведених конституційних норм.

Крім того, з переліку раніше передбачених у Конституції України функцій органів прокуратури вилучено нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина. На думку законодавця, обумовлено це необхідністю приведення функцій органів прокуратури до європейських стандартів. Таким чином, зі змісту п. 3 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України вбачається, що з часу введення законодавчих новел прокурор у кримінального провадження буде представляти лише державні інтереси. При цьому, на думку ініціаторів таких новел, у наслідок запропонованих змін органи прокуратури отримають широкі процесуальні можливості для набагато якіснішого виконання властивих прокуратурі функцій, а саме: підтримання публічного обвинувачення в суді; процесуального керівництва досудовим розслідуванням; вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження; нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку. Запропонована зміна функцій прокуратури, як вказано в пояснювальній записці, відповідає положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практиці Європейського суду з прав людини у сфері кримінального судочинства та європейським стандартам стосовно функціонування органів (служби) публічного обвинувачення у демократичному суспільстві, керованому верховенством права.

Підводячи підсумок, слід наголосити, що запровадження нової концепції в практичній площині може створити чимало правових проблем, можливість вирішення яких уже сьогодні викликає серед учених і практиків сумніви. Чільне місце у цьому дискурсі посідає проблема конституційної приналежності органів прокуратури в цілому, і зокрема, представництва інтересів громадян в суді.

Список бібліографічних посилань: 1. Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной и др. – М., 1964. – 784 с. 2. Словарь иностранных слов. – 16-е изд., испр. ред. В. В. Пчелкина. – М. : Рус. Яз., 1988. – 624 с. 3. Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой ; АН СССР ; Ин-т рус. яз. – М., 1981. – Т. 1 : А–Й. 4. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Бірюкова Аліна Миколаївна ; Одеська нац. юрид. акад. – О., 2006. – 208 с. 5. Корнуков В. М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве: дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. М. Корнуков. – Х., 1988. – 410 с. 6. Погорілко В. Ф. Гарантії правові: в 6 т. / В. Ф. Погорілко; ред. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1: А–Г. 7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник: Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с. 8. Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права: учебник. В 2 т. Т. 1. Государство / М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби ; М. : Проспект, 2008. – 752 с. 9. Строгович М. С. Правовые гарантии законности в РФ / М. С. Строгович. – М. : Госюриздат, 1995. – 475 с. 10. Смоков С. Загальна характеристика процесуальних гарантій / С. Смоков // Юридична Україна. – 2010. – № 10. – С. 89–95. 11. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): закон України від 02.06.2016 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 28. – Ст. 532.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Коваленко В. В.
учений секретар секретаріату Вченої ради
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
кандидат юридичних наук, доцент

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ТА ЙОГО ОЦІНКА

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» незалежно від виду судочинства судовий експерт зобов'язаний провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок.

Ст. 66 цивільного процесуального кодексу України визначає висновок експерта як докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, задані судом. Зміст висновку експерта зазначено у ст. 147 ЦПК. Згідно ч. 1 ст. 101 кримінального процесуального кодексу України висновок експерта - це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Зміст висновку експерта визначено ст. 102 КПК.

В кодексі адміністративного судочинства та у господарському процесуальному кодексі України визначення поняття висновку експерта не наводиться. У них розкривається лише зміст та форма висновку (ст. 82 КАСУ; ст. 43 ГПК).

З метою усунення можливих непорозумінь при оцінці висновку експерта у адміністративному та господарському процесах доцільно було б навести єдине визначення висновку експерта у Законі України «Про судову експертизу».

При перевірці та оцінці висновку експерта слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають керуватися не лише положеннями, закріпленими у відповідному процесуальному кодексі, а й положеннями п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8, згідно якої необхідно з'ясувати: чи було дотримано вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи; чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі; компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень; достатність поданих експертові об'єктів дослідження; повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним; узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи; обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи.

Перевірка та оцінка висновку експерта слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом починається після його одержання. Спочатку проводиться перевірка окремих сторін висновку, у результаті чого можна перекоонатися в правильності висновків (з'ясовується його значимість безвідносно до інших доказів), а потім вже оцінюється висновок у сукупності з іншими матеріалами провадження (справи).

Для полегшення перевірки та оцінки висновку експерта його може бути допитано у суді (ст. 356 КПК). Відповідно до ч. 4. ст. 82 КАСУ та ч. 2 ст. 147 ЦПК суд має право в судовому засіданні запропонувати експерту дати усне пояснення до свого висновку.

Допит експерта, або надання усного пояснення до свого висновку, є важливою складовою процесу перевірки та оцінки висновку експерта, оскільки такі роз'яснення здатні переконати суд та інших учасників процесу у правильності зробленого висновку, забезпечити правильне розуміння результатів своєї роботи щодо проведеної експертизи, знімати необхідність призначення додаткових або повторних експертиз.

Аналіз КПК України показує, що в його нормах існують деякі протиріччя щодо мети допиту експерта. Так, у ч. 7 ст. 101 зазначено, що кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку. А ст. 356, яка регламентує допит експерта, передбачає лише таку мету допиту, як роз'яснення висновку. На наш погляд під доповненням до висновку слід розуміти отримання від експерта нових (додаткових) відомостей щодо предмету проведеного раніше експертного дослідження. А для цього у його розпорядження мають бути представлені раніше досліджені об'єкти, лабораторне обладнання тощо. Однак, за змістом ст. 356 КПК України під час допиту експерт не може проводити повторне дослідження об'єктів експертизи, а значить не в змозі й отримати і повідомити судові нові відомості. Він повинен лише намагатися переконати суд та інших учасників процесу у правильності зробленого висновку, тобто забезпечити правильне розуміння результатів своєї роботи щодо проведеної експертизи.

Тому вважаємо, що з метою усунення протиріч у нормах кримінального процесуального кодексу, таку мету, як доповнення висновку, слід вилучити з тексту ч. 7 ст. 101.

Аналіз ч. 4 ст. 69 КПК показує, що експерт під час допиту в змозі виконувати наступні обов'язки: 1) дати відповіді на питання під час допиту; 2) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК.

Як зазначалося раніше під час допиту експерт не може надавати висновок. Тому є зайвою норма ч. 1. ст. 356 щодо попередження головуючим експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку, яка, на наш погляд, має бути вилучена.

КПК України встановлено послідовність допиту експерта. Так, експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту – сторона захисту. Після цього експерту можуть бути задані запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головуючим та суддями (ч. 2. ст. 356).

Зміст допиту експерта визначається у ч. 3 ст. 356, згідно якої експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності у нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичної до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов до висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

Як видно із наведеного ключовим серед питань, що з'ясовуються під час допиту експерта є визначення достовірності висновку. Однак, різні учасники процесу можуть по різному ставитися до висновку, а значить і до змісту допиту експерта в суді.

Відповідно до ч. 4 ст. 356 правом призначення одночасного допиту двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того ж предмету чи питання дослідження наділено лише суд. На наш погляд підстави для такого допиту можуть виникнути лише у випадку, коли під час роздільного допиту експертів причини розбіжностей в їх висновках з'ясувати не вдалося, а всі можливі засоби встановлення вичерпано: пред'явлення висновку іншого експерта (усього або окремих його частин); пред'явлення показань уже допитаного експерта тощо.

Під час одночасного допиту декількох експертів суд, на наш погляд, має встановити: чи знайомі експерти між собою; якщо так, то у яких стосунках перебувають і чи спілкувалися вони з приводу проведення експертиз, висновки яких стали предметом допиту. Першому мають ставитися питання тому експерту, яких на дамку суду, дав правильний, повний, ясний та обґрунтований висновок. З дозволу суду експерти мають право ставити питання один одному. Після цього суд може дозволити поставити питання експер-

там сторонам, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу.

Відповідно до ч. 6 ст. 356 КПК експерт, під час відповідей, має право користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження. Крім того, на наш погляд, при необхідності експерт може пред'явити диплом про освіту, витяг з трудової книжки про стаж експертної роботи, посвідчення про право проведення того чи іншого виду експертиз тощо.

Підводячи підсумки викладеному слід зазначити, що з метою повної та всебічної перевірки й оцінки висновку експерта його може бути допитано (отримано усне роз'яснення до свого висновку) в суді, оскільки надані ним роз'яснення здатні переконати суд та інших учасників судового розгляду у правильності зробленого висновку, забезпечити правильне розуміння результатів своєї роботи щодо проведеної експертизи. Тому норми кримінального процесуального кодексу, кодексу адміністративного судочинства, цивільного процесуального кодексу та господарського процесуального кодексу України, що регламентують допит експерта, потребують удосконалення та уніфікації.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.985

Колесніков В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
лабораторії Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз ім.
Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ ТРУПА НА МІСЦІ ПОЖЕЖІ

Огляд місця пожежі відноситься до числа початкових, невідкладних і найважливіших слідчих дій, які несуть велику доказову та орієнтовну інформацію. Саме огляд дає можливість одержати найдокладнішу і достовірну інформацію про вчинений злочин, а також визначити вихідні положення розслідування і висунути загальні версії про причини виникнення пожежі.

Різноманіття і латентний характер криміналістичної інформації, вимагають певних навичок, сил і засобів при її виявленні, аналізі й оцінці, тому для проведення огляду місця пожежі необхідно залучати спеціалістів різного профілю. У цьому зв'язку, уявляється справедливою думка О. С. Григоряна, про те, що виїзд на місце пожежі одного спеціаліста не може перешкоджати виїзду іншого [1, с. 42].

За наявності людських жертв до участі в огляді місця пожежі необхідно залучити судово-медичного експерта, на сьогодні, це вимоги діючого кримінального процесуального законодавства. Але свого часу на необхідність залучення спеціаліста для участі в огляді трупа звертав увагу видатний вчений, визнаний у всьому світі судовий медик і криміналіст, Заслужений професор Микола Сергійович Бокаріус, який свого часу писав – «В практике каждого из работников следствия и дознания работа у трупа является не редким моментом» [2, с. 7]. «Жизнь свидетельствует, пишет он, что в огромном большинстве случаев первоначальный осмотр трупа производится работниками дознания или следствия обычно без участия врача, кроме, разве очень серьезных случаев.

Между тем, желательно было бы, чтобы к каждому такому осмотру приглашался и врач, лучше, судебный, как специалист, но, в крайнем случае, и всякий другой» [3, с. 7].

Судовий медик надасть допомогу слідчому при огляді трупа, вкаже на ознаки, що свідчать про прижиттєвий чи посмертний вплив небезпечних факторів пожежі на тіло загиблого, про природу походження тих чи інших тілесних ушкоджень. При виявленні на місці пожежі трупа особливу увагу необхідно звернути на місце його розташування і позу. Хоча встановлення істинної причини смерті і диференціація прижиттєвого чи посмертного впливу по-

лум'я можливі тільки за умови повного судово-медичного дослідження трупа [4, с. 326], інформація про його місцезнаходження і позу може бути підставою для висування версій про те, чи жива людина зазнавала впливу небезпечних факторів пожежі. Якщо труп лежить обличчям униз, ніби прикриваючи голову руками, або ж на шляхах евакуації, біля евакуаційних виходів і віконних отворів, це характерно для тих випадків, коли впливу полум'я зазнавала жива людина. Трупі дітей, а іноді й дорослих, можуть бути виявлені в затишних місцях під ліжком, у шафі, що також указує на те, що впливу небезпечних факторів пожежі піддавалася жива людина.

При вдиханні гарячого повітря можуть утворитися опіки порожнини рота і гортані, спостерігається наявність кіптяви в отворах носа і ротової порожнини. При огляді обличчя трупа необхідно звернути увагу на наявність кіптяви і слідів опіку на вершинах і в глибині шкірних складок, зокрема в зовнішніх кутах очей, на чолі [4, с. 196]. У ряді випадків виявлення такого роду слідів тільки на вершинах шкірних складок може свідчити про зажмурювання очей у момент впливу полум'я, тобто про прижиттєве перебування людини в зоні пожежі.

Наявність крові на шкірі трупа й одязі, странгуляційної борозни під обгорілою мотузкою на шиї трупа, слідів легкозаймистих і горючих рідин на незгорілому одязі свідчать про те, що дії небезпечних факторів пожежі зазнавав труп. Тілесні ушкодження, завдані людині до виникнення пожежі (вогнепальні, колото-різані рани, странгуляційна борозна), добре зберігаються навіть на значно обгорілих трупах, оскільки висока температура є своєрідним тканинним фіксатором [5, с. 269].

Як зазначає М. М. Тагаєв, внаслідок впливу на труп високої температури відбувається випаровування вологи, м'язи коротшають, та настає так зване «теплове задубіння»: тіло стає менше за висотою й об'ємом, набуває форми, що нагадує позу «воїна» чи «фехтувальника» [6, с. 758]. Недосвідчені слідчі, зазначає, В. І. Акопов, побачивши таку позу, роблять помилковий висновок про боротьбу, що передувала смерті, про опір людини. Однак така поза характерна для будь-якого трупа (незалежно від причини смерті), що тривалий час зазнавав дії полум'я [7, с. 320].

Наприклад, у нічний час у приватному домоволодінні виникла пожежа, внаслідок якої вогнем було цілком знищено житловий будинок. У процесі опитування свідків на місці події слідчий установив, що на момент виникнення пожежі в будинку мали перебувати чотири особи. Будівельні конструкції будинку обвалилися і являли собою купу пожежного сміття. Після загального огляду виникла необхідність розкопки пожежного сміття з метою відшукування загиблих і встановлення осередку пожежі. Зі слів сусідів слі-

дчий склав схему розташування житлових і підсобних приміщень будинку, позначивши на ній місця розташування меблів, інших предметів домашнього побуту, і, залучивши для участі в огляді судового медика, розпочав розкопку згарища. У міру його розчищення учасниками огляду були виявлені окремі обгорілі частини тіла і внутрішні органи. Місця їх виявлення описувалися в протоколі і позначалися на плані. Відповідно до вказівок спеціаліста про приналежність частин тіла тому чи іншому трупу їх розкладали у відповідних місцях, що дозволило визначити кількість загиблих і висунути версії щодо події, яка сталася.

Наведений приклад підтверджує необхідність комплексного підходу до проведення огляду місця події в складі слідчо-оперативної групи із залученням необхідних спеціалістів. Він свідчить про те, що робота, виконана слідчим і іншими учасниками слідчо-оперативної групи, повинна бути ретельно проаналізована з метою критичної оцінки її повноти й успішності. Огляд місця події є слідчою дією, яка має велике доказове значення, але разом з тим слід пам'ятати, що дані огляду повинні бути підкріплені іншими доказами. Своєчасний і правильно організований огляд місця пожежі дозволяє слідчому одержати найповніше уявлення про обстановку й обставини розслідуваної події, знайти, зафіксувати, вилучити й оцінити сліди злочину, а також інші речові докази, з метою одержання вихідної інформації для висування версій, одержання даних про обставини, що сприяли вчиненню злочину, й у необхідних випадках організації розшуку злочинця.

Список бібліографічних посилань: 1. Григорьян А. С. Расследование поджогов. – М.: «Юрид. Лит.», 1971. – 128 с. 2. Бокариус Н. С. Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его. Для следователей, работников милиции и судебных медиков. Кн.2. Юридическое издательство НКЮ УССР Харьков 1929. – 188 с. 3. Бокариус Н. С. Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании. Харьков. Издание милиции и уголовного розыска Н.К.В.Д. У.С.С.Р. 1925 г. – 542 с. 4. Судебная медицина: учебник для студентов мед. ин-тов. / Под ред. В. М. Смолянинова. – М.: Медицина, 1975. – 344 с. 5. Порубов Н. И. Криминалистика. – Минск: Вышейш. школа, 1997. – 344 с. 6. Тагаев Н. Н. Судебная медицина: Учебник для слушателей вузов МВД Украины / Под общей ред. А.М. Бандурки. – Х.: Факт, 2003. – 1256 с. 7. Акопов В. И. Судебная медицина в вопросах и ответах. – Ростов н/Д., 1998. – 448 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98.06

В. В. Корнієнко,
кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7682-1281>;

Р. С. Єрьоменко,
курсант 3 курсу факультету № 2
Харківського національного університету
внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ 3D МОДЕЛЮВАННЯ МІСЦЯ ПОДІЇ

Першочерговим кроком при розслідуванні переважної більшості злочинів є огляд місця події, у ході якого з'ясовуються обставини вчиненого діяння, проводиться фотографування, складання планів та схем. Світовий досвід слідчої та експертної практики свідчить про велику користь застосування цифрового 3D-моделювання місця вчинення злочину. Використання пристроїв тримірного сканування місця події також починає використовуватися і в Україні. 3D-сканування – це інноваційний процес, котрий дозволяє моделювати реальну картину обстановки події з високим ступенем деталізації, отримувати інформацію про поверхні, форми, кольори об'єкта в комп'ютерному, математичному, а також цифровому вигляді.

Застосування технології лазерного сканування було вперше запроваджено в США для розслідування обставин ДТП. 3D моделювання при цьому дозволяло максимально точно відтворювати подію, що трапилась на дорозі, а також значно економити час на оформлення матеріалів. Спеціальні дослідження довели точність та практичність застосування цього методу фіксації місця події. Відповідне лазерне обладнання пройшло сертифікацію, і згодом цей метод було запроваджено в інших країнах для розслідування різного виду злочинів.

Вважається, що система лазерного сканування при застосуванні в слідчо-криміналістичній діяльності повинна задовольняти наступним вимогам:

1. Здатність щодо високої продуктивності і точності вимірів.
2. Можливість оперативного розгортання та установки.
3. Виконання вимірів при відсутності освітлення.

4. Моделювання польоту кулі і сканування в салоні автомобіля.

5. Сканування в приміщеннях, а також сканування різних слідів злочинів (доказів).

6. Програмно-технічний захист від редагування і внесення змін [1, с. 137].

Наше дослідження показало, що сканер Німецького виробництва Z+F IMAGER 5006 повністю відповідає цим вимогам. На сьогоднішній день в Харківському експертно-криміналістичному центрі є сканер Faro Focus 3D, але в порівнянні зі сканером Z+F IMAGER 5006, він дещо поступається технічним характеристикам та є не таким зручним в застосуванні.

Розглянемо технічні характеристики пристрою Z+F IMAGER 5006 [2]:

Клас лазера	3R
Максимальна дальність вимірювання	79м
Розмір лазерної плями	1,016 млн. точок в секунду
Розмір	286 x 190 x 412 мм
Вага	14,0 кг
Час роботи без підзарядки	> 2.5 ч (внутрішня батарея) 4 ч (зовнішня)
Зберігання даних	Внутрішній жорсткий диск 60 Гб
Умови освітлення	Працює в будь-яких умовах від яскравого світла до суцільної темряви

Як бачимо з наведених характеристик сканер Z+F IMAGER 5006 є досить потужним і в той же час компактним, здатний тривалий час працювати автономно, без додаткового живлення, що є дуже важливим при довготривалому застосуванні за умов відсутності доступу до мереж електроживлення.

Під час огляду для створення тривимірної картини місця події необхідно обрати так звані сканпозиції на яких буде розташований сканер для фіксації об'єктів. Розташування кожної сканпозиції залежить від вимог щодо відображення сцени. Навіть комплексні сцени, такі як місця здійснення злочинів у середині будинку із декількома кімнатами, можуть бути з'єднані в єдину тривимірну модель. Ця модель може бути розглянута як віртуальний світ, у якому можна робити переміщення, виконувати виміри тощо [3, с. 138].

Криміналістичне цифрове 3D моделювання місця події надає можливість експерту або слідчому переглянути картину злочину (у первинному вигляді) необмежену кількість разів. Наприклад,

при розслідуванні злочинів з використанням вогнепальної зброї дає змогу побачити всі деталі які могли бути непомічені при первинному огляді. Також не менш важливим є те, що програмне забезпечення яке використовується для роботи з зображенням дозволяє робити точні вимірювання і підрахунки, моделювати ситуацію з різних боків (розмір отвору від пострілу, вирахувати з якого саме місця було вчинено постріл, тощо).

Таким чином використання сучасних 3D сканерів криміналістичними підрозділами це великий крок у майбутнє, який дає змогу зафіксувати всі обставини реальної дійсності на місці вчинення злочину не втративши окремих деталей. Метод 3D сканування значно скорочує час, який витрачається на фіксацію даних у протоколі, проведення вимірювань, складання схем та фотографування. Фактично всі ці дії можна зробити одним пристроєм, отримавши криміналістичну 3D модель з можливістю проведення в ній подальших вимірів по кожній з осей координат (X;Y;Z).

Список бібліографічних посилань: 1. С.В. Данець. Застосування новітніх технологій лазерного сканування під час огляду місця дорожньо-транспортної пригоди // Криміналістичний вісник, № 2 (22). – 2014. с. 166-171. 2. Офіційний сайт компанії-виробника сканеру Z+F IMAGER 5006 // www.zf-laser.com; www.zofre.de. 3. Науково-технічні засоби в експертній практиці: концептуальні заходи : метод. посіб. / [авт.-упоряд. : С.І. Перлін, С.О. Шевцов]; МВС України, Держ наук.-дослід. експерт.-криміналіст. Центр. – Х.: ФО-П Чальцев О.В., 2009. – 152 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

К. С. Котлубаєва,
викладач кафедри криміналістики та судової
експертології Харківського національного
університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6055-2195>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ

На сьогодні в Україні проходить реформування правоохоронних органів, в тому числі й судової системи, яка є однією з гарантій дотримання прав і свобод людини при здійсненні правосуддя. Кримінальне судочинство може бути ефективним лише за умови додержання законів не тільки суддями, прокурорами, слідчими, а й також іншими громадянами, які залучаються до даної діяльності. Аналіз статистичних показників МВС України, Генеральної прокуратури України свідчить про те, що за останні роки кількість злочинів, передбачених статтею 384 КК України (дача завідомо неправдивих показань) має тенденцію до їх збільшення. Так, з 2009 по 2015 роки кількість злочинів, зареєстрованих за даною статтею збільшилось вдвічі, але в 84% випадків слідчим так і не було прийнятих рішення по кримінальному провадженню [1, 2].

Водночас суспільна небезпечність цих злочинів полягає в тому, що вони призводять до викривлення відомостей про фактичні обставини або повідомлення неправдивих відомостей й порушують інтереси правосуддя і винесення незаконного рішення [3, с.75].

Варто наголосити на тому, що розслідування злочинів, передбачених ст. 384 КК України є досить проблематичним. Цьому сприяє відсутність розробленої методики розслідування вказаних злочинів.

Слід зауважити, що в юридичній літературі, в основному, предметом дослідження були кримінально-правові аспекти дачі завідомо неправдивих показань. Так, окремі питання кримінально-правового забезпечення таких злочинів у своїх роботах досліджували: М.В. Шепітько, О.І. Чучаєв, Ю.І. Кулешов, Я.М. Кульберг, В.А. Новиков., В.Я. Тацій.

Криміналістичні аспекти розслідування вказаних злочинів у юридичній літературі майже не досліджувались. Так, лише окремі питання методики розслідування дачі завідомо неправдивих показань розглядали Л.Г. Дубинін, О.П. Ващук, О.Я. Переверза, Л.Л. Якимовський.

Разом з тим у криміналістиці відсутні комплексні дослідження щодо методики розслідування дачі завідомо неправдивих показань та їх профілактики.

Тому залишаються неосвітленими питання формування структурних елементів криміналістичної характеристики завідомо неправдивих показань, типових слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування таких злочинів, основні напрямки їх розслідування та профілактики.

Важливим напрямком покращення процесу розслідування завідомо неправдивих показань є розробка ефективних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Зауважимо, що значну увагу при розробці тактичних прийомів слід приділити тактиці допиту потерпілого та свідків.

Окрім того, одним із завдань слідчого є доказування вини особи, яка надала завідомо неправдиві показання. Тому, при формуванні методики розслідування таких злочинів необхідно дослідити слідову картину та механізм слідоутворення дачі завідомо неправдивих показань.

Наукових розробок також потребують криміналістичні засоби та методи запобігання таким злочинам.

На підставі викладеного зазначимо, що на сьогоднішній день актуальним є питання необхідності поглибленого криміналістичного аналізу завідомо неправдивих показань, формування криміналістичної характеристики завідомо неправдивих показань та розроблення ефективних криміналістичних засобів та методів розслідування таких злочинів.

Список бібліографічних посилань: 1. Стан та структура злочинності в Україні (2009р) Офіційний веб-портал Міністерства внутрішніх справ України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>. 2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року. Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. 3. Борисов В.І. Злочини проти правосуддя : навчальний посібник / за заг. ред. проф. В.І. Борисова, проф. В.І. Тютюгіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 155 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.983

А. В. Кофанов,
кандидат юридичних наук, доктор філософії,
доцент, професор кафедри криміналістичних
експертиз навчально-наукового інституту
№ 2 Національної академії внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АТИПОВОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Вогнепальна зброя, що використовується в злочинних цілях, поділяється за способом виготовлення на стандартну промислову, кустарну, саморобну. Як відомо, стандартна зброя виготовляється серійно в спеціалізованих заводських умовах, в точній відповідності з еталоном і вимогами ДСТУ. Вона має власне цільове призначення. Кустарною вважається зброя, виготовлена не в заводських умовах майстрами-зброярами. Від промислової і кустарної дещо відрізняється так звана атипова вогнепальна зброя. Вона має своєрідні балістичні і конструктивні характеристики, тому повинна розглядатися як самостійний вид вогнепальної зброї. У криміналістичній літературі вказано, що атипова зброя є зброєю особливого виду [1]. Розрізняється три основних види атипової зброї: саморобна, перероблена і комбінована. Саморобною атиповою вогнепальною зброєю, на наш погляд, є такі її зразки, у яких всі частини виготовлені особою (особами) саморобно (кустарно). Такий різновид атипової зброї є доволі розповсюдженим і грубим імітуванням заводської зброї. До переробленої атипової зброї належать зразки, виготовлені шляхом внесення значних змін кустарним способом в заводський екземпляр вогнепальної зброї, а також деякі види заводської зброї, спеціально пристосовані для проведення пострілів та зберігання (транспортування) в певних умовах. Наприклад, виготовлення «обріза» в результаті укорочення ствола і ложа гвинтівки або карабіну. В експертній практиці і в спеціальній літературі перероблену зброю інколи безпідставно відносять до суто саморобної, з чим погодитися, на наш погляд, неможливо. Така зброя виокремлюється у самостійну групу. Деякі експерти-криміналісти вважають атиповими зразками заводську зброю, конструктивно утворену шляхом видалення дерев'яних (полімерних) частин або однієї з основних металевих частин-деталей. Видалення дерев'яних (полімерних) частин у такому разі не змінює властивостей металевих частин і механізмів (ствола, ударного і спускового механізмів). Це стосується: малокаліберних гвинтівок серії «ТОЗ»; «АК» - 47; 74 (деяких зразків 109-серії); гвинтівок «Мосіна» зразка 1891/30 р.р.; пістолетів-кулеметів різних систем («Шпагіна», «То-

мсона») і т.п. Зовнішні зміни в цій зброї не впливають на взаємодію частин, не порушують принципу її дії і не змінюють балістичну характеристику зразка. Таку вогнепальну зброю, на наш погляд, не можна відносити до атипової, це більше стосується визначення технічної справності зброї. З нашої точки зору, це «некомплектна» стандартна зброя.

Атипова ручна вогнепальна зброя найбільш повно відображає сукупність головних її властивостей всіх різновидів: можливість виконання пострілу – вогнепальність і відхилення від типу, стандарту – атиповість. У спеціальній літературі атипова зброя визначається як така, що відрізняється від «загально розповсюджених зразків». Таке визначення виду зброї доволі дискусійне. Атиповою ручною вогнепальною зброєю, на наш погляд, слід вважати таку, що має специфічні балістичні та бойові якості, нестандартної своєрідної конструкції, виготовлену саморобним способом повністю, частково або повністю змінену (перероблену) заводську зброю, промислового виготовлення «спеціального призначення», що використовується службами зі спеціальним статусом (так званими секретними) деяких країн світу у дуже обмеженій кількості, а також комбіновану (з ознаками холодної, вогнепальної зброї). Таким чином, поняття «атипова вогнепальна зброя» визначається двома сукупностями ознак: перша – що характеризує предмет як вогнепальну зброю, друга – по ознакам атиповості [1]. Розрізняється три основних види атипової зброї: саморобна, перероблена і комбінована. Саморобною атиповою вогнепальною зброєю, на наш погляд, є такі її зразки, у яких всі частини виготовлені особою (особами) саморобно (кустарно). Такий різновид атипової зброї є доволі розповсюдженим і грубим імітуванням заводської зброї. До переробленої атипової зброї належать зразки, виготовлені шляхом внесення значних змін кустарним способом в заводський екземпляр вогнепальної зброї, а також деякі види заводської зброї, спеціально пристосовані для проведення пострілів та зберігання (транспортування) в певних умовах. Наприклад, виготовлення «обріза» в результаті укорочення ствола і ложа гвинтівки або карабіну. В експертній практиці і в спеціальній літературі перероблену зброю інколи безпідставно відносять до суто саморобної, з чим погодитися, на наш погляд, неможливо. Така зброя виокремлюється у самостійну групу.

В атиповій вогнепальній зброї використовуються різні бойові припаси. Їх можна класифікувати на три основні групи: стандартні (бойові і спортивні), перероблені і саморобні. В деяких зразках атипової вогнепальної зброї, виготовленої саморобним способом (дулозарядної), використовується роздільне безгільзове заряджання (порох, снаряд, пиж). Першу групу утворюють заводські

стандартні патрони, що використовуються для пострілу без змін і переробок. Часто використовуються в атиповій зброї 5,6 мм патрони; гвинтівочний, револьверний, пістолетний 7,62 мм патрони, а також мисливські патрони 12, 16 і 20 калібрів.

Під методикою криміналістичної експертизи об'єктів, що розглядаються, розуміється сукупність окремих наукових методів і прийомів, послідовно використовуваних у дослідженні для отримання науково обґрунтованих висновків. Хоча слід зауважити, що методика на сьогодні не дає, на наш погляд, вичерпної сучасної класифікації атипової вогнепальної зброї за критерієм – спосіб виготовлення, а її основні положення доволі дискусійні, особливо на тлі появи у кримінальному обігу зразків зброї спеціального призначення, яких немає навіть у криміналістичних каталогах з відповідним грифом ФСБ, ФСК РФ, але виготовлених явно промисловим способом.

Отже, зазначена методика розроблена на науковій основі теорії криміналістичної ідентифікації. Науковими передумовами судово-балістичної ідентифікації атипової вогнепальної зброї є: а) теоретичні положення криміналістичної ідентифікації; б) загальні положення балістики; в) судово-балістичні відомості про особливості атипової зброї (бойова і конструктивна характеристика зброї, боеприпасів і ін.); г) дані трасології про індивідуальність і стійкість зовнішньої будови об'єктів. Судово-балістична експертиза зазначених об'єктів вирішує питання як ідентифікаційного характеру, так і не- ідентифікаційного. Вона вирішує три завдання: визначення віднесення предмета до вогнепальної зброї; придатність до стрільби; встановлення наявності або відсутності тотожності і групової приналежності. В методичних цілях криміналістичні ідентифікаційні дослідження в літературі поділяють на декілька взаємозв'язаних і послідовно проводимих стадій. На кожній стадії вирішуються специфічні завдання за допомогою притаманних їй методів і прийомів, використовуються різні науково-технічні засоби. Серед вчених-криміналістів немає єдиної думки про стадії криміналістичного дослідження об'єктів. В криміналістичній літературі немає єдиного поняття сутності експертного експерименту, його місця в процесі дослідження. Одна з точок зору розглядає його в якості експертного дослідження, інша в якості окремого (приватного) методу. На наш погляд, експеримент є специфічним методом пізнання вивчаємого явища. В ідентифікаційних дослідженнях атипової зброї метою експерта є: а) отримання експериментальних відображень об'єктів, що перевіряються, в певних умовах; б) встановлення стійкості індивідуальної сукупності ознак; в) виявлення умов слідоутворення; г) виявлення, пояснення причин і меж варіаційності ознак для включення їх в іден-

тифікаційну сукупність; д) з'ясування механізму утворення слідів на кулях і гільзах для визначення індивідуальних і стійких ознак у слідах; є) з'ясування впливу на слідоутворення різних факторів. Узагальнення матеріалів експертної практики дозволяють так класифікувати умови, що перевіряються в ході експертного експерименту при дослідженні атипової зброї і слідів пострілу: а) надані слідчим, виходячи з встановлених по кримінальному провадженню обставин і перевірених слідчих версій; б) наданих обвинуваченим чи потерпілим; в) визначені експертом шляхом вивчення конструкції бойових якостей досліджуємої зброї і слідів пострілу [2].

Підводячи підсумок вищезазначеному, треба констатувати, що за умов проведення на теренах України АТО різко погіршилася криміногенна ситуація. Як наслідок, дуже суттєвий вплив нелегальної зброї сучасних видів та систем, у тому числі і комбінованої (з ознаками холодної та вогнепальної зброї), «спеціальної» нетипової (такої, що не має аналогів). Все це відбувається на тлі відсутності Закону України «Про зброю», в якому давалася б хоч якась усталена класифікація вогнепальною зброї на законодавчому рівні. До речі, Україна єдина країна на пострадянському просторі, в якій не прийнято за 25 років зазначеного правового акту. Не вирішено на методичному рівні ряд питань класифікаційних досліджень зразків сучасної атипової зброї та способів її виготовлення. Ми вважаємо актуальним класифікувати сучасну атипову вогнепальну зброю за способом виготовлення на: саморобну, кустарну, промислову. Отже, у тезах була зроблена спроба анонсування власного бачення зазначеної проблематики.

Список бібліографічних посилань: 1. *Ладин В. Н.* Криминалистическое исследование основных признаков атипичного огнестрельного оружия / В. Н. Ладин // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1964. – № 1. – С. 52-56. 2. *Ладин В. Н.* Судебно-баллистическое исследование атипичного ручного огнестрельного оружия и следов его действия : метод. пособие для экспертов-криминалистов, следственных, судебных и оперативных работников / В. Н. Ладин. – К. : Юридическая комиссия при Совете Министров УССР, 1967. – 62 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Кравченко Ю. Н., Балановский В. В.,
Харьковское областное бюро судебно-
медицинской экспертизы,

Бондаренко В. В., Харьковский
национальный медицинский университет

АНАЛИЗ ЭКСПЕРТНОЙ НАГРУЗКИ ПО ОТДЕЛУ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПОТЕРПЕВШИХ, ОБВИНЯЕМЫХ И ДРУГИХ ЛИЦ ХОБСМЭ ЗА ПОСЛЕДНИЕ 5 ЛЕТ (2011-2015 ГГ.)

В последнее время стал наблюдаться значительный рост экспертной нагрузки на сотрудников отдела судебно-медицинской экспертизы потерпевших, обвиняемых и других лиц ХОБСМЭ, связанный в первую очередь не с количеством проводимых экспертиз, а со сложностью их проведения. Этот факт объясняется следствием изменения действующего законодательства, в частности, введением в действие нового Уголовного процессуального кодекса от 19.11.2012г., вследствие чего изменился порядок назначения и увеличился объем проведения судебно-медицинских экспертиз. В тоже время, штатная нагрузка на врачей судебно-медицинских экспертов не изменилась и все еще зависит от количества проведенных судебно-медицинских экспертиз без учета коэффициента их сложности.

Так, в 2011 г. в отделе судебно-медицинской экспертизы потерпевших, обвиняемых и других лиц ХОБСМЭ было выполнено 10992 судебно-медицинских экспертиз (исследований). В 2012 году отмечалось незначительное уменьшение данного показателя на 5,1 %, что составило 10456 судебно-медицинских экспертиз (исследований). В 2013 году, после изменения действующего законодательства Украины, количественный показатель проведенных судебно-медицинских экспертиз резко сократился и составил 7844 за 2013 год, что стало на 25 % меньше предыдущего показателя за 2012 г. Данная картина не претерпела особых изменений и в следующих 2014-15 годах. В связи с уменьшением количественного показателя проведенных экспертиз, руководство бюро вынуждено было сократить штаты сотрудников отдела судебно-медицинской экспертизы потерпевших, обвиняемых и других лиц ХОБСМЭ.

Исходя из этого, целью нашего исследования был сравнительный анализ экспертной нагрузки до и после введения в действие нового Уголовного процессуального кодекса Украины, т.е. показателей 2011-12 гг. (1 группа) и показателей 2013-15 гг. (2 группа). В ходе работы было проанализировано 900 судебно-медицинских

экспертиз (исследований), выполненных в отделе судебно-медицинской экспертизы потерпевших, обвиняемых и других лиц ХОБСМЭ в разные временные промежутки в период с 2011 по 2015 г.

С целью исследования мы разработали специальную регистрационную карточку, которую заполняли при изучении каждой конкретной экспертизы, в которой был перечень следующих исследуемых параметров: основание для проведения экспертизы, количество поставленных вопросов, количество участвующих экспертов, количество печатных страниц и строк экспертного документа, в том числе по разным разделам (обстоятельства дела, исследовательская часть, выводы (заключение)), общее количество описанных экспертом телесных повреждений, в частности ссадин, кровоподтеков, ран, рубцов, переломов, количество представленной медицинской документации, в частности рентгенограмм, компьютерных томограмм, историй болезни, амбулаторных карт, медицинских заключений и пр., количество принимавших участие в экспертизе консультантов, наличие материалов дела, в частности протоколов допросов, следственных экспериментов, результатов ранее проведенных экспертиз и прочее.

После заполнения всех регистрационных карточек мы провели статистический анализ всех вышеуказанных параметров.

В результате исследования установлено, что в 2011-12 гг. судебно-медицинские исследования, выполненные по направлениям, в среднем составили 23 %, а по постановлениям и определениям суда - 77 %. В 2013-15 гг. судебно-медицинских экспертиз выполненных по постановлениям и определениям суда составило уже 100 %, что, в первую очередь, объясняется изменением действующего законодательства и введением в действие с 19.11.2012 г. нового Уголовного процессуального кодекса Украины.

За период 2013-2015 гг., по сравнению с периодом 2011-2012 гг.:

- на 59 % увеличился печатный объем судебно-медицинских экспертиз, в основном за счет увеличения разделов исследовательской части и выводов;
- на 75 % увеличилось общее количество вопросов, поставленных на разрешение судебно-медицинскому эксперту;
- на 20 % увеличился объем описания телесных повреждений, в частности рубцов (56 %), переломов (15 %), ран (13 %);
- на 25 % увеличилось количество описаний черепно-мозговых травм;
- на 53 % увеличилось количество представленной на экспертизу медицинской документации;
- на 21 % увеличилось количество представленных на экспертизу медицинских заключений и справок;
- на 19 % увеличилось количество представленных на экспертизу рентгенограмм;

- на 33 % увеличилось количество представленных на экспертизу компьютерных дисков с записью компьютерных томограмм;
- на 47 % увеличилось количество представленных на экспертизу амбулаторных карт;
- на 25 % увеличилось количество представленных на экспертизу историй болезни;
- на 66 % увеличилось количество представленных на экспертизу результатов различных клинических обследований, в том числе МРТ;
- значительно увеличилось количество участия врачей-консультантов при проведении судебно-медицинских экспертиз, в частности рентгенологов (50 %), травматологов (100 %), нейрохирургов (133 %), невропатологов (17 %);
- более чем в 4 раза (333 %) возросла необходимость участия судебно-медицинских экспертов при проведении следственных экспериментов;
- на 132 % увеличилось количество представленной на экспертизу следственной документации (протоколов допросов, протоколов следственных экспериментов и пр.);
- на 69 % увеличилось количество проводимых дополнительных судебно-медицинских экспертиз, в основном по материалам дела.

Таким образом, проведенный структурный анализ показал, что за период 2013-15 гг., по сравнению с 2011-12 гг., выросли практически все показатели, определяющие объем и сложность проведения экспертиз. Более чем в 1,5 раза вырос печатный объем судебно-медицинских экспертиз, что указывает на увеличение времени проведения экспертиз, повышенную нагрузку на младший медицинский персонал, увеличение материально-технических затрат (бумага, расходные материалы, электроэнергия и пр.). Более чем в 4 раза возросла необходимость участия судебно-медицинских экспертов в проведении следственных экспериментов, что влечет за собой отрыв эксперта от непосредственной работы и в конечном итоге дефицит экспертных кадров на местах. Значительное увеличение анализа медицинской и следственной документации указывает на увеличение сроков и сложности проведения экспертиз, необходимость привлечения врачей-консультантов различных специальностей и прочее.

На основании вышеизложенного приходим к следующим выводам, что штатная нагрузка на врачей судебно-медицинских экспертов отдела судебно-медицинской экспертизы потерпевших, обвиняемых и других лиц ХОБСМЭ должна быть пересмотрена и изменена в соответствии с увеличенным объемом и сложностью проведения судебно-медицинских экспертиз.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Кричковская Л. В.,
доктор биологических наук, профессор,
заведующая кафедрой технологи
органических веществ и нано-технологий
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

ЭКСПЕРТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СЛИВОЧНОГО МАСЛА ПРИ ВЫЯВЛЕНИИ НЕКАЧЕСТВЕННОЙ И ОПАСНОЙ ПРОДУКЦИИ

Современный рынок молочной продукции в Украине формируют товары отечественного и импортного производства. Среди них одно из ведущих мест занимает сливочное масло, потребителями которого являются практически все покупатели, причем именно этот продукт питания можно увидеть на наших столах чуть ли не каждый день. Именно поэтому экспертное исследование качества и безопасности сливочного масла сегодня очень актуально и требует усовершенствования методов, которые используются.

Принцип пробоподготовки основан на щелочном гидролизе триглицеридов до свободных жирных кислот с последующим получением реакцией этерификации метиловых эфиров жирных кислот. Хотя методика имеет некоторые недостатки, их влияние на определение подлинности продукта достаточно мало. Хроматографическое разделение метиловых эфиров жирных кислот проводится на газовом хроматографе VARIAN star 3400CX с пламенно ионизационным детектором и с установленной капиллярной колонкой фирмы J&W DB-WAX длиной 30 метров, внутренним диаметром 0,25 мм и толщиной фазы 0,25 мкм. Обработка хроматограмм проводится с использованием программного обеспечения VARIAN star 5.3.

Использование высокоэффективной капиллярной колонки позволило разделить значительное количество жирных кислот и их изомеров. В типичной хроматограмме натурального сливочного масла программа интегрирует в сумме с изомерами 54 жирные кислоты, из них 35 основных (от C(4:0) до C (24:1). Найти такое количество стандартов метиловых эфиров жирных кислот и их изомеров не представляется возможным. Поэтому начальная работа по определению жирнокислотного состава масел и жиров проводилась на хромато-масс-спектрометре фирмы VARIAN SATURN 3. Данные хромато-масс-спектрометрии и послужили основой идентификации жирных кислот и их изомеров для рутинной газовой хроматографии.

© Кричковская Л. В., 2016

В практике работы лаборатории по определению жирнокислотного состава выяснилось, что наиболее часто подделываемым продуктом является сливочное масло. По своему полному жирнокислотному составу молочный жир уникален и искусственно неповторим. Даже идеально искусственно приготовленное сливочное масло можно идентифицировать используя капиллярную газовую хроматографию. Обычно такие масла имеют, на первый взгляд, а иногда и вкус, много общего с натуральным сливочным маслом. Но эта схожесть только в наличии и соотношении основных «справочных» жирных кислотах. По данным хромато-масс-спектрометрии натуральное сливочное масло содержит незначительное количество (около 5 %), жирных кислот и их изомеров, которые имеются в определённом соотношении исключительно в молочном жире. Их низкая концентрация (от 0,01 до 0,2%), сложный состав, отсутствие необходимых стандартов, работа на набивных колонках не позволяли отличить некоторые изощрённые подделки. Современный тандем высокоэффективной газовой хроматографии и хромато-масс-спектрометрии позволяет определять молочный жир в искусственных смесях даже если его не более 5%. Излюбленными маслами для подделки натурального сливочного масла являются: подсолнечное, соевое, кукурузное, рапсовое, кокосовое, пальмовое. Обычно в смесях они находятся в свободной или гидрированной форме. Использование гидрированных масел должно быть ограничено, из-за высокого содержания в них транс-изомеров жирных кислот, которые преимущественно образуются при гидрогенизации и являются опасными для организма человека. Особую группу занимают топлёные жиры поставляемые в Украину из Скандинавских стран. Они имеют сложный изомерный состав с большим содержанием транс-изомеров жирных кислот и содержанием в некоторых партиях эруковой кислоты и её изомеров (до 11%). Большей частью это сборные жиры, которые образуются как побочный продукт на предприятиях ведущих промысел рыбы и морских млекопитающих и их переработку. Исходя из нашего опыта, уже через неделю после поступления очередной партии этих жиров в нашу страну, на продовольственных рынках появляются образцы сливочного масла с содержанием в нём до 50% сборного топлёного жира. Более часто в сливочное масло подмешивают растительные масла. Растительные масла по сравнению с натуральным сливочным маслом имеют достаточно скромный жирнокислотный состав. Идентификация и количественное определение их в смесях с сливочным маслом трудная задача если их вводят не более 5%. Идентификация преимущественно растительных смесей, типа RAMA , LETTLE не представляет затруднений. Более модными стали подделки с использованием кокосово-

го, пальмового, соевого и кукурузного масел. Использование 30 метрового капилляра с фазой типа ПЭГ позволяет получить гарантированное разделение структурных изомеров жирных кислот. Геометрические изомеры (цис-, транс-) разделить на таких колонках, за некоторым исключением, невозможно. В обычной рутинной хроматограмме сливочного масла полученной на 100 метровом капилляре разделяются 14 цис-, транс-изомеры олеиновой кислоты, которые находятся в четко определённом соотношении. Для натуральных сливочных масел содержание транс-изомеров олеиновой кислоты колеблется от 2,5% до 3,5% от общего жирнокислотного состава. В не определяемых на 30 метровом капилляре подделках их количество увеличивается от 4% до 6%; причем более распространены подделки с содержанием от 6% до 15% транс-изомеров. Содержание в таких смесях молочного жира не превышает 20-35%, что свидетельствует о некачественности и высокой опасности данного продукта.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

С. П. Лапта,
кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; orcid: <http://orcid.org/0000-0002-5401-5086>;

Гузєй В. М.,
здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ

**ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
УМИСНИХ ВБИВСТВ АБО ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ
УШКОДЖЕНЬ У РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ
ЧИ ПЕРЕВИЩЕННЯ ЗАХОДІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ
ЗЛОЧИНЦЯ**

Найбільш поширеною слідчою дією, яка проводиться практично у кожному розслідуванні є слідчий огляд. Часто успіх розслідування залежить від своєчасності та ретельності проведення саме цієї слідчої дії.

Розробленням у криміналістичній та процесуальній науках визначення і проблем слідчого огляду займалось чимало вчених, зокрема, даний напрямок був у значній мірі присутній у працях Т.В. Авер'янової, В. І. Алексійчука, О. Я. Баєва, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, І. Є. Биховського, М. С. Бокаріуса, О. М. Васильєва, А. І. Вінберга, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. І. Громова, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, Є.Д. Лук'янчикова, В. І. Попова, Е. О. Разумова, О. Р. Ратінова, Ю. Д. Федорова, В. Ю. Шепітька, І. М. Якімова та інших.

Очевидно, що дефіциту інформації відносно проведення даної слідчої дії немає. У криміналістичній літературі широко представлені рекомендації щодо підготовчого, робочого та заключного етапів огляду місця, як загального характеру, так і окремо за різними видами злочинів. Тому немає сенсу повторювати позиції, які вже неодноразово висловлювалися раніше. Зі свого боку, з урахуванням напрацювань попередників, ми спробуємо надати рекомендації щодо підготовки та проведення огляду місця події під час розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Для більш точного розуміння особливостей цієї слідчої дії у розслідуванні саме цих злочинів (ст.ст.118 та 124 КПК України) коротко нагадаємо особливості обстановки їх вчинення. Такі злочини вчиняються або у ситуації «необхідна оборона», або у ситуації «затримання злочинця». У ситуації «необхідна оборона» просліджується комплексна, чотирьохланкова подія, яка складається з наступних дій: 1) напад злочинця на жертву – спричинення їй тілесних ушкоджень, намагання заволодіти майном тощо; 2) дії жертви, направлені на самозахист – фізичний опір злочинцю, намагання нейтралізувати або припинити його протиправні дії; 3) переростання опору жертви, її правомірних дій, у дії неправомірні – перевищення меж необхідної оборони (жертва стає злочинцем, злочинець стає жертвою); 4) настання злочинних наслідків – смерті чи тяжких тілесних ушкоджень. Дещо подібне відбувається і у ситуації «затримання злочинця»: 1) напад злочинця на жертву; 2) намагання жертви або сторонньої особи затримати злочинця; 3) переростання правомірних дій «затримувача» у дії неправомірні («затримувач» стає злочинцем, злочинець стає жертвою); 4) настання злочинних наслідків – смерті чи тяжких тілесних ушкоджень.

Отже, після прибуття на місце події, слідчому рекомендується виконати такі дії. Якщо потерпіла особа жива, слідчий повинен пересвідчитися, що їй надана необхідна медична допомога, а якщо цього не зроблено – негайно прийняти необхідні заходи: надати невідкладну медичну допомогу із залученням судового медика чи іншого лікаря, викликати «швидку допомогу». Враховуючи специфіку даних злочинів, тілесні ушкодження тої чи іншої ступені тяжкості можуть мати як один, так і всі учасники події: потерпілий («потерпілий-злочинець»), підозрюваний («підозрюваний-жертва»), «затримувач»). У такому випадку слідчий повинен пересвідчитись, що необхідна допомога надана усім, хто її потребує.

Визначаючи межі місця події, в них слід включати не тільки місце, де підозрюваним або «затримувачем» були перевищені межі необхідної оборони чи заходи, направлені на затримання злочинця, але і те місце, де нинішній потерпілий намагався вчинити чи вчинив злочин відносно нинішнього підозрюваного або інших осіб. Слід пам'ятати, що у кожному випадку слідчий фактично має справу зі слідами вчинення двох злочинів – «потерпілого-злочинця» відносно «підозрюваного-жертви» і «підозрюваного-жертви» або «затримувача» відносно «потерпілого-злочинця». При цьому у ситуації «необхідна оборона» місцем вчинення обох злочинів у переважній більшості випадків є одне і те ж приміщення або одна ділянка місцевості (96% випадків), а у ситуації «затримання» – місця вчинення злочинів, як правило, не співпадають

(59% випадків). Відповідно, у ситуації «необхідна оборона», слідчому скоріше за все прийдеться оглядати місце події, на якому злочини відбувалися один за одним, в результаті чого сліди різних злочинів можуть змішатися, або сліди більш пізнього злочину можуть змінити, пошкодити чи, навіть, зруйнувати сліди попереднього злочину. Задача слідчого – виявити всі сліди і спробувати встановити, які сліди залишені у результаті нападу «потерпілого-злочинця» на «підозрюваного-жертву», а які – у результаті перевищення меж необхідної оборони «підозрюваного-жертви» відносно «потерпілого-злочинця».

У ситуації ж «затримання», слідчий повинен мати на увазі, що місця злочину можуть бути рознесені у просторі – там, де були перевищені заходи затримання щодо «потерпілого-злочинця» і там, де «потерпілий-злочинець» перед цим вчинив чи намагався вчинити злочин відносно «затримувача» чи інших осіб. У такому випадку перед слідчим також постає необхідність організувати огляд усіх приміщень чи ділянок місцевості, з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчиненого злочину.

У випадку, коли місце нападу і місце затримання розташовані поруч, їх можна оглянути у рамках одної слідчої дії. Якщо ж вони віддалені один від одного (наприклад, «затримувач» переслідував злочинця на автомобілі), доцільно скласти окремі протоколи місця події, оскільки умови огляду на кожній з ділянок можуть досить суттєво відрізнятися один від одного (наприклад, перше місце події – приміщення, друге – відкрита місцевість), що необхідно відобразити у протоколах.

Типовою обстановкою на місці вчинення розглядуваних видів злочинів є перевернуті і зрушені з місця меблі, розбитий посуд, розкидане кухонне приладдя та інші речі, зсунуті доріжки і килимки на підлозі, зірвані зі стін картини, плакати, настінні календарі; сліди крові на підлозі, стінах і меблях, частинки шкіри і волосся на жорстких ребрах і кутах предметів обстановки. При огляді приміщення необхідно ретельно оглянути зовнішню і внутрішню поверхню раковин у ванній і на кухні з метою виявлення слідів крові, змитої з рук і знарядь злочинів, а також зворотну сторону дзеркал, де іноді можна знайти зафарбовані кров'ю папілярні узорі пальців підозрюваної особи. Обов'язково слід оглянути також вміст сміттового відра, з метою виявлення знаряддя злочину, закривавлених бинтів, ганчірок, носових хусток, предметів одягу зі слідами крові.

Практика свідчить, що у переважній більшості випадків колото-різані рани спричиняються кухонними ножами. Якщо ножа немає у рані трупа або поряд з ним, його слід пошукати у кухонній мийці, у шухляді кухонного столу, куди його могли покласти, після

того як помили, чи у ємності для сміття. Загалом, якщо на ножеві немає явних слідів злочину, доцільно вилучити з місця події усі ножі, якими могли бути причинені рани потерпілому, для подальшого їх направлення на комплексну медико-криміналістичну експертизу з метою встановлення, яким саме ножем були спричинені тілесні ушкодження. Якщо потерпілому були нанесені тілесні ушкодження іншого характеру, слідчий має проконсультуватися з судовим медиком щодо можливого знаряддя злочину та відшукати і вилучити предмети, якими вони могли бути спричинені.

З місця події вилучаються усі закривавлені ганчірки, рушники, серветки, тощо які перед упакуванням необхідно просушити при кімнатній температурі, без використання нагрівальних приладів та уникаючи попадання на них прямих сонячних променів.

На відкритій місцевості рекомендується проводити огляд ексцентричним способом, тобто від центру, яким зазвичай є місце знаходження трупу до периферії. Сліди боротьби на місцевості, проявляються у потоптаному ґрунті, слідах взуття різної конфігурації і розмірів, слідах ніг, що впираються в ґрунт під кутом, слідах перекочування. Необхідно звертати увагу на сліди крові, вирвані пасма волосся, зламані гілки, зім'яті кущі, втопане листя, вирваний мох та сліди ніг в місцях, яких пішохід зазвичай уникає. Слід мати на увазі, що залежно від пористості ґрунту кров в одних випадках можна відшукати легко, а в інших – складно, через те, що вона швидко всмоктується в землю.

Також необхідно ретельно оглядати місцевість з метою виявлення предметів одягу (шапки, шарфи, рукавички), його частин (відірвані гудзики, кнопки, клапті тощо) та інших предметів (зв'язки ключів, монети, носовички, порвані ланцюжки та ін.).

Якщо знаряддя злочину немає на трупі, слід проконсультуватися із судовим медиком щодо його типу і виду і здійснити його пошук на місці події. Таким знаряддям може бути складний ніж, сталевий прут, палка, камінь, уламок цегли тощо. У разі виявлення можливих знарядь злочину їх слід також ретельно оглянути з метою виявлення та фіксації слідів крові, волосся, мозкової речовини, клаптиків шкіри, на рукоятці чи лезі ножа – відбитків пальців та ін.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Лесовой В. Н., Перцева Ж. Н.,
Харківський національний медичний
університет

РОЛЬ ПРОФЕССОРА Н. С. БОКАРИУСА В ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ МИЛИЦИИ И КРИМИНАЛИСТИКИ УКРАИНЫ

Николай Сергеевич Бокариус, имя которого вошло в историю судебной медицины как пионера наиболее тесной связи ее с криминалистикой, организатора и создателя судебно-медицинской и криминалистической экспертизы в Украине, был еще, а вернее, прежде всего, исключительным педагогом.

Почти 35 лет жизни он отдал служению высшей школе, считая педагогическую работу своим основным призванием.

Н.С.Бокариус родился 31 марта 1869 г. в г. Одессе. Отец его, на-дворный советник С.Ф.Бокариус, был преподавателем и воспита-телем Ришельевской гимназии. Николай Сергеевич учился в этой гимназии и, еще будучи учеником 5-го класса, получил разреше-ние на репетиторство. В 7-8-х классах он одновременно заведовал физическим кабинетом, в его обязанности входила подготовка приборов к урокам физики, за что он получал плату – 10 руб в ме-сяц. О рано проявившихся его педагогических способностях сви-детельствует рекомендательное письмо за подписью директора гимназии, которое характеризует Н.С.Бокариуса «как весьма опы-тного репетитора».

В 1890 г. Н.С.Бокариус поступил на медицинский факультет Ха-рьковского университета, который окончил с отличием в 1895 г., получив звание лекаря и уездного врача. Его организаторские спо-собности и педагогические устремления сказались и здесь. С пер-вого курса он под руководством проф. В.Я.Данилевского начал ра-ботать по организации сельских библиотек и читален, а затем под руководством проф. М.М.Раевского – в комитете по устройству народных чтений. И после окончания университета Николай Сер-геевич продолжал вести чтения в читальне на Москалевке, а так-же в ночлежном доме на Благовещенском рынке.

В 1896 г. он был избран сверхштатным ординатором факуль-теской хирургической клиники Харьковского университета, а в 1897 перешел на кафедру судебной медицины, где прошел путь от помощника прозектора до заведующего кафедрой (с 1910 г.), за-служенного профессора (1925 г.).

В 1902 г. Н.С.Бокариус защитил в Москве диссертацию на сте-пень доктора медицины, а в 1903, прочитав 2 пробные лекции, получил звание приват-доцента и с весеннего семестра этого года

открыл частный курс по судебно-медицинским микрохимическим и микроскопическим исследованиям.

С этого времени и до конца жизни Н.С.Бокариус посвятил себя преподаванию основ медицинских знаний в учебных заведениях разных статусов. Мы писали уже о том, что он не только преподавал на медицинском и юридическом факультетах Харьковского университета, но и вел различные курсы, преподавал школьную гигиену в гимназиях, первым начал читать курс пластической анатомии в художественном училище, для чего написал учебник. Большую работу провел Николай Сергеевич в период начала Первой Мировой войны, организовав курсы медсестер, санитаров, дезинфекторов.

В данной статье мы расскажем о Н. С. Бокариусе как о педагоге-криминалисте, ибо Николай Сергеевич по праву считается основоположником криминалистического направления в судебной медицине, многогранная деятельность которого особенно широко развернулась после Октябрьских событий 1917 г. Именно тогда молодая Советская Украинская республика начала строительство новой высшей школы, новых институтов государственной власти, и перед страной со всей остротой встал вопрос о необходимости создания системы судебно-медицинской экспертизы и сети криминалистических экспертных учреждений. И Николай Сергеевич полностью отдается делу образования такой структуры.

В это время Н.С.Бокариус начал проводить индивидуальное обучение врачей производству судебно-медицинских экспертиз. Они приезжали к нему из различных мест Украины: Сум, Краснограда, Первомайска, Артемовска и др. В 1925 г. под своим руководством он провел полугодичные курсы, на которых усовершенствовали свои знания 13 врачей – окружных судебно-медицинских инспекторов также из разных городов Украины

Одновременно Николай Сергеевич принимает участие в подготовке кадров работников расследования по линии юстиции и милиции. Так, начиная с 1921 г., он читает судебную медицину на курсах Красного права Харьковского губотдела юстиции, а затем на юридических курсах Наркомюста УССР. В 1924-25 гг. преподает судебную медицину и уголовную технику слушателям Всеукраинской высшей школы командного состава при Главном управлении милиции УССР; в 1925 г. круглый год читает по одной лекции в неделю командному составу Харьковского управления милиции и розыска по курсу «Необходимые в практике дознания отделы судебной медицины и криминалистики»; с 1927 по 1930 г. проводит занятия по судебной медицине с группами курсантов Главного управления милиции УССР – заведующими регистрационных бюро с мест.

В это же время идет подготовка научных работников в Кабинете научно-судебных экспертиз, созданном Н.С.Бокариусом в 1923 г., который в 1925 г. был реорганизован в Институт научно-судебных экспертиз. В этом же году по инициативе Н. С. Бокариуса был созван первый съезд судебных медиков Украины.

Как видим, формируя судебно-медицинские кадры, Н. С. Бокариус много работал над подготовкой специалистов для органов милиции и дознания. Однако он хорошо понимал, что учеба без учебников, пособий не даст желаемых результатов, поэтому подготовил и издал целый ряд справочных изданий для криминалистов.

Первым в 1924 г. был издан «Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска и милиции при составлении словесного портрета», в котором на 57 таблицах представлены различные изображения отдельных частей лица и общие формы головы с указанием при них соответствующих названий. Это пособие было издано Управлением милиции и розыска УССР.

В 1925 г. - капитальный труд «Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании». В то время это был единственный в мире труд по данному вопросу, он особенно ярко отобразил криминалистическое направление в работах Николая Сергеевича.

В предисловии к этой работе Николай Сергеевич писал: «Труд, положенный на эту книгу, был отдан мною ей с полным искренним желанием, да послужит она на пользу работникам розыска и милиции в исполнении возлагаемых на них задач в деле первоначального наружного осмотра мертвого тела на месте убийства или происшествия при милицейско-розыскном дознании.»

Профессор К. И. Татиев, отмечая большое значение этой книги для криминалистической деятельности, писал: «Такой монографии, глубокой по содержанию и по постановке оригинальных и важных вопросов в области научного расследования преступлений, не было ни в отечественной, ни в зарубежной литературе. Впервые судебные медики и криминалисты получили исчерпывающие научные советы и указания в методике первоначального осмотра трупа на месте обнаружения...»

В 1929 г. увидело свет новое руководство Н.С.Бокариуса, не менее важное для организации работы криминалистов, – «Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его».

При подготовке руководств к изданию Н. С. всегда учитывал, что они предназначаются не только для врачей, но в значительной степени для следователей и работников милиции, т. е. для лиц, не имеющих медицинского образования, что требовало соответствующего изложения с сохранением научного уровня. О заме-

чательной же иллюстративности этих работ писал профессор М. Я. Брейтман: «В иллюстрациях в своих руководствах он (Н. С. Бокариус) был просто виртуоз. Многие схемы и чертежи, разработанные им с методической целью, стали классическими и поныне приводятся в других руководствах».

Следователь по важнейшим делам Прокуратуры УССР П. Ф. Момот в некрологе, посвященном памяти Н. С. Бокариуса, писал: «Николай Сергеевич был несравненным педагогом. Каждая беседа с ним оставляла очень большие следы, к чему-то стимулировала. Не покладая рук в собственной работе, покойный вызывал стыд, что мы так мало делаем для подведения научных основ в повседневной работе. Многие давал покойный каждому практическому работнику, но еще большая его заслуга в том, что он учил и всегда вызывал стремление к учению. Это было лозунгом его жизни».

Не менее активно участвовал Н.С.Бокариус в подготовке и издании различных положений, правил и инструкций. Можно сказать, что ни одно распоряжение, в котором затрагивались вопросы судебно-медицинской или криминалистической экспертизы, не выходило без участия Николая Сергеевича, независимо от того, издавалось ли это распоряжение по линии Наркомздрава, Наркомюста или Наркомата внутренних дел.

Работал Н.С.Бокариус до последних дней своей жизни и умер 24 декабря 1931 г. после тяжелой болезни. Траурная процессия сопровождалась духовым оркестром милиции, колонну возглавляли военные знаменосцы. Некрологи появились не только в отечественных журналах и газетах, но и в печатных изданиях многих городов мира: Нью-Йорке, Турине, Варшаве, Буэнос-Айресе, Сан-Паулу, Брюсселе. Письма с выражением соболезнований были получены не только из этих городов, но еще и из Риги, Мадрида, Генуи, Нагасаки.

Плодотворная научная и педагогическая деятельность Н.С.Бокариуса в области судебной медицины и криминалистики была высоко оценена правительством страны, присвоившим ему в 1925 г. одному из первых среди всех профессоров Украины почетное звание Заслуженного профессора УССР. После смерти Николая Сергеевича имя его присвоено было Харьковскому институту научно-судебной экспертизы, организатором и бессменным директором которого он был со дня его основания.

Память о блистательном педагоге профессоре Н. С. Бокариусе живет в деятельности медиков и криминалистов.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Линник А. С., Кириченко Е. А.,
Харьковское областное бюро судебно-
медицинской экспертизы

Бондаренко В. В.,
Харьковский национальный медицинский
университет

СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА ОТРАВЛЕНИЙ МЕТИЛОВЫМ СПИРТОМ В УКРАИНЕ

В 2016 году зарегистрировано массовое отравление жителей Украины метиловым спиртом, входившим в состав фальсифицированных спиртных напитков. К моменту ноября 2016 года зарегистрировано свыше 150 случаев отравления, из которых половина – смертельные. К сожалению, с каждым месяцем данный показатель неуклонно растет, что связано со значительным распространением партии фальсифицированных напитков по Украине.

Случаи массового отравления метиловым спиртом были зарегистрированы и ранее: в 1911 году в Берлине – 53 смертельных случая, в 1922 году в Гамбурге – 9 смертельных случаев, в 1925 году в Вестфалии – 25 смертельных случаев, в 1928 году в Нью-Йорке – 34 смертельных случая, в 1935 году в Иллинойсе (США) – 30 смертельных случаев. Наиболее масштабным случаем отравления метанолом был в штате Мадрас (Индия) – 200 смертельных отравлений. Как видно, количество отравлений в Украине следует считать одним из самых масштабных за всю историю наблюдений.

Метиловый спирт (метанол, древесный спирт, карбинол) – является сильным нервно-сосудистым ядом, представляет собой одноатомный спирт жирного ряда, бесцветную жидкость с характерным «спиртовым» запахом, смешивается во всех отношениях с водой, эфиром, этиловым и другими спиртами, хороший растворитель жиров, липидов, масел и других органических веществ, горит бледным пламенем, температура кипения 66°C.

Отравления метанолом наступают в основном в результате приема внутрь. Тяжелые отравления могут быть вызваны приемом 7-10 мл метанола, а смертельная доза равна 30 мл. Метанол начинает обнаруживаться в крови уже через 1 час после употребления и сохраняется до 3-4 суток. Около 50-70% поступившей дозы выделяется с выдыхаемым воздухом и 1-10 % - с мочой. Первичным продуктом окисления метанола является формальдегид, который быстро превращается в муравьиную кислоту, частично связывается белками и нарушает окислительное фосфорилирова-

ние в сетчатке, вследствие чего наступает потеря зрения. Муравьиная кислота вызывает тяжелую форму ацидоза. Одновременное употребление метанола и этанола ослабляет токсическое действие метилового спирта, в связи с тем, что алкогольдегидрогеназа, фермент окисляющий как этанол, так и метанол, включается прежде всего для метаболизма этилового спирта, а процесс метаболизма метанола в этот момент приостанавливается.

Судебно-медицинская экспертиза отравлений метиловым спиртом основывается на данных катамнеза, особенностях макро- и микроскопической картины, результатах судебно-токсикологического анализа. Порядок проведения экспертизы регламентируется Приказом №6 МОЗ Украины от 17.01.95 г. «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України». В ходе судебно-медицинской экспертизы эксперту следует проанализировать данные катамнеза. Если труп поступает из лечебного учреждения, то на экспертизу предоставляется история болезни, содержащая клинический диагноз, данные анамнеза, результаты клинического и лабораторного обследований. В случае смерти вне лечебного учреждения, сбор катамнеза осложняется и в этом случае работники полиции должны выявить свидетелей случившегося и, желательно, в присутствии судебно-медицинского эксперта опросить на предмет обстоятельств смерти. Клиническая картина отравления дает уже предварительную информацию о причине смерти. При отравлении метиловым спиртом обращают на себя внимание следующие симптомы: сначала психомотрное возбуждение, сопровождающееся головной болью, вялостью, нарушением координации движений, далее сон в течении 12-24 часов (скрытый период), после чего резкое недомогание, головокружение, мышечная слабость, ноющие боли в пояснице, боли в животе, мелькание искр перед глазами, снижение зрения, переходящее в слепоту, иногда потеря сознания. Объективно наблюдается затрудненное дыхание, цианоз, тахикардия, слабый пульс, аритмия. Если в случае отравления этанолом симптомы постепенно ослабевают, то в случае отравления метанолом наоборот, клиническая картина усиливается соответственно образованию токсичных метаболитов в организме. В ходе осмотра трупа на месте происшествия эксперту необходимо изъять рвотные массы и промывные воды желудка, в случае их наличия, для дальнейшего судебно-токсикологического исследования.

Смерть наступает преимущественно в состоянии глубокой комы вследствие паралича дыхания. Продолжительность жизни лиц, употреблявших метанол, обычно не превышает 3 суток. В случае своевременного оказания медицинской помощи больные выживают, однако остаются стойкие нарушения зрения, вплоть до сле-

поты, наблюдается функциональная неполноценность печени, почек и других органов.

При судебно-медицинской экспертизе трупа обращают на себя внимание цианоз лица и ушных раковин, губ, расширение зрачков, обильность трупных пятен, наличие «гусиной кожи», наличие признаков острой быстронаступившей смерти, резкий отек и полнокровие ткани головного мозга и его оболочек, иногда с кровоизлияниями и размягчением ткани мозга, отек и кровоизлияния слизистой оболочки пищевода, желудка, кишечника, отек ложе желчного пузыря, полнокровие и дистрофические изменения паренхимы печени и почек, мышцы сердца, наличие алкогольного либо своеобразного сладковато-приторного запаха.

При судебно-гистологическом исследовании наблюдаются следующие признаки: в легких - выраженное венозное полнокровие, эмфизема, дистелектаз альвеол, интраальвеолярный отек, мелкоточечные диапедезные кровоизлияния под плевру, интраальвеолярные кровоизлияния в легочную ткань; в головном мозге - кровоизлияния и полнокровие, выраженные дегенеративные изменения нейронов, особенно в стволовых отделах мозга; в почках - выраженное полнокровие сосудов всех уровней и калибров, отек стромы, дистрофия, нередко очаговый некроз канальцевого эпителия; в печени - полнокровие, признаки белковой дистрофии, тотальный некроз гепатоцитов с неравномерным кровенаполнением сосудистого русла; в сердце - дистрофия мышечных волокон, отек стромы миокарда, миоциты с выраженными дистрофическими изменениями, очагами фуксинофильной дегенерации, фокусами миолиза, строма разрыхлена, отечна; слизистые оболочки пищеварительного тракта обычно полнокровны, несколько отечны, на поверхности их иногда обнаруживаются точечные кровоизлияния. В случаях смерти позже 3-4 суток после отравления дистрофические изменения внутренних органов перерастают в резко выраженный некробиоз и некроз.

Согласно вышеуказанному Приказу №6 МОЗ Украины, на судебно-токсикологическое исследование эксперт направляет желудок с содержимым, тонкий кишечник, ткань мозга, печени, селезенки, сальника, легкого, почки, а также кровь и мочу. Выявление метанола происходит методом газожидкостной хроматографии на газовом хроматографе, которым оснащены все отделения судебно-медицинской токсикологии областных бюро судебно-медицинской экспертизы. Кроме этого, используется газохроматографический метод определения концентрации токсичного метаболита метанола - муравьиной кислоты. В случае обнаружения рвотных масс и промывных вод желудка на месте происшествия, они также подлежат судебно-токсикологическому исследованию.

Таким образом, судебно-медицинская экспертиза отравлений метиловым спиртом представляет собой сложную задачу, включающую в себя анализ обстоятельств смерти, результатов секционного исследования трупа, результатов судебно-гистологического и судебно-токсикологического исследований. Вывод о причине смерти возможен только на основании наличия совокупности выявленных признаков и положительного результата судебно-токсикологического исследования на наличие метилового спирта.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

С. М. Лозова,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3348-3331>

Лозовий А. О., завідувач сектору
організаційно – методичного забезпечення
та організації наукової роботи відділу
забезпечення діяльності центру
Харківського НДЕКЦ МВС України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ПІДРОЗДІЛАМИ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

В ході реформи системи Міністерства внутрішніх справ України, що відбувається, здійснена реорганізація експертних підрозділів МВС України. В результаті, на теперішній час отримано професійну Експертну службу МВС України спрямовану на вирішення завдань судово – експертного забезпечення та відокремлену від Національної поліції для забезпечення процесуальної незалежності експертних підрозділів.

Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України (далі - Експертна служба МВС) є системою державних спеціалізованих установ судової експертизи, діяльність якої спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України. Експертна служба МВС безпосередньо підпорядковується Міністру внутрішніх справ України [1].

Експертна служба МВС складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (далі - ДНДЕКЦ) та територіальних підрозділів - науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів.

Основними завданнями Експертної служби МВС є здійснення судово-експертної діяльності, забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування та судового розгляду та деякі інші.

Працівники Експертної служби МВС (спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС) залучаються як спеціалісти для участі в провадженні огляду місця події, за письмовим (як виняток за усним з подальшим оформленням у письмовій формі)

клопотанням керівника органу досудового розслідування, в виключних випадках, а саме:

1. Вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї;
2. Розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами;
3. Згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки;
4. Дорожньо-транспортної пригоди, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб;
5. Пожежі, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб;
6. Вибуху, загрози вибуху або виявлення саморобних вибухових пристроїв.

За фактами вчинення інших злочинів (кримінальних правопорушень) спеціалізована пересувна лабораторія залучається за письмовим клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки [2].

В інших випадках до участі в огляді місця події в якості спеціаліста залучаються інспектори-криміналісти, які в своїй діяльності безпосередньо підпорядковуються та підзвітні начальникові органу досудового розслідування.

Інспектори-криміналісти зобов'язані виконувати усні та письмові доручення начальника відповідного органу досудового розслідування, його заступників, слідчих у встановлені строки та у визначеному законодавством порядку. Інспектори-криміналісти залучаються для участі у складі слідчо-оперативної групи для проведення ОМП за рішенням керівника слідчого підрозділу.

Таким чином склався певний розподіл: забезпечення участі спеціалістів при провадженні слідчих (розшукових) дій в більшості своїй покладається на інспекторів-криміналістів (підрозділи Національної поліції України), проведення судових експертиз на експертів Експертної служби МВС України.

Судова експертиза - це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [3].

Експертизи допомагають задовольнити потреби слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань. Результатом проведеної експертизи є висновок експерта. Висновок експерта — це процесуальний документ, в якому викладаються підстави

проведення експертизи, хід та результати експертного дослідження. Висновок експерта є джерелом доказів.

На якість виконання експертного дослідження впливає ряд факторів, що стосується питань взаємодії між підрозділами експертної служби та Національної поліції України.

По-перше, це низький рівень підготовки об'єктів, які направляються на дослідження. Це стосується діяльності слідчих і інспекторів-криміналістів по виявленню, вилученню, фіксації і пакуванню вилучених об'єктів під час огляду місця події, а саме вилучаються непридатні сліди, негідні об'єкти.

Так, аналіз результатів проведених дактилоскопічних досліджень, дає підставу стверджувати, що більша частина слідів рук (55 %), що надійшли на дослідження, визнається непридатними для ідентифікації.

На експертизу надходять об'єкти упаковані не належним чином, що не забезпечує збереження слідів рук на об'єкті (в полімерних пакетах, навіть у тих випадках, коли в подальшому планується призначення імунологічної та молекулярно-генетичної експертизи).

Для проведення судово - дактилоскопічної експертизи надходять громіздкі предмети (наприклад, металевий сейф, настінне дзеркало тощо), з яких можна було б вилучити сліди під час огляду місця події.

Для проведення експертизи надходять об'єкти, на яких, завідомо не можуть бути залишені сліди рук (об'єкти з пористою або іржавою поверхнею тощо).

По-друге, різноманітні помилки при складанні процесуальних документів, а саме, постанови про призначення експертизи. Найбільш розповсюдженими помилками є:

- вказуються різні номери ЄРДР в постанові та в супровідному документі;
- не зазначаються об'єкти, які підлягають дослідженню;
- адреса скоєння злочину, вказана в постанові, не відповідає адресі, вказаній на упаковці речового доказу;
- не вірно зазначається назва експертної установи;
- кількість наданих об'єктів не відповідає зазначеній в постанові та супровідному документі, про що складаються акти невідповідності;
- не надання взагалі або надання у не повному обсязі необхідного для експертизи порівняльного матеріалу, що унеможливує проведення експертизи в цілому, або вирішення окремих питань;
- допускається багато орфографічних помилок, коли плутають падежі, відмінки, числа, через що стає незрозумілим зміст питання.

По - третє, на вирішення експертизи ставляться питання, які не вирішуються в рамках даного виду експертизи, наприклад щодо перевірки слідів рук за АДІС «Дакто-2000».

По-четверте, некоректно ставляться питання на вирішення експертизи, не конкретизуються об'єкти, деталі (якщо предмет складається з якихось деталей), щодо яких має бути проведено дослідження, поверхні об'єктів (внутрішня, зовнішня). Наприклад, ставляться питання такого формулювання: «Чи придатні для ідентифікації особи *відрізки* липкої стрічки?»

По-п'яте, ігноруються вимоги до відібрання зразків для порівняльного дослідження. Наприклад, слідчий при призначенні експертизи звуко- та відеозапису не дотримується вимог до відібрання зразків для порівняльного дослідження. На досліджуваному записі та зразку підозрюваний розмовляє на різних мовах, що є не припустимим.

По-шосте, порушення процесуальних норм при призначенні експертиз, а саме призначення «експертиз» будь якими працівниками по матеріалах єдиного обліку (ЕО), без внесення інформації в Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЕРДР). Наприклад, постановою про призначення експертизи винесено інспектором служби СРПП за матеріалами журналу ЕО без заведення запису у ЕРДР або постановою про призначення експертизи винесено оперуповноваженим за матеріалами ЖЕО, без заведення запису у ЕРДР, без посилення на будь-які норми КПК України.

Враховуючи викладене вище, слід звернути увагу на доволі низький рівень професійної підготовки інспекторів-криміналістів і слідчих щодо питань підготовки і призначення експертиз, а також майже відсутню комунікацію (узгоджену взаємодію) між працівниками підрозділів Національної поліції і Експертної служби, що істотно знижує як рівень проведення експертних досліджень, так і якість розслідування кримінальних проваджень в цілому.

Список бібліографічних посилань: 1. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343 «Про затвердження Положення про Експертну службу МВС України» // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>. 2. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1339 затверджено «Інструкцію про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>. 3. Закон «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98:331.45

Лубенцов А. В.,
завідувач лабораторії Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз ім.
Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України

ПІДСТАВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ АВТОТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Останнім часом в Україні збільшилась кількість дорожньо-транспортних пригод. У числі останніх особливу небезпеку та занепокоєння становлять пригоди із тяжкими чи смертельними наслідками, які за останній рік значно перевищили кількісні показники минулих звітних періодів. У зв'язку з цим першочерговим завданням правоохоронних органів є повне та об'єктивне встановлення обставин подій, які відбуваються, збір достатніх доказів для з'ясування механізму злочину та вини учасників ДТП.

Очевидно, що під час розслідування даної категорії кримінальних проваджень не достатньо лише правових знань слідчого, тому в абсолютній більшості випадків виникає необхідність у використанні спеціальних знань з різних галузей науки та техніки. Однією із форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні за фактами дорожньо-транспортних пригод є призначення автотехнічної експертизи. Першочерговим питанням у межах дослідження є з'ясування підстав для призначення та проведення вказаного виду експертиз.

Так, стаття 242 Кримінального процесуального кодексу України встановлює, що експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [1].

У коментарі до Кримінального процесуального кодексу України вказується, що залучення експерта та проведення судової експертизи – це слідча дія, яка являє собою особливу, передбачену законом форму одержання нових знань, що мають значення для кримінального провадження, за допомогою проведення досліджень особами, які володіють спеціальними знаннями в галузі науки, техніки, мистецтві, ремеслі [2, с. 437].

У криміналістиці та судовій експертології сталою є думка, що підстави для призначення та проведення експертизи поділяються на фактичні та юридичні. Фактичною підставою для призначення

експертизи є потреба в наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, які необхідні для вирішення певних питань у кримінальному провадженні. Спеціальні пізнання у відповідній галузі діяльності визначаються предметом експертизи [2, с. 619].

Юридичною підставою для проведення експертизи є відповідний процесуальний документ, який вноситься уповноваженою особою з метою посвідчення прийнятого нею рішення про залучення експерта до участі у кримінальному провадженні, шляхом проведення спеціальних досліджень. Однак з приводу юридичної підстави виникають певні дискусії. Адже у КПК не міститься прямої вказівки на такий документ.

Виходячи із змісту КПК, складно зробити висновок про те, яким саме процесуальним документом залучається експерт до кримінального провадження. Відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Частина 7 ст. 69 КПК дає підстави зробити висновок про те, що експерту надсилається доручення. Стаття 332 КПК передбачає право суду своєю ухвалою доручити проведення експертизи. Буквальне тлумачення ч. 3 ст. 332 КПК дає можливість зробити висновок, що ухвала суду має назву ухвала про доручення провести експертизу. Отже, вчені роблять висновок, що юридичною підставою для залучення експерта повинна бути постанова про доручення провести експертизу [2, с. 620].

Ураховуючи загальні підстави для залучення експерта у кримінальне провадження можна визначити фактичні та юридичні підстави для призначення та проведення автотехнічної експертизи. Так, фактичні підстави визначені завданнями, які підлягають вирішенню у кримінальному провадженні і, звісно, які вирішуються автотехнічною експертизою. Вказані завдання визначені науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженими наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5. Отже основними завданнями автотехнічної експертизи є:

1) установлення несправностей транспортного засобу, які загрожували безпеці руху, причин їх утворення та часу виникнення (до дорожньо-транспортної пригоди чи внаслідок неї або після неї), можливості виявлення несправності звичайно застосованими методами контролю за технічним станом ТЗ; визначення механізму впливу несправності на виникнення та розвиток пригоди;

2) встановлення механізму ДТП та її елементів: швидкості руху (за наявності слідів гальмування та за пошкодженнями), гальмового та зупинного шляхів, траєкторії руху, відстані, пройденої ТЗ за певні проміжки часу, та інших просторово-динамічних характеристик пригоди;

3) установлення відповідності дій водія ТЗ у даній дорожній ситуації технічним вимогам Правил дорожнього руху, наявності у водія технічної можливості запобігти пригоді з моменту виникнення небезпеки, відповідності з технічної точки зору дій водія вимогам Правил дорожнього руху, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями водія та ДТП [3].

Юридичною підставою для призначення та проведення автотехнічної експертизи є наступні документи: 1) постанова слідчого або прокурора про доручення проведення автотехнічної експертизи; 2) ухвала суду про доручення проведення автотехнічної експертизи; 3) звернення сторін захисту; 4) ухвала слідчого судді.

Таким чином, враховуючи викладене, можна зробити висновок, що підставами для призначення та проведення автотехнічної експертизи є фактичні та юридичні умови, при виникненні та виконанні яких можливе проведення експертизи. Так, фактичними підставами автотехнічної експертизи є потреба у встановленні несправностей транспортного засобу, які загрожували безпеці руху, механізму ДТП та її елементів, а також відповідності дій водія ТЗ у даній дорожній ситуації технічним вимогам Правил дорожнього руху. Юридичними підставами є постанова слідчого, прокурора або ухвала суду про доручення проведення автотехнічної експертизи.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс : Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с. 3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Лускатов О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент, професор
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БІОЛОГІЧНІ ЗРАЗКИ», ЯКІ ВІДБИРАЮТЬСЯ У ОСОБИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ

Чітка та зрозуміла регламентація певної процесуальної дії надає можливість користувачу закону правильно його розуміти та відповідним чином застосовувати. Навпаки, розмитість, неконкретність положень норми закону створює можливість її трактування усіма учасниками кримінального провадження на свій розсуд, з урахуванням власних інтересів. Саме така проблема виникає щодо процесуальної дії «Отримання зразків для експертизи», регламентованою статтею 245 КПК України. Виходячи з її змісту, можна зробити висновок, що у частинах другій та третій зазначеної норми законодавець визначив порядок отримання зразків від різних об'єктів, зокрема, від речей та документів – у другій, від особи – у третій. Але виникає питання з приводу того, що саме намагались закріпити у частині першій зазначеної статті – визначити лише коло всіх можливих суб'єктів, які можуть відбирати зразки для експертизи, чи ще й вказати якісь загальний порядок отримання зразків, винятки з котрого якраз і запропоновано у частинах другій та третій.

Якщо виходити з того, що дійсно у частині першій статті 245 КПК зазначено, хоча й досить розмито, загальний порядок отримання зразків для експертизи, стає зрозумілим використання терміну «біологічні зразки особи» у третій частині статті вказаної процесуальної норми, яку тоді слід вважати винятком із загального правила. Зазначену категорію, на нашу думку, варто розуміти за змістом більш вузькою, ніж «зразки особи», а останню в свою чергу тоді умовно можна поділити на «біологічні» та «небіологічні» зразки. Наприклад, зразки почерку, мовлення доцільно віднести до небіологічних; не виключено, що зразки запаху, відбитків пальців та долонь рук туди також треба включити.

Якщо ж частину першу статті 245 КПК трактувати лише як намагання законодавця визначити коло всіх суб'єктів, які можуть самостійно відбирати зразки або клопотати про це, то слід зробити висновок, що законодавець під терміном «біологічні зразки особи», котрий зазначив у частині третій статті, мав на увазі усі види зразків, що можна отримати від людини. З іншого боку, коли б він хотів у частині третій вказати усі зразки, не звужуючи їх до кате-

горії «біологічні», то так би й зробив. Тож, маємо лише припущення.

На жаль, стаття 3 КПК України «Визначення основних термінів Кодексу» та інші його норми не містять пояснення терміну «біологічні зразки особи». Між тим, щоб наблизитись до вирішення питань, окреслених вище, щодо розуміння змісту статті 245 КПК України, це пояснення є необхідним.

Розглянемо позиції науковців щодо видів зразків для експертизи. На думку К.В. Тарасенко та М.Ф. Сокиран, до даної категорії, у широкому розумінні, відносяться зразки матеріалу або речовини (крові, волосся тощо); зразки-безпосередні відображення (відбитки пальців тощо); зразки-відображення прояву динамічного стереотипу (почерку тощо); зразки-фотозображення та інші зразки [3, с. 322].

Вчені також пропонують усі зразки поділяти на дві групи: такі, що відображають ознаки іншого об'єкта (відбитки папілярних візерунків на дактилокартці тощо), й ті, що відображають власні ознаки (зразки крові, слини, інших виділень організму тощо) [1, с. 137; 2, с.241]. Залежно від часу та умов виникнення більшість науковців поділяють зразки на вільні, умовно-вільні та експериментальні [2, с. 241].

У зазначених позиціях вчених не міститься відповідь щодо розмежування біологічних та небіологічних зразків.

Виникає питання щодо того, за яким критерієм його здійснювати, зокрема, більш широким, тобто за походженням в цілому зразка від біологічної істоти, або вузьким – розуміти під біологічними зразками людини лише будь-які тканини та рідини з її організму (біологічні матеріали).

Якщо виходити з першого, то до біологічних зразків людини треба відносити не лише проби рідин, тканин з її організму, а й те, що вона може продукувати в процесі своїх дій, зокрема, зразки почерку. Навички щодо написання нею рукописного тексту формуються в результаті багаторічних тренувань. Але ж людина здійснює й інші види діяльності й сформовані навички щодо виконання різних завдань (побутових, виробничих, творчих тощо) також є наслідком тривалих тренувань, так званою «м'язовою пам'яттю». Якщо в якості біологічних визнавати зразки почерку людини, то досить виправданим буде зробити те ж саме по відношенню до зразків, отриманих завдяки реалізації людиною своїх творчих (наприклад, малювання) та інших, у тому числі злочинних (виготовлення фальшивих грошей) здібностей. Такий підхід, безумовно є хибним.

Досить актуальним з приводу значення та розповсюдження дактилоскопічних експертиз при проведенні багатьох криміналь-

них проваджень є вирішення питання щодо того, чи відносити до біологічних зразки відбитки рук людини.

Як відомо, сліди рук людини утворюються завдяки наявності на долонних поверхнях суміші з поту та жиру, що постійно виділяється з пор шкіри для її змащення. Внаслідок особливостей будови шкіри, що має вигляд валиків (папіл) та борозен між ними, відбувається відшарування потожирової речовини лише з виступаючих елементів рельєфу, тобто папіл, та її нашарування на поверхню, з якою контактує рука людини. Зрозуміло, що потожирова речовина відноситься до біологічних об'єктів, оскільки виділяється з тіла людини. Разом з тим, вона слугує лише засобом для відображення будови шкіри людини, тобто візерунків на пальцях і долонях, й саме по візерунках, а не по умісту потожирової речовини здійснюється ідентифікація особи в ході дактилоскопічної експертизи.

Сліди людини, що утворюються потожировою речовиною та які вилучають на місці події, дійсно мають біологічне походження, але ж не вони є зразками для експертного дослідження. Розглянемо технологію отримання останніх. Загальновідомим для вчених-криміналістів є те, що дактилоскопіювання, а саме отримання від особи зразків відбитків її пальців та долонь рук, може здійснюватися як з використанням фарби, так і «безкольоровим» способом. У першому випадку руки людини знежирюють, тобто позбавляють від потожирової речовини, яка заважає нашаруванню фарби, а вже потім наносять на них друкарську фарбу, завдяки якій візерунки надалі копіюють на паперову поверхню (білий аркуш або бланк дактилоскопічної картки). В результаті на цій поверхні з'являється зображення папілярних візерунків пальців та долонь рук, утворене фарбою, а не потожировою (біологічною) речовиною. При «безкольоровому» способі отримання зразків папілярних візерунків здійснюється сканування їх поверхонь спеціальним пристроєм з подальшим створенням електронної копії, що також не містить біологічної речовини.

Слід також вказати, що правила проведення різних видів судово-медичних експертиз, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6, містять низку положень, що можна розглянути в контексті визначення терміну «біологічні зразки». Так, у пункті 1.11.2 Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи, затверджених вказаним вище наказом, є вислів щодо «...контрольних зразків крові, виділень та інших біоматеріалів...». У пункті 1.5 Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичних експертиз використано термін «зразки біоматеріалу». Даний документ не містить визначення

того, що саме вважати біологічними матеріалами, але з його змісту витікає, що до них відносяться рідка кров, жовч, сеча, слина, м'язи, частини внутрішніх органів, кістки, тампони і мазки з вмістом вагіни, ротової порожнини тощо. У пункті 1.9 Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної гістології бюро судово-медичної експертизи використано термін «об'єкти біологічного дослідження», серед яких вказують шматочки органів та тканин людини. Як бачимо, у зазначених документах термін «зразки крові» співпадає з терміном «зразки біоматеріалу». В свою чергу під останнім розуміють також частини органів і тканин людини, а в цьому він співпадає з терміном «об'єкти біологічного походження». Тож, можна підсумувати, що до біологічних у медицині відносять зразки рідин та тканин з тіла людини.

Разом з тим, треба констатувати, що поки термін «біологічні зразки» не буде чітко окреслено на законодавчому рівні, проблема правильного трактування положень статті 245 КПК України залишиться невирішеною.

Список бібліографічних посилань: 1. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – 334 с., С. 137. 2. Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія / І.В. Пиріг. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. – 432 с., С. 241. 3. Тарасенко К.В. Права людини при примусовому отриманні зразків для експертизи / К.В. Тарасенко, М.Ф. Сокиран // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 322–326 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_57.pdf.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98: 343.615

Лускатова Т. О.,
кандидат юридичних наук, старший
викладач Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

Визначення кола судових експертиз, що проводяться в ході кримінальних проваджень щодо злочинів певного різновиду, є запорукою створення дієвих криміналістичних рекомендацій для їх розслідування. Висновки спеціаліста нерідко сприяють правильній кваліфікації діяння, висуненню та перевірці слідчих версій, підвищенню ефективності тактики проведення слідчих (розшукових) дій тощо. На жаль, слідчі не завжди призначають усі можливі дослідження за наявності інших, достатніх, на їх думку, доказів вини особи. Внаслідок цього не використовуються всі джерела криміналістично вагомої інформації, які надалі можуть бути втрачені назавжди; а у разі зміни своїх показань окремими учасниками кримінального провадження, за відсутності інших доказів, ускладнюється подальше розслідування.

Дослідимо види судових експертиз, які проводять в ході розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Розгляд низки позицій вчених, а також вимог окремих нормативних актів дозволяє в цілому визначитись з видами таких досліджень. Зокрема, А.О. Карєва наголошує на значенні судово-медичної та криміналістичних експертиз при розслідуванні умисного спричинення шкоди здоров'ю [3, с. 24–25]. С.О. Сафронов, окрім аналізу вищеназваних видів досліджень, звертає увагу на доцільність психіатричної і психологічної експертиз [9, с. 104]. Серед типових видів судових експертиз, що призначаються при розслідуванні навмисного заподіяння шкоди здоров'ю, О.В. Сердюков називає судово-медичні дослідження; судово-медичні експертизи речових доказів; трасологічні; дактилоскопічні; криміналістичні експертизи холодної зброї; судово-психіатричні; судово-психологічні [11, с. 20]. О.В. Беспечний, вивчаючи заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, крім вже зазначених вище видів експертиз, вважає основними при розслідуванні вказаних діянь ще психолого-психіатричні, медико-криміналістичні експертизи, а як такі, що взагалі також призначають, називає наркологічні, балістичні тощо [1, с. 175–176]. Матеріалознавчі, ґрунтознавчі, одорологічні та інші експертні дослідження розглядає

В.В. Логінова [5, с. 391–392]. Аналізуючи позицію В.Г. Дрозд щодо напрямів використання спеціальних знань при розслідуванні умисних тяжких тілесних ушкоджень, до кола вже названих видів досліджень слід додати імунологічну та експертизу мікрооб'єктів [2, с. 174]. О.Г. Сахарова щодо випадків спричинення шкоди здоров'ю вказує фізико-технічну експертизу [10, с. 158]. Л.А. Лях зазначає наступні види експертиз: транспортно-трасологічну, трасологічну слідів ніг та взуття, почеркознавчу, речовин і матеріалів [6, с. 151]. На генетичну експертизу, яка іноді, вже після біологічної проводиться в ході розслідувань заподіянь тяжкої шкоди здоров'ю, що з необережності призвела до смерті потерпілого, звертає увагу О.В. Юровських [12, с. 141].

Слід зазначити, що вказані вище науковцями окремі види експертиз потребують уточнення. Так, зі змісту пунктів 98, 99, 101 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 30.12.04 р. № 144/5, витікає, що ґрунтознавча експертиза є підвидом експертизи матеріалів, речовин та виробів, а одним із завдань останньої є також виявлення на предметах-носіях мікрочастинок або мікрослідів певних матеріалів і речовин [7]. Як констатує О.В. Неня, мікрооб'єкти можуть досліджуватись при проведенні різних видів експертиз: матеріалів, речовин і виробів, трасологічних, судово-медичних, судово-біологічних, судово-ґрунтознавчих тощо [8, с. 140]. На думку Н.І. Клименко, найбільш розповсюдженими є наступні експертизи мікрооб'єктів: криміналістична, біологічна, медична, комплексна медико-криміналістична [4, с. 68]. Уникаючи зайвого дублювання, вважаємо недоцільним у пропонованому надалі переліку окремо вказувати експертизи мікрооб'єктів поруч з іншими, що також враховують можливість їх дослідження.

Згідно зі ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язані звернутися до експерта для проведення експертизи щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень. Відповідно до п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997 «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах» у вказаних випадках призначається судово-медична експертиза. Отже, вона повинна проводитись у кожному випадку розслідування учинення умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

За результатами вивчення матеріалів архівних кримінальних справ стосовно досліджуваного виду діянь, нами виявлені наступні показники щодо призначення та проведення експертиз в процесі їх розслідування: судово-медичні експертизи трупа (у 100% випадків), живих осіб (потерпілого – у 2%, підозрюваного – у 7%);

судово-медична експертиза (об'єктів біологічного походження) – у 51%; судово-психіатрична – у 49%; дактилоскопічна – у 12%; холодної зброї – у 11%; медико-криміналістична – у 10%; психолого-психіатрична – у 8%; судово-наркологічна (підозрюваного) – у 7%; психологічна – у 4%; трасологічна (слідів взуття) – у 4%; трасологічна (слідів знарядь) – у 2%, трасологічна (транспортних засобів) – у 1%; балістична – у 0,5% випадків з усіх кримінальних справ.

Підсумовуючи, зазначимо, що при розслідуванні умисних тілесних ушкоджень, зокрема тяжких й таких, що призвели до смерті потерпілого, в обов'язковому порядку здійснюються судово-медичні дослідження трупа. Також в цілому проводяться наступні види експертиз: судово-медичні (живих потерпілих, підозрюваних); судово-медичні (судово-біологічні) речових доказів; психіатричні; психологічні; психолого-психіатричні; медико-криміналістичні; наркологічні; імунологічні; генетичні; матеріалів, речовин та виробів, (в їх числі ґрунтознавчі); одорологічні; почеркознавчі; трасологічні (слідів знарядь, ніг та взуття людини, транспортних засобів); дактилоскопічні; балістичні; холодної зброї. З них найчастіше призначаються судово-медичні (судово-біологічні) речових доказів, судово-психіатричні, дактилоскопічні, експертизи холодної зброї. У разі потреби проводяться й інші види експертних досліджень для з'ясування вагомих обставин події, зокрема, медико-криміналістичні, психолого-психіатричні та психологічні, наркологічні, трасологічні тощо.

Список бібліографічних посилань: 1. Беспечный О.В. Теоретические и практические проблемы расследования преступлений, связанных с причинением тяжкого вреда здоровью: дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.В. Беспечный; Алтайский государственный университет. – Барнаул, 2003. – 241 с. 2. Дрозд В.Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.Г. Дрозд; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2009. – 202 с. 3. Карева А.А. Расследование преступлений по уголовным делам об умышленном причинении вреда здоровью: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. : 12.00.09 / А.А. Карева; Московский педагогический государственный университет. – Москва, 2006. – 27 с. 4. Клименко Н.И. Виды и возможности исследования микрообъектов / Н.И. Клименко // Криміналістичний вісник. – № 2 (2). – 2004. – С. 67–73. 5. Логінова В.В. Проблемні питання використання спеціальних знань при розслідуванні тілесних ушкоджень / В.В. Логінова // Криміналістика у протидії злочинності: тези доповідей науково-практичної конференції (Київ, 16 жовтня 2009 року). Видання присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського національного університету

внутрішніх справ. – К.: «Хай-Тек Пресс», 2009. – С.390 –393.

6. Лях Л.А. Первоначальный этап расследования умышленного причинения тяжкого вреда здоровью, опасного для жизни: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Л.А. Лях; Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2005. – 191 с.

7. Наказ Міністерства юстиції України від 30.12.04 р. № 144/5 «Про внесення змін та доповнень до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 N 53/5». – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0061-05/page>

8. Неня О.В. Криміналістичне значення мікрооб'єктів при розслідуванні злочинів / О.В. Неня // Вісник Академії адвокатури України. – 2 (21). – 2011. – С. 139–145.

9. Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень: науково-практичний посібник / С.О. Сафронов. – Харків, 2003. – 175 с.

10. Сахарова Е.Г. Расследование причинение вреда здоровью: дисс. канд. юрид. наук.: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Сахарова Евгения Григорьевна; Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Тюменский юридический институт» – Тюмень, 2005. – 256 с.

11. Сердюков А.В. Использование специальных знаний при раскрытии и расследовании умышленного причинения вреда здоровью: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. : 12.00.09 / А.В. Сердюков; Московский университет МВД России. – Москва, 2006. – 23 с.

12. Юровских А.В. Расследование умышленного причинения тяжкого вреда здоровью, повлекшего по неосторожности смерть потерпевшего: дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.В. Юровских; Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Сургутский государственный университет Ханты-Мансийского автономного округа» – Сургут, 2005. – 249 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

В. О. Малярова,
доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0766-0752>

ВПЛИВ НА СЛІДЧУ СИТУАЦІЮ: МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ

З урахуванням завдань, що вирішуються в ході обшуку, розрізняють чотири послідовні стадії слідчої (розшукової) дії: попередні заходи на місці обшуку (попередня стадія); загальний огляд обшукуваного об'єкта (оглядова стадія); детальне обстеження і конкретизований пошук (детальна стадія); стадія фіксації результатів обшуку.

На всіх стадіях обшуку необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася на даному етапі розслідування. Метою слідчого є зміна слідчої ситуації на сприятливішу для розслідування. Для цього використовуються різні *тактичні прийоми*, які класифікують за такими підставами:

1) за функціональною спрямованістю: тактичні прийоми, що виконують пошукову функцію (аналіз окремих ділянок приміщення; зіставлення предмета пошуку з різноманітними об'єктами місця обшуку; орієнтація на професійні навички обшукуваного та ін.); тактичні прийоми, що виконують комунікативну функцію з обшукуваним (роз'яснення неправильно зайнятої позиції обшукуваним; постановка обшукуваному контрольних запитань; використання навіювання у формі наказу тощо);

2) за об'єктом спрямованості: тактичні прийоми, спрямовані на здійснення впливу на обшукуваного (бесіда на сторонню тему; словесна розвідка; роз'яснення мети обшуку та ін.); тактичні прийоми, спрямовані на дослідження матеріальної обстановки (аналіз виявлених слідів і їх ознак; аналіз ознак предмета пошуку; використання можливостей типових аналогів та ін.);

3) за широтою використання: тактичні прийоми, використовані тільки при провадженні обшуку (словесна розвідка; орієнтація на професійні навички обшукуваного); тактичні прийоми, використовані при провадженні різних слідчих (розшукових) дій (постановка тих або інших запитань; бесіда на сторонню тему; роз'яснення необхідності надання допомоги органам розслідування та ін.);

4) за особливостями реалізації: тактичний прийом реалізується безпосередньо та одноособово слідчим; тактичний прийом реалізується з розподілом ролей слідчо-оперативною групою;

5) за характером інформації: тактичні прийоми, засновані на словесній інформації (бесіда на сторонню тему, постановка нейтральних запитань тощо); тактичні прийоми, засновані на матеріалізованій інформації (показ обшукуваному аналога предмета пошуку); тактичні прийоми, засновані на логіко-розумовій інформації (аналіз ознак предмета пошуку, моделювання події, що відбулась, та ін.).

Для впливу на слідчу ситуацію використовуються тактичні комбінації, спрямовані на спілкування з обшукуваним. Тактичні комбінації, які допомагають усунути протидію обшукуваного, використовуються в тих випадках, коли обшукуваний спробує перешкоджати провадженню слідчої (розшукової) дії. Крайньою формою протидії провадженню обшуку може виступати збройний опір.

Крім неприхованої та активної протидії провадженню обшуку, іноді мають місце і заздалегідь продумані обшукуванням інсценування: симуляція якогось захворювання, непритомностей, припадків чи істеричних реакцій у обшукуваної особи або членів його сім'ї тощо; спроби відвернути увагу слідчого від тих або інших об'єктів, активізувати байдужість до певних предметів або ділянок приміщення.

Тактична комбінація, що допомагає усунути протидію обшукуваного, включає наступні тактичні прийоми:

- пропозицію обшукуваному змінити свою поведінку. Такий прийом починається з пропозиції обшукуваному змінити поведінку, він має силу легкого мовного впливу, що за своєю сутністю є переконанням.

- якщо такий вплив не спрацює, використовують вплив у формі наказу. Вплив у формі наказу реалізується у вигляді конкретного різкого наказу, розрахованого на негайну реакцію дією (або припиненням дії) з боку обшукуваної особи. Такий прийом виступає як раптово діючий різкий подразник, що дає змогу в багатьох випадках змінити поведінку обшукуваного. Якщо вплив у формі наказу не дає бажаного результату, то обшукуваного можна видалити з місця обшуку.

- роз'яснення неправильно зайнятої обшукуванням позиції, що засновано на методі переконання. Слідчий повинен пояснити обшукуваному, що його поведінка не зможе вплинути на процес обшуку.

- повідомлення особі, яка обшукується, про мету обшуку та його необхідність, що іноді може мати позитивний ефект. Такий так-

тичний прийом сприяє усуненню конфронтації між особою, що здійснює обшук, та обшукуваним.

- роз'яснення доцільності добровільної видачі шуканого, теж може бути тактичним прийомом. Водночас цей тактичний прийом дещо ширший формальної, процесуальної вимоги. Його суть полягає в роз'ясненні доцільності добровільної видачі предметів, які можуть мати значення для розслідування кримінального провадження.

- тактичний прийом, пов'язаний із роз'ясненням необхідності надання допомоги слідству, може виявитися ефективним, якщо слідчий зуміє переконати обшукуваного в тому, що його присутність при обшуку виконує не обвинувальну функцію, а допомагає встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Тактична комбінація, що стимулює обшукуваного до спілкування зі слідчим, є доцільною в тих випадках, коли обшукуваний не чинить активного опору обшуку і обирає пасивну форму поведінки. Ця тактична комбінація використовується для встановлення психологічного контакту з обшукуваним, залучення його до спілкування і включає наступні прийоми: словесну розвідку (спостереження за реакціями обшукуваного для визначення напрямків пошуку та збудження інтересу до спілкування зі слідчим); залучення обшукуваного до співпраці; постановку запитань, не пов'язаних з кримінальною справою; уточнення деяких питань щодо окремих об'єктів пошуку.

Тактична комбінація, що сприяє встановленню психологічного контакту з обшукуваним й одержанню від нього орієнтуючої інформації, передбачає використання таких прийомів: бесіда з обшукуваним на сторонню тему; використання позитивних якостей особи обшукуваного; зіставлення відповідей обшукуваного з реальною обстановкою місця обшуку.

Тактична комбінація, спрямована на пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскування, включає наступні прийоми: визначення місць зберігання предмета пошуку залежно від обстановки місця обшуку; аналіз виявлених об'єктів у місцях їх природного зберігання; зіставлення виявленого об'єкта з ознаками шуканого. Така комбінація може бути реалізована тільки при достатньо простій слідчій ситуації, коли предмет пошуку зберігається в легкодоступних місцях і не має спеціального маскування.

Злочинці нерідко застосовують витончені способи приховування, прагнучи старанно замаскувати та утруднити доступ до шуканих предметів. Тактична комбінація, спрямована на пошук об'єктів, прихованих у спеціально створених або пристосованих сховищах чи в суб'єктивно недоступних (важкодоступних) місцях включає такі прийоми: аналіз ознак предмета пошуку; зіставлення

предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку; врахування професійних або інших навичок обшукуваного при пошуку місця приховування; використання можливостей типових аналогів; обстеження окремих ділянок приміщення, меблів та інших об'єктів із метою встановлення демаскуючих ознак; зіставлення між собою аналогічних предметів.

Тактична комбінація, спрямована на пошук видозмінених або знищених об'єктів, включає такі прийоми: аналіз можливостей видозміни (знищення) предмета обшуку; зіставлення об'єктів та ділянок обшуку; аналіз виявлених слідів, предметів та їх ознак.

Отже, ігнорування слідчим тактичних прийомів і їх систем – тактичних комбінацій при проведенні слідчої (розшукової) дії може призвести до незворотних негативних наслідків у ході розслідування кримінального провадження. В той час, як їх використання – дозволяє слідчому підвищити результативність обшуку і є ефективним засобом досягнення мети слідчої (розшукової) дії.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98:331.45

Мешков О. О.,
науковий співробітник Харківського
науково-дослідного інституту судових
експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса
Міністерства юстиції України

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЕЛЕКТРОТРАВМАТИЗМОМ

У сучасних умовах виробництва ризик стати жертвою нещасного випадку або аварії, постраждати від професійного захворювання в Україні досить високий. Як свідчить експертна практика серед загальної кількості нещасних випадків на виробництві електротравматизм становить близько 5 відсотків, однак питома вага тяжких та смертельних наслідків такий подій перевищує 60 %, що пояснюється особливою небезпекою дії електричного струму на людину. Останнім часом спостерігається збільшення кількості кримінальних проваджень, пов'язаних з порушеннями вимог законодавства про охорону праці, зокрема і пов'язаних з ураженням електричним струмом.

Проблема аналізу причин таких нещасних випадків та аварій багатоаспектна та багатовимірна і знаходиться в межах предметних областей «безпека життєдіяльності та охорона праці» та «електротехніка». Якщо розглядати предмет експертизи, то в даному випадку ним є обставини (фактичні дані) виникнення небезпечних умов та факторів, що призвели до настання нещасного випадку чи аварії, які встановлюються на основі спеціальних технічних знань.

До об'єктів експертизи належать матеріальні та матеріалізовані носії інформації (предмети, устаткування, електрообладнання, матеріали відомчого (службового) розслідування події, кримінального провадження, цивільної та іншої справи тощо, зібрані і надані для дослідження судовому експерту). Під час дослідження наданих матеріалів, експерти у своїх висновках, виходячи з технічних вимог нормативних актів з охорони праці та електротехніки, застосовуючи метод ситуаційного аналізу й порівняння об'єктивних даних, що обумовили виникнення й настання нещасного випадку або аварії, що містяться в наданих документах, з використанням методу моделювання створюють:

1. Модель безпечної ситуації;
2. Модель фактичної ситуації нещасного випадку або аварії;
3. Модель невідповідності ситуації, що існувала, вимогам нормативно-технічних актів.

Процес проведення дослідження та взаємодія судового експерта з нормативно-законодавчими блоками та уповноваженими органами, може бути структурно відображено наступною схемою (рис. 1).

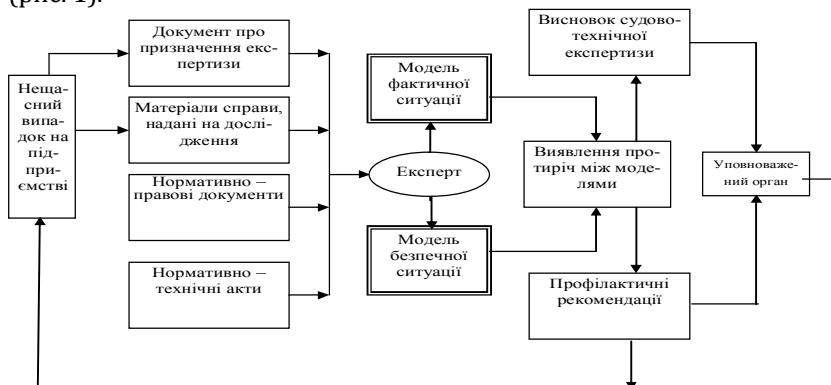

Рисунок 1 – Схема процесу дослідження та взаємодії судового експерта з уповноваженими органами

На основі аналізу експертної практики фахівців ХНДІСЕ нижче наведені загальні етапи загальної методики виконання судово-технічної експертизи з безпеки життєдіяльності та охорони праці за справами, пов'язаними з електро- травматизмом.

1. Вивчення та аналіз матеріалів справи, витребування додаткових матеріалів необхідних для виконання дослідження.

2. Встановлення механізму та причини настання нещасного випадку пов'язаного з ураженням людини електричним струмом. Організація ефективної та безпечної експлуатації електроустановок регламентується вимогами нормативно-технічних актів щодо правил улаштування електроустановок, правил технічної експлуатації електроустановок, правил безпечної експлуатації електроустановок споживачів, іншими галузевими та локальними нормативними актами. Тому при виконанні даного етапу слід аналізувати ступінь дотримання вимог таких актів за такими аспектами:

а) оцінка можливості ураження електрострумом при наближенні людини на небезпечну відстань до струмоведучих частин або при дотику до них. Безпечність струмоведучих частин досягається шляхом надійної електричної ізоляції проводів, кабелів, корпусів електроапаратів і т.п., застосуванням відповідного апаратного захисту, використанням електрозахисних засобів та інструменту, розташуванням струмоведучих частин на недосяжній висоті. Захист від випадкового дотику здійснюється в електроустановках напругою до 1000 В і виконується, переважно, у вигляді кришок

або коробів, що закривають струмоведучі частини. Недоступність наближення та дотику повинна створюватись для електроустановок вище 1000 В, шляхом блокування доступу до струмоведучих частин, а також застосуванням автоматичного вимикаючого устаткування;

б) оцінка можливості настання нещасного випадку, викликаного появою високої напруги на елементах електроустановки, де її не повинно було бути. При цьому слід проаналізувати фактичний стан ізоляції струмоведучих частин електрообладнання, використання подвійної ізоляції, застосування ізолюючих захисних засобів у обслуговуючого персоналу, наявність та технічний стан захисного заземлення, занулення, захисного відключення, вирівнювання потенціалів, застосування зниженої напруги;

в) оцінка можливості настання нещасного випадку, викликаного втратою уваги персоналу при ремонті або експлуатації електроустановок. Переважна більшість випадків електротравматизму трапляється внаслідок втрати обслуговуючим персоналом орієнтації та уваги при оглядах, ремонтах та випробуваннях. Тому слід проаналізувати наявність, справність та надійність функціонування попереджувальної сигналізації (світлової або звукової), наявність плакатів (попереджувальних, нагадуючих, забороняючих), наявність маркування розподільних пристроїв, пунктів, щитів з написами та пофарбуванням фаз згідно з вимогами правил безпечної експлуатації електроустановок. Слід також встановити наявність та технічну справність систем блокування (механічне, електричне, електромагнітне, електромеханічне відключення).

г) оцінка можливості настання нещасного випадку, викликаного помилками в організації безпечної експлуатації електроустановки. Необхідно проаналізувати наступне: ефективність функціонування системи охорони праці на підприємстві; наявність системи навчання, інструктажів та перевірки знань безпечним прийомом праці з електрообладнанням; наявність та повноту виробничих та посадових інструкцій персоналу; дотримання режиму праці та відпочинку персоналу; проведення медичного огляду (профвідбору, тестування) працівників; використання засобів індивідуального захисту від ураження електрострумом та забезпеченість ними; виконання робіт з несправними (відключеними) засобами захисту, систем сигналізації, вентиляції, освітлення; залучення до роботи працівників не за фахом (професією); дотримання вимог технологічного процесу; дотримання вимог електробезпеки під час експлуатації устаткування, машин, механізмів; виконання вимог трудової і виробничої дисципліни. Наведені чинники не є виснажливими і в кожному досліджуваному випадку можуть бути фахівцями значно розширені;

д) оцінка можливості настання нещасного випадку, викликано-го помилками в діяльності операторів електроустановок. Значну увагу при проведенні даного дослідження слід приділити наступному: застосуванню принципу професійного відбору операторів при зарахуванні на роботу; визначенню рівня тяжкості праці в досліджуваній події; додержанню вимог режиму праці та відпочинку оператора; рівню підготовки оператора до виконання професійних обов'язків; функціональному стану, формуванню та підтримці працездатності оператора; індивідуальним властивостям з організації діяльності; умовам середовища, особливостям конструкції, кліматичним умовам робочого місця; засобам надання інформації оператору; контролю за діяльністю оператора. Вказані напрямки дослідження з урахуванням конкретних обставин виникнення електротравмування можуть бути розширені.

3. Побудова моделі фактичної ситуації порушень вимог безпеки для досліджуваного нещасного випадку. При побудові моделі слід враховувати момент виникнення небезпечних факторів, що призвели до настання подій, термін їх дії, наявність відхилень від нормального режиму функціонування електроустановки. Також проводиться аналіз дій робітників, учасників даного процесу, відповідність цих дій вимогам нормативних актів щодо охорони праці, наявність (або відсутність) невиконання вимог електробезпеки, їх зв'язок та обумовленість з настанням досліджуваної події.

4. Побудова моделі безпечної (нормативної) ситуації. При цьому враховується, що нормативне функціонування системи характеризується безпечним працездатним станом об'єкта дослідження, при якому значення параметрів, що визначають спроможність виконувати задані функції, відповідають вимогам нормативно-технічної і конструкторської документації. Дослідження на цій стадії проводиться експертом з метою визначення еталона для подальшого аналізу можливих відхилень в функціональній системі досліджуваного об'єкта.

5. Побудова моделі невідповідності існуючої ситуації вимогам нормативно-законодавчих актів. Побудова моделі відбувається з використанням методів логічного та ситуаційного аналізу. Експерт, порівнюючи моделі безпечної та фактичної ситуації, встановлює допущені в ході функціонування системи невідповідності та порушення вимог електробезпеки, що призвели до настання події електротравмування.

6. Встановлення причинного зв'язку настання нещасного випадку з невиконанням вимог безпеки. При виконанні цього завдання доцільно було б побудувати алгоритм виникнення та розвитку події. У разі встановлення недотримання вимог безпеки слід оцінити технічну можливість запобігання або попередження настан-

ня нещасного випадку в результаті помилки в організації безпечної експлуатації електроустановки. При цьому із застосуванням графо-аналітичного методу рекомендується побудувати структурну схему прямого причинного зв'язку невиконання вимог безпеки з настанням події досліджуваного нещасного випадку.

7. Заключна оцінка отриманих при дослідженні результатів, формування та оформлення висновків. При виконанні цього етапу досліджень слід дотримуватися положень Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями).

8. Розроблення профілактичних рекомендацій щодо попередження та недопущення в подальшому настання нещасних випадків, аналогічних досліджуваному. На виробництві більшість надзвичайних ситуацій (аварій, нещасних випадків) відбувається за: організаційними причинами, через невідповідні вимогам охорони праці дії керівників, посадових осіб та виконавців при організації виробничих процесів, робочих місць, розміщенні обладнання, тощо; технічними причинами, як правило, або внаслідок неналежного технічного стану обладнання, машин, механізмів, інструментів, технологічного оснащення, засобів захисту та контролю тощо, або через порушення правил технічної експлуатації засобів виробництва; санітарно-гігієнічними, до яких відносяться різні чинники зовнішнього середовища, пов'язані з виробництвом, і які здатні нанести шкоду організму людини (висока або низька температура, технологічні шуми та вібрації, загазованість чи запыленість робочих місць, приміщень тощо). Негативні наслідки, що настали, можуть обумовлюватись дією як однієї, так і комплексом різномірних причин. Всі ці обставини повинні бути проаналізовані експертом та викладені в профілактичних рекомендаціях. Вказані рекомендації направляються особі (органу), який призначив до виконання експертизу.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Моргун А. О., Моргун О. О., Харківське
обласне бюро судово-медичної експертизи

Хижняк В. В.,
Харківський національний медичний
університет

Снітко О. А., Уржумов В. Д.,
Військово-медичний клінічний центр
Північного регіону

СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПАТОЛОГІЧНОЇ АНАТОМІЇ З СУДОВОЮ МЕДИЦИНОЮ – НАГАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Знекровлення Збройних сил України (далі – ЗСУ) супроводжувалося частковим або повним розформуванням військових частин, правоохоронних структур ЗСУ, зокрема, прокуратур, військових трибуналів тощо. Судово-медична служба, що забезпечувала проведення експертиз цим структурам ЗСУ також була розформована. Ліквідовано і Центральну судово-медичну лабораторію (внутрішній наказ № 124 від 18.11.2013 р.).

Після революції Гідності в Україні почалося відновлення могутності ЗСУ. Були відтворені правоохоронні органи ЗСУ, актуальність чого суттєво зросла в умовах антитерористичної операції (далі – АТО) на Сході України. Під час АТО накопичилась велика кількість невідомих втрат (загиблих), що потребують судово-медичної оцінки за постановами правоохоронних органів, зокрема, військових прокуратур, військової поліції. У той же час військові судово-медичні підрозділи досі не сформовані. Замість них експертизи проводять місцеві територіальні бюро судово-медичної експертизи, а останні під час такої роботи не враховують всі особливості, обумовлені специфікою діяльності ЗСУ. Навантаження на прифронтові цивільні судово-медичні заклади суттєво збільшилось, тому з об'єктивних причин почалися затримки часу проведення експертиз, неповне і поверхневе дослідження трупів, ускладнення із застосуванням ДНК-ідентифікації.

На нашу думку, чинна патологоанатомічна служба ЗСУ при її реформуванні за рахунок підсилення фахівцями судово-медичного профілю могла би у повному обсязі вирішувати всі питання дослідження тіл невідомих втрат, здійснення всіх без винятку судово-медичних функцій для ЗСУ (судово-медична експертиза потерпілих, звинувачених та інших осіб, речових доказів, проведення комісійних і комплексних експертиз, огляд місця події тощо).

Питання зі своєчасним і дієвим виконанням фахівцями-військовослужбовцями ЗСУ патологоанатомічних та судово-медичних функцій, особливо під час АТО, є причинами для негайного внутрішнього військового реформування цих служб. Низка негараздів – недосконала система евакуації трупів, тривалий термін проведення досліджень і експертиз, незначна питома вага міжнародного досвіду тощо – гальмують формування оборонного відомства відповідно сучасним Європейським стандартам і НАТО, знижують престиж військової служби і зацікавленість громадян соціальною складовою ЗСУ.

Мета статті – запропонувати шляхи реформування співробітництва патологоанатомічної і судово-медичної служб в системі оборонного відомства України.

Відсутність судово-медичної складової патологоанатомічної служби в ЗСУ обумовлює втрату фіксації значної частини ознак травми (механічної, вогнепальної, вибухової тощо), опису тілесних ушкоджень, доказів, в тому числі, речових доказів під час надання медичної допомоги, а потім (додатково) на етапах евакуації спроб вилучення та зберігання речових доказів. На нашу думку, суттєвими недоліками чинного співробітництва ЗСУ з цивільною судово-медичною службою є наступні:

- практично неможливо застосовувати наказ, примус до цивільних судово-медичних експертів внаслідок відомчих перепонів;
- неймовірних зусиль коштує встановити прискорений й обмежений термін проведення експертиз, їхню першочерговість;
- існує обмежене застосування негайного оперативного виклику, відрядження, скликання різнопрофільних фахівців;
- важко вирішити проблеми з обігом зброї і набоїв, охорони зброї, воєнної та державної таємниці;
- ускладнена співпраця з воєнною прокуратурою і військовою поліцією тощо.

Під час хірургічних втручань та наступного патологоанатомічного дослідження операційний матеріал (краї ран, рановий канал, нашарування рушничних мастил, кіптяви тощо), фрагменти куль або набоїв, відламки кісток, інородці тіла, ампутовані кінцівки не вилучаються належним чином, не фіксуються формаліном, не передаються поліціантам, слідчим і прокурорам, а швидко утилізуються (закопуються в землю). Прийшов слідчий, щоб отримати речові докази, а вони вже знищені. Звідси брак доказів.

Раніше відокремлена судово-медична служба МО України легко подолала би таке навантаження і виклики, але цього не сталося. Пропонується відновити існування закладів під назвою «Патологоанатомічна і судово-медична лабораторія» (далі – ПАСМЛ), що існували у виді декількох однойменних лабораторій з розташу-

ванням на території Західної групи військ. В цих лабораторіях патологоанатоми повинні були мати і судово-медичну кваліфікацію.

Треба на базі чинних патологоанатомічних відділень військово-медичних центрів України провести об'єднання патологоанатомічної і залишків судово-медичної служб в системі МО України, а також розширити штати таких відділень у кожному військовому регіоні.

Засобами такого реформування ЗСУ є:

- фахівці зазначених служб повинні мати значний досвід і високий рівень здійснення своїх функцій;
- створити заклади «Патологоанатомічна і судово-медична лабораторія» у кожному військовому регіоні;
- на базі вантажного автомобіля з причепом створити пересувну ПАСМЛ.

Щодо таких пересувних ПАСМЛ є запит не в кожному регіоні. Вони потрібні там, де відбувається АТО, в інших «гарячих» місцях, зокрема, де є техногенні катастрофи з людськими жертвами (атомна енергетика, хімічна промисловість, річковий і морський транспорт, авіа- і залізничні катастрофи) або наближається військовий чи цивільний конфлікт з масовими заворушеннями (наприклад, територія Криму, Донбасу, спецоперації ООН і т. ін.).

Вона буде оснащена не менш, як 2-ма фахівцями для розтину патологоанатомічних і судово-медичних трупів та судово-медичного обстеження потерпілих, звинувачених й інших осіб, для проведення нагальних лабораторних досліджень і експертиз (гістологічних, токсикологічних, на алкоголь і наркотики в першу чергу), відповідною кількістю фельдшерів-лаборантів, водіїв-санітарів, відповідною амуніцією.

Для лаборантів також передбачити наявність у кожного фахівця патологоанатомічного і судово-медичного статусу.

Останнім часом швидкими темпами відновлюється правоохоронна структура збройних сил України: воєнна прокуратура, військові трибунали, спецвійська на транспорті, військова поліція тощо. Це теж є причиною для негайного створення ПАСМЛ за мети об'єктивного і повного виявлення і розслідування правопорушень, забезпечення інших напрямів їх діяльності (проведення криміналістичних та інших видів експертиз речових доказів).

Необхідно опрацювати право ПАСМЛ на здійснення сортувальних і ритуальних функцій в щільній співпраці з воєнкоматами, а саме: евакуація тіл загиблих до місця поховання, їх збереження; швидка доставка родичам; оформлення документів на загиблих; взаємодія з військовими частинами, військовими комісаріатами для здійснення ритуальних функцій.

Висновки. Запропоновано створити на базі існуючих підрозділів патологоанатомічної служби ЗСУ підрозділи під назвою «Патологоанатомічна і судово-медична лабораторія» у складі військово-медичних центрів ЗСУ, яким би делегували повноваження проведення досліджень і експертиз у повному обсязі щодо невідновних втрат. Відбудеться швидкий обіг експертних документів, вилучення речових доказів, слідчих дій. Особливо це стосується зони АТО, де ПАСМЛ забезпечать службу контролю невідновних втрат серед військовослужбовців, впізнання осіб загиблих без проведення тривалої і складної ДНК-ідентифікації, проведення судово-медичних експертиз тілесних ушкоджень у потерпілих в зоні надзвичайних ситуацій. Опрацьований досвід закладів ПАСМЛ буде узагальнено і запропоновано для державної служби України з надзвичайних ситуацій та іншим силовим відомствам (МВС України, СБУ тощо). Треба опрацьовувати пропозицію створення Військового науково-дослідницького патолого-судово-медичного інституту з відповідними повноваженнями і відповідальністю. Останнє – це міжнародний аспект: запропонувати свій досвід і позичити позитивний від НАТО, Європейських сил швидкого реагування, Інтерполу тощо, зокрема, переміщення, збереження, видача і оформлення трупів і речових доказів, експертизи наркотиків.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Моргун А. О., Суховеєнко О. В., Моргун О. О.,
Пасюга О. І.,
Харківське обласне бюро судово-медичної
експертизи

Хижняк В. В.,
Харківський національний медичний
університет

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПАТОЛОГОАНАТОМІЧНИХ ТА СУДОВО-МЕДИЧНИХ РОЗТИНІВ

Сучасне законодавство України та підзаконні акти на його основі зобов'язують патологоанатома виявити ознаки насильницької смерті чи підозру на неї перед аутопсією або під час її проведення. Підставами для цього є наявні чи підозрілі ознаки травми, отруєння, асфіксії тощо. Після цього патологоанатом відповідним чином повинен передати об'єкт (труп, одяг, речові докази) судово-медичному експерту для проведення судово-медичної експертизи (наказ МОЗ України «Про розвиток та удосконалення патологоанатомічної служби України» № 81 від 12.05.1992 р.).

Виконано спробу виявити особливості статусу патологоанатомічних та судово-медичних аутопсій і запропонувати шляхи подолання недоліків в роботі зазначених служб.

Процедури призначення, проведення чи скасування вже призначеного патологоанатомічного дослідження мають, на нашу думку, два суттєвих недоліки, а саме:

- 1) при певних, записаних у підзаконних актах ситуаціях труп видається родичам без аутопсії;
- 2) патологоанатом особисто вирішує питання об'єму і повноти розтину мерця.

На відміну від цього судово-медична експертиза не може бути скасована ніким, окрім особи, що її призначила, і тільки на підставі, що передбачена законами України, а не вольовим рішенням службової особи (головний лікар, начмед тощо). По-друге, розтин трупа завжди проводиться у повному обсязі та відповідно до чинних стандартів (наказ МОЗ України «Про розвиток та удосконалення судово-медичної служби України» № 6 від 17.01.1995 р.).

В зазначених ситуаціях суттєву допомогу могла би надати альтернативна медична експертиза, про яку йде мова у статті 73 закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Але порядок та умови проведення альтернативної медичної експертизи Кабінетом Міністрів України ще не визначено.

Нами пропонується вирішення певної частини зазначених проблем шляхом впровадження широкого роздержавлення медичної галузі, зокрема, запровадження медичного страхування, як державного, так і приватного.

Приватне медичне страхування в Україні існує вже понад 10 років. За цей час кількість медичних страхових компаній (далі – МСК) досягла кількох сотен, але їх мала потужність і вузьке коло клієнтів (в основному, корпоративні клієнти) охоплює лише 3-5 % населення, бо більшість населення не має змоги оплачувати вартість річної медичної страховки у сумі від 10.000 грн. і більше.

Державне медичне страхування реалізується в якості п'ятої складової частини сучасного державного обов'язкового соціального страхування, а тому не виконує своїх функцій у повному форматі та об'єму.

У разі законодавчого запровадження медичного страхування в Україні МСК, базуючись на міжнародному досвіді, почнуть широко впроваджувати альтернативні медичні експертизи у виді медико-соціальної, військово-лікарської чи судово-медичної експертиз або патологоанатомічного розтину. Наша впевненість широкого впровадження саме медичними страховими кампаніями патологоанатомічних розтинів чи судово-медичних досліджень ґрунтується на природних джерелах страхування – отримання фінансової вигоди. Тобто, оплату страхової суми (частково або повністю) МСК воліє переадресувати від себе на медичний заклад, лікаря, середній персонал, керівництво медичною галуззю міста, області, держави. Страховики це зроблять шляхом виявлення ятрогенії, лікарської помилки, ненавмисних або навмисних протиправних дій у суб'єктів медичної діяльності на підставі проведення медико-соціальної, військово-лікарської чи судово-медичної експертиз або патологоанатомічного розтину. Спочатку патанатоми, судмедексперти та інші спеціалісти будуть штатними фахівцями в МСК, а потім МСК ініціюють і нададуть кошти на створення кількох Інститутів Морфології в різних регіонах України. В цих Інститутах Морфології на підприємницьких засадах будуть сконцентровані всі необхідні фахівці високого рівня для проведення зазначених вище видів альтернативних медичних експертиз. Проведення таких експертиз на підприємницьких засадах в Інститутах Морфології створить надійні підвалини для принципових позицій пацієнтів щодо фінансових компенсацій за ятрогенії, лікарські помилки, ненавмисні або навмисні протиправні дії суб'єктами медичної діяльності.

Перелік таких страхових випадків довгий. Назвемо тільки найбільш важливі:

- летальність в медичних закладах до закінчення 1-ї доби перебування в них, коли пацієнт не може розповісти де був, хто його бив, що він пив, що їв до травми, чим лікували родичі до доставки

у лікарню тощо. Ці летальні випадки направляють на патантомію практично без правильно визначеного діагнозу;

- біопсії та патологоанатомічні розтини після значних травм, великих операційних втручань, тривалих реанімаційних заходів тощо. В цих випадках хірург або травматолог не приділяють належну увагу опису і вилученню тілесних ушкоджень; ятрогенна патологія може бути більш летальногенною ніж сама травма чи хвороба; є великий професійний ризик і можливість скоєння лікарської помилки або професійного злочину;

- отруєння алкоголем (його сурогатами) чи підозра на це. У лікарнях беруть кров на алкоголь у перші години після доставки пацієнта. А чи проводять дослідження на алкоголь газовохромотографічним методом? З іншого боку, записи приладів дослідження на алкоголь повинні записуватися на стрічку «барабана» відповідного пристрою. Потребує перевірки наявності сертифіката на це дослідження. А як здійснюються метрологічний контроль, способи доставки і зберігання? Негативна відповідь хоча б на одне питання викреслює результати дослідження на алкоголь з основних доказів алкогольного сп'яніння. Досвід судово-медичних експертів-токсикологів свідчить про розбіжності результатів дослідження тієї ж самої крові на алкоголь до 1 ‰ в той чи інший бік, що зроблені в лікарні, а протім у відділенні судово-медичної токсикології;

- отруєння «чадним газом» чи підозра на це. Ситуація і питання аналогічні тим, що стосуються отруєння алкоголем. У цих випадках погіршують ситуацію відсутність опіків і слідів перебування в умовах пожежі, тяжкий стан хворого і «змазаність» синдрому отруєння «чадним газом».

У наведених і багатьох інших страхових випадках проведення судово-медичного дослідження замість патологоанатомічного дало б змогу відповісти на всі питання. Але на сьогодні його призначення можливе лише за направленням (постановою) слідчого поліції, прокуратури чи судді. Альтернативна судово-медична експертиза, що відокремлена від правоохоронних органів, практично не існує. Такий стан правовідносин аж ніяк не сприяє справедливості, об'єктивності, принципам правової держави, боротьбі з корупцією.

Висновки. Існують особливості статусу патологоанатомічних та судово-медичних аутопсій, що призводять до «конкуренції» за біопсійний і трупний матеріал. Задекларована у законах альтернативна медична експертиза не виконує свої функції до того часу, поки не буде введено в Україні медичне страхування, що стане підґрунтям створення приватних Інститутів Морфології. Функціонування альтернативної медичної експертизи забезпечить справедливість, об'єктивність, повноту фінансової компенсації пацієнтам у випадках ятрогеній, лікарських помилок, ненавмисних або навмисних протиправних дій суб'єктів медичної діяльності.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Ніколайчук О. В.,
ад'юнкт Харківського національного
університету внутрішніх справ ORCID:
<http://orcid.org/0000-0001-6700-3116>

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

Належне забезпечення дотримання прав дітей та захист їх інтересів є одним із найважливіших завдань будь-якої держави. Це обумовлено визначальною роллю молодого покоління у гарантуванні стабільного майбутнього суспільства країни, у її економічному, соціальному, політичному та культурному розвитку. Тому кожна держава у своєму законодавстві регулює питання забезпечення належного розвитку неповнолітніх та здійснює охорону їх прав, життя та здоров'я.

На даний час в Україні спостерігається сумна статистика зміни чисельності населення. Так, з 1990 року по 2016 рік чисельність населення нашої країни зменшилась майже на 10 млн. В умовах демографічної кризи, старіння нації, перевищення смертності над народжуваністю, незмінно високого показника дитячої смертності такий стан підкреслює важливість правової охорони дитинства, зокрема життя і здоров'я неповнолітніх, забезпечення гармонійного розвитку їх фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя.

Відповідно до ст. 51 Конституції України, сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою.

Ст. 52 Конституції України встановлює, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Держава виконує такі завдання шляхом підтримання політики правової охорони дитинства, зокрема життя і здоров'я неповнолітніх, покладення такого обов'язку на службових осіб та інші категорії працівників установ та організацій, що здійснюють нагляд, догляд, виховання, турботу про неповнолітніх. Таким чином, професійні та службові обов'язки щодо охорони життя та здоров'я дітей виконують, наприклад, певні категорії працівників закладів вищої, загальної середньої, професійно-технічної та позашкільної освіти, лікувально- та спортивно-оздоровчих закладів для дітей, дитячих будинків, притулків для неповнолітніх, деякі працівники підприємств у сфері туристичної діяльності тощо. Однак, статис-

тичні дані МВС вказують на те, що дані суб'єкти не завжди належно виконують свої обов'язки, адже кількість кримінальних проваджень за ст. 137 «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» Кримінального кодексу України зростає.

Таким чином, проблеми охорони життя та здоров'я дітей мають вирішуватися не лишена на законодавчому рівні, шляхом криміналізації відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, а і на науковому, шляхом розроблення практичних рекомендацій по розслідуванню діянь, передбачених кримінальним законодавством, з метою покращення практичної протидії вказаним злочинам.

На даний час вказана проблема досліджена лише в кримінально-правовому полі і поряд з цим залишається абсолютно не дослідженою у криміналістичній літературі, про що свідчить відсутність самостійних наукових розробок щодо криміналістичної характеристики та розслідування неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей. Таким чином, виникає об'єктивна потреба у розробленні на науковому рівні окремої методики розслідування неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, яка, очевидно, що буде мати важливе практичне значення.

Метою такого дослідження повинна стати розробка науково-обґрунтованої методики розслідування неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей. Для досягнення зазначеної мети повинні розглядатися і висвітлюватися: 1) особливості основних елементів криміналістичної характеристики неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей; 2) проблемні питання досудового розслідування неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей; 3) тактичні особливості проведення окремих процесуальних дій у кримінальних провадженнях щодо розслідування неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей. Крім того, результатом дослідження має бути також формулювання можливих пропозицій щодо удосконалення законодавства та відомчих нормативних актів, які регулюють діяльність правоохоронних органів, а також рекомендацій щодо методики розслідування неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей.

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що в реаліях розвитку сучасного українського суспільства та збільшення кількісних показників смертності серед дітей виникає необхідність дослідження та формулювання положень, висновків і пропозицій із метою розроблення окремої методики розслідування неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Олійник М. В.,
курсант факультету №1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА ВИЛУЧЕННЯ ЗАПАХОВИХ СЛІДІВ

Для швидкого та ефективного пошуку слідів запаху слідчому необхідно володіти інформацією щодо: мотивів вчинення злочину та його механізму; послідовності розвитку події на місці вчинення злочину; шлях по якому злочинець прибув на місце події та покинув його; які рухи, переходи з місця на місце або інші дії виконував злочинець на місці події; які предмети торкався злочинець; яким знаряддям було вчинено злочин; чи залишилися на місці події особисті речі злочинця та які саме.

Одорологія – це галузь криміналістичної техніки, метою якої є дослідження фізичних і біологічних закономірностей механізмів утворення і збереження слідів запаху та на цій основі розробляє основні прийоми, методи і засоби виявлення, консервації, дослідження та використання слідів запаху в цілях розкриття, попередження злочинів.

Слово «запах» з смислової точки зору означає не саму речовину, а лише одну з його властивостей, якою він володіє. В той же час в криміналістичній одорології склалось й інше значення цього слова, як певної сукупності молекул речовини, яка володіє властивістю сприйматися нюховими рецепторами живих істот, тобто пахнути. Напевно, такий підхід був цілком обґрунтований, оскільки властивість речовини без самої речовини не існує. Саме тому в даній роботі і використовується словосполучення «сліди запаху».

Робота з слідами запаху на місці події включає в себе їх виявлення, фіксацію і безпосереднє використання для швидкого розшуку осіб, які скоїли дане злочинне діяння. На сьогодні, як вважається, основними джерелами запахових слідів, які зберігають запах людини, є виділення з організму людини таких як: плями крові (у тому числі сухої), сечі, сперми, слини, відділеного волосся.

Криміналістична і оперативно-розшукова тактика знають кілька прийомів розшуку злочинця по «гарячих слідах» на місці події. Одним з прийомів є розшук за слідами запаху шляхом використання біологічного детектора – нюху службово-розшукової собаки за двома способами: 1) переслідування злочинця під управлінням кінолога; 2) фіксація запахового сліду злочинця на місці події для наступного дослідження з метою встановлення злочинця шляхом вибірки.

Службово-розшукову собаку, також, називають «собака-детектор» - спеціально підготовлена службова собака, яку використовують як інструмент до вибірки консервованих зразків індивідуального запаху людини та її запахових слідів для встановлення причетності її до вчинення злочину. Після прибуття кінолога на місце події він разом із слідчим визначають предмети, які можуть бути джерелами запаху злочинця. До безпосереднього виявлення ймовірних носіїв запаху приступають одразу після фотозйомки або відео записуючої фіксації обстановки на місці події.

Огляд місця події проводиться за загальними правилами та згідно чинного законодавства з урахуванням особливостей, характерних для кожної категорії кримінального провадження та специфіки пошуку слідів запаху.

Для роботи з одорологічною інформацією на місці події, важливою умовою є збереження даних предметів в цілісності та недоторканності, ця дія забезпечить в подальшому якість та швидкість розкриття злочину. Також необхідно зазначити, що як би нам не хотілося зберегти сліди запаху не потрібно забувати, що ми можемо пошкодити інші матеріальні сліди злочину. При пошуку предметів на місці події, які несуть на собі одорологічну інформацію необхідно знати, що добре вбирають в себе та зберігають запахову інформацію м'які, пористі поверхні, тканини, дерево, папір, сніг, трава; гірше – гладкі поверхні – скло, асфальтове покриття, пластмас, металеві вироби, покриті лаком або поліровані поверхні.

Після виявлення первинних можливих носіїв запаху, вони одразу ж вилучаються і направляються на одорологічну експертизу. При цьому: 1) первинні носії запаху (за необхідності висушують при кімнатній температурі без будь-яких пристроїв) замотують у 2 – 3 шари алюмінієвої фольги, завертають кінці та обтискають їх так, щоб вони не розгорнулись та максимально зберегли запахову інформацію, після чого поміщають в паперові конверти; більші за розміром предмети, які не помістяться до конверту, упаковують безпосередньо в декілька шарів щільного поштового паперу для обгортання посилок; 2) зброя та інші первинні носії упаковуються в залежності від розміру по вищевказаній методиці; 3) волосся і сухі сліди крові упаковуються безпосередньо в паперові поштові конверти. (достатньо 3-4 волосини та 40-50 мм в діаметрі вирізу або стертого з предмету сухої крові).

Увагу також потрібно приділити тому, що мікрочастинки і інші фрагменти тіла і організму людини, в тому числі і кров, які мають ознаки гниття або плісняви, зібрані з трупів з вираженими ознаками розкладання або сильними термічними опіками (пожежа), не є придатними для одорологічної експертизи.

Якщо на місці події присутні калюжі або великі плями рідкої

крові то зразки відбираються на 4-5шаровий кусок стерильного бинта, шляхом вмочування його в периферію калюжі. Після чого бинт висушують при кімнатній температурі.

Після того як на місці події були вилучені і упаковані сліди запаху, керівник огляду повинен вирішити питання про необхідність залучення службово-розшукової собаки для виконання наступних завдань: пошуку людини за його запаховими слідами; розшук предметів-носіїв запахової інформації.

Службово-розшукову собаку можна задіяти як в кінці огляду місця події так і на початку. В першому випадку ми втрачаємо можливість розкрити злочин по «гарячим слідам», а в другому не потрібно виключати можливість того, що наш спеціаліст з собакою знищать або пошкодять інші матеріальні сліди на місці події. Якщо в складі слідчо-оперативної групи є кінолог, то даний захід здійснюється ним, під час відсутності кінолога – це обов'язок експерта-криміналіста, а якщо і його немає – слідчий.

Вважаємо, що для правильного вибору, коли застосувати собаку, слідчий повинен спиратися на свої вміння напрацьовані роками. Виявлення й вилучення запахових слідів, як показує практика, практично можливі на місці вчинення майже будь-якого злочину, якщо при цьому злочинець стояв, сидів, лежав або торкався будь-яких предметів.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Ольховский В. А., Бондаренко В. В.,
Харьковский национальный медицинский
университет

Кравченко Ю. Н.,
Харьковское областное бюро судебно-
медицинской экспертизы

90 ЛЕТ СО ДНЯ ИЗДАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО НАУЧНО- ПРАКТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА «АРХИВ КРИМИНОЛОГИИ И СУДЕБНОЙ МЕДИЦИНЫ»

В 2016 г. исполняется 90 лет со дня издания в Украине международного научно-практического журнала «Архив Криминологии и Судебной Медицины», создателем и бессменным редактором которого был заслуженный профессор Н.С. Бокариус. 1-й номер журнала (1 том) вышел в г. Харькове в 1926 году в Юридическом издательстве Наркомюста УССР.

Необходимость в создании отечественного журнала по судебной медицине и криминалистике была обусловлена полным отсутствием в Украине в 20-х годах XX века периодических специализированных научно-практических изданий в данной области. До 1917 г. в России выходил ежемесячный журнал под названием «Вестник Общественной Гигиены, Судебной и Практической Медицины», выпускавшийся с 60-х годов XIX века. После 1917-1918 годов выпуск периодических медицинских изданий в СССР был практически прекращен. Эта ситуация продолжалась до 1922-23 годов, когда стали выходить периодические медицинские издания, посвященные в основном лечебной медицине. Периодических изданий, посвященных судебной медицине и криминалистике, в Украине до 1926 года не существовало, несмотря на их возрастающую потребность.

Вопрос о создании специализированного журнала по судебной медицине и криминалистике впервые был поднят делегатами 2-го Всеукраинского Съезда Работников Юстиции в 1924 г. В мае 1925 года, на проходившем в г. Харькове Первом Всеукраинском судебно-медицинском съезде, заслуженный профессор Н.С. Бокариус вновь поднял этот вопрос и под всеобщим одобрением делегатов съезда было решено выпустить подобный журнал под эгидой Наркомюста УССР.

Из воспоминаний делегата Первого Всеукраинского судебно-медицинского съезда Е.Ф. Розвадовского следует: «Я помню этот знаменитый съезд работников судебной медицины, о котором

упоминал Николай Николаевич. Я должен там только в одном месте поставить точку над «і». Если допустить, что я, будучи в то время значительно моложе, мог совратить судебных медиков на отступничество от Наркомздрава, то Николая Сергеевича я не мог совратить. Но мы знали, что надо добиваться такого положения, чтобы организацию судебной медицины и экспертизы вытащить из тупика, в котором она находилась. Ведь помощи от Наркомздрава не было никакой. Ведь не так просто съезд согласился с молодым работником Наркомюста. Надо было облегчить издание литературы. Николай Сергеевич хотел создать журнал такого типа, который имел бы широкое распространение и за пределами советской страны и который показал бы, что молодая Советская Республика имеет у себя достаточно сил научных, которые способны разрабатывать вопросы, перед которыми зачастую в тупик становятся корифеи западно-европейской медицины, в частности по той же судебной медицине».

В 20-х годах XX века шло постепенное восстановление Институтов Научно-Судебной Экспертизы, способствующее активизации научной и практической работы на местах. Это дало значительное количество научного и практического материала, требующего обобщения и дальнейшего научно-практического применения. В эти годы «СССР был долгое время почти совершенно оторван от Запада, а, значит, и от научных достижений иностранных специалистов. Если какие-либо сведения о работе в области научно-судебной экспертизы и доходили на Украину, то они становились известными весьма ограниченному кругу лиц, страдали неполнотой и носили случайный характер». В связи с этим, назрела необходимость создания отечественного журнала по судебной медицине и криминалистике, в котором наши работники могли ознакомиться с состоянием научных исследований за рубежом, а также поделиться своим опытом с зарубежными коллегами.

Кроме этого, все более возрастающий интерес к судебной медицине и криминалистике стали проявлять органы дознания, следствия и суда, а именно к передовым технологиям исследования вещественных доказательств, а также современным возможностям судебно-медицинской экспертизы и криминалистики. Брошюры и учебники по вопросам техники расследования преступлений знакомили только с основными задачами и методами работы судебной экспертизы. Ознакомить же с современными достижениями науки в этой области мог только специальный журнал.

В годы советской власти правоохранительная система ставила перед экспертизой все новые и новые задачи, направленные, в первую очередь, «на изучение личности правонарушителя, влияния экономики и среды на личность правонарушителя и на дина-

мику правонарушений», что, по мнению специалистов, требовало использования «коллективного опыта» как судебных экспертов, так и работников юстиции в целях «своевременного информирования их о всяких достижениях в этой области».

Н.С. Бокариус писал: «Необходимость постановки работы сотрудников следствия и дознания на научных основаниях осознается определенно, и убеждения в этом смысле все глубже и глубже укореняются и среди самих работников, в этом смысле выпускаемый журнал «Архив Криминологии и Судебной Медицины» в равной мере будет полезен и интересен как самим научным работникам, так и работникам следствия и дознания». В основные задачи журнала входила «широкая популяризация научных изысканий в области обследования соответственными научными методами и приемами заданий правосудия в целях наиболее несомненного выяснения путей к открытию истины и неотвержимому установлению ее как таковой на предмет ознакомления в определенных границах с успехами наук, обслуживающих области дознания, следствия и суда». Ответственным редактором журнала стал заслуженный профессор Н.С. Бокариус, занимавший в то время должность Главного Судебно-Медицинского Инспектора Наркомздрава УССР и должность Директора Института Научной-Судебной Экспертизы.

Н.С. Бокариус считал, что данный журнал должен иметь международный характер и быть доступен как для отечественных, так и для зарубежных специалистов, в связи с чем, «Архив» переводился в реферативной форме на 4 иностранных языка – английский (Archives of Criminology and Forensic Medicine), немецкий (Archiv fur Kriminologie und Gerichtliche Medizin), испанский (Archives de Criminologie et de Medecine Legale) и итальянский языки (Archivio di Criminologia e Medicina Legale). Публикации же зарубежных авторов переводились на русский язык и печатались в журнале также в реферативной форме. Николай Сергеевич Бокариус свободно владел многими иностранными языками и сам осуществлял переводы научных публикаций, что в итоге облегчало издание «Архива» на иностранных языках. Таким образом, «Архив Криминологии и Судебной Медицины» стал иметь статус международного научно-практического издания.

Н.С. Бокариус писал: «Обстоятельства выдвигают настоятельно вопрос о необходимости срочного восполнения того пробела, какой существует у нас в работе и жизни всех посвящающих себя, свой труд, свои силы, внимание задачам следствия и дознания – это отсутствие нужного в этом деле, неперемногого подспорья – литературных материалов. Конечно, здесь полезно было бы издание ряда руководств, монографий в области различных вопросов,

но жизнь идет вперед, идет без остановки и быстро выявляет столько нового и интересного, как во всех областях, так равно и в областях криминологии и судебной медицины, и уголовной техники, что в этом смысле необходимо издание периодического характера».

Николай Сергеевич был до конца жизни предан делу науки и практики, искренне переживал за современное состояние судебной медицины и криминалистики. Он писал: «Советская наука не является монополией небольшой кучки жрецов; призванная для обслуживания громадного коллектива – в коллективе же она должна черпать для себя материалы». Выполнению этих задач и должен был служить «Архив Криминологии и Судебной Медицины».

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Ольховський В. О., Бондаренко В. В., Сокол В. К.,
Харківський національний медичний
університет

ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРОФЕСОР М.С. БОКАРІУС – РЕФОРМАТОР І ОРГАНІЗАТОР СУДОВО-МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У 2015 році відбулось 90 років з дня проведення у м. Харкові Першого Всеукраїнського судово-медичного з'їзду, ініціатором і організатором якого був заслужений професор М.С. Бокаріус. Проведення цього з'їзду стало визначною подією у житті судових медиків і криміналістів того часу, оскільки на порядку денному були організаційні питання удосконалення та запропонована реформа судово-медичної служби України.

В сучасних посібниках і монографіях з судової медицини і криміналістики практично відсутня інформація про цей з'їзд, про коло тих питань, які були запропоновані М.С. Бокаріусом на вирішення делегатів з'їзду. На наш погляд, ця інформація є дуже важливою в контексті розвитку сучасної судової медицини і криміналістики. З цією метою нами були досліджені архівні матеріали кафедри судової медицини, медичного правознавства Харківського національного медичного університету/

Аналіз документальних матеріалів засвідчив, що в період з 13 по 17 травня 1925 року у місті Харкові відбувся Перший Всеукраїнський судово-медичний з'їзд (1925 р.), ініціатором та організатором якого був Заслужений професор М.С. Бокаріус. В роботі з'їзду приймало участь 27 делегатів з різних куточків України, серед яких були 17 судово-медичних експертів. Проведення з'їзду було обумовлено обставинами того часу, так як в цей період накопичилось багато організаційних проблем в судово-медичній експертизі України, вирішення яких потребувало громадських слухань і ухвалень. У 1925 році м. Харків був столицею Української РСР, а проф. М.С. Бокаріус був Головним судово-медичним інспектором Наркомздрава, що відповідно і обумовило проведення Першого Всеукраїнського судово-медичного з'їзду саме у місті Харкові.

Проф. В.А. Рожановский у своїй праці «Судебно-медицинская экспертиза в дореволюционной России и в СССР», зазначає, що «I-й Всеукраїнський судово-медичний съезд, состоявшийся в г. Харькове 13-17 мая 1925 года, носил организационный характер. Из вопросов, остановивших на себе особое внимание участников съезда, был вопрос о переходе судебных врачей в штаты организуемых окружных судов, т.е., иначе говоря, о переводе их из Наркомздрава в ведение Наркомюста. Поднятию этого вопроса на съезде предшествовало издание «Положения о кабинетах судебно-научных исследований (По-

становление Совета Народных Комиссаров УССР «О кабинетах научно-судебной экспертизы 25 апреля 1925г.») и совещания работников судебной экспертизы и представителей НКЮ и работников кабинетов научно-судебной экспертизы в первой половине мая 1925 г. На этих совещаниях было постановлено создать при отделе судостроительства НКЮ Подотдел по руководству органами научно-судебных исследований, а также создан проект положения о судебно-медицинских органах УССР».

Таким чином, стає зрозумілою головна мета проведення Першого Всеукраїнського судово-медичного з'їзду, яка полягала в першу чергу у реформі судово-медичної служби УРСР. Під час з'їзду, делегатом Е.Ф. Розвадовським, співробітником Наркомюсту, було поставлено питання про створення Інституту кримінології та судово-медичної експертизи та про перехід судово-медичних установ в систему Наркомюста. Більшість делегатів з'їзду, у тому числі проф. М.С. Бокаріус, підтримали цю ініціативу та ухвалили відповідне рішення. Цей крок був обумовлений тим, що в системі Наркомздрава не було ніякої можливості підняти судово-медичну експертизу на необхідний високий рівень, а відношення Наркомздрава до інтересів і потреб судово-медичної експертизи було м'яко кажучи «неуважним».

Питання про перепорядкованість судово-медичної служби Наркомюсту було не нове. Воно неодноразово піднімалося як до революції 1917 року, так і після неї, у 1919 році, але у кожному випадку це питання позитивного рішення не отримувало. Історія мала повторення і цього разу. Судово-медична служба залишилась в системі Наркомздрава, а проф. М.С. Бокаріус у 1926 році залишив свою роботу у Наркомздраві і сконцентрував свою роботу на посаді директора Інституту науково-судових експертиз (нині ХНІІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса) та на посаді завідувача кафедри судової медицини Харківського медичного інституту (нині кафедра судової медицини, медичного правознавства ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса ХНМУ). Слід підкреслити, що дискусія стосовно перепідпорядкування судово-медичної служби, за спогадами сучасників, тривала і після залишення М.С. Бокаріусом Наркомздрава, а саме до жовтня 1927 року.

Окрім реформи судово-медичної служби УРСР, на Першому Всеукраїнському судово-медичному з'їзді були підняті питання про підвищення кваліфікації судово-медичних експертів шляхом проведення спеціальних курсів, про підвищення наукової активності судово-медичних експертів на місцях, про видання новітньої судово-медичної літератури, про статус судового експерта та необхідність більш наукового обґрунтування експертних висновків тощо. Проф. М.С. Бокаріус зазначив, що практична праця експерта повинна бути тісно пов'язана з наукою, що відірвати теорію від практики було рівнозначно руху по неправильному шляху. Він бачив розвиток судової медицини у більш тісній співпраці між судово-медичними експерта-

ми на місцях та у необхідності аналізу отриманого практичного матеріалу з метою подальшої розробки інструктивних положень.

Одним із рішень ухвалених з'їздом було перейменування назви «судовий лікар-експерт» на іншу назву - «судовий медик». За думкою проф. М.С. Бокаріуса, «судово-медичний експерт» – це особа, що залучається правоохоронними органами для проведення судово-медичних експертиз, а «судовий медик» - поняття більш ширше, це особа, яка залучається не тільки для проведення судово-медичних експертиз, а й приймає безпосередню участь у наукових дослідженнях, навчальному процесі тощо.

Після проведення Першого Всеукраїнського судово-медичного з'їзду його рішення почали втілюватися в життя. Зокрема, з 1925 року у місті Харкові, під керівництвом Засл. проф. М.С. Бокаріуса, розпочалися 6-ти тижневі курси підвищення кваліфікації судово-медичних експертів. У тому ж році Кабінет науково-судових експертиз у м. Харкові був реорганізований у Інститут науково-судових експертиз. У 1926-27 роках відбулось видання журналу «Архів кримінології та судової медицини», який був переведений на різні іноземні мови та був відкритий для закордонних фахівців.

Про проведення Першого Всеукраїнського судово-медичного з'їзду неодноразово згадують і наші сучасники. Так, харківські судові медики В.М. Моїсєєв і Ю.П. Едель зазначають, що у травні 1925 року у Харкові відбувся Всеукраїнський з'їзд судових медиків, під час якого делегати звернули особливу увагу на дуже тяжкий стан судово-медичної служби, зокрема, на відсутність спеціальних приміщень для розтинів трупів та дослідження живих осіб, на недостатність кваліфікованих кадрів, на незадовільне матеріальне забезпечення, на те що судово-медичні експертизи, іноді, проводили лікарі інших спеціальностей, а висновки про причину смерті ґрунтувались лише на результатах зовнішнього дослідження трупа. Харківські судові експерти М.Л. Цимбал та Л.М. Дереча зазначають: «...У 1925 р. М.С. Бокаріус став організатором першого Українського судово-медичного з'їзду, в якому брали участь судово-медичні експерти з різних міст України, керівники кабінетів науково-судової експертизи з Києва та Одеси, а також представники прокуратури, Наркомату охорони здоров'я, Наркомюсту УРСР та викладачі кафедр Харківського, Одеського і Катеринославського медичних інститутів. На цьому з'їзді було визначено пріоритетні напрямки розвитку теорії та практики судової медицини...».

Таким чином, проведення у м. Харкові Першого Всеукраїнського судово-медичного з'їзду у 1925 році було визначною подією в житті судових медиків України того часу, яку цілком можливо розглядати як один з етапів розвитку вітчизняної судової медицини.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Ольховський В. О., Леонтьєв П. О.,
Каплуновський П. А., Губін М. В.,
Харківський національний медичний
університет

СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ВИЗНАЧЕННЯ ДАВНОСТІ ВИНИКНЕННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ ВНУТРІШНЬОЧЕРЕПНИХ КРОВОВИЛИВІВ У ЖИВИХ ОСІБ

Летальність при черепно-мозкових травмах продовжує залишатись достатньо високою. За даними спеціалізованого стаціонару питома вага черепно-мозкової травми (ЧМТ) становить 35-40% від усіх видів травм. Смерть у віці до 40 років при епідуральних гематомах настає у 12-14% випадках, при субдуральних гематомах – у 38-40% випадках. Судово-медичний розтин трупів осіб, щодо яких є підозра на причину смерті внаслідок внутрішньомозкової гематоми, виявляє останні у 15-55% випадків, з яких субдуральні гематоми становлять 22-36% спостережень. Рентгенографія голови часто не дає чітких відомостей про наявність і серйозність внутрішньомозкових гематом. Поряд з класичною рентгенографією все частіше застосовують інші променеві методи обстеження для чіткої візуалізації травматичного процесу, його деталізації та отримання широкого спектру даних щодо плану лікування і можливих ускладнень. Саме тому нами було визначено за мету дослідження встановлення давності суб- та епідуральних крововиливів у живих осіб на підставі діагностичних ознак, отриманих за допомогою сучасної променевої діагностики. Для реалізації поставлених задач нами було проаналізовано та оброблено 21 результат комп'ютерно-томографічного дослідження головного мозку та порожнини черепа на електронних носіях, постраждалих із ЧМТ, що знаходились на лікуванні у спеціалізованому стаціонарі. Як показали результати аналізу проведених спостережень, променеве обстеження осіб, що постраждали внаслідок механічної травми і були направлені на стаціонарне лікування у відповідний медичний заклад, є цілком оправданим й інформативним діагностичним дослідженням.

Результати нашого дослідження показують, що наявність статистично достовірних відмінностей показників щільності тканини головного мозку за шкалою Хаунсфілда (HU) на всіх стадіях загоєння черепно-мозкової травми, є достовірними для визначення давності внутрішньомозкового крововилива. Ці відмінності мають величини, що суттєво відрізняються одна від одної. Так, епідуральні крововиливи на комп'ютерних томограмах мають підвищення своєї щільності до +70-+80 HU, у той же час показники субдуральних крововиливів перевищують норму щільності сірої і білої речо-

вини головного мозку в 1,5-2 рази. Результати проведених досліджень із співставлення оптичної щільності гематом із терміном їх виникнення показали наступне. Оптична щільність у першу добу після травми дорівнювала 59-69 HU, через добу - 61-83 HU, через 2 доби - 62 HU, через 3 доби - 48-70 HU, через 4 доби - 69 HU, через 5 діб - 72 HU, через 6 діб - 63 HU, через 7 діб - 63 HU, через 12 діб - 39-59 HU, через 14 діб - 27 HU, через 18 діб - 49 HU, через 20 діб - 22 HU, через 25 діб - 25 HU, через 37 діб - 36 HU, через 88 діб - 33 HU. За результатами дослідження нами було сформовано показники щільності тканини головного мозку, які можливо і необхідно застосовувати для відповіді на питання щодо давності суб- та епідуральних крововиливів. Ці питання в практиці судово-медичної експертизи досить часто не знаходять конкретної відповіді.

Також на даний час для визначення характеристик вогнища ураження головного мозку проводиться томоденситометрія. У нормі коефіцієнт абсорбції різних тканин головного мозку має 8 рівнів інтенсивності сірого зображення. Для оцінки ушкоджень головного мозку застосовують систему середніх значень коефіцієнту абсорбції мозкової речовини. Нами було вирішено перевірити статистичну достовірність різниці рівнів інтенсивності сірого зображення в 10 точках кожної комп'ютерної томограми, замість використання традиційної системи середніх значень коефіцієнту абсорбції.

Розрахунки показали перспективність нашої системи обліку значень коефіцієнту абсорбції. Так, різниця значень різних точок досягала у деяких випадках 150-200% на одній томограмі, а тому доказово вказувала на вогнище травми. Нами продовжено дослідження в напрямку розроблення коефіцієнтів, які будуть розраховуватися як співвідношення інтенсивності сірого зображення у визначених точках. Нові коефіцієнти виведуть дослідження на рівень достовірного і більш точного визначення давності суб- та епідуральних крововиливів у живих осіб у порівнянні з усталеними методами.

Отже, в результаті проведеного дослідження, ми прийшли до висновків, що отримані результати дадуть змогу розробити і опрацювати послідовність дій судово-медичного експерта під час оцінки у живих осіб давності утворення травматичних суб- та епідуральних гематом протягом перших тижнів, а можливо й місяців після отримання травми. Застосування в судовій медицині комп'ютерної томографії голови для вирішення питання давності суб- та епідуральних крововиливів у живих осіб дозволить об'єктивізувати процес експертного дослідження, підвищить достовірність висновків судово-медичних експертів, розширить діапазон визначення терміну травми.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Ольховський В. О., Оветчин П. В.,
Харківський національний медичний
університет

МІКРОБІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУДОВО-МЕДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Під час судово-медичного розтину трупів людей, після виключення ознак насильницької смерті, однією із частин причин смерті є гострі респіраторні захворювання органів дихального апарату вірусної і бактеріальної етіології. Особливо це стосується раптової смерті дітей грудного і раннього віку, коли вказана причина смерті виявляється у 70-85% випадків таких смертей (Мішалов В.Д. зі співав., 2010). Слід підкреслити, що інфекційні респіраторні захворювання, окрім загальних проявів, мають ще й локальні. Їх вираженість може бути різною. У випадку токсичної форми хвороби загальні явища переважають локальні. Останні можуть бути незначними і виявлятися лише гістологічно. В інших випадках, з летальними наслідками, переважають локальні і загальні симптоми респіраторного захворювання.

У випадках судово-медичної експертизи трупів з ознаками гострого респіраторного захворювання, перш за все, необхідно виявляти локальні морфологічні симптоми, на основі яких у подальшому буде ґрунтуватися діагноз та причина смерті. Необхідно ретельно провести макроскопічне дослідження органів дихальної системи на всьому їх протязі. Окрім вилучення шматочків органів для гістологічного дослідження, важливе значення має забір матеріалу для мікробіологічного дослідження у вигляді мазків вмісту дихальних шляхів із задньої стінки глотки, гортані, трахеї, бронхів. Важливе значення мають відбитки із слизової оболонки дихальних шляхів та поверхні розрізів легень у місцях, де є підозра на патологічний процес. Відбитки та мазки підлягають бактеріоскопічному, цитоскопічному та імунофлуоресцентному аналізу. Фіксують відбитки і мазки підсушуванням за кімнатної температури або нагріванням. У подальшому їх забарвлюють гематоксилін-еозином і метиленовим синім – основним фуксином (за Павловським) для виявлення у десквамованих епітеліальних тканинах базofilічних і фуксинофільних включень вірусного походження. За вказаною методикою одночасно забарвлюється і бактеріальна (грампозитивна і грамнегативна) флора. Імунофлуоресцентні дослідження виконують за допомогою сироваток, що містять люмінувальні (мічені флуорохромом) антитіла. Метод заснований на реакції антитіл, що містяться в сироватках зі специфічними антигенами клітин. У випадках позитивних результатів у місцях скуп-

чення вірусного антигену виникають ділянки у вигляді гранул, що світяться. За необхідності для бактеріологічного дослідження беруть також кров із порожнини серця, шматочки внутрішніх органів і частину тонкої і товстої кишок зі вмістом. В заключення слід підкреслити, що наведені додаткові мікробіологічні дослідження, в сукупності з іншими ознаками, отриманими під час розтину трупа з підозрою на гостре респіраторне захворювання, допоможуть судово-медичному експерту скласти правильний висновок, а отже дати вірну відповідь на запитання правоохоронних органів про причину смерті.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.985

Т. А. Пазинич,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7635-1160>

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВВЕДЕННЯ В ОБІГ ТВОРІВ, ЩО ПРОПАГУЮТЬ КУЛЬТ НАСИЛЬСТВА І ЖОРСТОКОСТІ, РАСОВУ, НАЦІОНАЛЬНУ ЧИ РЕЛІГІЙНУ НЕТЕРПИМІСТЬ ТА ДИСКРИМІНАЦІЮ

Наша держава зараз переживає дуже складний період становлення. Фактичні умови ведення війни з сусідньою державою, політичне протистояння, реформування сфер державного контролю і регулювання, правоохоронної діяльності, зниження доходів багатьох громадян на фоні стрімкого росту цін – все це впливає на стан і настрої суспільства. Зараз спостерігається тенденція падіння морально-етичних, духовних цінностей, деформуються моральні застави суспільства, частіше спостерігаються прояви нетерпимості, жорстокості і агресії в соціумі. Треба зазначити, що цьому явищу сприяють некоректна інформація, що подається через ЗМІ, прямі призиви і пропаганда жорстокості, бездуховності, насильства, разом із послабленням контролю з боку органів виконавчої влади, закладів освіти і культури, бездіяльність інколи й правоохоронних органів.

Основним напрямом державного контролю за засобами масової інформації є регулювання обігу матеріалів, що містять елементи пропаганди та негативно впливають на суспільну мораль. В рамках цього контролю встановлена заборона обігу продукції, що за своїм змістом несе небезпеку нормальному розвитку суспільства.

Так, статтею 300 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за ввезення в Україну творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні, а також за ті самі дії щодо кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед

них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України свідчать про реєстрацію досить невеликої частки досліджуваної категорії злочинів, але це не відображає дійсної картини їх вчинення. Більшість цих фактів залишається поза статистикою у зв'язку із складністю виявлення, а майже третина проваджень, що відкриваються, розсипаються за недостатністю доказів. Так, за період 2013-2016 року таких фактів зареєстровано 322, і тільки 225 з них мали доказову перспективу і були направлені в суд з обвинувальними актами.

Розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень дуже специфічне, і доказування наявності складу злочину у діях зловмисників пов'язане із необхідністю вирішення ряду особливих тактичних завдань, на які хотілось би звернути окрему увагу.

По-перше, предмет представленої категорії злочинів специфічний, адже це не певний визначений перелік матеріальних об'єктів, а, як встановлено законом - будь-які твори (друкована продукція, кінофільми, відеофільми, фото- і відеозаписи, комп'ютерні програми та інші носії інформації), зміст яких містить пропаганду культу насильства і жорстокості, дискримінації і нетерпимого ставлення до груп меншин, тобто прославляють застосування грубої сили, жорстокість, розправи і знущання над людьми, застосування катувань, жорстоких способів вбивств тощо. Відповідно якість доказування залежить від вміння слідчого швидко орієнтуватись у тому, які саме об'єкти підлягають вилученню і який порядок подальшої роботи з ними.

По-друге, реєстрація і відкриття кримінальних проваджень за фактами вчинення таких злочинів, пов'язані із необхідністю попередньої експертної оцінки матеріалів пропаганди (друкованих видань, кінострічок), текстів публічних виступів (в засобах масової інформації, на зібраннях, концертах тощо). Відповідно, слідчі повинні чітко знати, які експертизи необхідно призначити для отримання висновків щодо оцінки висловлювань, символіки, як таких, що розпалюють ворожнечу, розбрат або принижують певні меншини. Слід зазначити, що експертні дослідження вилучених творів і матеріалів не проводяться в звичайних експертних установах. Для вирішення питань щодо їх змісту необхідні спеціалісти таких галузей знань, як лінгвістика, політологія, релігієзнавство, історія, культурознавство та інші. Очевидно, що виникає й питання щодо визначення статусу експертних досліджень, які проводяться фактично до відкриття кримінального провадження. Чи можуть виступати доказами висновки таких експертиз? Воно залишається відкритим.

По-третє, слідчий після встановлення наявності складу злочину повинен вміти правильно визначати перелік об'єктів, що відносяться до знарядь і засобів вчинення правопорушення, а також вміти їх кваліфіковано описувати, пакувати і вилучати. А це досить специфічні об'єкти, зокрема цифрова техніка (фотоапарати, відеокамери, веб-камери), комп'ютери та спеціальне програмне забезпечення, за допомогою якого здійснюється фото- або відеомонтаж, накладання музичного супроводу, тексту перекладу), копіювальна та мнотильна техніка (сканери, ксерокси), техніка для друку (принтери), пишучі прилади (CD-ROM, DVD, аудіо-, відеоманітофони) та інші.

Підводячи підсумок вищезазначеному, слід наголосити, що представлені висновки не відображають звісно всіх проблем і специфіки розслідування злочинів пов'язаних із ввезенням, виготовленням і розповсюдженням творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, але вони можуть бути одним з кроків у формуванні напрямку дослідження цієї тематики.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Перлін С. І.,
директор Харківського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС
України

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНІКО- КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

Огляд є незамінною слідчою (розшуковою) дією, бо безпосереднє сприйняття слідчим тих або інших об'єктів, їх розташування і взаємозв'язки не можна замінити ні допитом осіб, що бачили дані об'єкти, ні реконструкцією обстановки при проведенні слідчого експерименту, ні іншими доступними слідчому засобами збирання і дослідження доказів.

Для ефективного застосування науково-технічних засобів під час проведення оглядів криміналістами розроблені спеціальні комплекти таких засобів. В їх створенні використано два підходи: універсальність комплектів чи, навпаки, їх вузька спеціалізація.

Уніфіковані комплекти призначено для розв'язання типових завдань, що виникають під час огляду будь-якого місця події, тобто для виявлення, фіксації й вилучення різноманітних типових слідів і речових доказів (відбитки пальців рук, куль, гільз, слідів зламу, зразків виділень із організму людини тощо).

Спеціалізовані комплекти призначені для розв'язання вузького кола завдань на місці будь-якої конкретної події, зокрема, для виявлення, фіксації і вилучення мікрооб'єктів, слідів запаху, наркотичних речовин, огляду місця події тощо. До спеціалізованих наборів можуть також входити засоби для попереднього дослідження окремих речовин на місці події, якими є експрес-аналізатори вибухових і наркотичних речовин, хімічні речовини-індикатори тощо.

Загальним принципом комплектування універсальних або уніфікованих криміналістичних комплектів є додержання вимог саме універсальності та наявності в них окремих відділів, що мають спеціальні функціональні науково-технічні засоби.

Уніфіковані криміналістичні валізи можуть комплектуватися як самими представниками експертних підрозділів, так і підприємствами, які спеціалізуються на випуску такої продукції. Наприклад, в Україні слід відзначити «Українську асоціацію ринку безпеки» і підприємство «Експертні системи» (м. Київ). «Українська асоціація ринку безпеки» пропонує універсальний криміналістичний комплект «Десант», що укомплектований засобами для виявлення, фіксації і вилучення слідів на місці події, універсальний криміналістичний комплект «Дакто» для виявлення, вилучення і пакування слідів пальців рук на місці події, дактилоскопіювання підозрюваної особи, а також дактилоскопіювання трупа.

Підприємство «Експертні системи» пропонує під час огляду місця події використовувати: валізу експерта-баліста «Б-10»; валізу експерта-вибухотехніка ВВ-1; валізу експерта-криміналіста «ОМП-1»; валізу експерта-криміналіста «ВТ-1», яка призначена для вилучення об'ємних слідів взуття, транспортних засобів і знарядь злочину; валізу експерта-криміналіста «СВ-1», «СВ-05», які складаються з набору спеціальних приладів, пристроїв та інструментів і призначені для огляду місця події при проведенні оперативно-пошукових заходів і слідчих дій: фотографування місця події, виявлення і фіксації слідів, вилучення і упаковки речових доказів, оформлення документів і т.д.; валізу експерта-криміналіста «СВ-2», яка складається з найбільш повного набору спеціальних приладів, пристроїв та інструментів; валізу пожежно-технічна «ПК-1», «ПК-1М» (набір); валізу «АВ-1М» (набір), яка призначена для копіювання відео-фото матеріалів на DVD-диски безпосередньо з карт пам'яті, фотоапарата, відеокамери без підключення до ПК.

Найповніше комплектуються різноманітними криміналістичними й допоміжними засобами пересувні криміналістичні, автотехнічні та вибухотехнічні лабораторії на базі мікроавтобусів чи інших транспортних засобів. У них є засоби відеозйомки, комп'ютерної техніки, додаткового освітлення для роботи в темну пору доби, спеціалізований інструментарій та інші пристрої.

На даний час у практиці Харківського НДЕКЦ застосовуються нові сучасні технології і прилади, що дозволяють скоротити час огляду і створити об'єктивну цифрову модель місця події – лазерні сканери. На противагу фотографічним методам, при яких експерти роблять знімки вибірково, узгоджуючи з власним баченням ситуації на місці події, метод лазерного сканування припускає повне покриття фотозйомкою всього місця події без пробілів, як буває при фото- і відеозйомках, і дозволяє реконструювати картину події в будь-який момент.

До сучасних приладів, що використовуються при огляді місця події, слід віднести KRIMESITE IMAGER, якому не потрібні випромінювачі світла, який не залежить від оточуючого освітлення і може використовуватися в різних умовах: при денному світлі або у темряві. У даному випадку використовується технологія формування зображення за відбитим ультрафіолетовим випромінюванням, що дозволяє виявляти відбитки пальців, які неможливо побачити неозброєним оком.

Використання засобів сучасного техніко-криміналістичного забезпечення для виявлення, фіксації і вилучення слідової інформації при проведенні огляду місця події допомагає більш якісно проводити дану слідчу дію в несприятливих умовах, наприклад, в нічний час або за відсутності освітлення в приміщеннях, а також підвищує ефективність її проведення в цілому.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

І. А. Петрова,
професор, доктор юридичних наук, професор
кафедри інформаційної безпеки,
Харківський національний університет
внутрішніх справ;
ORCID:<http://orcid.org/0000-0002-1652-6715>;

С. О. Петров,
кандидат технічних наук, старший викладач
кафедри технології органічних речовин та
нанотехнологій Національного технічного
університету «Харківський політехнічний
інститут»; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6500-5310>

ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СПИРТУ У ВИЯВЛЕННІ ВИРОБНИКА НЕБЕЗПЕЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Сучасні умови господарювання створили можливість розширення ринку споживчих товарів та швидкого наповнення його різноманітною продукцією. За споживача сьогодні ведеться боротьба між виробниками різних форм власності, і слід зауважити, що далеко не завжди вона знаходиться у правовому полі. Найяскравіше це проявляється на ринку алкогольних напоїв і пов'язане, на нашу думку, з однієї сторони із послабленням контролю якості продукції з боку виробника, а з іншої – з посиленням кримінальних тенденцій в економіці України. Події останнього часу свідчать про те, що на ринку України знаходиться значна кількість алкогольних напоїв, серед яких провідне місце займають горілчані вироби, споживчі властивості яких не тільки не відповідають вимогам стандартів, а є небезпечними для життя людини. Так, за жовтень-листопад 2016 року найбільша кількість смертей від фальсифікованої горілки була зафіксована по Харківській області. Це відбувається через чисельні випадки фальсифікації алкогольних напоїв та випуску продукції із порушенням технологічного процесу та використанням неякісної сировини. Основним видом сировини для виготовлення горілки є етиловий спирт-ректифікат.

Для виявлення подібних порушень, як правило, необхідно з'ясувати хто є виробником неякісного і небезпечного спирту або його постачальником. В таких випадках необхідні експертні дослідження і проведення ідентифікації сировини, яка була використана виробником. Дана робота присвячена ідентифікації етилового спирту за тими леткими компонентами, які входять до його скла-

ду. Такі леткі компоненти утворюються під час технологічного процесу виготовлення спирту. Так, при перегонці у дистилят переходять леткі домішки, які впливають на процес перегонки та ректифікації спирту і, в кінцевому рахунку, на якість готового продукту.

Сьогодні у горілках можна виявити більше 270 ідентифікованих компонентів, причому природа, що обумовлює їхній вміст, є різною і у більшому ступеню залежить від якості спирту, із якого вони виготовлені. Так, спирт містить продукти життєдіяльності мікроорганізмів, які потрапили у сусло під час бродіння і знаходяться у зрілій бражі, а також продукти автолізу дріжджів та мікроорганізмів. Частина домішок (наприклад, метанол) утворюється на етапі теплової обробки сировини; інші – на етапах перегонки та ректифікації спирту або при його зберіганні (ацетали, кротоновий альдегід, ефіри). Експертні дослідження дозволили визначити природу багатьох домішок. Було встановлено, що переважна більшість компонентів утворюються при бродінні сусла і присутні у бражі як метаболіти дріжджів, однак, якісний склад спиртових дистилятів дуже близький чи практично однаковий.

Ароматичні домішкові компоненти в алкогольних напоях часто об'єднують в групу і тільки кількісні нюанси мають формувати характерні сенсорні властивості, за якими дегустатори можуть знайти відмінності у букетах. До домішкових летких компонентів слід у першу чергу віднести побічні продукти, а саме: вищі ненасичені спирти, жирні кислоти, складні ефіри, альдегіди, діацетил та ацетон.

Утворення вищих ненасичених спиртів пов'язано із розмноженням дріжджів та їхнім накопиченням, а також із терміном бродіння. Різні види дріжджів обумовлюють утворення різної кількості вищих спиртів, причому якісний склад спиртів залежить від виду та фізіологічного складу дріжджів. Утворення побічних продуктів залежить від складу сусла, вмісту в ньому азоту та вуглецю, умов розвитку дріжджів та їхніх генетичних особливостей. У випадках, коли змінюється середовище сусла, може відбуватись часткове пригнічення ферментативної активності дріжджів, а у суслі накопичуються проміжні продукти спиртового бродіння, які у подальшому процесі бродіння перетворюються на сивушні олії або інші леткі домішки.

При виробництві спирту із м'яси на склад та вихід сивушної олії впливає зміна складу м'яси, а також домішки азотистого живлення. Експертні дослідження дозволили встановити, що склад сивушних олій змінюється у залежності від виду та якості сировини, яка переробляється на спирт, виду дріжджів та технологічних умов бродіння. Таким чином, експерт після дослідження виду си-

ровини для виготовлення спирту та її якості може встановити де був виготовлений даний спирт.

Експертні дослідження процесу виготовлення спирту також дозволяють виявити виробника продукту. Домішковий компонент дистилятів метанол є небажаним, оскільки знижує якість етилового спирту. Незначна його частина утворюється у процесі спиртового бродіння. Переважна більшість метанолу утворюється під час теплової обробки сировини у результаті термічного та біохімічного розщеплення пектинової речовини із утворенням метанолу та пектинової кислоти. У середньому його концентрація у дистилятах (у перерахунку на безводний спирт) складає 0,05...0,5 %, іноді доходить до 1,2 %, що може свідчити про порушення технології та обов'язково вказує на вихідну сировину, оскільки та має містити пектини. Очистка етилового спирту від метанолу є досить складною і представляє серйозну проблему для виробника, а нормативними документами не допускається вміст метанолу в ректифікованому етиловому спирті більшим за 0,03 %. Підвищена кількість метанолу може утворюватись через використання формаліну для антисептичної обробки сировини та обладнання. Це пов'язано із тим, що через дію ферментів дріжджів формалін піддається редукції.

У спирті також присутні леткі жирні кислоти, утворення яких пов'язано із азотним обміном, синтезом амінокислот, розмноженням та ростом дріжджових клітин. Експертними дослідженнями можна виявити зерновий спирт та винні дистиляти, оскільки вони містять 100...800 мг/дм³ летких кислот серед яких найбільша частка оцтової кислоти (може становити до 95 % від загальної кількості виявлених летких кислот). У експертних дослідженнях більше 20 летких кислот визначають методом газорідинної хроматографії. Але поряд із леткими утворюються і мало леткі кислоти, що киплять при високих температурах, але не мають потрапляти у ректифікований спирт при дотриманні режиму ректифікації. (це капронова, енантова та каприлова кислоти). Присутність в готовому продукті таких мало летких кислот, що киплять при високих температурах завжди свідчить про порушення технологічного процесу.

Експертні дослідження дозволяють виявити і складні ефіри, вміст яких жорстко регламентується нормативними документами, загальна кількість їх допускається стандартами не більше 0,2 % від загальної кількості летких домішок у спирті-ректифікаті. Складні ефіри є переважно продуктами ферментативних процесів дріжджів. Підвищення концентрації вихідного сусла та температури його бродіння є порушенням процесу і призводить до накопичення складних ефірів. Утворенню останніх сприяє також прискорення бродіння шляхом використання технології безперервного

поток, перемішування та аерації сула. В такій технології використання більшості кількості дріжджів для бродіння дозволяє зменшити утворення етилацетату.

У збродженому суслі вміст оцтового альдегіду може бути 160...300 мг/дм³ на безводний спирт, а концентрація інших альдегідів допускається стандартами значно нижча. До таких альдегідів відносять акролеїн та кртоновий альдегід, які містяться у дистилатах та спирті-сирцю. Вміст їх є небажаним оскільки акролеїн з хімічної точки зору є дуже активним, легко полімеризується з утворенням гірких смол. Експертні дослідження дозволяють виявити порушення технологічного процесу, оскільки при його дотриманні переробка сировини, яка містить крохмаль, супроводжується тепловою обробкою, у процесі якої знищуються мікроби і акролеїн не утворюється. З іншого боку, у випадках, коли переробляється інфікована маса без термічної обробки, утворюється акролеїн. Кртоновий альдегід можна знайти тільки в дистилатах і його джерелом є процес кртонової конденсації оцтового альдегіду. Про порушення технологічного процесу свідчить наявність у спирті таких карбонових сполук, як діацетил та ацетоіл, які відносяться до продуктів метаболізму дріжджів. Ці сполуки знижують якість та органолептичні властивості напоїв, сприяють утворенню нових домішок у спирті та негативно впливають на здоров'я людини.

При експертних дослідженнях ректифікованого спирту іноді виявляють бутиламін, діетиламін та аміак, які свідчать про те, що спирт є неякісним і небезпечним для подальшого використання. Так, у продуктах перегонки, а саме у спирті-сирці та бражному дистилаті можна знайти 0,7...4,3 мг азотистих домішок на 1 дм³ алкоголю. Більша частина азотистих домішок є залишковими з невисокою леткістю та видаляються із сивушною олією, а 10...15 % азотистих домішок представлені легколеткими речовинами.

Таким чином, проведення експертних досліджень та аналіз отриманих результатів дозволяє визначити вихідну сировину, із якої виготовлений спирт або продукція на його основі, а також технологію виробництва, і, як наслідок, виявити виробника неякісної та небезпечної продукції та попередити її появу на ринку.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.985

Поліванова І.О.,
здобувач кафедри кримінально-правових
дисциплін Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

ОДНОЧАСНИЙ ДОПИТ КІЛЬКОХ РАНІШЕ ВЖЕ ДОПИТАНИХ ОСІБ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

З набуттям чинності КПК України 2012 р. дещо змінилося тлумачення сутності низки слідчих дій, які стали іменуватися «слідчими (розшуковими)». Це було обумовлено не тільки змінами в порядку їх проведення, але й редакційними особливостями статей КПК, якими визначаються способи отримання доказів. Видається, що ці редакційні особливості в порівнянні з раніше існуючими не завжди виглядають більш точними, а відтак і більш ефективними. У зв'язку з цим доцільним є переосмислення сутності слідчо-розшукових дій та впливу його тлумачення на тактику їх проведення. Зокрема, це стосується проведення допитів на стадії досудового розслідування.

Наприклад, якщо за колишнім кримінальним процесуальним законодавством окремою слідчою дією визнавалася очна ставка (статті 172, 173 КПК України 1960 р.), то за чинним кодексом вона розглядається тільки як різновид допиту, а саме як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. Так, у ч. 9 ст. 224 КПК України зазначається: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі - за давання завідомо неправдивих показань». Звертає на себе увагу, що законодавець, на наш погляд, переглянувши ставлення до сутності такого різновиду допиту і проявилось це у наступному:

1) уникнув використання терміну «очна ставка», чим зняв акцентуацію на допиті віч-на-віч на тлі того, що звичайний допит особи проводиться у відсутності інших осіб-носіїв інформації (свідків, потерпілих, підозрюваних);

2) вказав на можливість одночасного допиту не тільки двох (як було за колишнім законодавством), але і більше раніше допитаних осіб (фактично кількість допитуваних осіб на обмежується);

3) визначив мету одночасного допиту кількох вже допитаних осіб - з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях (за колишнім законодавством вказувалося на підставу проведення – наявність «суперечностей»).

© Поліванова І.О., 2016

Наведені новели вимагають переосмислення і перегляду низки раніше викладених в криміналістичній літературі наукових положень, тактичних правил і рекомендацій стосовно проведення одночасного допиту кількох раніше вже допитаних осіб (очної ставки). І при виконанні такої роботи, на наш погляд, є доцільним пригадати і проаналізувати історію появи у кримінальному процесі такої слідчої дії як очна ставка і тлумачення її сутності.

Історія формування кримінального процесуального законодавства України нерозривно поєднана з історією формування такого законодавства в Російській імперії, до складу якої Україна входила на протязі більше століття. Виділення такої окремої галузі права, як кримінальний процес, пов'язується з реформою судової системи в Російській імперії 60-х років 19 століття. Саме тоді закінчилося остаточне виділення процесуальних норм в особливий кодекс, що відбулося з виданням Судових статутів 20 листопада 1864 року, до яких входили наступні частини: 1) Заснування судових установ; 2) Статут цивільного судочинства; 3) Положення про нотаріальну частину; 4) Статут кримінального судочинства [1, с. 4].

В ст. 452 Статуті кримінального судочинства зазначалося, що на попередньому слідстві очні ставки даються свідкам в тих випадках, коли від роз'яснення суперечностей в їх свідченнях **залежить подальший напрямок слідства** (виділено мною – П.І.О.). Під подальшим напрямком слідства розумілася або зміна підсудності справи, або інша кваліфікація злочину, або знищення наявних доказів проти обвинуваченого, або залучення до слідства нових осіб [1, с. 167; 2, с. 510].

Тобто в наведеному історичному нормативно-правовому акті з кримінального процесу зазначалося, що очні ставки проводяться для усунення не будь-яких розбіжностей в показаннях свідків, а **лише таких суперечностей, які мають суттєве значення** для досудового розслідування. Видається, що з урахуванням підвищеної складності підготовки даної слідчої дії, необхідності врахування слідчим значної кількості факторів (що пов'язано з витратами часу) наведене положення повинно бути одним із ключових у визначенні підстав і цілей проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб за чинним КПК України.

Список бібліографічних посилань: 1. Познышев С.В. Элементарный учебник русского уголовного процесса. Москва. 1913. // Allpravo.Ru - 2004. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc1897p0/instrum3553/item3555.htm> 2. Макалинский П.В. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах. Ч. 2. Изд. 6-е, допол. В.П. Широковым - Спб.. Изд. юрид. книж. маг. Н.К.Мартынова, 1907. - 762 с. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://shaarezede.ru/makalinskiy-pv-prakticheskoe-rukovodstvo-dlya-sudebnyh-sledovateley-1907/>.

Отримано 10.12.2016

УДК 343. 982. 327

В. О. Приходько,
викладач кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4408-6948>

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ БАЗ ДАНИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Одним з найважливіших чинників, що визначає успіх та ефективність боротьби із злочинністю в нашій державі, є можливості криміналістичних баз даних, використання яких стало невід'ємною складовою діяльності правоохоронних органів з виявлення та розслідування злочинів.

Діяльність з розслідування злочинів являє собою процес отримання, аналізу та використання інформації. Ефективність цієї діяльності багато в чому залежить від наявності у суб'єктів розслідування достовірної та у необхідній кількості інформації про криміналістично значущі об'єкти, яка може бути отримана з різноманітних джерел. Серед джерел такої інформації важливе місце належить, насамперед, численним криміналістичним базам даних Національної поліції України.

Криміналістичні бази даних – це інформаційно-пошукові системи, що створені та функціонують у правоохоронних органах з метою забезпечення процесу розслідування кримінальних правопорушень певною інформацією про злочини та об'єкти підвищеного криміногенного ризику.

Особливого значення набувають відомості, отримані з криміналістичних баз даних в умовах дефіциту відомостей, коли слідчий відчуває нестачу необхідних йому даних як для організації розслідування, так і для виявлення слідів злочину, а також з'ясування механізму злочинної діяльності чи встановлення винних у вчиненні злочину та інше.

Криміналістичні бази даних Національної поліції України в переважній більшості використовуються при розслідуванні злочинів у співвідношенні до інформаційних систем (баз даних) іншої відомчої належності. Вони створені і функціонують з метою сприяння правоохоронним органам у розслідуванні та попередженні злочинів шляхом надання інформації про об'єкти підвищеного криміногенного ризику. Такі об'єкти можуть мати злочинне минуле, бути предметами злочинних посягань або бути навіть не

пов'язаними із злочинною діяльністю, але інформація про них може сприяти розслідуванню злочинів.

Формування баз даних, рівно як і користування їх ресурсами здійснюється на підставі Закону України «Про Національну поліцію», яким передбачені зазначені повноваження поліції в межах здійснення нею інформаційно-аналітичної діяльності для реалізації своїх повноважень. Цим Законом вперше на законодавчому рівні визначено перелік баз даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС України (осіб, що розшукуються; безвісно зниклих осіб; невпізнаних трупів; викрадених номерних речей, цінностей та іншого майна з характерними ознаками для ідентифікації; викрадених документів за зверненням громадян; викрадених транспортних засобів, номерних знаків та ін.).

Окрім цього, загальні правові положення криміналістичних баз даних викладені в законах України «Про інформацію» та «Про захист персональних даних», якими також передбачено право правоохоронних органів створювати та використовувати інформаційні системи для виконання покладених на них завдань.

Нормативні акти нижчого рівня – накази й інструкції, що детально регламентують функціонування конкретних видів баз даних в межах певної служби, нині діють лише на рівні науково-методичних рекомендацій (Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України, затверджена Наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390; Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України, затверджена Наказом № 785 МВС України від 11.09.2001р.; Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України, затверджене Наказом МВС України від 12.10.2009 р. № 436 та інші).

Такий стан нормативно-правового регулювання інформаційно-аналітичної діяльності поліції обумовлений проведенням реформи системи органів правопорядку у 2015 року, яка досі неоднозначно відображається на ньому. З одного боку, перелік криміналістичних баз даних вперше є закріплений законом, а з іншого – на протязі року відсутніми є підзаконні нормативно-правові акти, з детальною регламентацією питань щодо наповнення, користування та підтримки в актуальному стані баз даних криміналістичного призначення, які були б приведені у відповідність до новостворених підрозділів Національної поліції України.

Оцінюючи нормативно-правове регулювання функціонування криміналістичних баз даних, можна дійти висновку про те, що на сьогодні сформувалися передумови сучасної правової бази, в нормативно-правових актах якої можуть бути передбачені теоретичні і організаційні основи криміналістичної реєстрації.

Можна навіть очікувати на єдиний нормативно-правовий акт, який буде регламентувати основи обліково-реєстраційної діяльності всіх інформаційних систем, що існують на теперішній час у правоохоронних органах нашої держави. Вбачається, такий крок врегулює не лише зазначені недоліки правового забезпечення, а й організаційні.

Окрім цього, досконале нормативно-правове регулювання функціонування криміналістичних баз даних, буде запорукою дотримання таких основних принципів інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів, як законність, ефективність та безперервність інформаційного забезпечення, своєчасність забезпечення інформацією, а також захищеність інформації.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.985

О. В. Пчеліна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0224-1767>

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД У МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Неможливо забезпечити ефективне розслідування злочинів у сфері службової діяльності без знання можливих ситуацій, які можуть скластися на кожному етапі їх розслідування, й алгоритмів їх вирішення.

У криміналістичній науці відсутній єдиний підхід до визначення поняття слідчої ситуації. Зокрема, серед учених-криміналістів зустрічаються невдоволення терміном “слідча” ситуація, оскільки він допускає можливість двозначного тлумачення: ситуація, яка склалася в ході слідства, та ситуація – в якій опиняється слідчий. Тому було б правильніше іменувати ситуацію “криміналістичною” [1, с. 3]. Рациональне зерно в такому твердженні присутнє, адже термін “слідча” означає така, яка характерна для слідства. Тому важко зрозуміти чи ця ситуація характерна для процесу слідства чи для її учасника – слідчого. Окрім того, вважаємо недопустимим ситуації, в яких провадиться розслідування злочинів, зводити тільки до діяльності одного суб'єкта – слідчого. Адже під час розслідування оперативний апарат органу Національної поліції зобов'язаний забезпечувати своєчасність та якість оперативного супроводження. Це, в свою чергу, дає можливість нам стверджувати, що конкретні ситуації окремого етапу розслідування злочину та процесу розслідування в цілому безпосередньо впливають й на організацію своєї діяльності оперативними співробітниками органів Національної поліції під час проведення оперативно-розшукових заходів чи окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого. Тому підтримуємо позицію стосовно доцільності вживання терміну “криміналістична” ситуація. У зв'язку з цим, характеризуючи ситуації розслідування злочинів у сфері службової діяльності, ми будемо оперувати зазначеним терміном.

Криміналістична ситуація є складним і багатогранним явищем. Вона є системою великої кількості чинників, котрі в своїй сукупності всебічно характеризують стан, зміст, напрямки та засоби

розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень на конкретних його етапах. Однак особа, котра провадить досудове розслідування, не завжди та не в повному обсязі здатна сприйняти всю сукупність умов розслідування, а значить не завжди правильно оцінюється ситуація, за якої здійснюється кримінальне провадження. Більше того, така багатокomпонентність значною мірою перешкоджає, а то й взагалі унеможлиблює процес типізації криміналістичних ситуацій розслідування для окремих категорій кримінальних правопорушень. Тому в наукових колах широко використовується трактування слідчої (криміналістичної) ситуації у вузькому розумінні, а саме як сукупності чинників інформаційного характеру. Тобто інформація про окремі обставини злочину на певних етапах його розслідування використовуються як підстава виділення типових криміналістичних ситуацій розслідування.

Ми пропонуємо виділяти типові криміналістичні ситуації розслідування злочинів у сфері службової діяльності в залежності від етапу розслідування злочину, джерела надходження інформації про вчинення вказаних злочинів, повноти наявних відомостей про обставини вчинення злочину, позиції учасників кримінального провадження. Так, за першим критерієм варто виділяти типові криміналістичні ситуації для етапу збору та перевірки первинної інформації про злочини у сфері службової діяльності, початкового та наступного етапів. При цьому варто враховувати джерело отримання інформації про факт підготовки чи вчинення вказаної категорії злочинів. Зокрема, за згаданим критерієм з урахуванням результатів узагальнення матеріалів слідчої та судової практики пропонуємо виділяти наступні типові ситуації етапу збору та перевірки первинної інформації про злочини у сфері службової діяльності: працівники правоохоронних органів самостійно виявили ознаки цих злочинів під час провадження оперативно-розшукової діяльності чи досудового розслідування інших злочинів (45,2%); злочини у сфері службової діяльності були виявлені контролюючими органами під час проведення ними відповідних контрольних заходів, про що останні повідомили правоохоронні органи (19%); про злочинні прояви у сфері службової діяльності правоохоронні органи поінформували громадяни (заява про кримінальне правопорушення) або представники суб'єктів господарювання (повідомлення про кримінальне правопорушення) (35,7%); про злочини у сфері службової діяльності правоохоронним органам стало відомо з повідомлення у засобах масової інформації (0,1%). Вказані ситуації можуть уточнюватися залежно від обсягу вихідної інформації про обставини вчиненого злочину – є відомості про наслідки (недоотримання фінансових ресурсів, нецільові витрати державних ресурсів, незаконні витрати, недостачі, отримання неправомі-

рної вигоди тощо), способи вчинення злочину, особу злочинця тощо. Більше того, типові ситуації на даному етапі розслідування залежать від поінформованості, обізнаності злочинця про факт виявлення його протиправних діянь і відповідно його поведінки (вживаються чи ні заходи для перешкоджання здійсненню кримінального провадження).

Типові ситуації початкового етапу розслідування злочинів у сфері службової діяльності напряму залежать від обсягу та результатів проведених заходів на попередньому етапі. Окрім того, особливості вказаних ситуацій обумовлюються характером матеріалів про злочин, що наявні на момент внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (67,5%); повнотою вихідної інформації щодо події злочину (56,8%), особи, яка підозрюється у вчиненні такого злочину (78,9%); правовим статусом особи злочинця та обсягом її повноважень (47,3%); сферою вчинення злочину (20,5%); джерелами витоку вихідної інформації про злочин (57,5%). З урахуванням указанного на початковому етапі розслідування можуть скластися такі ситуації: в результаті попередньої перевірки інформації про вчинення злочину у сфері службової діяльності підтвердився факт учинення останнього, наявні достатні відомості про характер порушення, його наслідки та причетних до нього осіб; за результатами перевірки інформації про вчинення злочину факт останньої підтвердився, але обсяг відомостей про обставини злочину недостатній для правильної кваліфікації злочину; факт учинення злочину у сфері службової діяльності в ході попередньої перевірки не вдалося підтвердити або підтвердився не в повному обсязі, у зв'язку з чим потребує ретельнішої перевірки у рамках кримінального провадження. Окрім того, ситуації початкового етапу розслідування можна деталізувати в залежності від наявності й обсягу інформації про особу злочинця – особа злочинця відома, інформації про її причетність до злочину достатньо; особа злочинця відома, але інформації про її причетність до злочину недостатньо; особа злочинця відома, але інформація про її причетність до злочину відсутня; особа злочинця невідома. Якщо злочини у сфері службової діяльності вчинялися групою осіб, то ситуації розслідування обумовлюються наявними відомостями про всіх учасників кримінального правопорушення. Тобто: є відомості про вчинення злочину групою осіб, усі співучасники відомі; є відомості про вчинення злочину групою осіб, однак не всі співучасники злочину встановлені.

З приводу типових криміналістичних ситуацій наступного етапу розслідування злочинів у сфері службової діяльності, то вони насамперед обумовлюються позицією, котру займає підозрюваний. Відповідно типовими для вказаного етапу розслідування

вважаємо наступні ситуації: підозрюваний співпрацює з органами досудового слідства та повністю погоджується з обставинами, що містяться в повідомленій йому підозрі; підозрюваний співпрацює з органами досудового слідства, але не з усіма обставинами підозри згоден; підозрюваний не відмовляється від співпраці з органами досудового слідства, але заперечує повідомлену йому підозру; підозрюваний відмовляється від дачі будь-яких показань з приводу повідомленої йому підозри; підозрюваний переховується від органів досудового розслідування. Названі ситуації також можуть деталізуватися в залежності від наявності відомостей про усіх співучасників злочину й обсягу доказової бази, достатньої для повідомлення кожному з них підозри.

Практична цінність наведених вище типових ситуацій розслідування злочинів у сфері службової діяльності полягає насамперед у тому, що вони є базою для розробки методичних рекомендацій з планування, організації та ефективного провадження розслідування згаданої категорії злочинів. Вони виділяються для кожного з етапів розслідування злочинів, для їх вирішення розробляються відповідні їм алгоритми слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів. Таким чином розробляються типові програми розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Список бібліографічних посилань: 1. Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение : [учеб. пособие] / И. А. Копылов. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1988. – 24 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.983.4; 343.983.7

Руднєв В. А.,
кандидат хімічних наук, завідувач
лабораторії Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКСПЕРТИЗИ МАТЕРІАЛІВ, РЕЧОВИН ТА ВИРОБІВ, БІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Проведення судових біологічних експертиз та досліджень матеріалів, речовин і виробів належить до одного з найстаріших напрямків діяльності Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Розвиток криміналістичної техніки, науково-технічний прогрес і розширення кола об'єктів та питань, які ставляться на вирішення експерта, призвели до якісних змін у методичних підходах до вирішення завдань. Судово-біологічна експертиза проводиться в установі з 30-х рр. ХХ ст., коли в інституті було організоване ботанічне відділення з дослідження різних видів кормів. Сучасна біологічна експертиза охоплює широке коло завдань, до яких належить дослідження об'єктів рослинного та тваринного походження.

Можливості судової біологічної експертизи значно збільшилися в результаті розроблення фахівцями інституту програмного продукту «Біолог», який увібрав у себе результати багаторічної експериментальної роботи. Застосування цього продукту дає змогу при експертному дослідженні мікроб'єктів на основі розроблених авторами визначників встановлювати таксономічну належність об'єктів та вирішувати діагностичні, класифікаційні, ідентифікаційні та ситуаційні завдання. Це дозволяє значно скоротити строки проведення експертиз, мінімізувати можливість експертних помилок та сприяє об'єктивізації результатів дослідження. Крім того, актуальним напрямком сучасної біологічної експертизи, який зараз розробляється в інституті, є застосування електронної растрової (скануючої) мікроскопії.

Експертиза матеріалів, речовин та виробів охоплює велике коло експертних спеціальностей, які нерідко застосовуються у комплексі. Головними завданнями цих напрямків є класифікаційні, ідентифікаційні та діагностичні. Зміст питань, що ставляться перед експертами, постійно змінюється та доповнюється, оскільки кількість способів вчинення злочинів значно збільшилася протягом останніх десятиріч. Великий обсяг продукції нафтохімічної та спиртової промисловості потребує проведення фізико-хімічних

досліджень відповідних об'єктів за встановленими стандартами для певного виду продукції. Особливу значущість набувають проведення комплексні експертизи, що виконуються разом з товарознавцями, до компетенції яких належить встановлення характеристик коду відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності. На сьогодні надання необхідних експертам-товарознавцям даних (характеристик товару) становить певні труднощі, пов'язані з відсутністю специфічного обладнання для встановлення детального складу та фізико-хімічних параметрів.

Аналіз нафтопродуктів та спиртовмісних сумішей відноситься до одних з найпоширеніших напрямків досліджень у Харківському НДІСЕ. Останнім часом спостерігається суттєве збільшення кількості експертиз, пов'язаних з встановленням характеристик спиртовмісних рідин, а також визначанням їх відповідності вимогам Державних стандартів України або Технічних умов на продукцію. Дослідження спиртовмісних рідин набуло особливої значимості після масових випадків отруєнь недоброякісними алкогольними напоями, що містили метанол у великій кількості.

Експертиза наркотичних, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, незважаючи на значну розвиненість методичного та дослідницького апарату, пов'язана з низкою труднощів. При досліджуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з незаконним обігом вказаних речовин, однією з поширених проблем є поява нових видів синтетичних наркотичних засобів. Популяризація останніх пояснюється певною простотою виготовлення, значним наркотичним ефектом та великими доходами злочинців від реалізації. Отриманню експертним шляхом важливої для слідства інформації щодо складу цих засобів перешкоджають відсутність методик з дослідження нових видів наркотичних речовин та хроматографічного обладнання з селективним детектуванням.

Окремо слід зазначити, що поповнення експертних лабораторій сучасним приладдям не є достатнім фактором, який суттєво підвищить їх можливості. Необхідним вбачається розроблення нових, специфічних методик досліджень із застосуванням новітнього обладнання, а також підтримка програм по обміну досвідом між експертними установами, проведення спільних семінарів із залученням вузьких фахівців та стажування українських судових експертів у провідних установах країн ЄС.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98:05

Русецький А. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
член-кореспондент Міжнародної кадрової
академії, радник Голови Адміністрації
Президента України, депутат Харківської
обласної ради, Голова постійної комісії
Харківської обласної ради з правових питань,
регуляторної політики, законності,
громадського порядку, боротьби з корупцією
та злочинністю

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Побудова ефективної системи проведення судових експертиз і досліджень – це завдання, від розв'язання якого залежать забезпечення конституційних гарантій доступу до правосуддя, гарантій захисту державою прав та законних інтересів громадян і організацій, основа для скорочення строків відправлення правосуддя, підвищення ефективності роботи судових органів й поліпшення якості судових актів, що цілком відповідає основним пріоритетним напрямкам соціально-економічного розвитку України.

За роки економічних та політичних реформ в Україні на основі Конституції України створена правова база, що регулює систему нових економічних і соціальних взаємовідносин. Держава стала приділяти особливу увагу створенню ефективного механізму проведення судових експертиз і досліджень у рамках розвитку системи експертного забезпечення правосуддя.

Основне завдання державної судово-експертної діяльності в Україні полягає в тому, щоб, застосовуючи сучасні досягнення науки й техніки, забезпечити розкриття злочинів шляхом створення об'єктивної доказової бази у кримінальних провадженнях, а також у всіх інших категоріях справ, що розглядаються правоохоронними органами, судами й державною виконавчою службою: у цивільному, господарському, адміністративному процесах, при розгляді справ про адміністративні правопорушення, а також у виконавчому провадженні.

Система СЕУ Мін'юсту України складається з восьми спеціалізованих науково-дослідних установ, до складу яких входять п'ятнадцять територіально відокремлених відділень. Система СЕУ Мін'юсту України (і значною мірою МОЗ України) на відміну від експертних служб МВС, СБ, МО України, є незалежною структурою державних експертів, непідлеглою органам досудового розсліду-

вання й судам, вільною від якої будь-якої відомчої заінтересованості. Протягом останніх років у системі СЕУ Мін'юсту України сформовані органічно взаємозалежні єдині теоретичні й практичні основи проведення судової експертизи, що становлять базис вітчизняної методології судової експертизи. Основні етапи її формування реалізувалися у створенні загальної теорії судової експертизи й розвитку її положень в окремих теоріях родів і видів судової експертизи. Її ефективність підтверджена багаторічною практикою не тільки правоохоронних і правозастосовних органів України, але й усіх республік колишнього СРСР і ряду зарубіжних країн. Практичний досвід, накопичений у СЕУ, визначив інтеграцію створеної методології зі світовим судово-експертним співтовариством.

На сьогоднішній день серед міністерств і відомств України, у веденні яких перебувають судово-експертні установи, СЕУ Мін'юсту України проводять найбільш широкий спектр досліджень (окрім судово-медичних), що охоплює практично всі існуючі роди й види судових експертиз, методики проведення яких входять до складу відповідного реєстру, власником якого є Міністерство юстиції України й, відповідно, керуються найбільш повною нормативно-правовою базою. Експертні методики реєструються за рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України відповідно до розробленого Управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України й затвердженого Постановою КМ України від 2 липня 2008 р. № 595 Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз та Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 2 жовтня 2008 р. № 1666/5. Робота Координаційної ради відповідно до Закону України «Про судову експертизу» здійснюється згідно з Положенням про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, затвердженим Постановою КМ України від 16 листопада 1994 р. № 778. З метою надійного інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні, наказом Міністерства юстиції України від 30 липня 2010 р. № 1722/5 затверджено переліки рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз.

Налагоджена система підготовки й підвищення кваліфікації експертних кадрів відповідно до затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2015 р. № 301 /5 Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів. Навчання та стажування судових експертів здійснюється за програмами підготовки з відповідних видів експертних спеціальностей, які затверджуються головою ЦЕKK при Міністерстві юстиції України. З метою запровадження єдиних вимог до рівня необ-

хідних спеціальних знань судових експертів відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України з 2013 року розроблювався навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта «Основи судової експертизи» (провідна установа-виконавець – Харківський НДІСЕ). Навчальний посібник вийшов у світ у 2016 році. Крім того, з метою створення загальнотеоретичних основ та проєктів нормативно-технічної документації з акредитації судово-експертних установ Міністерства юстиції України на відповідність міжнародному стандарту ISO 17025 з метою вступу до Європейської мережі судово-експертних установ ENFSI в Харківському НДІСЕ завершено науково-дослідну роботу за темою: «Особливості акредитації судово-експертних установ Міністерства юстиції України: теоретичні та практичні засади».

Судова експертиза – наукоємний вид діяльності. Вона повинна перебувати в постійному розвитку й використовувати передові досягнення науково-технічного прогресу темпами, що не відстають від темпів розвитку злочинності. У свою чергу, для реалізації даного положення необхідно й постійне вдосконалення організаційної структури експертних установ, управління та відповідне економічне забезпечення.

Слід зазначити, що фінансування системи СЕУ Мін'юсту України є дефіцитним: при постійному зростанні складності, наукоємності судових експертиз, досліджень і розробок у сфері методики проведення судових експертиз фінансування не забезпечується державним бюджетом України у необхідному обсязі (бюджетна програма 3601070 «Проведення судової експертизи, дослідження і розробки у сфері методики проведення судових експертиз» не забезпечує у необхідному обсязі потреби у заробітній платі, витратах на відрядження, інформаційні послуги, а щодо спеціального обладнання – то воно взагалі не передбачене за рахунок загального фонду державного бюджету).

Існує й проблема збереження потужного наукового потенціалу співробітників високої кваліфікації, яких не влаштовує заробітна плата: рівень заробітної плати не завжди дозволяє залучити навіть починаючих фахівців комп'ютерно-технічних, телекомунікаційних галузей та інших високотехнологічних напрямків; спостерігається певний відтік висококваліфікованих кадрів у комерційні структури.

Норми чинного законодавства в господарському, адміністративному процесах недостатньо чітко регулюють питання оплати експертних досліджень.

Існують серйозні проблеми й у частині відповідності при-

міщень, особливо займаних відділеннями СЕУ Мін'юсту України, сучасним вимогам безпеки, оснащеності технічними засобами охорони й сигналізації, а також відповідності технічним вимогам для експлуатації наявного устаткування.

Однак, незважаючи на всі наведенні вище проблеми, середнє експертне навантаження як за кількістю виконаних експертиз, так і за кількістю нормо-годин, є досить високим та, як уже вказувалося, перевищує обсяги фінансування із загального фонду державного бюджету майже на половину.

Усунення вищевказаних негативних факторів сприятиме підвищенню ефективності судово-експертної діяльності не тільки у правовій сфері, але й у загально-соціальному аспекті, створенню умов для якісного поліпшення ситуації в цій сфері.

Розроблення загальної стратегії у сфері судово-експертної діяльності та шляхів удосконалення діяльності державних судово-експертних установ Міністерства юстиції України (далі – СЕУ) – є одним із найактуальніших питань держави України.

Основні напрями, за якими має відбуватися робота у цьому аспекті, такі:

1. Удосконалення правового статусу державного судового експерта на основі створення належного правового становища й нормативно-правового забезпечення організації діяльності системи державних судово-експертних установ; підвищення мотивації державних судових експертів; протидія корупційним проявам у сфері судової експертизи.

2. Удосконалення засобів з підвищення кваліфікації співробітників державних СЕУ.

3. Розвиток міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності з метою зміцнення положення української судової експертизи у світі, розширення бази знань експертів, розроблення нових методичних комплексів, у тому числі, шляхом якнайшвидшої адаптації сучасних зарубіжних методик, просування сучасних українських методик серед експертних лабораторій світу.

4. Підвищення рівня фінансування з державного бюджету на оплату праці судових експертів та придбання сучасного криміналістичного обладнання й програмних продуктів.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Русова О.Л.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РУКОПИСНИХ ЗАПИСІВ, ВИКОНАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ЛАТИНСЬКОГО ЧИ ІНШОГО АЛФАВІТУ ЕКСПЕРТАМИ, ЧИЯ РІДНА МОВА – УКРАЇНСЬКА

Чи може експерт, чия рідна мова українська, проводити експертизи, де в досліджуваних документах рукописні записи виконані за допомогою латинського алфавіту чи будь-якого іншого?

Це питання передбачає, що судовий експерт не є фахівцем у манері написання різних алфавітів, зокрема, англійського (а, по суті, Римського чи латинського) алфавіту. Але англійська не єдина мова, яка використовує латинський алфавіт. Французи, голландці, бельгійці, данці, шведи, норвежці, іспанці, італійці, німці, швейцарці, і інші використовують його. Це породжує ще одне тісно пов'язане з цим питання про те, як важливо для судового експерта знати мову для того, щоб правильно провести експертизу в її межах.

В проведенні дослідження рукописних записів в основі яких лежать різні алфавіти за кордоном досягнуто деяких успіхів. Є багато прикладів досліджень та експертиз, які були зроблені з найрізноманітніших предметів, у тому числі стенографії (Стенографія - вміння записувати інформацію дуже швидко за допомогою спеціальних символів. Іншими словами, це швидкісне записування людської мови в момент її проголошення.) [1-2], китайських піктограм (піктограма - умовний малюнок із зображенням будь-яких дій, явищ, предметів і т. д.) [3], символізму ескімосів [4], рукописних нотних партитур [5], арабських творів [6], історичних записів, виконаних у давно забутих системах писемності [7-8], підписів до творів мистецтва [9-11], та інші [12].

Дж. Ханна [13] описуючи свій підхід до вивчення китайських ієрогліфів підтримує що, якщо прийняті принципи ідентифікації та відповідні підготовчі дії, незнайомий скрипт повинен грамотно бути вивчений. А якщо судовий експерт не володіючи тією мовою якою написаний досліджуваний документ, і надав висновки, компетенція експерта ставиться під сумнів.

Ситуація схоже, піднімає питання: чи є якийсь підхід в таких випадках, що буде забезпечувати законність даного висновку судового експерта? Г. Епштейн пропонує свій підхід до розгляду таких рукописних записів, а саме посібник з вивчення іноземних мов.

“Деяке знайомство з мовою... необхідне. Було б бажано вміти читати і писати на мові, таким чином, бути знайомим з основами...

алфавіту, акцентуації, діакритичних знаків пунктуації, порядком слів, складів, капіталізації, компаундування, і орфографії. Це, звичайно, ідеал, а ми знаємо, що досягнути ідеалу вдається рідко" [14].

Г. Епштейн рекомендує приділити час, щоб дізнатися більше про мову, якою виконано рукопис. Також необхідно шукати інформацію в книгах, поговорити з викладачами мови або зв'язатися з національними або місцевими організаціями, що підтримують мову. Потрібно отримати та вивчити зразки, від підозрюваної особи, схожі за часом виконання досліджуваного документа. Час, очевидно, вважається невід'ємною частиною цього роду дослідження.

Я вважаю, що процес ідентифікації, який представлений нижче і що застосовується для вивчення речових доказів, є певним ключем до даного дослідження.

Сам процес проведення ідентифікаційного дослідження рукописних записів виконаних за допомогою латинського алфавіту чи іншого алфавіту має такі стадії: попереднє дослідження, роздільне дослідження, порівняльне дослідження, оцінка результатів проведення дослідження та формулювання висновків та оформлення результатів проведення дослідження.

У ході попереднього дослідження відбуваються: з'ясування мети дослідження; перевірка та оцінка представлених у розпорядження експерта матеріалів з точки зору достатньої для вирішення поставлених питань - в ідеалі це повинні бути зразки з тієї ж мови і алфавіту і переважно повинні містити однакові букви чи словосполучення; формування загальної уяви про об'єкти дослідження, їх ознаки; побудова гіпотез; планування експертного дослідження.

Роздільне дослідження почерку яким виконаний досліджуваний документ, і почерку передбачуваного виконавця полягає у вивченні, всебічному вивченні й виборі ідентифікаційних ознак, які характеризують ці почерки.

У ході порівняльного дослідження необхідно виділити в досліджуваних рукописних записів виконаних за допомогою латинського чи іншого алфавіту і порівняльних зразках сукупність збігів незмінених ознак, що є підставою для позитивного висновку про його виконавця, або стійких розбіжностей, які є підставою для негативного висновку щодо особи, яка перевіряється. Щоб гарантувати правильність вибраних судовим експертом ідентифікаційних ознак потрібно залучити спеціаліста який володіє тією мовою якою написаний досліджуваний документ.

Оцінка результатів проведення дослідження та формулювання висновків – це комплексна оцінка результатів проведеного експертного дослідження, наукове обґрунтування походження встанов-

лених ознак, формулювання висновків. Результати проведеного дослідження оформлюються у вигляді висновку експерта.

Отже, при дослідженні рукописних записів, виконаних іноземними мовами з використанням латинського алфавіту, необхідні знання алфавіту й особливості його написання, шрифтів, які найчастіше зустрічаються, що дозволить експерту виявити відхилення від прописів тієї мови на якій написаний досліджуваний документ та встановити, чи є вони індивідуальною особливістю пишучого. Попередньо при підготуванні матеріалів для проведення експертизи з дослідження рукописних записів виконаних іноземними мовами з використанням латинського алфавіту, треба з'ясувати, якими різновидами шрифту володіє можливий виконавець. Якщо він володіє різними видами шрифту, то, за можливості, необхідно надати їх експерту як порівняльний матеріал.

При судово-почеркознавчому дослідженні рукописних записів, виконаних іноземними мовами з використанням літер латинського алфавіту, слід урахувати:

- наявність великої кількості діалектів поряд з літературною мовою, використання іншомовної, запозиченої лексики, яка виявляється на різних ступенях володіння мовою;

- двомовність і багатомовність як постійне історично зумовлене явище, що неоднаково відбивається у всіх носіїв іноземних мов та залежить від району проживання, освіти й інших чинників.

Перелічені, а також інші чинники, повинні бути вивчені й ураховані почеркознавцями з метою розпізнання закономірностей утворення ідентифікаційних ознак при дослідженні почерку, виконаних іноземними мовами. Такі дослідження потребують копіткої та об'ємної роботи, оскільки вони відображають не лише абсолютно нові ідеології світосприйняття, а й вивчення нових форм написання, діалектів, різновидів шрифтів. Визначення спільної термінології та розроблення відповідної методики досліджень рукописів, виконаних іноземними мовами з використанням різних алфавітів буде важливим кроком у галузі почеркознавчих досліджень.

Таким чином, враховуючи викладене вище, можна дійти до висновку, що якщо експерт володіє тією іноземною мовою, якою написаний досліджуваний документ то він може самостійно проводити почеркознавчу експертизу, результати якої можна вважати достовірними. При цьому, на увазі маютьися, перш за все, необхідні знання алфавіту й особливості його написання, та шрифтів, які найчастіше зустрічаються у даній писемності. У разі ж, якщо експерт не володіє іноземною мовою, якою написаний досліджуваний документ, необхідно залучати до проведення експертизи спеціалі-

ста-лінгвіста, який знає відповідну іноземну мову і знайомий з особливостями її писемності.

Список бібліографічних посилань: 1. Bradley, Julio H., Shorthand Identification. Presented at the meeting of the American Society of Questioned Document Examiners (Aurora, CO, 1988). 2. Brown, Donald N., Shorthand Individuality. Presented at the meeting of the American Academy of Forensic Sciences (Honolulu, Hawaii, 1967). 3. Brown, Donald Neil, The Identification of Oriental Handwriting (unpublished paper, 1965). 4. Huber, Roy A., The Identification of Eskimo Writing (Ivugivik, Quebec: unpublished report in the case of Eskimo SEEGOALOOK, Writing Threatening Letters, 1955). 5. Calvert, Jack R., The Identification of Handprinted Musical Scores. Presented at the meeting of the American Society of Questioned Document Examiners (Rochester, 1979). 6. Jacquin-Keller, A. M., Is It Possible to Verify a Manuscript Document Written in Foreign Characters? Presented at the meeting of the American Society of Questioned Document Examiners (Montreal, 1985). 7. Kroon-van der, Kooij, A Master Unmasked or the Pergolesi-Ricciotti Puzzle Solved (The Hague, Netherlands: an unpublished paper of the Criminal Investigation Department, 1985). 8. Huber, R. A., On Looking Over Shakespeare's "Secretarie." Stratford Papers on Shakespeare, ed. B. A. W. Jackson (Toronto: W. J. Gage Ltd., 1960). 9. Hanna, Georgia A., Art Forgery: The Role of the Document Examiner. Journal of Forensic Sciences, 1992 July; 37: 4: pp 1096-1114. 10. Goetschel, Corinne, Problems of Identifying Disputed Signatures on Works of Art. Presented at the meeting of the American Society of Questioned Document Examiners (Arlington, VA, 1989). 11. Mayther, Jacques, A New Dimension in Document Examination: The Scientific Study of Oil Artist Paintings and of Pencil Artist Drawings. A Recent Case. Presented at the meeting of the American Society of Questioned Document Examiners (Milwaukee, WI, 1974). 12. Ellen, D. M., Handwriting Examination of Unfamiliar Scripts (London: unpublished paper of the Metropolitan Police Forensic Science Laboratory, 1977). 13. Hanna, Georgia A., A Preliminary Classification of the Writing Elements of Chinese Characters. Journal of Forensic Sciences, 1989 March; 34: 2: pp 439-448 14. Epstein, Gideon, Examination of the Joseph Mengele Handwriting. Journal of Forensic Sciences, 1987 January; 32: 1: pp 100-109.

Отримано 10.12.2016

УДК 533.6, 614.841

Рябінін І. М.,
головний судовий експерт Харківського
науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України,
судовий експерт Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України (за цивільно-правовою
угодою)

ПОЖЕЖНО-ТАКТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

За результатами проведеного на протязі 2015 року фахівцями Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту моніторингу стану з пожежами та наслідками від них на основі звітних даних, отриманих від територіальних органів Державної служби з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) України в областях і місті Києві, зареєстрована 79581 пожежа, що більше на 15,5 % ніж за 2014 рік. Матеріальні втрати, завдані пожежами, склали 5 млрд 676 млн 392 тис. грн, з яких прямі збитки становлять 1 млрд 458 млн 296 тис. грн, а побічні – 4 млрд 218 млн 96 тис. грн. За звітний період в Україні в середньому щодня виникало 218 пожеж, унаслідок яких загинуло 5 і отримали травми 4 людини, вогнем знищено або пошкоджено 74 будівлі і споруди і 11 одиниць транспортних засобів, щоденні матеріальні втрати від пожеж становили 15,6 млн грн.

Злочини, пов'язані з виникненням пожеж, спричиняють збитки господарству, майну, життю та здоров'ю громадян. Основним завданням при розслідуванні цих злочинів є дослідження всіх обставин, пов'язаних із пожежею, встановленням причин, виявленням винних у її виникненні. Разом з тим, при розслідуванні злочинів даної категорії слідчий повинен оцінити дії керівника гасіння пожежі і особового складу пожежних підрозділів. Як свідчить експертна практика, іноді їх дії з гасіння пожежі виявляються несвоєчасними або неправильними, що сприяє розвитку пожежі до великих розмірів, а також настанню тяжких наслідків.

Взаємозв'язок дій пожежних підрозділів із настанням наслідків пожежі останнім часом стає вельми актуальним у зв'язку із зростанням матеріальних збитків від пожеж і, відповідно, зростанням заявлення у кримінальних провадженнях цивільних позовів на великі грошові суми до осіб, винних у створенні причин та умов настання збитків, у тому числі, до органів Державної служби з надзвичайних ситуацій, що проводили гасіння пожежі.

Така оцінка має бути надана фахівцем, що володіє спеціальни-

ми знаннями у галузі пожежної тактики, в рамках проведення пожежно-тактичної експертизи. У криміналістичній енциклопедії під редакцією Белкіна Р.С. [1] наведено поняття пожежно-тактичної експертизи, як виду інженерно-технічних експертиз для вирішення питань, пов'язаних із діями щодо гасіння пожеж, тактикою пожежних підрозділів тощо [3]. В даний час ця експертиза не отримала офіційного статусу, але питання, що належать до її предмета, вирішуються при проведенні пожежно-технічної експертизи [4]. Предметом судової пожежно-технічної експертизи (СПТЕ) [2] є обставини виникнення і розвитку пожежі, а також фактичні дані про протипожежний стан об'єкта, які встановлюються на підставі наукових та технічних спеціальних знань. Науковою основою судової пожежно-технічної експертизи є знання в галузі фізики та хімії горіння, термодинаміки та теплопередачі, електротехніки, матеріалознавства, особливостей виникнення, розвитку та гасіння пожеж, криміналістики, законодавства щодо вимог пожежної безпеки та ін. З наведеного визначення слідує, що ситуаційне дослідження розвитку пожежі включає в себе дослідження дій по її гасінню.

Пожежно-тактичну експертизу можна трактувати як дослідження (аналіз, оцінку) дій підрозділів, що беруть участь у гасінні пожежі з моменту надходження повідомлення про пожежу і до моменту її ліквідації. Під час проведення пожежно-тактичної експертизи досліджується правильність застосування сил та засобів, вогнегасних речовин, відповідність дій вимогам регламентуючих документів.

Основними завданнями пожежно-тактичної експертизи є:

- прогноз розвитку пожежі до прибуття сил і засобів підрозділів пожежної охорони;
- оцінка дій посадових осіб пожежної охорони з гасіння пожеж відповідності до діючих нормативно-правових актів у сфері організації гасіння пожеж, проведення пов'язаних з ними аварійно-рятувальних робіт, наказами, вказівками, рекомендаціями та довідниками, а так само іншими керівними документами ДСНС, у тому числі:
 - своєчасність прибуття на пожежу сил та засобів;
 - правильність вибору вогнегасних речовин;
 - правильність вибору вирішального напрямку дій з гасіння пожежі;
 - достатність сил та засобів, залучених для гасіння пожежі та проведення пов'язаних з нею аварійно-рятувальних робіт.

Проведенню пожежно-тактичної експертизи повинен передувати збір даних про зосередження і введення сил і засобів: коли і який підрозділ було викликано на пожежу; коли він прибув до мі-

сця виклику; в який час, скільки і які вогнегасні речовини були введені на гасіння або захист (ці відомості використовуються при оцінці можливості загасити пожежу введеними засобами на тому чи іншому напрямку).

Одним з основних завдань пожежно-тактичної експертизи, є встановлення правильності прийнятих рішень першим і наступним керівниками гасіння пожежі. Вони пов'язані, в першу чергу, з результатами розвідки та прийнятим рішенням (тобто оцінюється відповідність дій керівника у певній обстановці), що сталася під час гасіння пожежі.

З цією метою встановлюється:

- правильність і своєчасність виконання розпоряджень підрозділами;
- своєчасність виклику додаткових сил і засобів (якщо вони викликалися);
- чи були затримки у прибутті підрозділів до місця пожежі та причини затримок;
- чи вносилися керівником гасіння пожежі корективи в раніше прийняті рішення (якщо вони вносилися, то з'ясовується, чим були викликані і як вплинули на подальший хід гасіння пожежі);
- чи була необхідність у передачі керівництва гасінням пожежі (якщо була зміна керівника);
- обсяг тактичних завдань, поставлених керівником, і як вони були виконані підрозділами.

Об'єктом для експертного пожежно-тактичного дослідження є матеріали кримінального провадження, до яких поряд з даними, що подаються для проведення пожежно-технічної експертизи, мають бути надані:

- схеми гасіння пожежі із зазначенням розстановки сил і засобів гасіння в часі (можуть бути отримані в штабі пожежогасіння);
- опис пожежі (що складається в передбачених нормативними актами випадках), а також інші документи, що відображають результати дослідження інших пожеж (картка бойових дій, доповідна записка та ін.);
- виписка з журналу, в якому диспетчер фіксує повідомлення керівника гасіння пожежі або іншої посадової особи;
- аудіозапис переговорів керівника гасіння пожежі з пунктом зв'язку підрозділу ДСНС.

При дослідженні тактичних питань оцінюються дії не тільки особового складу пожежних підрозділів, а й дії керівника гасіння пожежі, штабу пожежогасіння по організації, підготовці гасіння та управління підрозділами в ході гасіння. В подальшому аналізуються і оцінюються дії керівника штабу і пожежних підрозділів у процесі гасіння пожежі, правильність роботи диспетчера центра-

льного пункту пожежного зв'язку та пунктів зв'язку з оброблення інформації про пожежу та направлення на місце її виникнення сил і засобів, а також інші питання, пов'язані з гасінням.

Як було зазначено вище, на думку Р. С. Белкіна, пожежно-тактична експертиза хоча і не отримала офіційного статусу, може бути одним з видів інженерно-технічної експертизи. Повністю погоджуючись з даним висловлюванням вважаємо, що пожежно-тактична експертиза може бути впроваджена в експертну практику і отримати офіційний статус під час розслідування справ даної категорії. У той же час іноді пожежно-тактичну експертизу недоцільно проводити окремо від пожежно-технічної експертизи, оскільки розв'язувані при цьому питання взаємопов'язані одним явищем – пожежею. Таким чином, дослідження дій особового складу органів управління та пожежно-рятувальних підрозділів не суперечить предмету СПТЕ і може проводитись у межах пожежно-технічної експертизи.

На даний час у Реєстрі методик проведення судових експертиз відсутня методика дослідження дій пожежно-рятувальних підрозділів при проведенні пожежно-технічних експертиз. З метою усунення цієї прогалини фахівцями Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса МЮ України проводиться науково-дослідна робота з розроблення алгоритму вирішення завдань щодо визначення з технічної точки зору відповідності дій особового складу органів управління та пожежно-рятувальних підрозділів під час проведення пожежно-рятувальних робіт вимогам нормативних документів та пожежно-тактичним прийомам бойових дій підрозділів.

Список бібліографічних посилань: 1. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – 334 с. 2. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: Курс общей теории. М.: Норма, 2006. 3. Криминалистика: Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская; Ред. Р. С. Белкин. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 2011. – 971 с. 4. Жигалов Н. Ю. К вопросу о назначении и проведении пожарно-тактических экспертиз / Жигалов Н. Ю., Егоров А. Н. // «Черные дыры» в Российском законодательстве. – 2009. – № 6. – С. 151-154. – Библиогр.: с. 153-154.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.983:502.34

Сабадаш В. В.,
кандидат технічних наук, доцент, провідний
судовий експерт Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз ім.
Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ НОРМАТИВІВ ГРАНИЧНО- ДОПУСТИМИХ ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН ЗІ СТАЦІОНАРНИХ ДЖЕРЕЛ ПРИ ВИКОНАННІ СУДОВОЇ ІНЖЕНЕРНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Теоретичні й методичні основи судової інженерно-екологічної експертизи (далі – СІЕЕ) перебувають у стані формування. Недостатня теоретична розробленість, але велика практична значимість для діяльності правоохоронних органів з розкриття й розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог природоохоронного законодавства, потребують подальшого розвитку й удосконалення загальної теорії СІЕЕ та обумовлюють необхідність досліджень у даному напрямку.

Розглянемо деякі особливості щодо експертного дослідження перевищень нормативів гранично-допустимих викидів (далі – ГДВ).

Наднормативними викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря вважаються:

- викиди забруднюючих речовин, які перевищують затверджені ГДВ, установлені дозволом на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;
- викиди забруднюючих речовин, на які відсутній дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, включаючи окремі забруднюючі речовини, викиди яких підлягають регулюванню відповідно до законодавства;
- викиди, що здійснюються з перевищенням технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин із устаткування, затверджених відповідно до законодавства;
- залпові викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які кількісно та якісно передбачені технологічними регламентами виробництв і перевищують трикратне значення граничнодопустимого викиду відповідно до законодавства;
- залпові викиди забруднюючих речовин, які не передбачені технологічними регламентами виробництв;
- аварійні викиди.

СІЕЕ з дослідження перевищень нормативів ГДВ призначається при розслідуванні правоохоронними органами порушень правил охорони атмосферного повітря; у судових справах за фінансовими претензіями органів ДЕІ України щодо відшкодування підприємствами збитків, заподіяних внаслідок наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; у судових справах щодо змісту та висновків документів, складених органами ДЕІ України, за результатами проведених ними державних перевірок (контролю).

Предметом СІЕЕ при дослідженні перевищень нормативів ГДВ є фактичні дані та обставини про факт перевищення ГДВ забруднюючих речовин зі стаціонарних джерел на підприємстві.

Головне завдання СІЕЕ при дослідженні перевищень ГДВ забруднюючих речовин полягає у підтвердженні факту завдання державі збитків внаслідок наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, встановленого органами ДЕІ України та зафіксованого у документації перевірок, правильності визначення цими органами розміру та характеристик наднормативних викидів, що розраховуються за «Методикою розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря» (затв. наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10.12.2008 № 639, (далі – Методика № 639), величина збитків розраховується в рамках судової економічної експертизи та підтвердження правильності вихідних даних прийнятих ДЕІ для розрахунку розмірів (величини) відшкодування збитків.

В експертній практиці може виникати необхідність у вирішенні окремих варіантів експертного завдання стосовно будь-якої сукупності головних підзавдань, їх складових частин або модифікацій, які визначаються органом, який призначив до виконання СІЕЕ перевищень нормативів ГДВ.

Об'єктом дослідження при перевищенні нормативів ГДВ є документальні матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про функціонування джерел викидів, наявність забруднюючих речовин та порушення нормативів ГДВ забруднюючих речовин зі стаціонарних джерел.

До об'єктів досліджень належать:

- акт перевірки ДЕІ дотримання вимог природоохоронного законодавства в галузі охорони атмосферного повітря, водних і земельних ресурсів щодо поводження з відходами та небезпечними хімічними речовинами (з додатками);
- протокол про ліквідацію виявлених порушень;

- подання про видачу, зупинення дії або анулювання дозволу на викиди;
- претензія про сплату заподіяного збитку (з додатками);
- протокол про адміністративне правопорушення;
- розрахунок збитку, заподіяного державі внаслідок наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (з додатками);
- позовна заява до суду про примусове стягнення збитку (відповідно до процесуальних вимог);
- акти відбору проб забруднюючих речовин від організованих стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря;
- протоколи вимірювань вмісту забруднюючих речовин в організованих викидах стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря;
- дозвіл на викиди;
- документи, у яких обґрунтовуються обсяги викидів в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;
- звіт з інвентаризації викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел;
- звіти з контролю нормативів ГДВ;
- паспорти пилогазоочисних установок;
- режимні карти паливовикористовуючого обладнання;
- наказ суб'єкта господарювання про призначення відповідального у галузі охорони атмосферного повітря на підприємстві;
- проектно-технічна документація з розділом «ОВНС» та позитивний висновок державної екологічної експертизи на нього;
- договори щодо передачі в оренду будівель та споруд суб'єкта господарювання іншим підприємствам, організаціям, установам;
- акти введення в експлуатацію об'єктів (підрозділів);
- державна статистична звітність за формою № 2-ТП (повітря);
- первинна облікова документація у галузі охорони атмосферного повітря у формі ПОД-1, ПОД-2, ПОД-3;
- атестаційна документація вимірювальної лабораторії на право проведення хіміко-аналітичних вимірювань (за вимогами Держстандарту України).

Експертне дослідження повинно проводитися у певній послідовності, встановленій експертною методикою. На основі узагальнення експертної практики пропонується наступний алгоритм проведення СІЕЕ:

- дослідження відповідності номенклатури забруднюючих речовин у розрахунках збитків матеріалам інвентаризації викидів та дозволу на викиди (при їх наявності) чи фактичним викидам відповідно до методик (при відсутності матеріалів інвентаризації);

- визначення причин, умов та обставин наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;
- визначення відповідності документації суб'єкта господарювання (перш за все матеріалів інвентаризації викидів) та органу ДЕІ, що здійснює контроль, встановленим вимогам;
- визначення відповідності маси наднормативних викидів забруднюючих речовин викидів в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, встановленим вимогам;
- підтвердження правильності кількості джерел викидів та годин їх роботи в розрахунку збитків фактичним даним;
- визначення часового інтервалу наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами.

Таким чином висновок СІЕЕ:

- будується на об'єктивних даних, отриманих за допомогою наукових методик з використанням можливостей технічних і природничих наук;
- дозволяє встановлювати фактичні дані, що мають доказове значення, раніше невідомі слідчому і суду до проведення експертизи, тобто встановлює нові факти, відновлює події, що відносяться до минулого;
- може бути використаний для перевірки й оцінки більшості доказів, фактичних даних, встановлюваних показаннями свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного, речових доказів та інших документів;
- дозволяє встановлювати фактичні дані, що відносяться до всіх сторін складу злочину.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98:347.73

Сабадаш І. В.,
науковий співробітник Харківського
науково-дослідного інституту судових
експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса
Міністерства юстиції України

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕВИПЛАТОЮ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

Право кожного громадянина на своєчасне одержання винагороди за працю та соціальних виплат закріплено в статтях 43, 46 Конституції України. Однак на практиці не завжди заробітна плата на підприємствах виплачується своєчасно, що призводить до зростання заборгованості по оплаті праці та негативно впливає на стан соціальної напруги в суспільстві. Це стосується як державних підприємств, так і приватних структур.

В структурі криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з невивплатою заробітної плати, необхідно виділити такі елементи:

- предмет посягання;
- обстановка вчинення злочину;
- спосіб учинення злочину;
- особа злочинця;
- особа потерпілого;
- сліди злочину в широкому розумінні.

Предмет посягання. Конституція України гарантує право кожного громадянина на своєчасне одержання винагороди за працю (ст. 43). Реалізація зазначеного конституційного права громадян урегульована Конвенцією Міжнародної організації праці «Про захист заробітної плати»¹, Законом України «Про оплату праці», Кодексом законів про працю, іншими законодавчими та нормативними актами.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оплату праці»:

«Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець ви-

¹ Див.: Конвенція Міжнародної організації праці «Про захист заробітної плати» 1949 р. № 95, ратифікована Верховною Радою УРСР 4 серпня 1961 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_146.

плачує працівникові за виконану ним роботу»².

Заробітна плата має таку структуру: основна заробітна плата, додаткова заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати.

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадових обов'язків). Установлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні й компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

До інших заохочувальних та компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, виплати в рамках грантів, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

На території України передбачені виплати заробітної плати грошовими знаками, що мають законний обіг на території України; банківськими чеками в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України за погодженням з Національним банком України; натуральна форма оплати праці.

Предметом злочинів, пов'язаних з невивплатою заробітної плати, є грошові знаки (кошти), банківські чеки, натуральна форма оплати праці.

Обстановка вчинення злочину. Обстановка цієї категорії злочинів включає в себе дані про місце та час його вчинення. Оскільки суб'єкт вказаного злочину спеціальний, в більшості випадків місцем вчинення злочину є робоче місце роботодавця та робітників бухгалтерії.

Відповідно до Методичних рекомендацій Міністерства праці України робоче місце працівника характеризується наявністю закріпленої зони, технічних засобів (основних виробничих і невиробничих фондів, інструменту, приладів, інвентаря) або їх сукупності, необхідної для виробництва продукції, надання послуг, вико-

² Див.: Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. — 1995. — № 17. — Ст. 121.

нання робіт або установчих функцій³.

Місце вчинення злочину є дуже важливим, оскільки є засобом пізнання інших елементів криміналістичної характеристики, таких як спосіб вчинення злочину, типових слідів злочину, особи злочинця.

Питання про час учинення невикплати заробітної плати визначено ч. 1 ст. 41 КУАП, якою передбачена адміністративна відповідальність за порушення строків виплати заробітної плати, а також за виплату її не в повному обсязі⁴.

Спосіб учинення злочину характеризується безпідставною невикплатою. Склад злочину утворюється за ст. 175 КК України, якщо виплата: 1) є безпідставною; 2) має місце протягом певного строку.

З практики проведення судово-економічних експертиз основними способами невикплати заробітної плати є:

— невикплата грошовими знаками, що мають законний обіг на території України; невикплата банківськими чеками; невикплата натурою. Зіткнувшись з неможливістю своєчасної оплати, підприємства найчастіше переходять на натуральну оплату, тобто погашають заборгованість перед працівниками товарами або послугами у розмірі, що перевищує 30 % нарахованої заробітної плати за місяць;

— невикплата працівникам, призваним на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації; невикплата робітникам, які працюють на випробувальному строку; невикплата заробітної плати при звільненні. У зв'язку з ситуацією на сході України, пов'язаною з строковою військовою службою, військовою службою за призовом під час мобілізації, збільшились випадки, щодо невикплати заробітної плати вказаної категорії працівників, згідно з законодавством за якими зберігається робоче місце та середня заробітна плата. Крім того, дуже часто при прийнятті на роботу встановлюється випробування з метою перевірки відповідності працівника, заробітна плата на практиці не виплачується, робітник звільняється по причині невідповідності займаній посаді. Існують випадки щодо невикплати заробітної плати робітникам при звільненні, названі роботодавцем «штрафами», які не передбаченні законодавством України;

— ненарахування й невикплата заробітної плати; нарахування й невикплати заробітної плати (нарахована, але не одержана заробітна плата у встановлений строк);

³ Див.: Методичні рекомендації щодо визначення робочих місць : протокол Міністерства праці України від 21.06.1995 № 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basexi/ua-rmwfqr.htm>

⁴ Див.: *Лихова С. Я.* Указ. праця. — С. 548.

— невивплата, пов'язана з нецільовим використанням коштів, призначених для встановлених законом виплат; невивплата пов'язана з витрачанням коштів для підтримання діяльності підприємства.

Особа злочинця. Суб'єктами невивплати заробітної плати за да-
ними судової практики є:

— керівники підприємств, установ або організацій незалежно від форми власності. Керівник здійснює управління колективом на принципах єдиноначальності або колегіально. Адміністративно-правовий і функціональний статус керівника забезпечується законністю призначення або обрання керівника та зберігається з моменту вступу на посаду до припинення виконання покладених обов'язків;

— особа, яка виконує посадові обов'язки керівника тимчасово за наявності законних підстав;

— роботодавці-фізичні особи: приватні нотаріуси, адвокати та інші особи, чия професійна діяльність відповідно до чинного законодавства підлягає державній реєстрації та/або ліцензуванню;

— роботодавці, які наймають працівників для виконання робіт в особистому домашньому господарстві;

— роботодавці, які наймають працівників для технічної допомоги в літературній та іншій творчій діяльності;

— роботодавці, які наймають працівників для надання послуг членам його сім'ї;

— роботодавці при здійсненні приватної практики не для отримання прибутку;

— громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю;

— голови селянських (фермерських) господарств.

Суб'єктом злочину невивплати заробітної плати є як керівники підприємств, установ, організацій⁵ так і громадянин-підприємець, оскільки він виконує функції керівника й на ньому лежать такі самі обов'язки стосовно найманих працівників, як і на інших керівниках⁶.

Особою потерпілого є фізична особа, працівник. На отримання заробітної плати в Україні мають право наступні особи: громадяни України; іноземні громадяни; особи без громадянства.

Обов'язковою ознакою потерпілого є законне право на отримання винагороди за працю, а саме наявність трудових відносин, на підставі трудового договору (контракту) з підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та господарювання, а також з окремими громадянами.

⁵ Див.: Лихова С. Я. Указ праця. — С. 558.

⁶ Див.: Лихова С. Я. Указ праця. — С. 558.

Слідами злочину є матеріальні сліди, які мають місце в процесі здійснення діяльності підприємств, установ, організацій усіх форм власності й господарювання. Матеріальні сліди містяться як у письмових документах, так і на персональних комп'ютерах та інших носіях інформації.

Отже, у злочинах, пов'язаних із невиплатою заробітної плати сліди утворюються та зберігаються в таких документах:

- колективних договорах;
- розпорядчих документах підприємств, установ (організацій);
- табелях обліку використання робочого часу;
- особових картках працівників;
- розрахунково-платіжних відомостях;
- відомостях на виплату грошей, видаткових касових ордерах, касових книгах;
- банківських платіжних документах і відомостях (реєстрах) розподілу заробітної плати та інших виплат;
- статистичному звіті «Звіт з праці», фінансовій звітності та інших документах.

Криміналістична характеристика являє собою детальну інформаційну модель щодо розглядуваної категорії злочинів і дає змогу вдосконалювати та підвищувати ефективність розслідування злочинів, пов'язаних із невиплатою заробітної плати.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.985

Т. І. Савчук,
кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8024-5136>;

О. В. Некрасова,
викладач вищої категорії циклової комісії
хірургічних дисциплін та вузьких
спеціальностей Харківського обласного
медичного коледжу

ВИКОРИСТАННЯ МЕДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСТАВИН, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 91 передбачає перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. З метою встановлення вказаних обставин, особа, яка проводить розслідування, може використовувати значну кількість засобів.

Одними із таких засобів є вилучення та огляд різного роду документів. Серед всієї різноманітності документів особливе місце посідають медичні документи, яких досить велика кількість. Так наказом МОЗ України від 14.02.2012 № 110 «Про затвердження форм первинної облікової документації та Інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування» затверджено перелік медичної документації: журнал обліку прийому хворих у стаціонар та відмов у госпіталізації; медична карта стаціонарного хворого; передопераційний огляд анестезіологом та протокол загального знеболення; листок реєстрації переливання трансфузійних рідин; журнал запису оперативних втручань у стаціонарі; журнал реєстрації переливання трансфузійних рідин; протокол патолого-анатомічного дослідження; карта хворого, який вибув із стаціонару; медична карта амбулаторного хворого; талон для реєстрації заключних (уточнених) діагнозів; контрольна карта диспансерного нагляду; листок щоденного обліку роботи лікаря-стоматолога (стоматологічної поліклініки, відділення, кабінету); листок щоденного обліку роботи лікаря-стоматолога-ортопеда; листок щоденного обліку роботи лікаря-стоматолога-ортодонта;

щоденник обліку роботи лікаря-стоматолога-ортодонта (стоматологічної поліклініки, відділення, кабінету); щоденник обліку роботи лікаря-стоматолога-ортопеда; медична карта стоматологічного хворого; журнал запису амбулаторних операцій; довідка для одержання путівки на санаторно-курортне лікування; медична довідка (лікарський консультаційний висновок); виписка із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого; консультаційний висновок спеціаліста; журнал запису висновків лікарсько-консультативної комісії; журнал реєстрації листків непрацездатності; щоденник обліку роботи рентгенодіагностичного відділення (кабінету); щоденник обліку роботи ендоскопічного відділення (кабінету); щоденник обліку роботи кабінету (відділення) ультразвукової діагностики; карта хворого, який лікується у фізіотерапевтичному відділенні (кабінеті); журнал реєстрації ендоскопічних досліджень; журнал обліку технічного обслуговування та ремонту ендоскопічної апаратури; журнал реєстрації ультразвукових досліджень; журнал запису рентгенологічних досліджень, магніто-резонансних томографій; журнал реєстрації амбулаторних хворих; направлення на МСЕК; довідка про тимчасову непрацездатність студента навчального закладу I-IV рівнів акредитації, про хворобу, карантин і інші причини відсутності дитини, яка відвідує загальноосвітній навчальний заклад, дошкільний навчальний заклад; інформована добровільна згода пацієнта на проведення діагностики, лікування та на проведення операції та знеболення; історія вагітності та пологів; медична карта новонародженого.

Медична документація у кримінальному процесі може як надаватися потерпілим, підозрюваним, або свідком, і потім оглядатися та досліджуватися особою, яка проводить розслідування, так і самостійно вилучатися уповноваженою особою. Такі види документів можуть у кримінальному провадженні використовуватися з різною метою:

1. Для встановлення події кримінального правопорушення. При дослідженні медичних документів по кримінальним провадженням щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, злочинів проти життя та здоров'я вчинених медичними працівниками або іншими особами, а також при розслідуванні інших видів злочинів можуть бути встановлені спосіб підготовки, вчинення та приховання злочину, час та місце вчинення злочину, знаряддя вчинення злочину, тощо.

2. Для встановлення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Дослідження та аналіз медичних документів допоможе особі, яка проводить розслідування встановити форму вини, в деяких випадках, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3. Для встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням - за медичними документами, які підтверджують наявність та характер тілесних ушкоджень, або іншої шкоди здоров'ю потерпілого, а також витрат необхідних для лікування та реабілітації потерпілого.

4. Для встановлення обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження. Наприклад, при дослідженні результатів освідчування особи, яку підозрювали у вчиненні злочину в стані сп'яніння.

5. Для встановлення обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Так, медичні документи можуть підтвердити, що особа, наприклад, повністю відшкодувала завдані збитки на лікування потерпілого і, якщо вона вчинила вперше злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості та щиро розкалася, то може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

Таким чином, стає очевидним, що дослідження медичних документів при розслідуванні значної кількості кримінальних правопорушень дозволяє встановити ряд обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Тому слід звертати увагу на необхідність встановлення наявності та місцезнаходження таких документів а згодом їх вилучення та використання у процесі розслідування. З цією метою можливо використовувати консультативну допомогу спеціаліста у галузі медицини.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

О. О. Садченко

кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри криміналістичних експертиз
навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Ефективність розслідування злочинних замахів на культурні цінності у багатьох випадках залежить від застосування у кримінальному провадженні спеціальних знань. Кількісне і якісне коло необхідних спеціальних знань, у кримінальному провадженні про викрадення культурних цінностей, достатньо широке і різноманітне. Це спеціальні знання: у галузі криміналістичного дослідження слідів кримінального правопорушення, засобів виявлення, фіксації і вилучення слідової інформації, використання можливостей криміналістичних обліків; у галузі медицини, мікробіології, психіатрії; у галузі культури, технології і організації музейної, бібліотечної архівної справи; у сфері різних галузей мистецтва, архітектури, археології, історії і релігії; у галузях пов'язаних з мистецтвознавством (дендрохронологія, гомологія, дослідження ювелірних і художніх виробів з дорогоцінних металів на основі хімічного і спектрального аналізу).

Проведені опитування працівників слідчих підрозділів Національної поліції свідчать, що у 72 % випадків застосування спеціальних знань спрямовано на визначення напрямів отримання криміналістично значимої інформації і лише 28 % випадків їх застосування – є засобом отримання інформації щодо механізму вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз слідчої практики використання спеціальних знань свідчить, що форми застосування спеціальних знань під час досудового розслідування такі: залучення спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій; призначення проведення судових експертиз; використання безпосередньо слідчим спеціальних знань.

У досліджуваному нами аспекті найбільш часто використовуються спеціальні знання у таких формах як судова експертиза і участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій. Рішення про призначення проведення досудової експертизи приймає особа, яка проводить досудове розслідування на основі обставин кримінального провадження, а також відповідно з внутрі-

шнім переконанням, яке виникає в процесі їх аналізу. Виключенням є випадки обов'язкового призначення судової експертизи, які передбачені ст. 242 КПК України. У цьому переліку відсутні підстави для обов'язкового призначення судової експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із культурними цінностями.

Разом з тим у п. 27 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 року № 12 дається роз'яснення, – що у випадку відсутності цін на майно, його вартість, цінність можуть бути визначені шляхом проведення судової експертизи [1].

На наш погляд, слідчий не в змозі самостійно встановити культурну, художню й історичну цінність викраденого предмету. У кримінальному провадженні щодо вчинених крадіжок культурних цінностей призначаються різні види судових експертиз, серед них слід виділити дактилоскопічні, трасологічні, техніко-криміналістичні експертизи документів, судово-портретні, судово-балістичні, пробірні, гемологічні, товарознавчі, мистецтвознавчі й інші види судових експертиз.

До найбільш розповсюджених судових експертиз, які призначаються у кримінальних провадженнях щодо незаконного обігу культурних цінностей, слід віднести трасологічну експертизу. Об'єктом такої експертизи зазвичай є сліди у яких відображені злочинні дії правопорушників.

У слідчій практиці, у залежності від особливостей об'єкта дослідження, виділяють декілька підвидів трасологічної експертизи: механоскопічна, трасологічна, гомеоскопічна трасологічна експертизи, транспортна трасологічна експертиза і трасологічна експертиза ідентифікації цілого за його частинами.

Під час розслідування крадіжок культурних цінностей проводяться також дендрохронологічні експертизи. Предметом такої експертизи є встановлення віку культурних цінностей і часу їх виготовлення, шляхом дослідження породи деревини, часу накладання фарбового шару. Як свідчить практика, така експертиза проводиться у науково-дослідних інститутах МЮ України, а також в державних установах, закладах культури, які включені до «Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей» [2, с. 184–190].

З урахуванням того, що по досліджуваній категорії кримінальних проваджень, у якості речових доказів, часто трапляються предмети релігійного культу, книги, ювелірні вироби, прикраси оздоблені коштовним камінням виникає необхідність проведення

гемологічної експертизи. Така експертиза проводиться Державним гемологічним центром Міністерства фінансів України [3, с. 264–306].

По низці кримінальних проваджень може призначатися судово-фототехнічна експертиза, метою якої є ідентифікація викрадених предметів за фотокартками. Проведення такої експертизи здійснюють підрозділи Експертної служби МВС України.

Серед експертиз, які призначаються у кримінальному провадженні щодо розслідування крадіжок культурних цінностей, найбільш складною є мистецтвознавча експертиза. Предметом такої експертизи є фактичні дані, які мають значення для провадження, і пов'язані з визначенням історичної, культурної та художньої цінності мистецького твору, матеріальної вартості, відповідності його змісту та ідейного спрямування встановленим нормам суспільної моралі, що здійснюється на основі спеціальних знань.

Об'єктами мистецтвознавчого дослідження можуть бути твори образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, живопис, скульптура, графіка, кіно та відеопродукція, фотоматеріали, археологічні, філателістичні, нумізматичні пам'ятки, холодна та вогнепальна зброя та ін. [3, с. 264–306]. Мистецтвознавча експертиза вирішує три групи основних завдань – ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні. Аналіз слідчої практики призначення такого класу експертиз свідчить, що у випадку необхідності призначення проведення мистецтвознавчої експертизи виникає низка проблем:

1) проблеми пов'язані з пошуком спеціалістів спроможних на кваліфікаційному рівні дати оцінку історичній, художній та культурній цінності предмету, визначити його матеріальну вартість;

2) недостатня кваліфікація спеціалістів, які не володіють методикою експертного дослідження відповідних об'єктів, у більшості випадків низка експертів досліджують аналогічні предмети по різному;

3) у ряді випадків виникає проблема оплати праці спеціалістів-мистецтвознавців у зв'язку з недостатнім фінансуванням правоохоронних органів;

4) серйозні труднощі виникають у процесі експертного дослідження у випадку відсутності безпосереднього об'єкта протиправних замахів.

Аналіз висновків експертів мистецтвознавців свідчить, що експерти проводять дослідження з грубим порушенням кримінального процесуального законодавства, 24,5 % висновків мистецтвознавчих експертиз – повністю відповідають вимогам ст. 102 КПК України, у 75,5 % висновків – були виявлені різні порушення

закону, а саме: відсутність у висновку експерта відомостей про освіту і спеціальність особи яка проводила експертизу; у висновку експерт не вказує осіб які були присутні при проведенні експертизи; у висновку експерта відсутній опис проведення дослідження; експерти не посилаються на методику яку вони використовували під час дослідження культурних цінностей; відповіді на питання слідчого не мотивовані і не повні.

З цього виходить, що слідчий повинен більш прискіпливо перевіряти висновок експерта і зв'язок його з іншими доказами у кримінальному провадженні. Аналіз повинен охоплювати не лише зміст висновку, а також і його структуру, внутрішню логіку його викладення.

Оцінка слідчим висновку експерта-мистецтвознавця повинна включати в себе: ознайомлення з методикою, яку використовував експерт; достатність і якість наданого на дослідження матеріалу; визначення повноти проведеного дослідження, перевірку обґрунтованості висновків по кожному питанню.

Список бібліографічних посилань: 1. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про корисливі злочини проти приватної власності» № 12 від 25 грудня 1992 року зі змінами // Збірник постанов Пленумів Верховного Суду України у кримінальних справах. Харків: Одиссей, 2014. С. 126. 2. Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надано право проведення державної експертизи культурних цінностей: наказ Міністерства культури і мистецтв України від 15.11.2002 № 647. *Офіційний вісник України*. 2002. № 50. Ст. 2267. 3. Калашнікова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартості оцінки культурних цінностей: підручник. Київ: Знання, 2006. 479 с.

Одержано 06.12.2016

УДК 343.98

Свиридова Л. В.,
кандидат юридичних наук, завідувач
лабораторії Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України

СУДОВА ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Одним з підвидів лінгвістичної експертизи мовлення є лінгвістична експертиза писемного мовлення, яка у свою чергу поділяється на авторознавчу та семантико-текстуальну. Авторознавчою експертизою вирішуються питання щодо тотожності особи автора документа; умови складання тексту документа (наявність/відсутність будь-яких збиваючих факторів під час складання тексту документа; факт свідомого перекручування ознак писемного мовлення; наслідування мовленню іншої особи; соціально-біографічний портрет автора (рідна мова, місце формування мовних навичок, освітній рівень, стать, вік тощо). Семантико-текстуальною експертизою вирішуються питання визначення понять; лексичного значення слів та словосполучень, їх стилістичного забарвлення; характеру інформації, що міститься у тексті (чи може вона розглядатися, як образлива, чи містить вона ознаки погрози тощо).

Під час проведення авторознавчої та семантико-текстуальної експертиз на практиці експерти стикаються зі складнощами відносно меж компетенції судового експерта. Це питання й досі викликає дискусії серед спеціалістів у галузі дослідження писемного мовлення. Слід зазначити, що на підставі аналізу експертної практики, а також літературних та методичних джерел, можна визначити наступне.

До компетенції експерта при проведенні авторознавчої експертизи входить встановлення інформації відносно ідентифікаційних, діагностичних класифікаційних властивостей автора документа шляхом дослідження структурних особливостей мовної та змістовної сторін тексту. Порушення меж компетенції експерта має місце якщо експерт вирішує питання, що не належать до предмета авторознавчої експертизи; якщо при обґрунтуванні свого висновку щодо категоріальних ознак автора (його статі, віку, освітнього рівня тощо) експерт використовує конкретні відомості, що містяться в документі (або матеріалах справи) щодо віку автора, статі, освіти, професії тощо. Використання цієї інформації, а також перевірка її достовірності входить до компетенції слідчого (суду), оскі-

льки вказана інформація може бути неправдивою, і для її встановлення немає необхідності у використанні спеціальних знань.

Під час проведення семантико-текстуальної експертизи слід враховувати, що до компетенції експерта-лінгвіста входить встановлення інформації з боку її мовного вираження і не входить встановлення реальних (некомунікативних) намірів мовця, оскільки дане питання пов'язане зі встановленням форми вини, тобто відноситься до прерогативи слідчого (судді). Отже вирішення питань щодо погроз вбивством чи насильством не відноситься до компетенції експерта у галузі дослідження писемного мовлення, оскільки їх вирішення потребує правової оцінки. Питання, чи є негативна інформація такою, що порочить честь, гідність та ділову репутацію певної особи, а також, чи є у тексті заклики, що спрямовані на розпалювання національної ворожнечі, насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу тощо, відносяться до сфери компетенції юриста і не входять у сферу спеціальних знань експерта в галузі лінгвістики. На підставі ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України, а також відповідно до п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу МЮ України від 27.07.2015 № 1350/5), експерту забороняється вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права.

Останнім часом все частіше з'являються нові об'єкти лінгвістичного дослідження – інтернет-переписування, смс-повідомлення, принт-скріни тощо – дослідження яких на даному етапі розвитку судової лінгвістичної експертизи писемного мовлення є новим у практиці проведення зазначеного виду експертизи. Призначення лінгвістичної експертизи за наведеними об'єктами дослідження обумовлено нагальними потребами юридичних та фізичних осіб, до числа яких також можна віднести призначення експертиз та експертних досліджень за текстами виступів, публікацій у справах про захист честі, достоїнства та ділової репутації осіб.

Розглянувши основні завдання, що вирішуються експертами у галузі дослідження писемного мовлення, слід зазначити, що це не остаточний перелік завдань, які вирішуються лінгвістичною експертизою писемного мовлення. Як зазначається у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом МЮ України від 27.07.2015 № 1350/5), коло питань, що вирішується експертами-лінгвістами, не є вичерпним і під час проведення даного виду експертизи можуть вирішуватись й інші питання, що стосуються її предмета.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.982.4

Свобода Є. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри криміналістичних експертиз
Національної академії
внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІСТЬ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ПРАКТИЦІ

Судово-почеркознавчі експертизи сьогодні відіграють велику роль у судочинстві. Потреба у їхньому призначенні постає кожного разу, коли для вирішення чи розв'язання певних питань, з'ясування обставин, що мають значення у провадженні, виникає необхідність застосування спеціальних знань для дослідження рукописних записів, підписів. Як правило, необхідність у таких дослідженнях виникає у випадках потреби ідентифікації конкретної особи; визначення умов, у яких виконувався почерковий об'єкт; встановлення належності почерку виконавця до групи почерків, притаманних особам певної статі, віку або типу тощо.

Деяким окремим аспектам використання судово-почеркознавчих експертиз у доказуванні була приділена увага у працях вітчизняних та закордонних вчених, зокрема Л.Є. Ароцьке-ра, Р.С. Белкіна, М.Є. Бондар, А.І. Вінберга, Н.І. Клименко, З.О. Ковальчук, В.В. Липовського, І.М. Можар, З.С. Меленевської, Г.М. Надг-рного, В.Ф. Орлової, Т.В. Орлової, Т.М. Федоренко, І.Я. Фрідмана, С. А. Ципенюк та інших.

У сучасний період судове почеркознавство є високорозвиненою предметною галуззю теорії судової експертизи і галуззю криміналістики. Характерним для нього є подальший активний розвиток теоретичних засад судового почеркознавства; експериментальних розробок; узагальнень експертної практики; удосконалення існуючих методів і створення нових, більш ефективних методів експертного дослідження почерку.

Розвиток теоретичних засад судового почеркознавства у сучасний період ознаменувався: розробкою основних положень вчення про процес експертного дослідження як компонент предмету судового почеркознавства (комплексні методики вирішення судово-почеркознавчих завдань, теоретичні проблеми оцінки ознак тощо); створенням понятійного апарату в галузі теорії й практики судово-почеркознавчої експертизи (словник основних термінів); формулюванням основ математичного моделювання і засад автоматизації у галузі судово-почеркознавчої експертизи (теорія і практика математичного моделювання, експертні про-

грами, системи); розробкою основних положень теорії і методики судово-почеркознавчої діагностики [2, с. 10-12].

Сучасне судове почеркознавство в Україні ґрунтується на потужній теоретичній та методичній базі. Загальна методика почеркознавчої експертизи включає у себе процедури та схеми вирішення ідентифікаційних, діагностичних та класифікаційних завдань, положення, які стосуються характеристик почеркових об'єктів (рукописних текстів, записів, підписів), особливостей їх формування і функціонування, їх властивостей та ознак. До складу загальної методики почеркознавчої експертизи входять також методи, методики і методичні рекомендації, розроблені для вирішення типових та окремих завдань щодо певних об'єктів дослідження залежно від їх виду, обсягу графічного матеріалу у них, ступеня виробленості, умов виконання тощо.

Ідентифікаційні завдання становлять основний обсяг при проведенні судово-почеркознавчої експертизи; їх вирішення передбачає встановлення таких фактів наявності або відсутності тотожності конкретного виконавця рукописного тексту, запису або підпису; виконання однією й тією самою або різними особами декількох текстів (записів) або підписів окремих фрагментів тексту, тексту і короткого запису (зокрема, дописки), у деяких випадках, коли підпис має переважно буквену транскрипцію – тексту (запису і підпису).

Формування теоретичних та методичних основ судово-почеркознавчої діагностики є одним з найбільш актуальних напрямків розвитку судового почеркознавства в сучасний період, оскільки ця проблематика є спірною і не в повній мірі розробленою. В теперішній час розроблені лише основні положення судово-почеркознавчої діагностики, їх сутність та місце в системі завдань судово-почеркознавчої експертизи.

Діагностичні дослідження у судовому почеркознавстві на цей час виокремлено у самостійний напрям: розроблено основні положення судово-почеркознавчої діагностики, визначено їх зміст і місце у системі завдань судово-почеркознавчої експертизи. Вирішення діагностичних завдань спрямоване на визначення умов, у яких виконувався досліджуваний почерковий об'єкт – рукописний текст, запис або підпис та стану виконавця [3].

Можливість вирішення діагностичних завдань експериментально доведена на цілому ряді почеркових об'єктів (рукописних текстах великого й середнього обсягу, при високій виробленості почерку, підписах тощо).

Г.А. Куприянова виокремила симптомокомплекси ознак, характерних для різних груп «збиваючих» факторів [3]. Але на сучасному етапі розвитку судово-почеркознавчої діагностики, на жаль, вирішення завдань можливе здебільшого на рівні розроблених

симптомокомплексів, які мають групове значення і не надають достатньої інформації для вирішення діагностичного завдання – встановлення певного «збиваючого» фактора, який діяв на виконавця у момент виконання рукопису чи підпису.

Класифікаційні завдання пов'язані із встановленням належності почерку виконавця до групи почерків, притаманних особам певної статі, віку або типу почерків відповідно до прийнятої наукової класифікації (високо- чи маловироблені, із досконалою або недосконалою системою рухів). У межах класифікаційного завдання також можуть бути встановлені питання про схожість почерків (підписів), про придатність почеркового об'єкта для ідентифікаційного дослідження [1, с. 20-21].

Наведена диференціація завдань почеркознавчої експертизи є дещо умовною, оскільки на практиці іноді буває досить складно віднести конкретну експертну задачу до певного класу. Так, наприклад, у почеркознавстві передбачена можливість надання експертом категоричного негативного ідентифікаційного висновку тільки на підставі суттєвої розбіжності у ступені виробленості рухів (або ступеня досконалості системи рухів) у досліджуваному почерковому об'єкті та зразках почерку (підпису) особи, що перевіряється (коли цей ступінь набагато вищий у виконавця досліджуваного почеркового об'єкта, ніж у особи, зразки якої надані). У таких випадках експерт констатує належність особи, що виконала досліджуваний рукописний об'єкт, та особи, яка виконала зразки почерку та (або) підпису, до різних класифікаційних (за ступенем виробленості або досконалості системи рухів) груп. Тут можна сказати, що ідентифікаційне завдання вирішується на рівні класифікаційного, яке є проміжним для звичайного повного процесу порівняльного дослідження, а в таких ситуаціях стає завершальною.

Незважаючи на існуючу загальноприйняту чітку класифікацію завдань почеркознавчої експертизи (ідентифікаційна, діагностична та класифікаційна) сьогодні у конкретних експертних ситуаціях ці завдання розмежувати достатньо складно та у багатьох випадках почеркознавче дослідження має інтеграційний (наприклад, при дослідженні змінених почеркових об'єктів є суміщення цілей ідентифікаційного та діагностичного завдань), а іноді комплексний характер (встановлення виконавця підписів, виконаних шляхом технічної підробки тощо) [3, с. 382-383].

Для сучасного періоду розвитку теорії судового почеркознавства характерно інтенсивне проникнення у дослідження почерку математичних методів, тобто проходить математизація науки.

Важливий напрямок у розвитку судового почеркознавства – це використання у судово-почеркознавчих дослідженнях інструментальних засобів і їхня автоматизація.

Як видно з наведеного, високий рівень розвитку судового почеркознавства не означає, що вже не існує проблем, які потребують розв'язання. Такі проблеми існують і їхнє вирішення буде сприяти подальшому удосконаленню як теоретичних засад судового почеркознавства, так і практики судово-почеркознавчої експертизи.

Список бібліографічних посилань: 1. Бондар М.Є. Судово-почеркознавча експертиза: становлення, можливості, перспективи розвитку / М.Є. Бондар, З.О. Ковальчук, Т.О. Сукманова // Судова експертиза, 2014 – № 1. – С.19-29. 2. Меленевська З.С. Судово-почеркознавча експертиза: Навч.-метод. посіб. / З.С. Меленевська, Є.Ю. Свобода, А.І. Шаботенко; [За заг. ред. І. П. Красюка]. – Укр. центр духовн. культури, 2007. – 280 с. 3. Куприянова А.А. Методические рекомендации решения судебно-почерковедческих диагностических задач / А.А. Куприянова. – Минск, 1982. – 62 с. 4. Свобода Є.Ю. Узагальнення сучасних можливостей та визначення напрямів подальшого удосконалення судово-почеркознавчої експертизи / Свобода Є.Ю., Абрамова В.М., Зарубей В.В. // KELM: NAUKA. EDUCATION. LAW. MANAGEMENT. – Lodz : Fundacja «Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO», 2015. – с. 374-381.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Сезонов В. С.,
ад'юнкт ХНУВС, ст. експерт сектору
комплексного дослідження транспортних
засобів та документів, що їх супроводжують,
відділу інженерно-технічних та економічних
експертиз Науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру при ГУ МВС
України в Харківській області

СУЧАСНІ МЕТОДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ НОМЕРІВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ТА ДОКУМЕНТІВ, ЩО ЇХ СУПРОВОДЖУЮТЬ

Особливістю комплексних криміналістичних досліджень транспортних засобів та документів, що їх супроводжують, є те, що незважаючи на наявність двох (чи більше) об'єктів дослідження – транспортного засобу і документа про реєстрацію, – ці об'єкти мають між собою визначений інформаційний взаємозв'язок. У зв'язку з цією особливістю в комплексному дослідженні транспортних засобів і документів на різних його етапах планомірно використовується порівняльне і роздільне дослідження об'єктів. Комплексне дослідження транспортних засобів і документів можна умовно поділити на такі етапи:

- загальний огляд транспортного засобу і його документів, їхнє зіставлення;
- дослідження ідентифікаційних номерів та інших носіїв даних транспортного засобу;
- технічне дослідження документів на транспортний засіб;
- висновки за результатами досліджень.

Загальний огляд транспортного засобу і документів проводиться з метою збору зведень, отриманих із усіляких джерел транспортного засобу і документів на нього для їхнього наступного порівняння.

Огляд транспортного засобу. Для того, щоб у процесі огляду транспортного засобу не втратити деякі важливі деталі, рекомендується проводити його у визначеній послідовності. Спочатку оглядається номерна панель і номерна площадка кузова, далі номерна та інші таблички, номер двигуна, позначення часу виготовлення автомобіля (на деталях моторного відсіку, салону і склі). Зведення, одержувані в процесі огляду, доцільно фіксувати в оглядовій карті (протоколі огляду).

У процесі огляду номера двигуна: визначається стан номерної площадки (наявність слідів заводської чи абразивної обробки);

установлюється зміст видимого номеру, оцінюється його структура і відповідність коду двигуна моделі автомобіля, що оглядається; визначаються загальні розміри номеру і його місце розташування в межах номерної площадки; оцінюється форма, розміри і розташування знаків, а також візуально помітні ознаки зміни номера.

При огляді скла автомобіля фіксуються наявні на них позначення, проводиться порівняння маркувальних позначень на всьому склі, визначається час їхнього виготовлення.

При огляді салону автомобіля і багажного відділення встановлюється наявність і зміст додаткових носіїв даних (сервісних наклеюк, сертифікатів, наклеюк, які містять зведення про технічні характеристики автомобіля тощо).

При огляді автомобіля також необхідно визначити його комплектацію: вид трансмісії, кількість передач, наявність додаткової комплектації (АБС, люк, магнітофон, радіоантена, сигналізація, кондиціонер, клімат-контроль, матеріал обшивки сидінь і обробки салону тощо).

Огляд документів на транспортний засіб. Огляд документів є важливим засобом розпізнавання крадіжки автомобіля і складається з наступних етапів: перевірка дійсності і приналежності документів; вивчення документів з метою встановлення ознак підробки; вивчення зафіксованих у документі даних про транспортний засіб; порівняння даних про автомобіль, отриманих при огляді документа й огляді самого автомобіля.

На першому етапі проводиться перевірка реквізитів документів з метою встановлення його дійсності (юридичної чинності) і приналежності конкретній особі. При цьому необхідно установити: відповідність форми бланка, наявності і розташування обов'язкових реквізитів і захисних засобів документа діючим на момент перевірки вимогам; чи відповідають зазначені в документі дати одна одній та особливостям порядку, що діяв на момент видачі документу; приналежність документів конкретній особі.

При порівнянні даних документів на транспортний засіб з даними, отриманими при огляді транспортного засобу, увагу необхідно звернути на відповідність наступних даних: марки і типу (моделі) автомобіля; номера кузова по кількості знаків і їхньому змісту; номера двигуна по кількості знаків і змісту; дати випуску автомобіля, зазначеної в реєстраційному документі з роком виробництва деталей транспортного засобу.

Дослідження ідентифікаційних номерів та інших носіїв даних проходить ряд обов'язкових етапів: огляд номерної деталі кузова (шасі); виявлення ознак заміни номера кузова; пошук ознак зміни знаків номера кузова; дослідження номерної таблич-

ки; дослідження номера двигуна; дослідження інших носіїв даних. Якщо на автомобілі присутні носії даних, що містять зведення про тип двигуна, варто порівняти тип, зазначений у цьому носії і позначення типу в номері двигуна. Розходження в типі двигуна свідчить, що має місце одне із такого: заміна носія даних і, отже, зміна номера кузова; зміна номера двигуна; заміна двигуна в порядку ремонту.

При наявності якої-небудь невідповідності досліджуваного номера двигуна оригінальним номерам двигунів такого ж типу і виготовлених у той же період, проводиться перевірка магнітооптичним, магнітопорошковим чи електрохімічним (хімічним) методами. У ряді випадків для дослідження номера двигуна, що знаходиться у важкодоступному місці, необхідний демонтаж двигуна чи його часткове розбирання.

При вивченні носіїв даних необхідно звертати увагу на: їхнє розташування; зовнішній вигляд і вид матеріалу; спосіб виготовлення і кріплення; розміщення і зміст позначень; способи виконання реквізитів. Методи дослідження носіїв даних обираються в залежності від їхнього виду, наприклад, носії даних на паперовій основі досліджуються методами техніко-криміналістичних досліджень документів.

Технічні дослідження документів на транспортний засіб звичайно починають із зовнішнього огляду. При огляді документів для вирішення питання про дійсність необхідно оцінити їхній зовнішній вигляд, наявність і спосіб заповнення реквізитів, а також захисних засобів. Насамперед, встановлюється спосіб виготовлення друкованих форм, що застосовувалися для друкування бланка досліджуваного документа, вивчають: будівлю знаків; розташування знаків у тексті; структуру штрихів знаків; специфічні ознаки конкретних способів виготовлення друкованих форм. Для кожного способу виготовлення друкованих форм характерна своя особлива група ознак, що відображається у бланках документа. Якщо встановлено, що бланк документа виготовлений способом, що не застосовується на підприємствах-виробниках документів даного зразку, то робиться висновок про підробку бланку документу.

Далі встановлюють спосіб виготовлення печаток і штампів. За відбитками вивчаються: будова знаків; розташування знаків у тексті; структура штрихів знаків; специфічні ознаки виготовлення конкретних печаток і штампів. Для кожного способу виготовлення печаток і штампів характерна своєрідна група ознак. Якщо буде встановлено, що печатка, штамп, якими нанесений досліджуваний відбиток, виготовлені способом, що не використовувався в майстернях із виготовлення даних печаток, то цього досить для висно-

вку про те, що відбиток печатки чи штампу був нанесений не печаткою організації, від імені якої значиться виданим документ.

Експертні висновки формуються на основі всебічного аналізу і синтезу результатів дослідження. Вони повинні давати відповіді на всі поставлені питання в тій послідовності, в якій викладені у вступній частині. На кожне поставлене питання повинна бути дана відповідь по суті чи зазначено, з яких причин його неможливо вирішити.

Відповіді на питання, що стосуються дослідження транспортних засобів і документів на них, у більшості випадків викладаються окремо, хоча при аналізі результатів досліджень одного об'єкту приймається до уваги результат дослідження (огляду) іншого.

Осучаснення методики проведення комплексного дослідження транспортних засобів є вкрай актуальним у зв'язку із трансформацією методів підробок, збільшення кількості автотранспорту та особливо, автотранспорту, який перетинає державний кордон України. До речі, у рамках програми про партнерство із країнами ЄС співробітники ДНДЕКЦ з 2010 року мають змогу в оперативному режимі користуватись інформаційно-довідковою базою даних та експертним форумом через захищену мережу за персональним паролем.

Головним призначенням програми «Експертна допомога в ідентифікації транспортних засобів» є забезпечення експертів актуальною та достовірною інформацією щодо місць розміщення і способів нанесення номерних позначень, декодування змісту ідентифікаційних номерів транспортних засобів для встановлення їх справжності та можливості подальшої ідентифікації автомобілів.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.985

Сидоренко А. С.,
курсант групи 13-04 факультету №1
Харківського національного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ВЧИНЕННЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

Торгівля дітьми є окремою специфічною групою злочинів, що охоплюються ст. 149 Кримінального кодексу України. Слід зазначити, що в кримінальному законодавстві багатьох країн, в тому числі Молдови, Білорусії, Російської Федерації, злочин - торгівлю дітьми виокремлено від торгівлі людьми.

Звісно, офіційно частка цих злочинів досить невелика, але значна кількість фактів торгівлі дітьми залишається незареєстрованими. Високий рівень латентності цих злочинів обумовлений кількома чинниками. По-перше, тим, що діти швидко адаптуються до умов експлуатації, сприймають їх як належні, рідко чинять опір злочинцям і не звертаються за допомогою до правоохоронних органів або громадськості. По-друге, потерпілі часто не мають можливості дати повні і об'єктивні свідчення про дії злочинців в силу свого розвитку (діти дошкільного віку, немовлята). По-третє, передача дитини для експлуатації має, як правило, зовні легальний вигляд.

Якщо при незаконних угодах по вербуванню, передачі дорослих, злочинці використовують або обман, або насильство, то дітей передають часто просто як «рухоме, безмовне майно» (діти дошкільного і молодшого шкільного віку, немовлята). Для цього використовується злочинцями оболонка легальних дій: усиновлення, передача батьками дитини іншим особам тимчасово або назавжди.

Для передачі-отримання дитини злочинці використовують певну соціальну сферу, яка обумовлює особливості характеристики злочинців, статус і вік жертв, сліди злочину, і відповідно особливості його розслідування (зміст матеріалів дослідчої перевірки, тактичні завдання, алгоритми проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів).

Є наступні сфери, відносини яких використовуються для укладення незаконних угод, об'єктом яких виступають діти:

- сфера використання відносин батьківства;
- сфера використання діяльності пологових будинків;
- сфера використання діяльності дитячих будинків і інтернатів.

Використовуючи сферу відносин батьківства, дитину для експлуатації передають мати або батько, які користуються при цьому своїм правом вирішувати її долю. Як правило, ці особи ведуть ан-

тигромадський спосіб життя: зловживають алкогольними напоями, наркотиками, не мають постійного місця проживання та роботи, мають багатодітні родини і не мають при цьому постійного джерела грошових надходжень.

Одержувати і експлуатувати дітей можуть члени злочинних угруповань, які організують кримінальний бізнес синдикатів жебраків у містах (діти передаються ними в свою чергу дорослим жебракам, які співпрацюють з ними); особи, які виступають посередниками проведення нелегальних операцій по трансплантації органів дітей; особи, які займаються виготовленням та розповсюдженням матеріалів порнографічного характеру.

При вчиненні торгівлі дітьми з використанням діяльності пологових будинків виконавцями злочину виступає персонал пологових будинків (або приватних медичних установ), який приймає пологи у жінки, повідомляє неправдиву інформацію про смерть при народженні або народження мертвого немовля і передає дитину іншим особам за винагороду. В представленій схемі торгівлі дітьми приймають участь, як правило, головні лікарі медичних установ, їх заступники, завідувачі відділень і консультацій, головні акушери-гінекологи та інші посадові особи сфери медичного обслуговування. Пособницькі функції можуть виконувати співробітники відділень прозектур, перинатальних центрів, які підроблюють або складають фіктивні документи про надходження трупу дитини та її поховання.

Отримувати новонароджених можуть особи, які незаконно оформлюють на них батьківство (за сприянням посадових осіб пологових будинків складаються фіктивні документи про прийняття пологів і народження дитини у жінки, яка імітувала вагітність, а віддається при цьому їй чужа дитина); особи, які використовують їх в якості матеріалу для виділення стовбурових клітин (до цієї категорії злочинців відносяться висококваліфіковані медичні працівники, що спеціалізуються на генетиці).

При вчиненні торгівлі дітьми з використанням механізму усиновлення або удочеріння виконавцями злочину виступають посадові особи дитячих будинків та інтернатів, які під прикриттям рішення про усиновлення передають дитину за винагороду іншим особам.

В даному випадку усиновлення є способом встановлення контролю над дитиною з метою її експлуатації. В залежності від спрямованості дій та їх характеристики злочинців-усиновлювачів можна розділити на такі групи:

- 1) особи з деформованою сексуальною орієнтацією, яка спрямована на задоволення статевої пристрасті шляхом вступу в ста-

теві зносини з дитиною, в тому числі неприродними способами – педофілі;

2) члени релігійних сект, що пропагандують виховання в якості послідовників віровчень як можна більше дітей в своїх родинах;

3) особи, які усиновлюють дітей з метою отримання прибутку від втягування їх в зайняття порнографією, проституцією або жебрацтво.

Вищевикладені різновиди форм торгівлі дітьми звісно не є висерпними і потребують подальшого вивчення, але вони можуть бути основою для розробки методики розслідування цього надзвичайно небезпечного злочину, об'єктом якого виступає людина.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98:05

Сімакова-Єфремян Е. Б.,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник, заступник директора
з наукової роботи Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз ім.
Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України

Дереча Л. М.,
кандидат біологічних наук, старший
науковий співробітник завідувач сектору
Харківського науково-дослідного інституту
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Одним із фундаментальних питань теорії судової експертизи є класифікація. Класифікація є універсальним явищем для будь-якої науки, оскільки не існує не класифікованого наукового знання. Різні класифікаційні системи вже досить давно і широко використовуються в науковій діяльності. У будь-якій галузі наукового знання можна знайти класифікаційні структури різного роду об'єктів, наприклад, всі рослини поділяються на нижчі (бактерії, гриби, водорості, лишайники, слизовики), і вищі (мохоподібні, річкові, плауноподібні, псилотові, хвощеподібні, голонасінні, папоротникові, покритонасінні).

Класифікація – це системний розподіл предметів за класами на підставі загальних ознак, який здійснюється таким чином, щоб кожний клас займав відносно іншого чітко визначене, фіксоване місце. Класифікація (фр., англ. *classification* походить від лат. *classis* – клас і *facio* – роблю) – це система розподілу об'єктів (процесів, явищ) за класами (групами тощо) відповідно до визначених ознак [1]. Вона реалізується як у формі проведених досліджень, так і в напрямках наукових пошуків. Це обумовлює особливу роль класифікації та систематизації об'єктів експертних досліджень, що знаходить своє відображення в об'єктному підході до класифікації видів судової експертизи. Крім того, в теорії судової експертизи широко використовуються й інші підходи до класифікації: за використовуваними в судовій експертизі методами, за предметом експертних досліджень та їх суб'єктом тощо. У зв'язку з цим, в теорії судової експертизи велика увага приділяється про-

блемі систематизації та класифікації знань. Нечіткість і неповнота класифікації судових експертиз іноді призводить на практиці до обмеження кола питань, що вирішуються експертами, або до їх невірної інтерпретації.

Формування нових видів (класів, родів) судових експертиз відбувається по-різному: новий вид або рід може виникати всередині вже існуючого; при появі нових об'єктів дослідження і нових завдань; розвиток роду експертизи може привести до утворення нового класу. Поява нових видів і родів експертиз також пов'язана із виникненням нових складів злочинів. У цих випадках необхідність ефективного і швидкого пристосування судово-слідчої практики до нових кримінально-правових реалій обумовлює виникнення нових шляхів і способів використання спеціальних знань у процесі доказування. Все це приводить до зміни та трансформації розроблених класифікацій судових експертиз, що, в свою чергу, визначає актуальність теоретичного переосмислення підстав та принципів їх побудови.

На сьогодні прийнятою є позиція, згідно з якою розподіл судових експертиз здійснюється у двох основних напрямках: в організаційно-процесуальному, а також за галузями спеціальних знань, які використовуються під час проведення судових експертиз.

Наукова класифікація судових експертиз має теоретичне, прикладне, а також процесуальне значення для теорії і практики судових експертиз.

Вона використовується:

- для визначення подальших шляхів і можливостей наукових досліджень у рамках загальної і окремих теорій судової експертизи;
- під час призначення судових експертиз з метою вибору необхідного роду (виду) судово-експертного дослідження і судово-експертної установи;
- при оцінці експертних висновків, а також при проведенні пов'язаних з нею статистичних та інших аналітичних заходів;
- у процесі організації судово-експертних установ (підрозділів);
- з метою організації підготовки експертних кадрів та створенні відповідних програм навчання (стажування) тощо.

Зміни у класифікації судових експертиз неминуче позначаються на різних сферах судово-експертної діяльності, висока значущість якої для судочинства визначає необхідність детального дослідження та вивчення класифікацій, наявних у теорії та практиці судової експертизи.

Розроблення нових наукових напрямів та організація нових

класів, родів, видів, підвидів судової експертизи є природним процесом у період розвитку науково-технічного прогресу.

З 2016 року в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса у співробітництві майже всіма експертними установами Міністерства юстиції України виконується наукова робота за тематичним планом НДР НДУСЕ Міністерства юстиції України за темою «Розроблення наукового звіту «Удосконалення класифікації судових експертиз». Вперше за період існування судово-експертних установ незалежної України на рівні комплексного підходу пропонується удосконалити класифікацію судових експертиз. У результаті даної науково-дослідної роботи будуть запропоновані шляхи вирішення проблем, що виникають при розробленні класифікацій судових експертиз. При цьому будуть окреслені чіткі межі між окремими видами, підвидами судових експертиз і експертними спеціальностями та визначені основні критерії для розмежування конкретних класів, родів, видів, підвидів судових експертиз.

Формування теорії етичних положень щодо класифікації судової експертизи покликане поповнити методологію цієї науки (систему світоглядних принципів, концепцій, понятійний апарат, систему методів і методик дослідження речових доказів). Розроблення наведених теоретичних положень пов'язане з вивченням сутності класифікації й пізнавальної цінності, уточненням існуючих та розробленням нових класифікаційних систем, можливістю вирішення конкретних наукових і практичних завдань.

У вищевказаному науковому звіті будуть наведені основні висновки, що мають відобразити результати вивчення проблем, властивих сучасній класифікації судових експертиз та впливатимуть як на теорію судової експертизи, так і на судову, слідчу та експертну практику. Розроблені шляхи вирішення цих проблем дозволять підвищити якість судово-експертного забезпечення правосуддя, знайти застосування при удосконаленні законодавства про судово-експертну діяльність в Україні, при здійсненні процедур призначення судової експертизи, виборі судово-експертної установи та кандидатури судового експерта, під час оцінки та використання висновку судового експерта.

Список бібліографічних посилань: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — 5-те вид. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Сімакова-Єфремян Е. Б.,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник, заступник директора
з наукової роботи Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз ім.
Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Проблеми нормативно-правового регулювання питань призначення та проведення судових експертиз були предметом дискусій учених та практиків як під час застосування Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (далі – старий КПК), так і після набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. (далі – КПК).

По-перше, звернемо увагу на питання комплексної судової експертизи. Зазначимо, що як у старому КПК, так і в чинному процесуальному законі таке поняття відсутнє. У той же час, комплексні судові експертизи призначалися та проводилися раніше, вони призначаються та проводяться й зараз.

Правове закріплення поняття комплексної експертизи отримало у постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 року №8 «Про судову експертизу у кримінальних та цивільних справах», якою зверталася увага судів на те, що комплексна експертиза призначається у випадках, коли необхідно провести дослідження за участю декількох експертів, які є фахівцями у різних галузях знань. Цією ж постановою було встановлено, що комісійна експертиза призначається у випадках, коли є потреба провести дослідження за участю декількох експертів – фахівців у одній галузі знань.

Вважаємо, що у згадуваній постанові не обґрунтовано закладено критерій кількості судових експертів, що виконують комплексну експертизу. Адже й один судовий експерт може мати дві та більше вищих освіти та отримати кваліфікацію судового експерта з декількох експертних спеціальностей в різних галузях знань, а тому може провести комплексну судову експертизу.

У підзаконному нормативно-правовому акті – «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (із змінами та доповненнями) наводиться таке визначення комплексної судової експертизи: «Комплексною є

експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах». На нашу думку – така дефініція більш правильно відображає поняття комплексної судової експертизи, оскільки в ній не робиться акцент на кількості судових експертів, які мають залучатися до її проведення.

Виходячи з наведеного, пропонуємо доповнити КПК нормою щодо комплексної експертизи такого змісту: «Комплексна експертиза проводиться у випадках, коли для вирішення питання потрібні спеціальні знання в різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо, або в різних напрямках однієї галузі знань; комплексна експертиза може бути доручена як комісії експертів, так і одному експертові, який володіє знаннями в різних галузях, необхідними для вирішення питання. Комісія експертів проводить дослідження, виходячи з компетенції кожного із її членів, про що зазначається у висновку, та формулює загальний висновок».

Розглянемо інші проблеми нормативно-правового регулювання питань призначення та проведення судової експертизи у КПК. Перша частина статті 69 КПК містить норму, відповідно до якої експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Вважаємо, що ця частина ст. 69 КПК має певні вади, а саме, в ній спостерігається змішування поняття предмета та об'єкта експертного дослідження. Джерело цих вад – у дефініції «судова експертиза», яка міститься у ст.1 Закону України «Про судову експертизу», якою передбачено, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду. На нашу думку, законодавцем не зовсім точно виокремлено коло об'єктів експертного дослідження, до яких віднесено явища та процеси. Адже саме явище чи процес, пов'язані з подією злочину, судовий експерт не досліджує – вони вже відбули-

ся у минулому. Судовий експерт досліджує матеріальні та матеріалізовані носії інформації (під останніми розуміють носії інформації, відображеної у певних документах тощо, яку досліджує судовий експерт). Саме тому, у ст.1 Закону України «Про судову експертизу» та , відповідно, у частину 1 ст. 69 КПК необхідно внести зміни : виключити слова «явища і процеси» із кола об'єктів дослідження, яке доповнити матеріалізованими об'єктами, оскільки фактичні дані та обставини явищ та процесів, які відбувалися під час підготовки, здійснення та приховування злочину, складають поняття предмету судової експертизи.

Крім того, з метою забезпечення рівності сторін у кримінальному процесі вважаємо за доцільне доповнити перелік обов'язків судового експерта (частина п'ята ст.69 КПК) таким, що зобов'язує його провести окремі дослідження в присутності сторін обвинувачення та захисту.

Частиною четвертою ст. 69 КПК передбачено, що експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Треба доповнити цю норму ще однією підставою для відмови – у випадках, коли питання, поставлене перед експертом, виходить за межі його компетенції.

У ст.ст. 242, 243 КПК щодо підстав проведення експертизи та порядку залучення судового експерта практично не прописані процедурні питання: на підставі якого процесуального документа та в якому порядку залучається експерт стороною захисту? Ці питання залишилися відкритими.

Потребують доповнення й правила ст. 245 КПК щодо відбору експериментальних зразків почерку, голосу тощо, оскільки вказані об'єкти не є речами чи документами, або біологічними зразками, про які йдеться у вказаній нормі.

Вирішення розглянутих та інших проблем призначення та проведення судової експертизи у Кримінальному процесуальному кодексі України дозволить підвищити ефективність досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.977

Сокиран Ф. М.,
кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри криміналістики та судової
медицини Національної академії внутрішніх
справ

ВЗАЄМОДІЯ І КОНФЛІКТИ МІЖ СПЕЦІАЛІСТОМ І СЛІДЧИМ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Під час розслідування кримінальних правопорушень між його учасниками, виникають проблеми взаємодії і конфлікти, особливо між слідчим і спеціалістом. В криміналістичній літературі даним проблемам приділялась певна увага, але хотілось зупинитись на деяких її аспектах.

В даний час нестримно зростає роль спеціальних знань в розслідуванні злочинів. Багато в чому це пов'язано, в першу чергу, з розвитком технологій, що дозволяє злочинцям здійснювати традиційні правопорушення новими способами. Відтак робота слідчого потребує широкого використання технічної і консультативної допомоги спеціалістів.

Спеціаліст має спеціальні знання і володіє навиками застосування сучасних науково-технічних засобів. Через це слідчий і спеціаліст знаходяться в стані постійного контакту при вирішенні професійних завдань, між ними виникають певні стосунки, вивчення яких представляє серйозний інтерес для забезпечення психологічної підготовки майбутніх слідчих і спеціалістів.

Аналізуючи багаточисельні і різноманітні взаємодії слідчого, слід зауважити, що конфліктні ситуації в його діяльності переважають головним чином з підозрюваним (обвинуваченим), свідками і потерпілими, тоді як стосунки з особами, які сприяють розслідуванню (спеціалістами), залишаються на наш погляд, без належної уваги. Проте залишені поза увагою соціально-психологічні закономірності при побудові відносин з спеціалістом можуть негативно вплинути на процес розслідування.

Прийнято вважати, що взаємовідносини між цими суб'єктами діяльності є стосунками кооперації, повноцінної співпраці. Проте, при уважному аналізі можна відмітити, що вони мають досить складну психологічну картину і що є підстави говорити про наявність в них елементів конфліктності.

Аналіз практичної діяльності правоохоронних органів вказує на те, що ключовою ланкою виникнення конфліктів між слідчим і спеціалістом є недосконалість чинного законодавства, а також

протиріччя в особистих якостях вказаних учасників кримінально-го судочинства.

Ключовими словами у визначеннях конфлікту є “зіткнення”, “протиріччя”, “протиборство”. У психології управління під конфліктом розуміється система стосунків, процес розвитку взаємодії, який заданий відмінностями суб'єктів, що беруть участь в ньому (по інтересах, цінностях, діяльності).

Виходячи з періоду виникнення і процесуальних особливостей, конфлікти, які виникають між слідчим і спеціалістом умовно можна розділити на два види: що виникають на початковому етапі розслідування, і при проведенні процесуальних і слідчих дій.

Для початкового етапу розслідування злочинів властиві конфлікти, що виникають на ґрунті організаційного характеру. До таких конфліктів відносяться наступні: небажання виїзду “цивільного” спеціаліста для огляду місця події у складі слідчо-оперативної групи, неналежне сприяння слідчому у виявленні, закріпленні, вилученні слідів і речових доказів, можливі випадки умисного знищення спеціалістом слідів та речових доказів, конфліктні ситуації, що виникають при призначенні експертиз.

Конфліктні ситуації негативно впливають на хід досудового слідства, а саме знижується можливість отримання первинної доказової інформації, слідство провадиться поверхнево, неякісно, залишаються недослідженими істотні обставини розслідуваної події.

Знання причин конфліктів, які виникають між слідчим і спеціалістом визначає ефективність методів боротьби з їх наслідками.

Причини конфліктів, що найчастіше виникають між слідчим і спеціалістом, можуть бути визначені як внутрішньоособові і міжособові.

Внутрішньоособовий конфлікт розуміється, як зіткнення інтересів, потреб, потягів особи, що виникають за умови їх зразкової паритетності по інтенсивності і значущості, але різній спрямованості. Дана категорія причин включає проблеми окремої особи, що ускладнюють її взаємодію з іншими людьми, наприклад, неадекватна, частіше занижена самооцінка; проблема “вибору” рівнозначних цілей поведінки або “ухилення” від однаково небажаних наслідків. В даному випадку дуже ефективним способом усунення конфліктів є рекомендації “адресовані” самооцінці, а саме, звернення до позитивних якостей особи спеціаліста, а також дія на інтелектуальну сферу, яка пояснює небажані наслідки конфліктної поведінки.

Витоки внутрішньоособового конфлікту спеціаліста полягають в протиріччі між формальним статусом спеціаліста в розслідуванні злочину і значенням його спеціальних знань для встановлення

істини у кримінальній справі. Таким чином, в наявності невідповідність формального і реального пізнавального статусу спеціаліста в окремих ситуаціях розслідування. В умовах безпосереднього контакту (наприклад, при огляді місця події) це протиріччя може вилитися в міжособовий конфлікт між слідчим як організатором розслідування і спеціалістом як носієм спеціальних знань, які забезпечують йому привілейованість і високу професійну самооцінку.

Причинами міжособових конфліктів є взаємовиключні цінності, цілі і завдання взаємодіючих осіб. Конфлікти саме цієї природи найчастіше зустрічаються при взаємодії слідчого і спеціаліста в процесі розслідування злочинів. В даному випадку йдеться про сформовані антагонізми позицій, а не про помилку або сумнів окремої особи, яка потребує допомоги в вирішенні її внутрішнього конфлікту.

Встановивши причину конфлікту, слідчий зобов'язаний прийняти заходи до його подолання. Криміналістикою розроблений досить широкий спектр тактичних прийомів, направлених на подолання конфліктних ситуацій. Вибір того або іншого прийому залежить від особистих якостей спеціаліста і причини, що спонукали його до конфлікту.

Для попередження конфліктів між слідчим і спеціалістом слід дотримуватися декількох основних правил:

1) чітко розділити обов'язки і сформулювати окремі доручення;

2) дотримувати правила і норми професійної культури, бути тактовним, ввічливим і уважним один до одного;

3) до думки кожного необхідно відноситися з повагою;

4) при розбіжності думок потрібно об'єктивно і всесторонньо обговорювати і зважувати аргументи кожної сторони;

5) критичні зауваження один одному необхідно висловлювати по-дружньому, без явних або прихованих особистих висновків.

Одним з найважливіших чинників успішного подолання конфліктної ситуації є встановлення психологічного контакту між слідчим і спеціалістом, результатом якого є взаєморозуміння і довіра.

Якщо особа спеціаліста буде попередньо ретельно вивчена, то під час слідчої дії представляється можливим правильно сприйняти і оцінити всю ту інформацію, яка виходить від неї в процесі спілкування. Якщо слідчий заздалегідь знає звички спеціаліста, особливості його поведінки, мовних зворотів, прийомів бесіди тощо, то зможе правильно оцінити і зрозуміти, чому у процесі спілкування в тому або іншому місці він проявив або не проявив їх.

Тільки аналіз особових якостей спеціаліста дозволить детально прогнозувати хід слідчої дії. Так, зокрема, без попереднього ви-

вчення особи спеціаліста не можна з досить високою мірою вірогідності передбачати його дії і поведінку, хід і результат виконання ним своїх функцій.

На базі такого прогнозування слідчий визначить свої дії, направлені на те, аби усунути фактори, які надалі негативно впливатимуть на належне виконання функцій спеціалістом.

У взаєминах слідчого і фахівця повинні панувати пошана, ділова співпраця, довіра. У разі потреби слідчий може вказати спеціалістові його помилки, наприклад, спроби, вирішувати питання правового характеру, виходити за межі своєї компетенції.

Недопустимий психологічний вплив на спеціаліста у вигляді:

- а) нав'язування спеціалістові власної думки, своєї версії;
- б) психологічний тиск з використанням службового положення, авторитету;
- в) вимоги у виборі того або іншого методу попереднього дослідження речового доказу.

В результаті такої дії у спеціалістів знижується критичність розуму, спостережливість, уважність, точність оцінок.

При проведенні слідчих дій спілкування між спеціалістом і слідчим носить самий різний характер: від епізодичних службових зустрічей, до постійної ділової співпраці. Вирішальним критерієм вибору спеціаліста є компетентність, об'єктивність, незацікавленість в результаті справи.

Перед проведенням слідчої дії слідчий повинен вибрати такого спеціаліста, який найбільшою мірою придатний для участі в даній слідчій дії по своїх професійних знаннях і навиках, психічних якостях, проявлених ним активності. В якості спеціаліста також бажано залучати людину, яка не лише має в своєму розпорядженні необхідні знання, але і по своїх психічних якостях, особистому досвіду найбільшою мірою здатний виконати необхідні дії і часто в несприятливих умовах розслідування.

Але проблема подолання психологічних конфліктів між слідчим і спеціалістом при розслідуванні злочинів, на наш погляд, не повністю вирішена та врегульована як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: чинне законодавство від 19 листопада. –К., 2012.- 382с. – (Кодекси України). 2. Гончаренко В.Г. Критерії допустимості психологічного впливу на досудовому слідстві / В.Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. - № 3. – С. 107-116. 3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Репринтное издание

1908 года / Г. Гросс; Науч.ред.: Крылов В.В. – М.: ЛексЭкст. 2002. - 108с. 4. Коновалова В.О. Юридична психологія: Акад. курс: (підруч.) / В.О. Коновалова, Ю.В. Шепітько. – К.: Ін Юре. – 2004, 424с. 5. Клименко Н. I.http://91.196.156.130/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M&S21STR= Актуальні питання судової експертизи / Н. І. Клименко // Взаємодія слідчого зі спеціалістами експертних підрозділів ОВС у ході дослідчої перевірки: проблемні питання: наук.-практ. семінар, 23 груд. 2011 р., м. Київ. - 2012. 60-66с. 6. Кришевич О.В. Психологічні аспекти розв'язання конфліктів у слідчій діяльності МВС України 2002 года. Автореф. дисертації канд. юрид. наук: 19.00.06 / О.В. Кришевич; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2002. — 17с.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

В. В. Сокурєнко,
ректор Харківського національного
університету внутрішніх справ, генерал
поліції третього рангу, доктор юридичних
наук, доцент;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ

Реформи, що проходять у нашій державі, спрямовано на подальше демократичне перетворення суспільства, зміну підходів до захисту прав, свобод та інтересів людини. Одним із важливих елементів реалізації цієї лінії перебудови суспільства є підготовка правоохоронців нової формації. Важливу роль у підготовці фахівців для органів правопорядку відіграє криміналістика, яка не тільки дає теоретичні знання, а й формує практичні вміння та навички, привчає мислити аналітично, розвиває спостережливість і комунікативність.

Криміналістика є відносно молодого наукою, яка в своєму розвитку подолала шлях від сукупності розрізнених емпіричних спостережень до системних знань про закономірності злочинної діяльності та її відображення в різноманітних джерелах інформації та діяльності з розслідування злочинів.

Постійне накопичення наукових знань привело до того, що на сьогодні прийоми та методи криміналістики успішно використовуються не тільки у протидії злочинності, а і в багатьох інших сферах правозастосовчої діяльності – адміністративній, господарській, цивільно-правовій тощо. Затребуваність криміналістики й процеси інтеграції наукових знань викликали суттєві зміни спрямованості її предмета. Так, на сьогодні криміналістика вийшла за рамки поліцейської науки, і перед нею постало питання щодо трансформації в науку методологічного рівня, що досліджує правозастосовчу діяльність в її загальному масштабі. Тому вона має розглядатися та розвиватися як дисципліна методологічного рівня в нерозривному зв'язку із загальною методологією права, теорією судових доказів і судовою експертизою. Викладене обумовлює необхідність переглянути місце криміналістики в системі наук, її предмет та об'єкт дослідження.

Вивчення сучасної злочинності вказує на те, що вона характеризується виникненням нових видів злочинів, зростанням

професіоналізму злочинців, їх високою технічною оснащеністю, формуванням організованої та транснаціональної злочинності тощо. Така ситуація поставила перед криміналістами завдання розробити сучасні адаптовані рекомендації щодо застосування засобів криміналістичної техніки, тактики окремих слідчих (розшукових) дій та окремих криміналістичних методик. Ці завдання полягають у вивченні особливостей учинення нових видів злочинів, систематизації знань про їх механізм і криміналістичну характеристику, підвищенні якості проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням виявлених у практиці розслідування способів і нових засобів злочинної діяльності тощо.

Удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства вимагає від науковців розробки ефективних тактичних прийомів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що є актуальним і перспективним напрямом розвитку криміналістичної тактики.

Крім того, новітні науково-технічні зміни призводять до того, що усталені криміналістичні рекомендації вже не в повному обсязі задовольняють потреби практики та породжують необхідність формування й удосконалення окремих галузей криміналістичної техніки: вибухотехніки, криміналістичної акустики, криміналістичної голографії, поліграфології, одорології тощо.

Важливим напрямком розвитку криміналістики є й удосконалення її методологічних основ, засобів і методів використання в доказуванні електронних слідів, отриманні криміналістично значущої інформації з телевізійних систем спостереження, мережі Інтернет та з інших нетрадиційних її джерел, їх активне використання в розкритті та розслідуванні злочинів, а також в інших сферах правозастосування.

Особливу роль у діяльності з розслідування кримінальних правопорушень відіграють судові експертизи, які з розвитком кримінального процесуального законодавства й науково-технічного прогресу вимагають наукових досліджень із удосконалення експертної діяльності.

Визначаючи тенденції розвитку судової експертизи, підкреслимо, що подальшими її завданнями є розробка концептуальної моделі структури загальної теорії судової експертизи, уточнення та доповнення її новими елементами й розвинення окремих учень загальної теорії судової експертології.

Потребують також наукової розробки методики проведення деяких видів економічних, товарознавчих і комп'ютерних експер-

тиз, експертиз об'єктів інтелектуальної власності, мистецтвознавчої, лінгвістичної експертизи тощо.

Ефективною є розробка комплексних методик дослідження речових доказів, які передбачають інтеграцію різних знань. Для цього потрібно кооперація з іншими науками природно-технічного профілю або створення умов в експертних установах, які б дозволили проводити такі дослідження на власній базі.

Також відзначимо, що на сьогодні накопичилася значна кількість окремих експертних методичних розробок, і пересічному експерту досить складно орієнтуватися в їх сукупності. Крім того, між ними є невідповідності та суперечності, що в підсумку призводить до різних висновків під час вирішення одного експертного завдання. Тому важливим напрямом роботи експертних установ є типізація й стандартизація методик експертного дослідження.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сучасна професійна підготовка працівників правоохоронних органів, у тому числі й поліцейських, є неможливою без урахування сучасних досягнень як криміналістики, так і судової експертизи.

Одержано 09.12.2016

УДК 343.135 (477)

О. Є. Соловйова,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5625-2122>

ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Успішне розслідування кримінального провадження залежить від правильного провадження слідчих (розшукових) дій, у тому числі і проведення судових експертиз. Відповідно до глави 20 КПК України проведення експертизи відноситься до слідчих (розшукових) дій [1]. Разом з тим, метою проведення експертизи є встановлення обставин, які стосуються предмету доказування у кримінальному провадженні або мають значення доказових фактів. Ці обставини повинні встановлюватися експертом на основі проведених ним досліджень. В тих випадках, коли питання хоч і мають спеціальний характер, але не потребують проведення досліджень, експертиза проводиться не повинна. Цим і відрізняється експертиза від допита експерта або консультативної діяльності, одержання, роз'яснення або доповнення висновку, підготовленого цим експертом.

Судова експертиза - є найбільш кваліфікованою формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Вона значно розширює пізнавальні можливості слідства і суду, дозволяючи застосовувати в процесі розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень всі сучасні науково-технічні засоби. Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [2]. До речі, судово-експертна діяльність регулюється Конституцією України, Законом України «Про судову експертизу», КПК України, Інструкцією про призначення і проведення судових експертиз та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, затвердженої Міністерством юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 31.07.2015 № з0915-15), Інструкцією про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокура-

тури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 року № 710 (із змінами внесеними Постановою № 868 від 19.09.2012 р.) та іншими нормативно-правовими актами, тощо.

Зважаючи на те, що коло джерел доказів є вичерпним і чітко визначеним в законі: показання, речові докази, документи, висновки експертів (ст. 84 КПК України), то становиться зрозумілим, що будь-який доказ, одержаний відповідно до вимог закону, має для слідства і суду вагомое значення. А оскільки висновок експерта є джерелом доказів і покладається в основу доказування щодо кримінального провадження, то експертиза допомагає встановлювати фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку органи досудового розслідування, прокуратура і суд встановлюють наявність або відсутності суспільно небезпечного діяння, винуватість особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, які мають суттєве значення для всебічного, повного і об'єктивного розслідування кримінального провадження, а також для винесення законних і обґрунтованих рішень у кримінальному провадженні.

Так, як свідчить слідча та судова практика, що саме за допомогою провадження експертиз розкривається більша частина кримінальних правопорушень, однак, висновок експерта не має наперед установленної доказової сили, або переваги перед іншими доказами. Тобто, переоцінка доказового значення висновку експерта (як і інших доказів і їх джерел), призводить до слідчих і судових помилок, та прийняття незаконного і необґрунтованого рішення у кримінальному провадженні, яке підлягає зміні або скасуванню.

Звичайно, судова експертиза постійно розвивається шляхом створення нових, та удосконалення існуючих методик дослідження і знаходить все більше застосування в слідчо-судовій практиці. Найбільш розповсюдженими, відповідно до р. 1 п. 1.2. «Інструкції про призначення і проведення судових експертиз», видами експертизи є: криміналістична, інженерно-технічна, економічна, товарознавча, у сфері інтелектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча; екологічна та т.і. [3]. Але даний перелік не є вичерпним, тому в слідчо-судовій практиці експертними установами можуть організовуватися й інші види експертиз.

Досить дискусійним є питання щодо строку проведення експертизи. Так, відповідно до р. 1 п. 1.13 «Інструкції про призначення і проведення судових експертиз», залежить від складності дослідження: 10 календарних днів – щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів; 30 календарних днів – щодо матеріалів з середньою

кількістю об'єктів; 60 календарних днів – щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів; понад 60 календарних днів – щодо матеріалів із дуже великою кількістю об'єктів, та понад 90 календарних днів - якщо експертиза є особливо складною чи багатооб'єктною, потребує вирішення більше десяти питань або вирішення питань, які потребують декількох досліджень, чи налічує понад п'ять томів матеріалів справи або є комплексною чи потребує залучення фахівців з інших установ (у тому числі судово-медичних), підприємств, організацій і не може бути виконана в зазначені строки. [3]. Але, з приводу цього, виникають суперечності з кримінальним процесуальним законодавством. Так, вважаємо, що строки розгляду експертизи у кримінальному провадженні не повинні перевищувати загальний строк розгляду кримінального провадження, який становить 1 місяць щодо провадження про кримінальні проступки та 2 місяці щодо провадження про злочини (ч. 1 ст. 219 КПК України). Враховуючи все вище зазначене, пропонуємо вдосконалити дану проблему і привести її у відповідність до нормчинного КПК України.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — № 90—91. — 19 травня. 2. Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25 лют. 1994 р. (із змін. та доповн. від 01.01.2016 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. 3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс] : Міністерство юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 31.07.2015 № z0915-15) — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/print1479146100897748>.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Стащак А. Ю.,
кандидат юридичних наук, асистент
кафедри судової медицини, медичного права
ім. засл. проф. Бокаріуса М. С.

СОЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ІНВАЛІДНОСТІ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Світові тенденції підвищення рівня життя та стандартів медичного забезпечення пов'язані зі збільшенням кількості людей з обмеженими можливостями. Регулювання правового статусу вказаних осіб та питань набуття такого статусу вимагають ретельної оцінки з боку правознавців, оскільки є нерозривно пов'язаними із забезпеченням прав та свобод людей із обмеженими можливостями. У той же час, вони є дотичними до питань соціального забезпечення та фінансової допомоги. А отже мають існувати чіткі і прозорі механізми до визначення статусу інвалідності.

У даному випадку корисним є порівняльний аналіз українського та зарубіжного досвіду правового регулювання набуття статусу інваліда. Зокрема, пропонуємо до уваги досвід Німеччини.

На міжнародному рівні права осіб із обмеженими можливостями регулюються цілим рядом нормативно-правових актів, таких як Декларація та Конвенція ООН про права інвалідів, Всесвітня доповідь ВООЗ про інвалідність, Рекомендація щодо правового захисту недобровільно госпіталізованих осіб з психічними розладами [1,2] тощо.

На національному рівні основним нормативним актом, який регулює права осіб із обмеженими можливостями, є Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 р. [3]. Він визначає основи соціальної захищеності інвалідів в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам ефективно реалізувати права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями і інтересами. Відповідно до Закону, інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист.

Наказ Міністерства охорони здоров'я № 561 від 05.09.2011р. [4] затвердив Інструкцію про встановлення груп інвалідності, у якій

описаний порядок медико-соціальної експертизи для встановлення груп інвалідності, а також наводиться класифікація основних видів порушення функцій і основних критеріїв життєдіяльності, класифікація груп інвалідності у відповідності до порушення таких функцій. В Україні встановлена градація інвалідності у межах трьох груп в залежності від ступеню порушення функцій життєдіяльності.

У Німеччині встановлено наступний порядок отримання статусу інваліда: особа, яка претендує на отримання такого статусу та пов'язаних із ним пільг і соціальних переваг, подає до Управління соціального захисту за місцем проживання заяву та документи, які підтверджують діагнози, процес обстеження такої особи.

У Німеччині для отримання статусу інваліда особи мають пройти медико-соціальну експертизу, яка визначає потребу особи-заявника у реабілітації та заходах соціального захисту на основі оцінки обмежень життєдіяльності, викликаних стійким розладом функцій організму. В даному випадку враховується ступінь залежності від сторонньої допомоги у самообслуговуванні, спілкуванні, орієнтації, пересуванні тощо.

У німецькій системі соціального захисту осіб з обмеженими можливостями відсутнє поняття груп. В якості категорії вимірювання інвалідності використовується ступінь інвалідності. Він визначається як ступінь зниження різноманітних функцій організму, що веде до обмеження можливостей участі у громадському житті. Ступінь інвалідності вимірюється у відсотках (від 20 до 100 відсотків). Якщо у пацієнта наявні декілька хвороб, оцінюється їх сумісний вплив на порушення функцій організму.

При інвалідності менше ніж 50% особі видаються документи, які підтверджують її інвалідність, однак така особа не відноситься до категорії тяжко хворих. Інвалідність 50% і вище відноситься до розряду тяжких форм інвалідності і встановлюється тим особам, які мають декілька хвороб, потребують постійної сторонньої допомоги або догляду. У даному випадку особі видається свідоцтво про інвалідність у тяжкій формі. Таке свідоцтво має буквені коди, які позначають, які саме функції організму порушені (напр., інвалідність через вади опорно-рухової системи, інвалідність зору, інвалідність слуху та ін.). У відповідності до буквених позначень свідоцтво про інвалідність має додаток, у якому позначені конкретні пільги та соціальне забезпечення, характерні для певного типу інвалідності. Тобто, пільги та соціальні виплати і компенсації є відносно персоналізованими у відповідності із порушеннями функцій організму.

У разі незгоди із результатами медико-соціальної експертизи особа має право подати апеляцію до управління соціального захи-

сту. Однак необхідно зазначити, що повторну заяву на визначення ступеню інвалідності можна подати не раніше як за 6 місяців після отримання результатів попередньої медико-соціальної експертизи. Законом передбачено, що особі можуть бути надані послуги адвоката, які будуть оплачені державою, для подання скарги до суду у соціальних справах.

Список бібліографічних посилань: 1. Зібрання чинних міжнародних договорів України/ укл.: Г.С. Брескаленко, К.І. Грищенко. – К. : Ін Юре, 2006. – 854 с. 2. Конвенція про права осіб з інвалідністю. – [Електронне джерело] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71. 3. Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, п 21, ст.252, зі змінами N 922-VIII від 25.12.2015, ВВР, 2016, N 9, ст.89. 4. Наказ Міністерства охорони здоров'я № 561 від 05.09.2011р.. – [Електронне джерело] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11>.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Р. Л. Степанюк,
доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх
справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

Масштабні реформи у правоохоронній сфері, що втілюються сьогодні в Україні, разом із позитивними, мають і негативні наслідки, зокрема, зростання рівня злочинності з одночасним зниженням ефективності діяльності органів правопорядку та суду щодо протидії кримінальним правопорушенням. Тому перед криміналістичною наукою постають нові завдання, пов'язані із розробленням і впровадженням у практику дієвих рекомендацій із розслідування різних видів і груп злочинів.

Одним із порівняно нових напрямів наукових досліджень у галузі криміналістичної методики є формування рекомендацій не тільки щодо досудового розслідування окремих видів злочинів, а і їх судового розгляду. Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з суттєвою трансформацією вітчизняного кримінального процесу у напрямі відходу від розшукової його моделі до змагальної. Тому постає ряд проблемних питань, першим з яких є сама доцільність та реальні можливості розроблення окремих криміналістичних методик судового розгляду.

В цілому проблема розвитку криміналістичних рекомендацій для суду досліджувалась багатьма ученими-криміналістами, у тому числі українськими авторами Л. Є. Ароцкером, В. І. Алексейчук, В. І. Бояровим, І. І. Когутичем, І. І. Котюком, Н. І. Клименко, В. Т. Норм, В. В. Тищенко, В. А. Журавлем, В. Ю. Шепітьком, Б. В. Щуром та іншими. Аналіз останніх тенденцій у даному напрямі дає підстави стверджувати, що науковці розробили досить цікаві пропозиції щодо поняття методики судового розгляду, її завдань, структури, співвідношення з методикою досудового розслідування окремих видів злочинів. Проте залишається і низка принципово важливих дискусійних питань, які поки що не дозволяють стверджувати про повну готовність теоретичної бази для формування конкретного прикладного наукового продукту – безпосередньо методик судового розгляду.

© Степанюк Р. Л., 2016

Зокрема, слід чітко визначити адресата відповідних рекомендацій, що безпосередньо впливає на їхній зміст. Якщо для методики досудового розслідування – це слідчий, то щодо судового розгляду думки різняться. Якщо у сусідній державі з розшуковою формою кримінального процесу відповідні методики адресують судді та державному обвинувачеві, то в Україні ведуть мову про складові частини методики судового розгляду (для суду, для сторони обвинувачення, для сторони захисту). При цьому чи можливо в одній методиці вмістити такі потрібні рекомендації? Прихильники концепції методики судового розгляду вважають, що можна, проте конкретних розроблених прикладів поки що не створено.

Крім того, виникають питання і до термінології, і до практичної потреби озброєння суддів цілими комплексами криміналістичних рекомендацій щодо проведення судового розгляду. Останній, як відомо, є стадією кримінального провадження, яку здійснює суд (суддя). Отже, говорячи про методику судового розгляду, слід мати на увазі у першу чергу рекомендації для суду. Але в змагальному кримінальному процесі активність суду у збиранні доказів є обмеженою. Він має зберігати неупередженість і безсторонність і лише сприяти сторонам у реалізації їхніх процесуальних прав та виконанні обов'язків. Суд є активним в оцінці доказів, фактично здійснює процесуальне керівництво у стадії судового розгляду, проте сам доказів не збирає.

Стосовно сторін кримінального провадження дійсно можна вести мову про можливість формування рекомендацій для них щодо виконання своїх функцій у судових стадіях кримінального процесу. Проте мова йде вже не про методику судового розгляду, а про рекомендації з підтримання обвинувачення в суді та рекомендації щодо здійснення професійного захисту в суді.

Сучасні українські розробки у галузі криміналістичної методики, що враховують стадію судового розгляду кримінальної справи, як правило, вміщують одночасно рекомендації і щодо досудового розслідування, і щодо судового розгляду за певними категоріями злочинів. Тобто формуються не повноцінні «методики для суду», а лише деякі рекомендації, що стосуються специфіки розгляду справи у суді першої інстанції, переважно адресовані судді та стороні обвинувачення. Отже, межі традиційних методик розслідування окремих видів злочинів можуть бути розширені шляхом включення до їх структури рекомендацій з підтримання державного обвинувачення в суді.

Що стосується методичних рекомендацій для сторони захисту вирішувати питання теж доцільно, враховуючи і досудові, і судові стадії кримінального провадження. Цей напрям у криміналістичній науці, не дивлячись на наявність ґрунтовних праць, залиша-

ється малорозвиненим. Проте якщо вже створювати методики здійснення професійного захисту за окремими категоріями злочинів, то саме таким чином.

Таким чином, питання щодо доцільності формування криміналістичних методик судового розгляду кримінальних справ за окремими видами злочинів залишається дискусійним і потребує додаткових обговорень та, що головне, проведення експериментів щодо створення та апробації пробних прикладів таких комплексів.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Тагаев Н. Н., Ольховский В. А., Хижняк В. В.,
Харківський національний медичний
університет

Моргун А. О., Моргун Е. А., Подгаевский С. В.,
Харківське обласне бюро судово-медичної
експертизи

НОВЕЛЛЫ ОТПРАВЛЕНИЯ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Современное состояние правового обеспечения экспертной деятельности, прежде всего, в уголовном процессе характеризуется появлением многочисленных нововведений демократического направления, что, по мнению инициаторов этих изменений, должно обусловить законность и принципиальность в разрешении традиционных вопросов и задач, стоящих перед экспертными службами. Однако продуцирование все новых законов не стало панацеей для обеспечения объективной и полноценной судебно-экспертной деятельности в нашей стране.

Объективное, законное и своевременное расследование преступлений против жизни и здоровья личности во многом зависит от правильной и полной оценки заключений судебных экспертов. Поэтому сотрудники органов дознания, следствия, прокуратуры и суда должны своевременно и точно давать оценку экспертным заключениям, что обусловит сокращение сроков проведения расследования, обеспечит достоверность и обоснованность следственных и судебных процессуальных решений, позволит избежать следственных и судебных ошибок.

В настоящее время многие юристы дают произвольную оценку заключению судебного эксперта, в то же время они не всегда знают, как правильно его оценить. В юридической литературе есть много сведений об общей оценке доказательств, одним из которых является «Заключение эксперта». Порядок и критерии оценки «Заключения эксперта» детально не разработаны, недостаточно освещены последствия действий лица, оценивающего данный документ, составленный судебно-медицинским экспертом.

Цель работы – современные подходы к отправлению судебно-экспертной деятельности в части оценки заключения судебно-медицинского эксперта следствием, судом, адвокатом.

Правовой статус и ответственность государственных судебно-экспертных служб имеют ряд особенностей, возникших как результат действия внешних факторов (изменения в законодатель-

стве, политике, социальных отношениях) и внутренних условий (развитие науки, расширение практических возможностей, кооперация с экспертными службами других стран, стандартизация и унификация, использование высокотехнологичного оборудования и глобальных коммуникационных систем и др.).

Консерватизм и круговая порука в экспертной среде сдают позиции под натиском наступательной позиции и возможностями процессуальных лиц, имеющих право (и пользуются им законно) давать оценку экспертным заключениям. Существенную помощь могла бы оказать законодательная инициатива об объединении всех экспертных служб в одной структуре, которая не входила бы ни в МВД, ни в прокуратуру, ни в другие ведомства, а была бы независимой, с подчинением, например, Кабинету Министров Украины. С другой стороны, высокая требовательность государства должна сочетаться с уважительным и адекватным отношением к экспертам и давать им базис неподкупности и высокого профессионализма путем высокой зарплаты, современного диагностического оборудования, исключения из экспертной нагрузки балласта, обеспечение достойных условий труда, быта и отдыха. Только такие отношения обеспечат максимальную отдачу в отправлении судебно-экспертной деятельности.

Необходимо выполнять все требования к установочной части постановления о назначении экспертизы. Круг лиц, участвующих в медицинском исследовании и экспертизе, бывает широк (судебные медики, врачи различных медицинских специальностей, а также специалисты пограничных областей знаний – криминалисты, баллисты, трасологи, автотехники, взрывотехники, пожарные и др.). Однако, обязательно для выполнения требование постановления Пленума Верховного Суда Украины № 8 от 30.05.97 г. «О судебной экспертизе в уголовных и гражданских делах», где п. 8 требует – «... эксперт, который проводил экспертизу на предварительном следствии, участвует в исследовании доказательств с начала судебного следствия, а специалист, который впервые привлекается к проведению экспертизы в данном деле, – только после постановления о назначении его экспертом».

Форма, структура и содержание документов, которые составляют судебные экспертизы, строго определены процессуальным законодательством и утверждены ведомственными актами. Поэтому необходима сверка выданных экспертных заключений установленным нормам.

Проверке подлежат наличие подписей судебных экспертов, специалистов-экспертов, указания о лицах, присутствующих при проведении экспертизы (эти лица являются наблюдателями и в исследовании непосредственного участия не принимают), фикса-

ция времени и даты проведения исследования, сроки проведения экспертизы, компетенция эксперта, логика постановки вопросов, вопросы, не относящиеся к компетенции эксперта и их исключение из перечня вопросов, полнота сведений о случившемся к моменту проведения экспертизы и изложение их в хронологическом порядке, паспортные данные о примененных инструментах и приборах.

При наружном осмотре и внутреннем исследовании трупа проверяются все позиции полноты и обоснованности обязательных пунктов экспертного документа, описание особенностей повреждений. Надо оценить все ли объекты переданы и исследованы экспертами лаборатории, соответствуют ли их выводы вопросам, поставленным судебным экспертом-танатологом, объективным данным, полученным при экспертизе трупа, а также результатам расследования; перечень исследованных объектов для передачи лицу, назначавшему экспертизу, и объектов, не исследованных судебно-медицинским экспертом, а также вещественных доказательств, выявленных при исследовании головных уборов, одежды, обуви и трупа; ответы на поставленные вопросы и их подтверждение результатами экспертизы; не вышел ли эксперт за пределы своих полномочий; обоснованность экспертного вывода и его согласованность с другими материалами дела.

Сомнение в выводах экспертов для суда не имеет заранее установленной силы (ч. 2. ст. 94 УПК Украины «Оценка доказательств»), и подлежит разрешению путем проведения дополнительных или повторных экспертиз в других бюро судебно-медицинской экспертизы или независимыми экспертами. Для того, чтобы не нарушать сроки расследования, нужно провести перекрестный допрос экспертов или состязательную экспертизу в суде, не узаконенную настоящим УПК, но дающую хороший эффект. В процессе такой экспертизы многие вопросы, возникшие у суда, и их разрешение становятся понятными, что исключает необходимость назначения повторных экспертиз.

Адвокат и другие представители защиты проверяют экспертные документы по тем же параметрам.

На объективность и полноту «Заключения эксперта» опосредованно влияют коллеги эксперта, судмедэксперты с большим стажем работы, с которыми он в сложных или сомнительных случаях вынужден советоваться, администрация бюро судебно-медицинской экспертизы – заведующие отделами, заместители начальника и начальник областного бюро судебно-медицинской экспертизы, руководители (должностные лица) департаментов (управлений) охраны здоровья районного, городского и областно-

го уровней, которые успели провести ведомственные проверки, отстаивающие результаты и выводы своих расследований.

Иногда на эксперта могут влиять сотрудники уголовного розыска, следователи, прокурор, судья, особенно когда результаты расследования противоречат объективным данным, установленным экспертом, а также адвокат, нарушающий адвокатскую этику.

Кроме того, на объективность выводов эксперта влияют потевшие, обвиняемые и др. лица, контактирующие с ним.

Выводы. Предложенное нами приведет к тому, что заключения судебных экспертов неминуемо станут на более высокий уровень и обеспечат высокую степень законности в правосудии. Сойдет на «нет» уродливое и постыдное явление в виде заведомо ложных заключений экспертов или отказов от дачи заключений. Сделана попытка выявить застарелые и нерешенные проблемы и обозначить суперсовременные направления совершенствования экспертных служб. Очевидным явился вывод об относительно низком уровне правовых знаний в экспертной среде, сохранении там давних традиций ухода в узкоспециальную заскорузлость. Анализом «Заключений экспертов» выявлено стремление экспертов к упрощенству, незнание и нежелание следовать обязательным ведомственным стандартам. Показан ряд объективных фактов (коллеги по работе, подчиненные, руководители разных уровней и т. п.), которые подлежат проверке и которые могут повлиять на доказательность экспертиз.

Отримано 10.12.2016

УДК 378.4:61(477.54):790.041.021.1-635.813(091)

А. А. Терещенко,
кандидат медицинских наук, профессор,
заведующий кафедрой анатомии человека
Харьковского национального медицинского
университета;

В. А. Ольховский,
доктор медицинских наук, профессор,
заведующий кафедрой судебной медицины,
медицинского правоведения Харьковского
национального медицинского университета;

Д. Н. Шиян,
кандидат медицинских наук, доцент,
ассистент кафедры анатомии человека
Харьковского национального медицинского
университета;

М. А. Лютенко,
старший лаборант кафедры анатомии
человека Харьковского национального
медицинского университета

ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ ВОСКОВЫХ СКУЛЬПТУР ИЗВЕСТНЫХ УЧЕНЫХ ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

История изготовления восковых фигур в Харьковском национальном медицинском университете (далее – ХНМУ) началась 16 лет назад на кафедре анатомии человека.

В 1999 году, в связи с подготовкой к 200-летию юбилею ХНМУ и кафедры анатомии человека, сотрудниками кафедры во главе с заведующим, профессором В. М. Лупырем было принято решение расширить экспозицию «Мемориального музея академика В. П. Воробьева»: создать экспозицию кабинета известного украинского анатома В. П. Воробьева и восковую скульптуру ученого.

Для реализации поставленной задачи была создана рабочая группа, в которую входили сотрудники кафедры анатомии человека: профессор В. В. Бобин, профессор В. А. Ольховский, профессор А. А. Терещенко, доцент Б. М. Смолкина и старший лаборант М. А. Лютенко, которым было поручено обеспечить техническую часть выполнения этой работы. Никаких рекомендаций о том, как изготовить в натуральный размер восковую фигуру, не было, все делалось впервые. Начались поиски специалистов, кото-

рые могли бы решить поставленную задачу. В первую очередь обратились за помощью в Государственный музей природы Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина к опытным специалистам в области таксидермии. Согласился помочь заместитель директора музея В. П. Криволапов, им была разработана оригинальная конструкция внутреннего каркаса для создания туловища и конечностей восковой фигуры. Этот каркас позволяет менять положение фигуры, в том числе, имеет подвижность в местах соединения конечностей. Для выполнения работ по изготовлению восковых элементов (голова и кисти рук) был приглашен художник С. Ф. Дегтярь вместе с супругой, работавшие декоратором и гримером в Харьковском театре оперы и балета им. Н. В. Лысенко.

Изготовление восковых элементов скульптуры профессора В. П. Воробьева продолжалась в течение 11 месяцев. Изучались известные рецепты восковой массы, экспериментальным путем подбирались соотношение ее компонентов.

Художник С. Дегтярь фирменным стилем своих работ считал так называемую имитацию из воска живой кожи, его техника формировалась методом проб и ошибок. Все работы по созданию восковых элементов головы и кистей рук проводились в личной мастерской художника. Самостоятельно разрабатывалась технология «вживления волос» в восковую массу лица и головы. Особую проблему создавал вопрос натуральности глаз, для этого в офтальмологической клинике были приобретены стеклянные протезы глазных яблок, которые создают впечатление живого взгляда.

Большая работа была проведена по подбору предметов кабинета ученого 20-х годов XX века, а также одежды для восковой скульптуры В. П. Воробьева.

К сожалению, многие личные вещи не сохранились, поэтому их аналоги пришлось приобретать и изготавливать. Особую ценность представляют анатомические препараты, изготовленные В. П. Воробьевым. Среди них – набальзамированные органы и части тела человека по методу безжидкостного хранения препаратов с сохранением естественной окраски тканей.

При изготовлении воскового образа ученого, использованы множество прижизненных фотографий и посмертная гипсовая маска, снятая с лица В. П. Воробьева в 1937 году.

Новая экспозиция «Мемориального музея В. П. Воробьева» открыта 6 октября 2000 года. Профессор В. М. Лупырь как-то сказал о восковой фигуре В. П. Воробьева: «Фигура сделана так, что она впечатляет, как только человек заходит в кабинет, то появляется желание здороваться с профессором».

После создания восковой фигуры академика

В. П. Воробьева, были созданы еще несколько восковых фигур других известных ученых ХНМУ.

Так, на кафедре судебной медицины, медицинского правоведения им. Засл. проф. Н. С. Бокариуса по инициативе заведующего кафедрой, доктора медицинских наук, профессора В. В. Ольховского были изготовлены восковые фигуры и создан музей – кабинет выдающегося ученого судебного медика и криминалиста, доктора медицинских наук с 1902 г., профессора – с 1910 г., основателя современной Харьковской школы судебной медицины и криминалистики, первого лауреата звания «Заслуженный профессор УССР», организатора здравоохранения, основателя Кабинета научно-судебной экспертизы в Харькове в 1923 г. (впоследствии – Харьковский научно-исследовательский институт судебных экспертиз), заведующего кафедрой судебной медицины Харьковского медицинского института с 1910 по 1931 г.г., Николая Сергеевича Бокариуса (19.03.1869 – 23.12.1931 г.).

В 2002 году создана восковая фигура профессора Н. Н. Бокариуса (1899–1966) – сына профессора Н. С. Бокариуса – известного судебного медика Украины, продолжателя дела отца, профессора, с 1931 по 1962 г.г. – заведующего кафедрой судебной медицины Харьковского медицинского института, директора Харьковского НИИ судебных экспертиз им. Засл. проф. Н. С. Бокариуса, с 1931 по 1946 г.г.

В 2004 г. на этой кафедре была создана восковая фигура доктора медицинских наук, профессора, с 1961 г. по 1988 г., заведующего кафедрой судебной медицины Харьковского медицинского института, начальника Харьковского областного бюро судебно-медицинской экспертизы (1955–1961 г.г.) председателя Харьковского научного общества судебных медиков и криминалистов (1961–1990 г.г.) – Марченко Николая Петровича (1923–1990 г.г.).

В 2009 г. к 140-й годовщине со дня рождения Заслуженого профессора Н. С. Бокариуса была создана восковая фигура ученого в Харьковском научно-исследовательском институте судебных экспертиз им. Засл. проф. Н. С. Бокариуса Министерства юстиции Украины.

Все скульптуры создавались по уже отработанной методике художником С. Ф. Дегтярем. Создавая восковые образы известных ученых, он получал консультации у сотрудников кафедры анатомии человека ХНМУ, принимавших участие в создании первой в Харькове восковой фигуры академика В. П. Воробьева.

В 2010 г. была проведена реставрация восковой фигуры академика В. П. Воробьева на кафедре анатомии человека ХНМУ.

Осенью 2016 г. завершилось оборудование мемориального кабинета в новом помещении и реставрация восковой фигуры За-

сл. проф. Н. С. Бокариуса в Харьковском научно-исследовательском институте судебных экспертиз им. Засл. проф. Н. С. Бокариуса.

По приглашению руководства института судебных экспертиз, сотрудниками кафедры анатомии человека: ассистентом М. А. Лютенко и лаборантом Е. И. Калашник был произведен осмотр состояния восковой фигуры Н. С. Бокариуса и ее демонтаж с целью реставрации. В процессе реставрации удалось восстановить натуральный цвет кожи лица и рук, убрать трещины, внесены изменения в элементы одежды ученого, экспозиция кабинета максимально приближена к времени жизни и работы профессора. Во время реставрационных работ было выявлено неправильное анатомическое строение пальцев на левой кисти, дефект был исправлен.

Консультативную помощь в процессе реставрации анатомических особенностей лица и кистей рук фигуры, оказывал доцент кафедры анатомии человека Д. Н. Шиян.

К сожалению, уже ушли из жизни художник С. Ф. Дегтярь и сотрудник музея природы В. П. Криволапов, которые стояли у самого начала создания восковых фигур известных ученых ХНМУ. Появляются новые таланты, которые могут продолжать начатое дело и дать «вторую жизнь» в восковом образе многим известным соотечественникам, которые внесли значительный вклад в развитие науки и общественной деятельности Украины.

Одержано 09.12.2016

УДК 343.148

Ткаченко Н. М.,
здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ

ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Ефективність кримінального провадження напряму залежить від ефективності системи експертного забезпечення. Адже завдяки останній співробітники правоохоронних органів отримують допомогу в галузі використання спеціальних знань, необхідних для своєчасного, всебічного, об'єктивного та неупередженого дослідження доказів. У зв'язку з наведеним особливої актуальності набуває питання про основні напрямки та засоби підвищення ефективності системи експертного забезпечення.

Система експертного забезпечення кримінального провадження є невід'ємною складовою забезпечення правосуддя. Неякісне й несвоєчасне використання спеціальних знань у кримінальному провадженні не може забезпечити результативне й справедливе правосуддя. Тому чітко прослідковується взаємозв'язок між названими інституціями. Тож сміло можна стверджувати, що підвищення ефективності системи експертного забезпечення є однією із заповорок на шляху забезпечення справедливого правосуддя. А це, в свою чергу, вказує на необхідність передбачення основних шляхів підвищення ефективності системи експертного забезпечення взагалі та кримінального провадження зокрема в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки. Проаналізувавши положення згаданої Стратегії, варто відмітити, що питання підвищення ефективності системи експертного забезпечення не знайшло свого прямого й розгорнутого відображення в цьому акті. Виключно інтуїтивно можна припустити, що згадане питання буде вирішуватися в частині реформування "суміжних правових інститутів", хоча під час визначення недоліків функціонування прокуратури та кримінальної юстиції як суміжних правових інститутів, а також напрямків реформування, системи завдань, заходів і результатів жодного разу не згадувалося про експертне забезпечення правосуддя. Названа ситуація, на нашу думку, є несприятливою та негативно відображається на реформуванні системи експертного забезпечення в Україні, в тому числі в рамках кримінального провадження. Оскільки реформування системи експертного забезпечення буде здійснюватися побічно, а не як один із пріоритетних напрямків. Тому вважаємо за необхідне передбачити завдання, напрямки,

способи та результати реформування системи експертного забезпечення на законодавчому рівні шляхом доповнення відповідними пунктами названу вище Стратегію або шляхом прийняття окремого нормативно-правового акту. Як приклад, це може бути Стратегія реформування системи експертного забезпечення правосуддя.

Окрім того, ефективність функціонування будь-якого суспільного інституту обумовлюється наявністю й якістю нормативно-правового регулювання його діяльності. Це означає, що неможливо підвищити систему експертного забезпечення України без нагального й змістовного оновлення законодавчої бази, яка регулює цю сферу. Зокрема, розроблений і оприлюднений для обговорення 06 серпня 2013 року проект Закону України “Про судово-експертну діяльність”, не прийнятий по теперішній час. А чинний Закон України “Про судову експертизу” не відповідає велінню часу. Особливо вказана ситуація загострилася з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України, який істотно перерформатував процедуру кримінального провадження. Тому прийняття нового законодавчого акту, який регулював би сферу експертного забезпечення правосуддя в Україні, є неодмінною передумовою підвищення ефективності системи експертного забезпечення.

Іншим, не менш важливим і пріоритетним напрямком на шляху вдосконалення системи експертного забезпечення в кримінальному провадженні та підвищення її ефективності є вивчення та запровадження зарубіжного досвіду функціонування системи одним із пріоритетних напрямків. Зокрема, 06 червня 2016 року, в рамках унікального стратегічного партнерства, яке поєднує Україну та Європейський Союз, до Міністерства юстиції України завітали міжнародні експерти проекту Європейського Союзу “Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні” та національні експерти з Координації реформ. У рамках зазначеного візиту міжнародні експерти ділилися власним досвідом організації, забезпечення та функціонування системи експертного правосуддя у країнах Євросоюзу. Потреба в запровадженні зарубіжного досвіду в зазначеній сфері пояснюється тим, що сьогодні в Україні відбувається значна інтенсифікація роботи, спрямованої на адаптацію її законодавства, норм і стандартів до існуючих в Європейському Союзі. Проте, гарантувати особі право на справедливий суд, неможливо без побудови в Україні ефективної системи експертного забезпечення правосуддя, як обслуговуючої інституції, яка повинна реформуватися синхронно з системою судової влади в Україні. Тому організація експертного забезпечення правосуддя, яке полягатиме у проведенні незалежної та кваліфікованої, орієнтованої на максимальне

використання досягнень науки і техніки, судової експертизи, є одним із пріоритетних напрямків майбутньої реформи.

Цікавим і корисним для підвищення ефективності національної системи експертного забезпечення в кримінальному провадженні є вивчення й аналіз структурної організації експертних установ, процедури залучення експертів до кримінального провадження, підбору та підготовки кадрів, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення судово-експертної діяльності тощо. Вказані питання неодноразово обговорюються на засіданнях методичних рад, круглих столів, науково-практичних конференцій тощо. Як приклад, на круглому столі “Реформування судової експертизи – ключовий важіль впливу на правосуддя в новій Україні”, який відбувся 21 травня 2014 року за участю представників державних судово-експертних установ, у тому числі Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, представників приватних судово-експертних компаній, Союзу експертів України, адвокатської спільноти, правозахисних організацій, представників ринку оціночної та аудиторської діяльності, провели дискусію на предмет необхідності реформування судової експертизи в Україні, шляхів і механізмів такого реформування. Зокрема, серед останніх виділили доцільність створення системи недержавного контролю за діяльністю судових експертів приватних судово-експертних установ. Окрім того, пропонувалося на законодавчому рівні закріпити такий принцип судово-експертної діяльності як рівноправність судових експертів державних і приватних судово-експертних установ.

Розробка та реалізація рекомендацій стосовно реформування системи експертного забезпечення в цілому або окремих його галузей неможливі без належного науково-методичного забезпечення. Причому вказана діяльність, на нашу думку, реалізується за двома основними напрямками: перший спрямований на вирішення питань, пов'язаних із організацією судово-експертної діяльності, вдосконаленням системи експертного забезпечення тощо, а другий – на розробку нових і вдосконалення існуючих методик проведення експертних досліджень.

Підвищення ефективності системи експертного забезпечення, окрім вищенаведених факторів, також обумовлюється кадровим забезпеченням. Вважаємо за необхідне створення спеціальних вищих навчальних закладів, які будуть займатися підготовкою судових експертів. При таких закладах варто організовувати перепідготовку, а також курси підвищення кваліфікації судових експертів. Також слід реформувати процедуру атестації судових експертів і здійснення контролю за їх судово-експертною діяльністю.

Звичайно будь-яка діяльність, в тому числі й судово-експертна, потребує достатнього фінансового забезпечення, щоб в повній мірі виконувати завдання, що перед нею ставляться. В даній сфері є чимало проблем, починаючи від недостатньої кількості виділених коштів і завершуючи їх нераціональним використанням. Як приклад, за висновками Колегії Рахункової палати Міністерство юстиції України не вживало всіх необхідних заходів щодо ефективного використання бюджетних коштів, виділених на забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою та науково-дослідні розробки в галузі судової експертизи. Спричинена така ситуація такими факторами, як: використання бюджетних коштів розпорядниками без визначення пріоритетів і нормативів ресурсного забезпечення; незначною штатною чисельністю та кваліфікацією своїх працівників. Останнє ще раз вказує на необхідність якісного кадрового підбору в системі експертного забезпечення.

Таким чином, підвищення ефективності системи експертного забезпечення повинно відбуватися за наступними напрямками: вдосконалення законодавчої регламентації окресленої сфери функціонування суспільних інститутів; активне впровадження міжнародного досвіду організації та реалізації експертного забезпечення кримінального провадження в національну систему експертного забезпечення; покращення фінансування згаданої сфери та підвищення контролю за його використанням; вдосконалення підбору персоналу, підвищення якості їх підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; реорганізація структури експертних установ.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Ткаченко Н. М.,
начальник управління експертного
забезпечення правосуддя Департаменту з
питань судової роботи та банкрутства
Міністерства юстиції України

СУДОВИЙ ЕКСПЕРТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ

Питання правового статусу судового експерта у кримінальному провадженні визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК), Законом України «Про судову експертизу» та підзаконними нормативно-правовими актами. Аналіз прав та обов'язків експерта у кримінально-процесуальному законодавстві України демонструє певні прогалини, однак, позитивним моментом КПК є конкретизація обсягу прав та обов'язків експерта, визначення кола осіб, які можуть бути залученні як експерти, та вимог до них.

Звернемося до правового визначення одного із основоположних понять судово-експертної діяльності – «експерт». Статтею 69 КПК встановлено, що це особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Як бачимо, у ст. 69 КПК міститься посилання на Закон України «Про судову експертизу». Слід зазначити, що вказаним Законом встановлено критерії (вимоги) щодо осіб, які мають право здійснювати судово-експертну діяльність: обов'язкова наявність відповідної вищої освіти, проходження спеціальної підготовки та атестації з метою отримання кваліфікації судового експерта.

Базовий нормативно-правовий акт щодо експертної діяльності також містить визначення поняття «експерт». Зокрема, згідно зі ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», експерти – це особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Вказаним нормативно-правовим актом встановлено коло осіб, які не можуть виконувати функції експерта, а саме: не може залучатися до виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта (стаття 11 Закону). Інші обставини, що забороняють участь особи як експерта в судочинстві, передбачаються процесуальним зако-

нодавством.

Відповідно до частини третьої статті 69 КПК України можна виокремити наступні права експерта: знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

Серед названих прав експерта окремої уваги заслуговує право експерта заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів та зразків. У наукових колах точаться дискусії: заявляти клопотання – це право чи обов'язок експерта? Окрім КПК України таке право закріплено також у Законі України «Про судову експертизу». Разом з тим, експерт може відмовитися від давання висновку, якщо подані йому матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Право експерта заявляти клопотання в деяких випадках дозволяє йому без запиту додаткових матеріалів відмовитися від вирішення окремих питань, мотивуючи це недостатністю наданих матеріалів. При цьому, незалежно від виду судочинства судовий експерт зобов'язаний провести повне дослідження. Тобто в ситуації, коли судовий експерт не заявляє клопотання про надання додаткових матеріалів, мотивуючи це своїм правом, та на підставі цього повідомляє про неможливість вирішення питання, дотримання принципу повноти експертного дослідження може бути поставлено під сумнів. Адже особа чи орган, що залучає експерта, не є фахівцем у певній галузі знань, тому не може самостійно визначитись щодо обсягу необхідних матеріалів та зразків, які потрібні експерту для вирішення поставлених завдань, передбачених тією чи іншою методикою дослідження. Тому питання достатності та якості наданих матеріалів може бути вирішено лише самим експертом під час попереднього вивчення об'єктів.

Вважаємо, що обсяг необхідних для проведення досліджень матеріалів та зразків має бути чітко визначений у методиках проведення судових експертиз, які мають формуватися виходячи з принципу повноти дослідження.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.982

Удовенко Ж. В.,
кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри криміналістичних експертиз ННІ
№2 Національної академії внутрішніх справ

ЗВЕРНЕННЯ СТОРОНИ ЗАХИСТУ ДО ІНФОРМАЦІЙНИХ БАЗ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБЛІКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Впродовж останніх років все частіше надходять запити сторони захисту або фізичних та юридичних осіб до підрозділів Експертної служби МВС України про надання інформації щодо наявності та результатів перевірок об'єктів вміщених до інформаційних баз криміналістичних обліків.

Відповідно до частини 3 статті 93 КПК України сторона захисту, потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

В статті 1 Закону «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року закріплена норма, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

В Законі «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року (із останніми змінами від 09.04.2015), в статті 10 частині 1 передбачено, що кожна особа має право:

1) знати у період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються чи поширюються, крім випадків, встановлених законом;

2) доступу до інформації про неї, яка збирається та зберігається;

3) вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої інформації про себе, знищення інформації про себе, збирання, використання чи зберігання якої здійснюється з порушенням вимог зако-

ну; а частина 3 цієї статті передбачає, що Розпорядники інформації, які володіють інформацією про особу, зобов'язані:

1) надавати її безперешкодно і безкоштовно на вимогу осіб, яких вона стосується, крім випадків, передбачених законом;

2) використовувати її лише з метою та у спосіб, визначений законом;

3) вживати заходів щодо унеможливлення несанкціонованого доступу до неї інших осіб.

Відповідно до статті 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації» запитувач, у даному випадку – сторона захисту, має право звернутися до розпорядника інформації із запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту.

В той же час Законом України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року в редакції від 30.09.2015, частиною 6 статті 6 регламентовано, що не допускається обробка даних про фізичну особу, які є конфіденційною інформацією, без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Пункт 5 частини 1 статті 11 цього ж Закону передбачає підстави для обробки персональних даних, якими є необхідність виконання обов'язку володільця персональних даних, що передбачений законом, тобто підрозділи Експертної служби мають підстави для обробки персональних даних, оскільки вони виконують свої функції.

В свою чергу, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», пункту 9 статті 2 Указу Президента України від 5 травня 2011 року №547 «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації» та Наказу МВС України від 14 травня 2012 року №423 (із останніми змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства внутрішніх справ України від 20 листопада 2015 року №1471) «Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України» затверджений Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України. Відповідно до Розділу XX пункту 20.1 «У сфері досудового слідства службовою є інформація про Методи проведення науково-дослідних і технічних робіт (заходів), що сприяли розкриттю злочину».

Пункти 20.2 «Функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС України» та 20.3. «Інформація, яка вміщена до криміналістичних обліків Експертної служби МВС» виключені. А оскільки вона не належить ні до конфіденційної відповідно до За-

кону України «Про інформацію» ні до таємної, то вона є доступною.

Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 14 жовтня 2014 року в статті 20 «Професійні права адвоката» частині 1 пункті 3 передбачено право ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом, а інформацію про наявність об'єктів вміщених до інформаційних баз криміналістичних обліків не є такою, отже підрозділи Експертної служби МВС України мають право надавати таку інформацію. Однак, щодо другої частини запитання, зокрема, результатів перевірок, то тут питання вирішується інакше, оскільки пунктом 20.1 передбачено, що Методики технічних робіт (заходів), що сприяли розкриттю злочину є службовою інформацією.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.148

Хижняк В. В., Литкевич Н. С., Хромей Е. В.,
Харківський національний медичний
університет

ЭКСПЕРТНЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ИСТЯЗАНИЙ И ПЫТОК

Особое место в отечественном уголовном праве имеет проблема истязаний и пыток. Законодатель в действующем Уголовном кодексе Украины изложил свою правовую позицию в соответствующих нормах его: часть 2 статьи 126 «Побои и истязание», а также статья 127 «Пытки».

События последних лет в мире и Украине способствовали возобновлению широкой дискуссии на тему истязаний и пыток породили попытки пересмотра их определения и обсуждения оправдания и целесообразности их использования. В этой связи снова возникла необходимость в веских доводах сохранения запрета на применение истязаний и пыток.

Вне всяких сомнений государства и представители власти несут ответственность за принятие всех возможных мер для защиты общественной безопасности от таких преступных посягательств. Однако методы решения этой проблемы не должны выходить за рамки правовых норм, гарантирующих уважение человеческого достоинства. Отмечается недостаточность проработки медицинского аспекта истязаний и пыток (В.Д. Мишалов и соавторы, 2015).

Наше предложение заключается в рассмотрении медицинского аспекта истязаний и пыток, жестокого обращения, а также выявлении экспертных подходов к их оценке.

Казалось бы, что история человечества учит не повторять ошибок прошлого, но, увы, все повторяется. Напомним только один пример из истории пыток. Это касается периода Средневековья, когда истязания и пытки применялись широко. «Пытка водой» была "подсмотрена" инквизиторами на Востоке. Грешника привязывали колючей проволокой или крепкими веревками к специальному деревянному приспособлению типа стола с сильно приподнятой серединой – чтобы живот грешника выпирал как можно дальше. Его рот забивали ветошью или соломой, чтобы он не закрывался, и вставляли в рот трубку, через которую вливали в жертву неимоверное количество воды.

Если жертва не прерывала эту пытку для того, чтобы сознаться в чем-то, или целью пытки была однозначная смерть, в конце испытания жертву снимали со стола, укладывали на землю, а палач прыгал на ее раздутый живот. Финал понятен и отвратителен.

В Интернете предлагается понятная и простая классификация пыток, которая в качестве рабочей, с нашей точки зрения, подходит как медикам, так и юристам (режим доступа: <http://chechenews.com/1-8379/>).

I. Психические пытки:

- а) индивидуальные;
- б) массовые.

II. Физические пытки.

- а) индивидуальные;
- б) массовые.

III. Пытки, направленные на лишение человека репродуктивных функций.

IV. Убийственные пытки.

Основательный методологический подход, по нашему мнению, имеется в Стамбульском протоколе «Руководство по эффективно-му расследованию и документированию пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания», опубликованном ООН в 2001 г. на русском языке. В этом руководстве изложены международно-правовые стандарты по правам человека и предупреждению пыток, к которым присоединилась и Украина. Потом изложены кодексы этики в соответствующих областях – этические нормы и принципы для юридической профессии и в области здравоохранения. Далее идут цели, принципы и процедуры правового расследования фактов применения пыток, общие соображения, касающиеся проведения опросов, физические и психологические доказательства пыток. Ценным подспорьем являются приложения с иллюстрациями. Подробность, беспристрастность, профессионализм изложения позволяет предложить это Руководство в качестве настольного для работы специалистов (юристов и экспертов) по выявлению и расследованию истязаний и пыток.

Нами предлагается оригинальная методология судебно-медицинской диагностики истязаний и пыток. Это комплекс признаков, при наличии большей части которых можно делать объективный вывод о наличии истязаний и пыток:

1. Традиционный способ причинения.
2. Традиционные орудия причинения.
3. Наличие боли и страха.
4. Возникновения стресса (дистресса).
5. Специфическое место приложения (причинения) фактора (предмета).
6. Наличие органа-мишени (ткани) соответственно специфическому месту приложения.

7. Наличие физиологических (патофизиологических) реакций организма на соответствующее воздействие.

Необходимо отдельно сказать о существовании методов карательной медицины, которая столетиями применялась по праву и без такового нашими предшественниками.

Выводы. Истязания и пытки – отвратительное явление в социальной жизни, которое преследуется уголовным законом. Изучение этих противоправных деяний имеет две составляющих – юридическую и медицинскую. Необходимы четкие экспертные подходы для оценки истязаний и пыток. Предложены методологические подходы изучения этих явлений на основе Стамбульского протокола и оригинальная современная судебно-медицинская диагностика истязаний и пыток.

Отримано 10.12.2016

УДК 342.951:351.82

Хоша В. В.,
учений секретар Харківського науково-
дослідного інституту судових експертиз ім.
Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства
юстиції України

АКРЕДИТАЦІЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ ЯК ДІЄВИЙ СПОСІБ КОМПЛЕКСНОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ ЇХ КОМПЕТЕНЦІЇ

Одним із основних етапів розвитку судово-експертної діяльності (далі – СЕД) в Україні є розширення її науково-методичної бази та поглиблення міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи шляхом взаємодії судово-експертних установ (далі – СЕУ) з відповідним міжнародними судово-експертними об'єднаннями (асоціаціями, товариствами, мережами тощо) в контексті підготовки України до вступу в Європейське співтовариство.

Відповідно до Європейських вимог усі СЕУ повинні пройти акредитацію за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025 (а також ISO/IEC 17020) та в подальшому суворо їх дотримуватися, що дозволить ефективно реалізовувати елементи кооперації у виконанні складних багатооб'єктних експертиз, підвищити динаміку розвитку методичного забезпечення за рахунок наукових досліджень, організувати широкий інформаційний обмін (у тому числі, інформаційно-довідковими масивами зразків) на єдиній методичній основі тощо.

У зв'язку з цим особливого значення набуває проведення заходів щодо акредитації СЕУ України на відповідність міжнародним стандартам, оскільки висновки експертів, які виконані в акредитованих судово-експертних та криміналістичних установах, гарантують їх високу якість і використання як джерела доказів у справі всіма державними та міжнародними судами (Європейським судом з прав людини, Міжнародним арбітражним судом тощо). Оскільки ці стандарти акумулюють найбагатший міжнародний досвід експертних та інших науково-технічних досліджень, проведення акредитації підвищує науково-технічний рівень діяльності СЕУ і достовірність судово-експертних висновків, об'єктивізує оцінку висновків експертів в якості джерела доказів у суді.

Акредитація СЕУ України є одним із ефективних інструментів системи юридичних гарантій у діяльності з управління якості судово-експертних досліджень. Відповідно, акредитація СЕУ вимагає відповідності її діяльності установленим стандартам, оскільки вони акумулюють найбагатший міжнародний досвід експертних та

інших науково-технічних досліджень, проведення акредитації підвищує науково-технічний рівень діяльності СЕУ і достовірність судово-експертних висновків, об'єктивізує оцінювання діяльності цих установ та висновків експертів як джерела доказів у суді.

На цей час акредитація набула поширення в сфері надання професійних послуг як інструмент оцінки якості, за допомогою якого споживач може легко оцінити якість послуг навіть у разі, коли він не володіє достатньою компетенцією. До таких послуг можна віднести й здійснення СЕД. Придбання офіційного підтвердження відповідності якості послуг, що надаються певними стандартами, є невід'ємною складовою системи технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності в Україні.

На даний час в Україні акредитовано лише вісім СЕУ, серед яких повноправним членом найбільш великої міжнародної судово-експертної організації – European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI) є лише Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України. Дана обставина формує скоріше невпевненість, ніж високий рівень довіри до діяльності СЕУ України.

Виходячи з положень Закону України (далі – ЗУ) *«Про стандартизацію»*, стандартом є нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики процедур щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [1]. Так, згідно із ДСТУ ISO/IEC 17000:2007 процес акредитації (лат. *accredo* – довіряти) визначено як підтвердження відповідності третьою стороною, що стосується органу з оцінки відповідності (далі – ООВ), яке слугує офіційним підтвердженням його компетентності для виконання конкретних завдань з оцінювання відповідності (далі – ОВ).

На законодавчому рівні, враховуючи вищезазначені міжнародні, національні стандарти та відповідно до ЗУ *«Про технічні регламенти та оцінку відповідності»*, термін ООВ визначається як підприємство, установа, організація чи їх структурний підрозділ, що здійснює діяльність з ОВ – процесу доведення того, що визначені вимоги, які стосуються продукції, процесу, послуги, системи, особи чи органу, були виконані [2]. Тобто, виходячи з наведеного, СЕУ під час підготовки та проведення акредитації розглядається як ООВ, а доведення того, що вимоги, які пред'являються до проведення судово-експертних досліджень, виконуються в повному обсязі – як ОВ.

Важливим кроком у формуванні системи акредитації ООВ в

Україні стала ратифікація в 2001 році ЗУ «Про акредитацію органів з оцінки відповідності». Цей законодавчий нормативно-правовий акт безпосередньо визначає правові, організаційні та економічні засади акредитації [3], розкриває зміст таких основних термінів, як «акредитація ООВ», «взаємне оцінювання», «консультування», «національний знак акредитації», «оцінка», «персонал акредитації» тощо.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про акредитацію органів з оцінки відповідності», акредитацією є засвідчення національним органом України з акредитації (далі – НОУА) того, що ООВ відповідає вимогам національних стандартів, гармонізованих з відповідними міжнародними та європейськими стандартами, та у разі необхідності будь-яким додатковим вимогам щодо акредитації у відповідних сферах для провадження певної діяльності з оцінки відповідності. У ст. 6 Закону зазначено, що НОУА – це державна організація, яка утворюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку, та провадить некомерційну господарську діяльність [3]. У відповідності до цього, наказом Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України (Мінекономіки) від 04 січня 2002 року утворено Національне агентство з акредитації України (далі – НААУ) [4] та затверджено Положення про нього.

Особливістю отримання СЕУ статусу ООВ є суперечності між положенням ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 та законодавством, що регламентує діяльність державних спеціалізованих експертних установ. У зв'язку з чим, отримання СЕУ відповідного статусу прямо пропорційно пов'язано зі сферою її діяльності, ефективність якої безпосереднє залежить від рівня довіри замовника експертних послуг (судово-експертних досліджень, призначених у кримінальних провадженнях, цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення та під час виконавчого провадження).

Процес акредитації СЕУ як явище правової дійсності відбувається згідно з відповідними принципами. Як зазначає І. Ш. Кілясханов, практикою акредитації вироблені загальні підходи, які лежать в основі здійснення акредитаційної діяльності будь-якого уповноваженого органу. Вони певною мірою закріплені в самому законодавстві, без вказівки на них, як на вихідні дані початку такої діяльності. У числі цих принципів можна виділити: оплатність (платність) за проведення акредитації; непередаваність іншим особам особливих повноважень, отриманих в результаті акредитації; публічність та законність [5, с. 173-177]. Також цей перелік доцільно доповнити таким принципом, як добровільність.

Акредитація СЕУ України є офіційним визнанням НААУ компе-

тентності у виконанні робіт у певній галузі ОВ. При проведенні акредитації СЕУ України НААУ повинен керуватись принципами доступності, добровільності, незалежності, компетентності та рівноправності:

- процедура акредитації проводиться за правилами, які є загальнодоступними і вільними в застосуванні;

- процедурі акредитації піддаються тільки ті СЕУ, які виявляють бажання пройти акредитацію (ст. 24 ЗУ *«Про технічні регламенти та оцінку відповідності»* визначено, що добровільна ОВ здійснюється на добровільних засадах, у будь-яких формах, включаючи випробування, декларування відповідності, сертифікацію та інспектування, та на відповідність будь-яким заявленим вимогам);

- орган акредитації повинен бути незалежним від СЕУ, що акредитуються, так само як і консалтингові компанії, які готують СЕУ до акредитації, не повинні входити в сферу інтересів суб'єктів акредитації (НААУ), тобто належати одному власнику;

- всім СЕУ, що акредитуються, пред'являються однакові вимоги.

Таким чином, акредитація СЕУ в Україні сприяє створенню єдиної системи оцінки умов та результатів їх діяльності, яка буде в рівній мірі обов'язковою для всіх державних спеціалізованих експертних установ. У зв'язку з чим, актуальним постає питання щодо розроблення теоретичних основ механізму адміністративно-правового регулювання у відповідній галузі та його основних структурних елементів.

Список бібліографічних посилань: 1. Про стандартизацію [Текст] : закон України від 05.06.2014 р. № 1315-VII // Офіц. вісн. України від 15.07.2014 — 2014 р., № 54, С. 32, Ст. 1440, код акту 73066/2014. 2. Про технічні регламенти та оцінку відповідності [Текст] : закон України від 15.01.2015 р. № 124-VIII // Офіц. вісн. України від 20.02.2015 — 2015 р., № 12, С. 15, Ст. 306, код акту 75683/2015. 3. Про акредитацію органів з оцінки відповідності [Текст] : закон України від 17.05.2001 р. № 2407-III // Офіц. вісн. України від 29.06.2001 — 2001 р., № 24, С. 9, Ст. 1056, код акту 19092/2001. 4. Про утворення Національного органу з акредитації України [Текст] : наказ Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України від 04.01.2002 р. № 5 // «Українська інвестиційна газета», 2002, 11, 06, № 44. 5. Административное право России. Курс лекцій / под ред. д-ра юрид. наук, проф. И.Ш. Килясханова. — М.: Изд-во БФ МосУ МВД России, 2003. — 502 с.

Отримано 10.12.2016

УДК 159.9 : [351.741 : 343.102]

Чухраєва Г. В.,
кандидат медичних наук, начальник Центру
психіатричної допомоги та професійного
психофізіологічного відбору
Територіального медичного об'єднання МВС
України по Харківській області

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА СУЇЦИДАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МВС В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ

МВС є складовою частиною суспільства і саме тому загальні негативні процеси та впливи позначаються і на особовому складі. Зокрема, виявлено статистично достовірний зв'язок між показниками самогубств серед населення і працівниками МВС України, що підтверджує наявність спільних рушійних причин, які призводять до скоєння таких самогубств. Відмічено, що кількість суїцидів різко зменшується у період масових потрясінь, війн тощо, коли загальна безпека підіймає ціну особистого життя.

Одні автори відводять величезну роль в розвитку суїцидальних намірів зовнішнім чинникам, наприклад, конфліктам міжособистісним, побутовим, виробничим, інші – особистісним особливостям індивіда. При наявності психозів суїцидальна поведінка може бути різноманітною. Частіше за все в основі суїцидальної поведінки лежить депресія. Але відмічається, що при наявності депресії обов'язковим є наявність суїцидальних проявів.

Більшість вчених вказують на залежність суїцидів від індивідуально-особистісних особливостей, від рис характеру, акцентуацій характеру, психопатизації особистості, коли при несприятливих стресових ситуаціях, конфліктах виникають гострі афективні розлади неспиритичного рівня, гострі невротичні реакції, гострі реакції на стрес, ситуаційні реакції у психопатичних осіб, які можуть приводити до суїцидальних дій. А. А. Суктенов, В.Ф. Десятников, М.М. Бачериков вказують на високу частоту суїцидальних дій в молодому віці, коли йде формування особистості, коли особистість менше всього стійка до стресових ситуацій.

Окрім конфліктів на частоту суїцидів впливають різні мікросоціальні чинники, часті алкогольні сп'яніння, низький рівень культури, що підкреслюють А.Г. Амбрумова, Н.Є. Бачериков, В.А. Тихоненко, І.І. Кутько, В.І. Букреев, Н.М. Ситченко, а також акцентуації окремих рис особистості, психопатизації особистості, як зауважують А.Є. Личко, Є.Є. Пелипас та інші. Самогубства залишаються однією з головних причин загибелі працівників правоохоронних органів.

Явище самогубства для людства є складною, комплексною проблемою, яка багато в чому залежить від особистих, економічних, соціально-політичних, екологічних та інших причин. При цьому додатковий негативний вплив на працівників органів внутрішніх справ справляють психоемоційна, фізична напруженість й екстремальність їхньої професійної діяльності; особливо для працівників оперативно-розшукових служб. Психоемоційна напруженість професійної діяльності працівників кримінальних та слідчих підрозділів системи правопорядку МВС України обумовлюється такими негативними чинниками:

- 1) ризиком для життя й здоров'я;
- 2) значним психологічним й фізичним навантаженням;
- 3) дефіцитом часу для аналізу обставин і прийняття рішення;
- 4) можливістю застосування вогнепальної зброї;
- 5) усвідомленням високої відповідальності (у тому числі кримінальної) за результати й наслідки роботи;
- 6) постійно існуючою протидією з боку правопорушників та злочинців;
- 7) загрозою помсти працівникові та членам його родини з боку правопорушників та злочинців за його професійні дії;

- 8) конфліктними ситуаціями в процесі службової діяльності.

Кожний з цих чинників окремо або їх сукупність може приводити до руйнування соціально-психологічного благополуччя працівників, виснаження захисних сил (функцій) організму й психіки та виникнення розладів психогенного характеру аж до розвитку психосоматичних та психічних захворювань.

Самогубство (суїцид) – це свідоме позбавлення себе життя. У останньому виданні міжнародного медичного довідника DSM-IV самогубство не розглядається як психічний розлад, але, зазвичай, з самогубством пов'язані й інші серйозні проблеми особистості, такі як повна нездатність справлятися зі стресовими ситуаціями, емоційна нестійкість і спотворене сприйняття дійсності. Суїцид – це останній етап деструктивної поведінки.

До суїцидальної поведінки звичайно відносять завершені суїциди (самогубства), суїцидальні спроби (або парасуїцид) і наміри здійснити самогубство. Розрізняються наступні форми самогубств:

розширений суїцид – дії особи, за яких вона посягає на життя інших людей, а після цього вчиняє самогубство (закінчене або незакінчене);

завершений суїцид – дії особи, наслідком яких є її смерть;

незакінчений суїцид (суїцидальна спроба або парасуїцид) – дії особи, після яких вона залишається живою, але на деякий час втрачає продуктивність праці чи працездатність.

Розглядаючи суїцид, доцільно виділити його характерні ознаки, які ми представили у вигляді таблиці.

При розгляді суїцидальної активності серед особового складу в

Характерні ознаки суїциду:

Стресор	незадоволені психологічні потреби
Стимул	нестерпний психічний біль
Задача	припинення свідомості
Мета	пошук виходу
Емоції	безпорадність, безнадійність
Внутрішнє ставлення	різноспрямоване
Стан психіки	звуження пізнавальної сфери
Дія	«втеча» від реальності та болю

Харківській області вона виглядала таким чином. Найчастіше суїциди були скоєні у 1995р. – 6 випадків або 30 на 100 тис. та в 1996р – 5 випадків або 25 на 100 тис., що було значно більше ніж середні показники серед особового складу по Україні. Частіше, а саме 22% суїцидів були скоєні – в оперативно-розшукових підрозділах.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.985

В. М. Шевчук,
професор кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних
наук, професор, заслужений юрист України

МІСЦЕ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У ПРОЦЕСІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Формування концепції тактичних операцій передбачає з'ясування місця цієї категорії у системі криміналістики та процесі кримінального провадження. Це питання безпосереднім чином впливає на побудову тактичних операцій і їх реалізацію у практичній діяльності слідчих та судових органів. Тактичні операції мають зайняти відповідне місце у системі криміналістики та наповнитись конкретним теоретичним та практичним змістом.

Разом з тим, тактичні операції, будучи важливою криміналістичною категорією і ефективним засобом вирішення тактичних завдань, сьогодні ще не знайшли свого остаточного місця у системі криміналістики та процесі кримінального провадження. Про це свідчать різноманітні, часом суперечливі судження вчених-криміналістів. Так, окремі науковці вважають, що тактична операція виступає категорією криміналістичної тактики, відноситься до предмета останньої і основні її теоретичні положення мають розроблятися саме у цьому розділі системи криміналістики. Тактична операція не обумовлена особливостями розслідування будь-якої конкретної групи злочинів, має більш загальний характер і тому як необхідна категорія криміналістики належить до предмета слідчої тактики (І. Ф. Пантелєєв, 1980).

Важливо зазначити, що дотепер залишаються неузгодженими позиції вчених-криміналістів й стосовно місця тактичних операцій у процесі розслідування та судового провадження. Можна говорити про наявність двох найбільш узагальнених підходів до вирішення цього питання. Прибічники першого підходу розглядають процес розслідування (судового провадження) як безперервну процедуру здійснення переліку тактичних операцій. Так, А. В. Дулов (1979 р.) свого часу висловив вельми сміливу ідею стосовно того, що методика розслідування різноманітних категорій злочинів у значному ступені повинна будуватися на розробленні лише комплексів тактичних операцій, що істотно змінить зміст методики, зробить її більш корисною для практичної діяльності по розслідуванню злочинів. В. Є. Корноухов (2008р.) з цього питання зазначає, що слідчий у процесі розслідування в основному оперує

побічними доказами, а тому доказування правових цілей розслідування відбувається через встановлення проміжних фактів, які й визначають тактичні завдання розслідування, а відтак і необхідність провадження тактичних операцій. Більше того, на його переконання, у методиці взагалі повинно йтися не про метод, а про тактичну операцію, спрямовану на вирішення того чи іншого завдання розслідування. На думку О. Я. Баєва (2003 р.), дослідження злочинів можна уявити собі у вигляді послідовного або паралельного вирішення слідчим низки локальних завдань, які забезпечують розкриття злочину і всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин, що входять до предмета доказування у кримінальній справі. При цьому далеко не завжди можна вирішити те чи інше завдання за допомогою однієї слідчої дії, тактичного прийому, оперативно-розшукового заходу. У таких випадках слідчий планує і реалізує тактичну операцію. Але, поки що ані теорія, ані практика не підтримали категоричні пропозиції цитованих авторів.

За другим підходом тактичні операції розглядаються як відповідні підсистеми процесу розслідування та судового провадження. Зокрема, Л. Я. Драпкін (1995 р.) вважає тактичні операції ефективними *підсистемами* процесу розслідування. У подальшому Л. Я. Драпкін та В. М. Карагодін (2007 р.) дійшли висновку, що тактичні операції це *підсистема* слідчих, організаційно-підготовчих, інших дій та оперативно-розшукових заходів, що проводяться за єдиним планом і спрямовані на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям розслідування кримінальної справи. Цю ідею підтримує й І. М. Комаров (2002р.), зазначаючи, що будучи *підсистемами* системи кримінального судочинства, криміналістичні операції, виділені із загального зв'язку цієї системи, первісно сприймаються як неподільне єдине ціле.

Найбільш категоричними з цього питання є судження В. А. Журавля (2012р.), який наголошує, що у структурі криміналістичної методики поряд повинні існувати дві побудови: системи слідчих дій і тактичні операції. Кожна з них має своє функціональне призначення. Якщо перша спрямована на вирішення загальних, стратегічних завдань розслідування, то друга — на вирішення завдань тактичних. При цьому тактичні операції як вибіркові, ситуативно зумовлені утворення займають проміжну ланку серед елементів оптимальної системи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, доповнюють їх і спрямовані на вирішення конкретного проміжного завдання. Саме за таких умов можна сформулювати тактичні операції, паралельне проведення яких не призводитиме до повторення (дублювання) окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, що входять до їх структури. Водночас намагання гіперболізувати значення тактичних операцій,

розробити окремі криміналістичні методики лише на базі їх комплексів призведе до формування такої наукової абстракції, яка буде відірваною від потреб практики та яку просто неможливо буде реалізувати в діяльності слідчих органів.

Слід зазначити, що В. А. Журавель не поодинокий у своїх судженнях. Зокрема, свого часу Г. А. Матусовський (1999 р.) наголошував, що розслідування злочинів вимагає вирішення складних завдань різноманітного характеру й обсягу: від загальних, що стосуються повного розкриття і розслідування злочину, встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню по даній справі, викриття винних, до завдань, що вирішуються для встановлення окремих сторін розслідуваної події, забезпечення умов для досягнення загальної мети розслідування. У цьому зв'язку можна говорити про стратегічну лінію в розслідуванні і вирішенні тактичних завдань і два взаємозалежних напрями у діяльності слідчого, зумовлені його повноваженнями самостійно приймати рішення щодо спрямування досудового слідства. Більше того, навіть сам засновник ідеї тактичних операцій А. В. Дулов (1979 р.) писав, що у структурі методики розслідування окремих видів злочинів крім першочергових слідчих дій, будуть розглядатися і групи тактичних операцій, які проводяться з даної категорії кримінальних справ, що сприятиме посиленню наукових основ розслідування злочину, покращенню діяльності слідчих органів.

На наше переконання, більш переконливою слід визнати позицію другої групи науковців, оскільки важко уявити процес розслідування, судового розгляду злочинів, який складається з провадження лише одних тактичних операцій. Все ж таки варто погодитися, що досудове розслідування і судове провадження це передусім здійснення оптимальної системи слідчих (судових) дій та інших заходів, яка визначається предметом доказування і слідчою (судовою) ситуацією, а тактичні операції цю систему уточнюють, оптимізують за рахунок комплексного підходу до розв'язання окремих тактичних завдань. Отже, тактичні операції виступають ефективними підсистемами системи кримінального провадження, яка включає тактичні операції досудового розслідування і тактичні операції судового провадження.

Таким чином, проблема визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики та процесі кримінального провадження є питанням не тільки теорії, але й практики. Від правильного його вирішення залежить і повнота розв'язання практичних завдань розслідування та судового розгляду злочинів. Тому сьогодні перспективним напрямом є розроблення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, що в подальшому сприятиме

збагаченню загальної теорії криміналістики, забезпечить підвищення ефективності й раціоналізації кримінального провадження.

Більше того, криміналістичною наукою і практикою розслідування окремих видів злочинів накопичено, систематизовано й узагальнено досить об'ємний емпіричний матеріал, який є відправним для створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, актуальність побудови якої не викликає жодних сумнівів. Положення криміналістичної теорії тактичних операцій утворюють насамперед систему знань (теоретичних узагальнень, пояснень, висновків), яка характеризує предметно-практичну та інформаційно-пізнавальну сторону діяльності з розслідування та судового розгляду злочинів. Як і криміналістика в цілому, окрема теорія тактичних операцій має прикладний характер, оскільки є науковою основою для розробки і застосування організаційно-тактичних засобів кримінального провадження, оптимізації слідчої та судової діяльності, реалізації потреб сучасної практики боротьби зі злочинністю. Крім того, створення цієї теорії сприятиме нівелюванню спірних позицій науковців щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики та процесі кримінального провадження.

Одержано 07.12.2016

УДК 343.98

Шульженко А. В.,
старший викладач кафедри правосуддя
юридичного факультету Сумського
аграрного університету

ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА У ВСТАНОВЛЕННІ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ

Об'єктивність судово-експертних досліджень є важливою стороною кримінальної процесуальної діяльності тому, що завдяки їй визначається напрямок розслідування і доказування. Серед завдань кримінального провадження є не тільки захист від кримінальних правопорушень на всіх рівнях суспільства, але і забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Метою такого забезпечення є притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, і гарантія того, щоб жодна невинувата особа не зазнала покарання.

Притягнення до кримінальної відповідальності, як зазначають положення Кримінального процесуального кодексу, базується на отриманих під час досудового розслідування доказах і здійснюється відповідно до «міри вини» (ст. 2 КПК України). Вина ж особи являється обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину і виступає умовою кримінальної відповідальності.

Вина є складним утворенням і характеризується змістом, сутність, формою і ступенем. Вина – це об'єктивна категорія, тому що входить до змісту предмета доказування. Під доказуванням ми розуміємо процесуальну діяльність органів розслідування, прокурора, слідчого судді, суду, яка полягає у збиранні доказів, їх закріпленні, перевірці, оцінці і одержанні обґрунтованих висновків у кримінальному провадженні. Серед обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні обов'язково зазначається винуватість обвинуваченого, форма вини, мотив і мета вчинення суспільно-небезпечних дій (ст. 91 КПК України).

Зміст вини складають співвідношення інтелектуального і вольового компонента. Усвідомлення обставин злочину та наслідків його може бути повним, а може частковим. Вольовий компонент розкривається через свідоме спрямування фізичних і розумових зусиль на досягнення мети або через вчинення певних дій або через утримання від них.

Питання щодо змісту вини стосується осудності особи. Осудність складається з двох частин: юридичної (психологічної) і медичної (біологічної). Юридична складова осудності характеризує її як здатність особи усвідомлювати фактичний характер скоєного

суспільно небезпечного діяння і керувати ним. Медична (біологічна) складова осудності означає відповідний рівень розвитку психічних функцій особи, який обумовлює здатність особи під час скоєння злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Ця складова охоплює психічний стан здорових осіб, а також тих, у психіці яких є відхилення, що межують з патологією, але які не виключають здатності усвідомлювати свої дії або керувати ними. При наявності вказаної складової кримінальної відповідальності підлягає не тільки практично здорова людина, але й особа з пограничними розладами психіки, які не виключають її осудності.

Висновок експерта являє собою самостійний вид доказів. Висновком експерта встановлюються обставини, які мають значення для кримінального провадження. Ст. 242 КПК України виходить з обов'язку слідчого або прокурора у зверненні до експерта для проведення експертизи у двох із п'яти випадків. Два з них стосуються суб'єктивної сторони: визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності (ч.2 п.3), а також встановлення віку особи (ч.2 п.4).

Доцільним вважаємо розгляд питання щодо призначення і проведення психіатричної експертизи. Така експертиза проводиться на підставі медичної документації, яка підтверджує у особи розлади психічної діяльності або психічне захворювання. Другою підставою є неадекватна поведінка особи або під час вчинення суспільно-небезпечного діяння, або після нього, що включає в себе затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту, пам'яті тощо.

У Кримінальному процесуальному законодавстві ми не знаходимо обов'язкового призначення психіатричної експертизи, наприклад, у випадку вбивства або спричинення підозрюваним чи обвинуваченим тяжких тілесних ушкоджень, що потягли за собою тяжкі наслідки, якими можуть бути або інвалідність, або смерть потерпілого. Ця суттєва прогалина у законодавстві: немає чіткого визначення для підозрюваних, обвинувачених і підсудних якої кваліфікації суспільно небезпечних дій потрібно призначати психіатричну експертизу. Під час судового розгляду діяльність адвоката спрямована на виправдання особи або пом'якшення її відповідальності. Тому нерідко заявляються клопотання про проведення психіатричної експертизи щодо особи, дії якої кваліфікуються за ознаками ст.ст. 115, 121 КК України. Тобто лівова доля підозрюваних, обвинувачених і підсудних за вказаними статтями так чи інакше підлягає експертному дослідженню на предмет їх осудності.

Метою клопотань адвокатів є можливість встановлення стану афекту, який суттєво впливає на міру покарання особи. Якщо таке

клопотання про призначення судової психіатричної експертизи задовольняється судом безпосередньо під час судового розгляду, воно може нести певні негативні наслідки поряд із позитивними. По-перше, час судового розгляду подовжується до отримання експертного висновку. Закон передбачає проведення психіатричної експертизи до двох місяців, що пов'язано із тривалим спостереженням за поведінкою особи у випадку неможливості винесення остаточного висновку про психічний стан та осудність особи. По-друге, це віддаляє саме покарання від скоєного злочину, уповільнює темпи судового розгляду, дає можливість винній особі вигадати нові способи задля уникнення покарання. Тому і виникають найчастіше під час судового слідства нові обставини, які потребують перевірки і часу. А це знаходиться у суперечності із завданням кримінального провадження про швидкий судовий розгляд. Позитивним ключем є повнота розслідування, але це завдання може реалізувати себе на стадії досудового слідства.

Щодо кожної особи існує презумпція психічного здоров'я, тому постає питання, чи не порушує проведення такої експертизи прав людини. Особа вважається психічно здоровою, доки не буде доведено зворотній факт. Доведеність, у свою чергу, полягає лише у позитивному експертному висновку, що містить докази наявності у особи психічних відхилень. Кодекс визначає обставини, за яких потрібне обов'язкове призначення психіатричної експертизи, що пов'язані з неадекватністю людини. Коментарі до Кримінального процесуального законодавства не містять пояснення, що саме визначається терміном «неадекватність».

Це психологічне поняття. Адекватність — це поведінка, яка зрозуміла, яку можна пояснити, яка підпадає під дію моральних, законодавчо закріплених і естетичних норм. У психології адекватність є ступенем відповідності поведінки людини певними схемами та моделями поведінки. У поведінці людини не завжди можна чітко виділити модель, якої необхідно дотримуватися. Саме з цієї причини не можна з упевненістю стверджувати, що та чи інша поведінка буде адекватною чи ні. Адекватність поняття багато в чому суб'єктивне. Неадекватною є поведінка, яка відрізняється від поведінки більшості і несе негативне навантаження. Законодавець чітко формулює неадекватність як затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту, пам'яті тощо. Але чітко не зазначає, яким чином це порушення у кожному конкретному випадку проявляється. Відповіді на такі запитання і ставляться при призначенні психіатричної експертизи. Законодавчо також не закріплено, на якій стадії доведення винуватості особи: під час судового, або досудового слідства має проводитись така

експертиза, що спричиняє свої незручності, на які була звернута увага вище.

Таким чином, на підставі викладеного, ми пропонуємо внесення таких змін у кримінальне процесуальне законодавство:

1. Чітке визначення стадії кримінального провадження, на якій потрібно призначати психіатричну експертизу.

2. Визначити і законодавчо закріпити коло статей, за якими проведення психіатричної експертизи є обов'язковим під час досудового слідства.

3. Конкретизувати поняття адекватності.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.131

М. Г. Щербаковський,
доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8413-9311>

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВТІЛЕННЯ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ У СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Судово-експертна діяльність – багатозначне поняття, що включає правове регулювання, організацію та проведення судових експертиз з метою отримання об'єктивного, обґрунтованого і достовірного висновку експерта, який є джерелом доказів у судочинстві. М. Я. Сегай виділяє такі складові судово-експертної діяльності: діяльність держави з правового забезпечення судово-експертної діяльності на законодавчому і відомчому нормативно-правовому рівнях; діяльність державних органів виконавчої влади, що здійснюють функцію керування судово-експертною діяльністю; діяльність головних суб'єктів судово-експертної діяльності, що забезпечують організацію й проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах; діяльність учасників судочинства, причетних до проведення судових експертиз [1, с. 28]. З урахуванням різних векторів судово-експертної діяльності розглянемо реалізацію засади змагальності у кримінальному провадженні.

Відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України перед судом постають дві сторони, які володіють рівними процесуальними правами та наділені свободою у наданні ними своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Статтею 22 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) закріплено, що кримінальне провадження здійснюється на засадах змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК. Враховуючи те, що оновлене кримінальне процесуальне законодавство України спрямоване на розширення засади змагальності та встановлення процесуальної рівності сторін, важливе значення має забезпечення балансу процесуальних можливостей сторін щодо залучення експерта. Водночас, аналіз КПК і правозастосовної практики щодо проведення судових експертиз свідчить, що проголошений принцип змагальності сторін залишається багато в чому декларативним. Відсутність реального паритету в правах учасників кримінального провадження, які мають у справі самостійний правовий інтерес, і

їх представників у зв'язку з призначенням та провадженням експертизи свідчить про недостатню розробленість норм правового інституту судової експертизи в цих питаннях, про обмежені можливості реалізації змагальних засад при проведенні даної слідчої (розшукової) дії.

Аналіз законодавства і висловлених в науковій літературі позицій правознавців дозволяє виділити пріоритетні напрями реалізації засади змагальності у сфері судово-експертної діяльності.

1. Вдосконалення правового регулювання проведення судових експертиз.

По-перше, необхідно усунути монополію на проведення криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз виключно державними спеціалізованими установами. На наш погляд вказане імперативне положення ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» не має під собою якого-небудь наукового підґрунтя і в загалі йде в розріз із принципом змагальності. Поняття «криміналістичні експертизи» чітко не визначено, їх ознаки по різному трактуються науковцями, а їх перелік і зміни встановлюються наказами МЮ України. Слід відмітити, що з розвитком науково-технічного прогресу провадження як «традиційних», так і «нетрадиційних» криміналістичних експертиз здійснюється в більшості випадків не криміналістичними, а методами й засобами різних природних й технічних галузей. Зазначимо, що судово-медична експертиза за матеріалами кримінального провадження та судово-психіатрична посмертна експертиза можуть проводитися поза державних установ без надання біологічних об'єктів, або направлення живих осіб відповідним фахівцям.

По-друге, вимагають поліпшення процесуальні норми, що регулюють процедуру проведення судових експертиз. Для дотримання засади змагальності слід надати право:

- потерпілому, а також цивільному позивачу і цивільному відповідачу щодо захисту своїх майнових інтересів самостійно залучати експерта;

- стороні захисту для проведення експертизи витребувати від сторони обвинувачення об'єкти, необхідні для експертного дослідження, а в разі відмови – звертатися до слідчого судді;

- стороні захисту та потерпілому знайомитися із з постановою сторони обвинувачення про залучення експерта, якщо проведення експертизи ініційовано стороною захисту або потерпілим; експертному дослідженню піддаються безпосередньо підозрюваний чи потерпілий або об'єктами дослідження є зразки, отримані від цих осіб. В зв'язку із вказаною пропозицією закріпити право сторони захисту та потерпілого заявляти клопотання про призначення експерта з числа вказаних ним осіб або включення його у склад

комісії експертів; заявляти відвід експертові; ставити перед експертом питання; давати пояснення експертові; надавати додаткові документи, об'єкти або дані та ін.;

- стороні захисту на компенсацію витрат на проведення експертизи з державного бюджету України у разі закриття кримінального провадження згідно із п.п. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України або винесення судом виправдувального вироку;

- стороні обвинувачення знайомитися з листом про залучення експерта і висновком експерта у разі проведення експертизи стороною захисту за наданими стороною обвинувачення об'єктами;

- суду з власної ініціативи доручати проведення експертизи у всіх випадках, а не тільки тих, які зазначені в ч. 2 ст. 332 КПК, для подолання сумнівів, придбання достовірного знання, необхідного для прийняття обґрунтованого рішення, суд має право і зобов'язаний за певних обставин вжити заходів для отримання нових і перевірки наявних доказів у тому числі шляхом проведення експертизи.

Необхідно сформулювати у КПК поняття повторної експертизи для усунення можливості провадження нового дослідження експертом, який здійснював первинну експертизу.

2. Реструктуризація спеціалізованих експертних установ.

Згідно із ст. 4. Закону України «Про судову експертизу» однією з умов забезпечення змагальності та об'єктивності судової експертизи у кримінальному провадженні є існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів; що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду. Посадова та службова залежність експертів правоохоронних органів МВС, СБ, ДФС України за своєю логікою вступає в протиріччя з ідеєю принципів незалежності та змагальності в кримінальному процесі. З цього виходить, що для забезпечення дійсної, а не декларативної незалежності експертів від органів досудового слідства і суду, слід підпорядкувати державні експертні установи МЮ та МОЗ України.

Змагальності сторін у сфері судово-експертної діяльності сприятиме дозвіл на створення недержавних експертних установ з обов'язковим контролем за їх функціонуванням з боку МЮ України.

3. Раціональна організація та застосування тактичних рекомендацій проведення експертиз.

Чинниками, які впливають на змагальність, є підвищення активності захисників при наданні ними юридичної допомоги своїм клієнтам. Адвокати повинні активніше залучати обізнаних осіб для проведення експертиз, надання допомоги у вигляді консультацій на етапі призначення експертизи, роз'яснень під час оцінки висновку експерта, для участі в допиті експерта за результатами

проведеної експертизи. Змагальність проявляється у проведенні сторонами паралельних, послідовних або комісійних експертиз, використанні права бути присутніми під час провадження експертизи та давання пояснень експерту.

Таким чином, проблеми дотримання прав і законних інтересів учасників процесу у зв'язку з призначенням та провадженням експертизи потребують подальшої розробки.

Список бібліографічних посилань: 1. Сегай М. Я. Судебная экспертиология: объект, предмет, природа и система науки / М. Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Харків: Право, 2003. – Вип. 3. – С. 25–32.

Отримано 10.12.2016

УДК 343.98

Щербанюк Д. В.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА СУДОВОГО ЕКСПЕРТА НА ІНІЦІАТИВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Реформування кримінального процесуального права України в напрямі відходу від пострадянського розшукового процесу та формування сучасної європейської моделі змагального судочинства вимагає переосмислення теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо судово-експертної діяльності.

Однією з новел чинного КПК України є надання експерту права викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 КПК України). В теорії кримінального процесу та криміналістики відповідна діяльність одержала назву експертної ініціативи.

Враховуючи, що рівень фахової підготовки та технічного оснащення вітчизняних судових експертів, порівняно з провідними країнами світу, на жаль, залишається досить низьким, існує нагальна потреба у розробці дієвих науково-обґрунтованих рекомендацій щодо ефективного використання експертної ініціативи у кримінальному провадженні. Крім того, на практиці виникають значні труднощі у діяльності слідчих з призначення судових експертів. Зокрема, мають місце недоліки у формулюванні експертних завдань, оформленні матеріалів, що направляються для експертних досліджень. Це призводить до затягування строків досудового розслідування, прогалин у формуванні доказової бази. Припускають практичних помилок і судові експерти, в ході вивчення поставлених завдань, наданих матеріалів, безпосередньо під час проведення експертиз та формулювання висновків.

Наведені обставини обумовлюються не тільки недостатнім рівнем взаємодії між експертними та слідчими підрозділами, а і застарілістю наукових розробок з проблем судово-експертної діяльності.

Слід зазначити, що окремі проблеми у галузі судової експертизи були предметом вивчення у працях В. В. Бірюкова, В. Г. Гончаренка, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченка, І. В. Пирога, І. А. Петрової, М. В. Салтєвського, І. Я. Фрідмана, М. Г. Щербаковського та інших вітчизняних науковців. Проте комплексного дослідження сутності та особливостей реалізації права судового експерта на ініціативу у кримінальному провадженні в Україні до цього часу не проводи-

лось. Щодо цієї проблематики слід відзначити кандидатську дисертацію російської вченої С. Л. Мельник «Актуальні питання експертної ініціативи» (2005), яка, безумовно, не враховує специфіки кримінального процесуального законодавства та реалій здійснення кримінального судочинства та судово-експертної діяльності в Україні.

Таким чином існує нагальна потреба у проведенні комплексного наукового дослідження і відповідному розробленні теоретичних і практичних засад реалізації права судового експерта на ініціативу в кримінальному провадженні та значення відповідних висновків експерта в доказуванні.

В цьому сенсі слід визначити ґенезу розвитку уявлень про експертну ініціативу у кримінальному провадженні; поняття та зміст експертної ініціативи; місце цього права в системі прав та обов'язків судового експерта; типові недоліки у діяльності сторін кримінального провадження в ході призначення судових експертів; форми реалізації права експертної ініціативи; специфіку відображення експертної ініціативи у висновку експерта; проблемні питання оцінки висновку експерта із відображенням ініціативних даних, а також перевірки та використання такого висновку експерта в доказуванні.

Крім того, не обходимо виробити пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства, Закону України «Про судову експертизу», відомчих нормативних актів, що регулюють судово-експертну діяльність, а також впровадити в практику рекомендації щодо застосування права експертної ініціативи експертом та діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду з оцінки результатів досліджень, в яких реалізована експертна ініціатива.

На нашу думку, слід визначити наступні напрями реалізації експертної ініціативи у кримінальному провадженні, які потребують ґрунтовного теоретичного осмислення та формування конкретних пропозицій по практичному втіленню в судово-експертній діяльності: реалізація експертної ініціативи у розширенні кола об'єктів експертного дослідження, враховуючи потреби конкретного кримінального провадження та можливості застосування методики проведення судової експертизи. При цьому мова йде як про затребування експертом додаткових об'єктів, які підлягають вилученню слідчим, так і відібрання додаткових експериментальних зразків для експертного дослідження, що здійснюється переважно шляхом клопотання до сторони кримінального провадження про проведення слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження; реалізація експертної ініціативи шляхом розширення предмета експертного досліджен-

ня, тобто постановки додаткових питань, які не були сформульовані слідчим; реалізація експертної ініціативи шляхом уточнення питань, поставлених стороною кримінального провадження; реалізація експертної ініціативи у формі участі експерта в проведенні слідчих (розшукових) дій, що проводяться з метою збирання матеріальних слідів злочину, проведення дослідів і випробувань; реалізація експертної ініціативи шляхом вирішення питання щодо залучення до проведення експертизи інших експертів (призначення комплексних і комісійних судових експертиз); реалізація експертної ініціативи шляхом пропозицій щодо тематики науково-дослідної роботи експертних установ у напрямі вирішення проблемних питань судово-експертної діяльності, у тому числі вдосконалення методик проведення експертиз, вирішення організаційних і нормативно-правових проблем у забезпеченні професійної діяльності; реалізація експертної ініціативи шляхом застосування нових нестандартних методів проведення судової експертизи.

Урахування зазначених напрямів сприятиме комплексному дослідженню проблеми реалізації права на експертну ініціативу у кримінальному процесі України.

Отримано 10.12.2016

Наукове видання

**СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ
СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ**

Тези доповідей
науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті
Заслуженого професора М. С. Бокаріуса
(м. Харків, 20 грудня 2016 року)

Відповідальні за випуск: *Р. Л. Степанюк, П. О. Білоус, А. С. Тяпкін*
Редагування списків бібліографічних посилань
С. С. Тарасової, П. О. Білоуса
Дизайн обкладинки, верстка *А. С. Тяпкіна*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 18,4. Обл.-вид. арк. 17,5.
Тираж 70 пр. Зам. № 2016-25.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.